український альманах 2007

ISSN 1426-7470

60. річниця акції «Вісла»

Відповідальний редактор: *Ярослав Сирник*

Редакційна колегія: *Стефанія Лайкош*, *Катерина Сень*, *Петро Тима*

Художнє оформлення: *Тереса Олещук*

На обкладинці й усередині видання (с. 88, 89, 93, 105, 109, 110) графіка: *Андрій Степан*

На обкладинці використано світлини з Центрального військового архіву та домашніх архівів *Ігоря Галаґіди* та *Стефанії Лайкош*

Переклади: *Вікторія Ґрондзька*, *Ростислав Крамар*, *Анна Купінська*, *Катерина Сень*

Мовна редакція: *Мирослава Олійник*

Коректа: *Катерина Сень*

Видавець і Редакція не беруть відповідальності за правдивість інформацій, подаваних авторами. Погляди авторів неконечно співпадають з поглядами Редакції.

© Об'єднання українців у Польщі, 2007

ISSN 1426-7470

Особлива подяка на руки п. Андрія Ротко (Об'єднанню лемків у Канаді), а також п. Юркові Стажинському (Товариство «Кичера») за передання світлин (с. 116, 119, 164, 182, 186, 327).

Zrealizowano przy udziale wsparcia finansowego
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Wydawca: Związek Ukraińców w Polsce
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 679 96 77, +48 |22| 677 88 05, +48 |22| 677 88 06
fax +48 |22| 679 96 95
e-mail: zuwp@post.pl

Nakład 1000 egz.

Skład i łamanie: „Tyrsa" Sp. z o. o.
03-614 Warszawa, ul. Kościeliska 7
tel. +48 |22| 679 95 47, fax +48 |22| 679 96 95
e-mail: tyrsa@hot.pl

Druk: „EFEKT" S.J.

український альманах 2007

Об’єднання українців у Польщі
Варшава 2007

Зміст

Вступне слово, **Ярослав Сирник**. 7

КОРЕНІ

Безміхова Горішня – спроба монографії, **Ярослав Присташ** 20
Тиханя – журба журавлина, **Петро Терек** 35
Спогад про Теребень (фрагменти), **Софія Гайова** 42
Ульгівок – село мого батька, моє село, **Андрій Сидор** 55
Минуле і близьке, **Андрій Починайло** 57
Положення церкви на Підляшші в часі Другої світової війни, **Євген Пастернак**. 60
Народне ткацтво на Підляшші, **Іван Ігнатюк** 63

У ШІСТДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ АКЦІЇ «ВІСЛА» (1947–2007)

Із джерел акції «Вісла», **Роман Дрозд** 68
Українське греко-католицьке та православне духовенство у Центральному таборі праці в Явожні (1947–1949), **Ігор Галаґіда** 72
Моя дорога до Явожна, **Володимир Пайташ**. 84

З НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО

Київські Січові Стрільці, 1917–1919, **Омелян Вішка** 90
СС «Галичина» на Лемківщині, **Марко Гумецький**. 96
Діяльність відділу УПА «Смирного»на польсько-чехословацькому пограниччі у 1945–1948 роках, **Богдан Гальчак**, **Міхал Шміґель**. 99
Перебування кур'єрської групи ОУН у Польщі в 1949 році, **Богдан Гальчак**. 108
Сташинський – антиукраїнський терор КДБ в Європі (на прикладі Німеччини), **Володимир Романчук**. 115
В ім'я української науки, **Юрій Макар**, **Віталій Макар**. 127
Опція, **Богдан Гальчак** 133
«Школа під спеціальним наглядом» – стеження комуністичної Служби безпеки за IV Загальноосвітнім ліцеєм у Лігниці, **Ярослав Сирник**. 135

РІД – ПРАЦЯ – ВІРА: ОСНОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСТВА

Філософія неукраїнськості, **Богдан Гук**. 144
Духовність як засіб державотворення (теорія культури в публіцистиці Олега Ольжича), **Андрій Вонторський** 148

Культурне життя української національної меншини в Польщі після 1947 року, **Ярослав Присташ** 153
Третє покоління, **Петро Бачик** 157
Про плачі українські, **Роман Кабачій** 162
Дилема українського Буратіно, **Андрій Бондаренко** 166
Українство в добу мережевих суспільств, **Славко Веремінь** 173

АКТУАЛЬНА ТЕМА

Навчання мови національних меншин у Польщі – оцінка державних структур Стан у 2005/2006 шкільному році, **Марко Сирник** 176
Українська православна парафія у Вроцлаві, **Ярослав Артимович**, **Мирослав Воргач** 195
З віри, любові та мрій..., **Анна Ридзанич** 199
Народний ансамбль пісні і танцю «Ослав'яни» (с. Мокре), **Ярослав Машлюх** 205
Теленовини – українська на екрані, **Петро Тима** 208
«Український журнал», **Петро Тима** 220
Церква на згарищі, **Анна Ридзанич** 223
До питання національних меншин в Україні, **Степан Семенюк** 229

ЛЮДСЬКІ ДОЛІ

Душпастирська та культурно-освітня діяльність о. Мирослава Ріпецького на Мазурах в 1947–1974 роках у світлі його кореспонденції, **Михайло Лесів** 232
Будівничий повоєнних структур УГКЦ у Польщі, **Роман Стороняк** 243
Михайло Ковальський, **Лідія Святківська** 270
Час радості та смутку, **Анна Ридзанич** 277
Тернистий шлях патріота або розповідь про Івана Демковича, **Михайло Шумада** 289
Дерзновенний дух (до вісімдесятиріччя Остапа Лапського), **Ярослава Конєва** 298

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ 308

ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ 335
Хроніка 2006 року 340

Вступне слово

Ярослав Сирник

Шановні Читачі!

Віддаємо до Ваших рук черговий випуск «Українського альманаху». Перш за все ми щиро вдячні за придбання нашого видавництва. Дозвольте в цьому місці звернути Вашу увагу на певні новинки, які з'явилися у цьогорічному «Альманасі», а також поділитися з Вами декількома зауваженнями загального характеру з приводу його появи.

Відверто кажучи, по суті до кінця червня 2006 року, поява «УА 2007», стояла під великим знаком питання. Перешкодою тут, в першу чергу, виявилася ситуація, у якій знайшовся видавець – Об'єднання українців у Польщі – по відношенні до фондів на свою статутну діяльність. Коротко кажучи: невідомо було, чи будуть гроші на видання нашого річника.

Цьогорічне видання пов'язане також зі зміною редакторської колегії. Доручення мені редакції «УА» прийняв як велику несподіванку, проте таку ж честь і водночас великий виклик. Перший план нового видавництва створено ще в лютому 2006 року, проте з огляду на згадані фінансові проблеми, робота не йшла по суті аж до канікул. Приступаючи відтоді до праці над створенням видавництва довелося тим самим піти на компроміс між планами, можливостями й коротким часом, що залишився до виповнення діла. Це, без сумніву, віддзеркалене у «Альманасі». Все ж таки надіємося на те, що більш відчутний подих нового підходу до так заслуженого і неймовірно потрібного видавництва.

У 2007 році припадає шістдесята річниця від проведення акції «Вісла». Вочевидь, не могло, отже забракнути у нас матеріалів про цю подію. Пам'ять про неї є невід'ємною часткою нашої тотожності. Проте цю пам'ять свідомо старалися ми розширити, ставляючи саму акцію «Вісла» як один лише з елементів історії українців у Польщі. Вона ж бо не почала її та, на щастя і попри все, не закінчила. Тому розділ, у якому поміщені матеріали, що прямо відносяться до виселення, попередили ми частиною, названою «Корені» і замістили тут, м. ін., спогади про історію кількох сіл: Ульгівка, Безміхови Горішньої, Теребня і Тихані; роду Бреянів. Адже, як сказано – акція «Вісла» не завершила історії українців у Польщі.

Черговий розділ суто історичного характеру. У ньому поміщені матеріали Омеляна Вішки, Богдана Гальчака, Володимира Романчука, Андрія Вонторського, Ярослава Сирника і Романа Стороняка.

Заголовок четвертого розділу узятий з минулорічної статті Романа Кабачія. Її провідна думка – віддати свій голос у загальноукраїнській дискусії про те, чим оце ж українство нині є. Відповідь на це питання потрібно ж бо дати кожному поколінню українців.

«Актуальна тема» дає матеріали про деякі події, що пройшли у 2006 році. На жаль, знайшлася серед них трагедія у Команчі – згоріння одного з шедеврів східнолемківського мистецтва. Споріднена з представленим розділом також частина про організоване життя. Редакція вийшла до формально існуючих українських організацій з ініціативою дати їм змогу висвітлити у «Альманасі» найважливіші події, що проходили за їхньою участю у 2006 році.

Новий у нас також адресар. Оскільки буде доручення підготовити «Альманах» на 2008 рік, хотіли б ми потрактувати його також у комерційному вимірі, даючи змогу українським і не лише українським фірмам зарекламувати свою діяльність.

Варто відмітити, що до участі у цьогорічному «Альманасі» вдалося нам запросити декілька нових облич. На особливу увагу заслуговують тексти Анни Ридзанич, Марка Гумецького та Богдана Гальчака.

Свідомо резигнували ми з матеріалів про актуальну ситуацію в Україні. Це з двох причин. Перша – це профілованість видавництва на окресленого Читача. Друга така, що редакція не отримала аналітичних матеріалів, а лише такі було б доцільно друкувати у річнику.

Бажаємо приємної і корисної лектури.

Видання «Альманаху» присвячується бл. п. Миронові Кертичаку, який несподівано й нагло відійшов від нас наприкінці січня 2006 року. Хотіли ми у цей скромний спосіб ще раз віддати честь Великій Людині, Патріотові і нашому Другові.

Редакція

Де Тобі так спішилося, Мироне?

Як би Його Господь не любив,
Ніколи того не довершив би...

Вирюк єм[1]

Мирон протер руками зморожену твар. Ішли-зме з-під готелю в Арламові.

Осінній буковий ліс квитнув вшиткима кольорами і легким морозом. Бесідували-зме о вшитким і о ничим. Мирон планував фестиваль, Рейд ветеранів, Академію Лемківську, Прикордонні зустрічі, і, о кілко пам'ятам, Помаранчеву революцію тіж. Доріжка сходила суцим[2] кроком в долину. Нагло з-за бука визріла голова пограничника. Мирон сказав – Господи Боже! Перше бим ту ся зубра сподівав. Пограничник вклонився і каже: На сигаретку на службі мусів-єм ся сховати. Прискорили-зме кроку, дійшли-зме до «Зоо Кіщака», тримали там всяку звірину длябрежнєвів, ярузельських, гонекерів, жискард де стенів

Мирон Кертичак з колишніми в'язнями табору в Явожні

[1] Я сказав.
[2] Великим.

<Мирон і Марія Кертичаки, город при церкві оо. Василіан у Варшаві, 2005

Перед хатою Романа Карп'яка: Ліля й Олько Маслей, Ірина Кертичак, Ірина Бочневич, Михайло Кертичак, 23 липня 2005; світлина ✞ Мирона Кертичака >

V 24 серпня 2005, тераса будинку Об'єднання українців у Польщі у Варшаві; зустріч з нагоди Дня незалежності

У Явожні, з учнями «Шашкевичівки», 2005

Під час XXX Рейду «Карпати»

і інших бортаків[3], яких гостили комуністичні урядовці. Наганяли му медвідя під ніс, а він си стрилив, щасливий, що в такій кущі в середині Європи медведя трафив.

Сніданок і добра тепла кава по довгим поранним поході смакували знаменито.

Один рік назад

Ще сьогодні вертаю і не можу зрозуміти, чому Миронові так спішилося в той останній рік його життя. Чому він пам'ятав про все, про все, що треба було пам'ятати? Чому планував все, як би на той рік?

Було то десь восени кінцем вересня початком жовтня. Були ми на фіналі конкурсу Радіопередач для національних меншин. Серед безліку знайомих журналістів, які займаються нацменшинами завдяки акції «Вісла» немає відділу Польського радіо, щоб

[3] Пусте дерево.

Вгорі: зустріч з Президентом України Віктором Ющенком, квітень 2005; внизу: зустріч з членами Перемиського відділу ОУП

цю проблематику оминати. Наш приятель, презес «Радіо Жешув», Генрик Пєтшак гостив нас на фестивалях вже третій раз. Якимсь дивним трафом меншини Польщі репрезентував Мирон Кертичак і я. Хоча всі діставали запрошення. І може попри те ми вписалися до тої родини журналістів як свояки. У суботу вечером, пізнім вечером з'їжджали ми з Устрик Горішніх до Команчі. Через дорогу перелетів нам рись дорогу. Такий втішений був. Ніколи я його не бачив. А може то зле, як кіт через дорогу? Пожартували ми, а осінь десь там дозрівала, на горах, потоках.

• • • • • •

В неділю зранку поїхали ми до церкви в Горлицях на празник горлицької православної церкви. Завітали і митрополит Сава, і митрополит США. Потім поїхали ми до Ждині по мед і хліб, печений в лемківській печі.

Λ Посвячення пам'ятника Никифорові, Криниця, жовтень 2005

V Корчмин, серпень 2005

З представниками діаспори в голови ВР України

Лемки і Лемківщина

То місце на землі він кохав. І Устя Руське, теперішнє Горлицьке, перемандрували ми і Поляни, і Гомолю, і Копу, і околишні гори устянські. Скільки камінів ми накопали і стежок витоптали. Десь там глибоко в його серці той Лемківський край був улюблений. Скільки приятелів лемків, от хоча би Левко Ґаль, Василь Шост, Федір Ґоч, Федір Кузяк, Петро Чухта, Василь Шлянта, Роман Карп'як і Баволяк, і Ґрацоні, і Поляни, і Святкови Велики і Мали, і фраз го знає што. І ціла Лемківщина. Мирон її знав і любував.

Не раз в тихим потоку мочили-зме ноги. Мирон планував, набирав сил. Не раз в Кащака брали-зме рибу. І пекли в Зосі. Не раз в Петра Чухти хліб, а по тим ішли-зме до Висовей перез Ротунду до Реґетова, з Реґетова на Кізє Ребро до Висови, а з Висови на гору Явір, а з Явора на Лацкову в Білінні. І зас назад до Устя переважно автобусом. Пам'ятам пекли-зме компери[4] під Лацковом. Не знаю чому, але то було улюблене місце Мирона. Може найвища гора, а може то місце таємне Його було. Коли сварні про віру почали програмувати Ватру, я купив клаптик землі і побудував каплицю. Тоді вперше приїхав Митрополит Іван і Владика Володимир. І так, греко-католики без сварні найшли своє святе місце на Ватрі.

Сніжинки по-мали
І тихо складають Різдвяну перину
Тихо і по-мали
Сніжинок перина вкриває ялинку
Приходить тихо весна
А в землі святій
Тихо вбивають Галилея
Сварні о греках і правих
Досі не знаю
Коли родився греком чи правим
Чи їм тільки пополовині

[4] Картопля.

Скородне

Село Його батька. Не знаю, друге улюблене місце на землі. Там, де яблін батьківського саду і потік, і гори, і Царинська полонина. Пам'ятаю, то було десь в зимі. Приїхав по мене, поїхали ми в далеке Скородне. Нічого, ні людини, ні скотини. Лише дивні на снігу сліди. Оленів, диків, зайців і наші свіжі сліди. І задумувалися, як це робили бандерівці, що їх слідів не було видно. Стоїть там радянська споруда, яку успіли побудувати москалі до 50-х років, коли поміняли наші Бескиди за Раву-Руську сірку. Скородян перегнали десь у Миколаївщину, в тому й 90% Миронової рідні. Батько Мирона сидів десь біля Варшави і будував Палату культури ім. Йосифа Віссаріоновича Сталіна. І нічого про рідню не знав. Коли на відлигу випустили його, не мав де притулитися. Поїхав до Ґлембоцька і став найкращим ковалем свого і нашого життя. І так Скородне перекував десь там у далекому Ґлембоцьку в Миронове Скородне, в Миронове Скородне, в Миронове Скородне...

Вовкун і Тереса

Вовкун від вовка, Тереса від Терки. Вовкун – друг від початку. Незнаними шляхами їх дороги зійшлися. А Тереня робила Йому фестивальну залюблену тугу. Десь там – Лемківщину, десь там – Скородне, десь там – лице мами, десь там – ремінь батька. Вовкун, як брат, як приятель, як побратим і людина. Десь

Зустріч з міністром Тарасюком, Ґданськ 2005

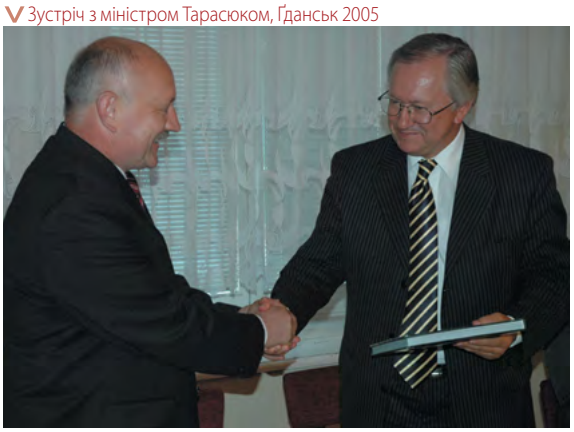

З отцем Богданом Степаном та міністр культури України Оксаною Білозір, Перемишль, 12 квітня 2005

V Під час 18. Фестивалю української культури, Сопот 2005

На Фестивалі

З Президентом України

Відкриття пам'ятника Никифорові, жовтень 2005; зліва – малопольський воєвода В. Адамік, Олег Маслей; справа – Александер Квасневський

V З'їзд Об'єднання, Ольштин 2005

там – світ і сонце, дзеркало на скелі і Мирон, і ялиця, і темрява ночі.

Десь там далеко нікому незнаних слів пісень Мирон кохав нас всіх як братів. Нікому злого слова не сказав. І блуд. Нікого не поганив. І блуд. Нікому нічого злого не бажав. І блуд. Нікому нічого. Любов і мир, і пробачення. Не знав інших доріг. Не знав інших слів. Хто Його розумів? Хто Його розумів?

Десь там місяць тихо лице вкриває. В хмари, в туман. Десь там тихо на селі пісня бринить. Десь там недосягнена рукою людини думка пропадає.

Мирон заснув.

Мирон лишив нас десь на роздоріжжі своїх думок нашої недосконалості, нашого колгоспництва.

Мирон заснув, але не пропав у наших думках, у нашому житті.

Мирон пішов у ліс лемківської кичери розгребати купу каміння. І поскладати його як пліт з цеглинок камінних.

Мирон не піддав би ся ніякої недолі. І ніякої недолі!

Світанок мряком встав у мережу вхопив і думку, і серце, і плач. І з тої одної слези почуєш і Вовкуна, і Тирсу, і Лемківщину солену силдзу[5] нашої недолі.

Він є зі мною
Не знаю, де, але є
Хова-м долоні в лицях
Щось шепчу, якісь слова
Він є, не знаю, де
А може знаю
Що Він стоїть за мною
І в руці брата мене тримає
Він є з нами
В Об'єднанні, в Тирсі, в Підляшші,
В Павлокомі, в Перемишлі,
В Ґурові, в Білим Борі, в Лігниці
І в Ждині
Він є в нас
Не ховаю в руках
Свойого лиця
Стидаюсь за нас
За свічку незапалену
За квіт неположений
За пам'ять забуту
І Миронове покоління

Покоління

Деси там, думок далеких – прийшов Петро і Мірко, і генерал Юрко. Без них і верба не крутилася б, без них і «Кобила» не образилася б. І так нам десь, там чи то в тихій чи в голосній недолі, лишилося одне слово – Мирон. Кого сварити, кого любити, кому пробачити – Мирон знав. Мирон

[5] Сльоза.

Використано світлини: Ані Кертичак, Олька Маслея, Андрія Степана, Івана Яснія

Заприсяження Президента України, січень 2005

все ясно поклав. По-нашому є повересло, по-літературному перевесло, по-нашому є стерня, по-літературному є стерня. Потім є день неозначений, нормальний, сходом сонце червоне лице вказує. Потім Геню Колодій дзвонить до Мирона, певно з мобільного, потім Мирон відбирає, певно з мобільного, потім Славко десь там кличе на криницький загал. Потім десь там Мирон вибирає під ту або там. Щоб нікому не відмовити. Любити – кожного любив. А потім Мирона немає.

Нікому ніколи непотрібне то слово Мирон
А Мирон за все вистачає.
Що сталося?
Мирона немає!
Мирона не стало!
І слова немає!
Де Тобі так спішилось, Мироне?
До цвинтаря на Волі?
Там, де Тебе так хотіли?!
До тої жмені землі,
Яку ми не змогли добром посипати?
До того клаптика землі московської церкви!
У серці якої України син
І Мирон, наш генерал один
Україно, Україно,
Чом ти забула Йому досьогодні подякувати?
Чом Ти так спішився?
Чом, Мироне, Ти так спішився?

Не прискориш думки
Бо не знаєш, коли відходить життя
Не покладеш на долоні серця
Бо ніколи не вмирає надія
Сьогодні ми Тобі, Мироне,
Мама,
Марія, Наталя, Аня,
Юрко, Марія, Михайло, Оля
Аня, Йоля, Кася, Стеня, Тереса,
Мірко, Олько і Петро
Лемківщина, Холмщина, Надсяння
Помор'я, Мазури, Сілезія
Сльозову свічку на Твоїй могилі ставляєм
До побачення, Мироне...

Олько Маслей

Безміхова Горішня – спроба монографії

Ярослав Присташ

Географічне положення

Село Безміхова Горішня (380 м в. р. м.) лежить у горішньому басейні Сяну над річкою Дирбек (варіанти назв: Дирбак, Дирляк, укр. назви: Дирбук, Дирбок[1]), правою притокою Сяну[2], на хребтах Сяноцько-Турчанських гір, точніше на полонинах Солоних гір (275–672 м в. р. м.)[3], у Підкарпатському воєводстві, Ліського повіту, сім кілометрів від Ліська; географічні координати: 49° 30′ N, 22° 21′ E[4].

Історія заснування села

Історія місцевості сягає XIV–XV ст. ст. У цей час Сяноцька земля стала шляхом великих мандрів пастирських народів балкансько-румунського походження. З часом, поселенці волоського характеру рутенізувались з огляду на таке саме віросповідання як у корінного населення, що стисло проживало в долинах Карпат[5]. Від етнічного походження князів-поселенців („Valachus") колонізацію названо поселенням за волоським правом, хоч фактично це було німецьке право[6]. Про волоське право свідчать також записи з 1531 р.: „Bezmyhovka val[achi-ca] de 5 areis...[7]", з 1536 р.: „... ville iuris valachici... Bezmyhovka 5 areae valachicae: sołtys, młyn, karczma[8]".

[1] J. Rieger, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, s. 46.

[2] *Słownik Geografii Turystycznej Polski*, Warszawa 1956, s. 45.

[3] J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie*, Kraków 1995, s. 18, tabl. 17; див. також: J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 1998, s. 337, 346–347; J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1978, s. 267, 417.

[4] *Nazwy Geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa – Wrocław 1991, s. 110.

[5] A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*, Wrocław 1962; s. 216–219; див. також: M. Parczewski, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków 1991, s. 69–71.

[6] K. Niemirowicz-Szczytt, *Osadnictwo na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim ze szczególnym uwzględnieniem Ziemi Sanockiej w l. 1340–1650*, Warszawa 1973, s. 7–8.

[7] Archiwum Skarbu Koronnego (AS) I 34 k. 440; див. теж: A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*, s. 261; див. теж: Toro ж, *Słownik historyczno-geograficzny Ziemi Sanockiej w Średniowieczu* [w:] *Dzieła wybrane*, t. 1, cz. 2, Brzozów 1991, s. 40, 261.

[8] AS I 21 k. 558; див. також: A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*, s. 261; див. також: Toro ж, *Słownik historyczno-geograficzny Ziemi Sanockiej w Średniowieczu* [w:] *Dzieła wybrane*, t. 1, cz. 2, Brzozów 1991, s. 40, 261.

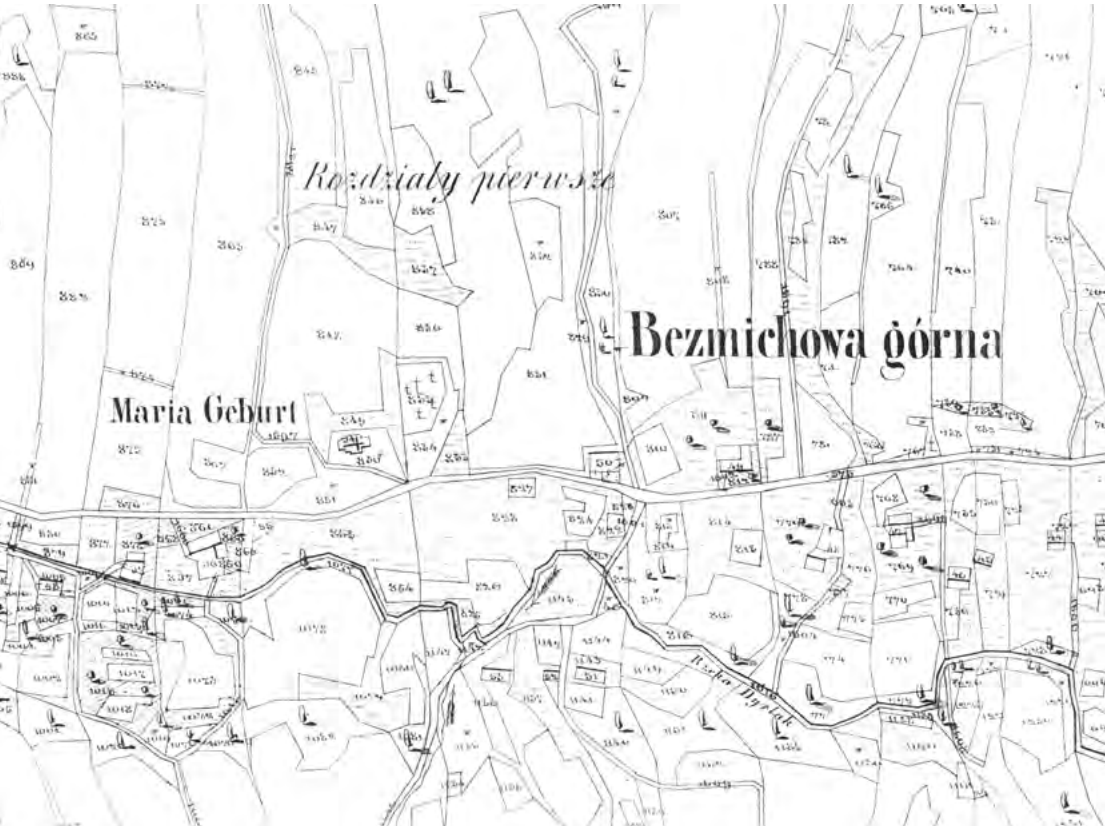

Фрагмент села з кадастрової карти з 1854 р. (стан на 1852); натуральний масштаб 1:2880; Державний архів у Перемишлі

За принципами колонізації, населення займало насамперед низини, а щойно пізніше, з браку землі, займало гірші, менше врожайні ґрунти. У долинах були вигідні комунікаційні шляхи, добрі умови для рільництва, де заселення наступило раніше. Поселенці розпорошувалися з річкових долин і долин більших потоків уздовж менших струмків до верховин[9]. Безміхова Горішня повстала пізніше від Безміхової Долішньої, як сама назва говорить, село розташоване вище. Воно було засноване як присілок. До 1650 р. присілки не бралися до уваги, тому в записах вживалася одна назва «Безміхова», без розподілу на Горішню чи Долішню[10]. Також пізніше, до початку XIX ст. в греко-католицьких шематизмах та австрійських довідниках часто можна зустріти одне село – Безміхову.

Очевидно поселенці отримували від князя-осадчого, що давав дозвіл на поселення, волю від всяких данин чи панщини. Від характеру зобов'язань село назвали Волею, а власну назву отримало від найближчого сусіднього села Лукавиця. Отак першою назвою в записах була „Lukavska Vola" у 1489 р.[11] Остаточну офіційну назву село отримало у 1965 р. – „Bezmiechowa

[9] Там само, с. 187–188.

[10] A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej*..., s. 187.

[11] Akta Grodzkie i Ziemskie (AGZ) XVI, 1933, Lwów 1894, s. 220: „Pro patre mfe. Katherine consortis mfi. Stanislai Kmytha de Vysnycze Cstli. Sanoc. Idem Stanislaus Kmytha Castls. Sanoc. Inscripsit super medietate omnium bonorum suorum heridatorium videlcet castro Sobyen, [...] Lukawska Vola, [...]"; див. також A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny*..., s. 40: „Stanisław Kmita – kasztelan sanocki zapisuje żonie swej Katarzynie, córce Jana Amora z Tarnowa, [...] zamek Sobień, wsie do zamku należące [...] Lukawska Vola [...]."

Górna[12]". Українсько-мовна версія датується раніше, бо з 1880 р. – «Безміхова Горішня»[13]. Варіанти назв села показує таблиця 1.

Таблиця 1: Варіанти назв села

Варіанти назв	Рік появи у писаній формі[14]
Lukavska Vola	1489
Wola	1513
Bezmyhowcze	1526
Bezmyhowa	1530
Bezmyhowka	1531
Bezmijowa	1554
z Bezmiowey	1557
Bezmiowa	1589
Bezmiiowa	1655
Bezniowa	1669
Bezmihowa Dolna i Bezmihowa Górna	1794
Bezmihova	1860
Bezmichowa górna i Bezmichowa dolna	1880
Bezmiechowa Górna i Bezmiechowa Dolna	1965

Етимологію назви подає довідник: *Nazwy miejscowe Polski*[15]: „Bezmihowce ← *Bezněhovce ← особа *Bezněh + суф. -owce ← прасл. *bez – něga «розкіш», часто в говірках української мови м'//ń, ікавізм –nieh- › nih, вторинно -owce- › -owka, -owa".

Владислав Макарський подає розширений варіант: „*Bezněhovci(-ě) > ukr. *Beznihovci (i<ě) > pol. Beznihowce (zamiast Bezniegowice)... w związku z Bezněh (pol. *B(i)ez-nieg). ... od něha z negacją bez, por. płn. něga 'radość, przyjemność'... Wtórnie ukr. Łukavsk(aj)a Vola; pol. Łukawska Wola > *Beznihowa W. (kontaminacja Beznihowce x Łukawska W.; -ova jak w nazwach typu –ova W.) > Bezmihova (m' < ń w wyniku mieszania tych głosek w gwarach ukraińskich. ... Bezmihova Horišn'(aj)a; pol. *Bezmih(-ch)owa Górna > Bezmiechowa Górna. ... (pol. x < ukr. h) ... (tłumaczenie ukr. -mich- na pol. -miech-) ... ukr. horišnij (// ho(i)rni(-y)j), por. strus. gorešnij (// gorni(-y)j) (pol. górny) ... przydawka oznacza opozycję do n. sąsiedniej wsi"[16]. Отже назва «безміхова» означає «без розкоші, радості, приємності», себто таке власне місце.

Один з колишніх мешканців подав народну етимологію: «Була стежка, тадий тилько десь там з далека люди ішли до Ліська. Така була стежка, же навет з никим не минув і до Ліська дійшов. І то назвали Безмійова. І потім, як ся люди знайшли, зробили, була Безмійова, то зробили Безміхова, ... а Горішня, бо було великой село, було двіста п'ядесят номерів і зробили два

[12] K. Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, Kraków 1996, t. 1, s. 127.

[13] Там само.

[14] Згадки про село: AGZ XVI, 1933, AS Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) I, 21, k. 415, 352, 558, 34 k. 440; див. також: *Nazwy miejscowe Polski...*, s. 127; A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej...*, s. 163–164, Toro ж, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 40; Z. Budzyński, K. Przyboś, *Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1655 roku [Polska Południowo-Wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe]*, Przemyśl – Rzeszów 1998, t. II, cz. 2, s. 35.

[15] K. Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski*, Kraków 1996, t. 1, s. 127.

[16] W. Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockej*, Lublin 1986, s. 41–42.

солецтва, там був солтис і зробили Долішню, поділили село напів. Сто двайціт п'єть номерів було в Горішній і сто двайціт п'єть номерів було в Долішній»[17].

У час заснування села, власниками Сяноцької землі, а також Перемиської землі був знаменитий руський рід Кмитів Сренявитів. Садиба роду знаходилась у Собєню, а потім у Ліську. Рід вимер у 1553 р.[18], спадкоємцями став рід Стадницьких.

Власниками (яких вдалося мені встановити) села за панщини, а після її знесення табулярними (шляхетськими) землі і двору, були:

Таблиця 2: Власники села

Власник села або двору в селі	Рік
Рід Кмитів	до 1553
Станіслав Стадницький	1580[19]
Ян Адам Стадницький	1629–1651[20]
Маріанна Барбара і Анджей Самуель Стадницький	1651–1678[21]
Барбара і Ян Францішек Стадницький	1678–1713[22]
Станіслав Кешковський	1820[23]–1839[24]
Юзеф Кешковський	1840[25]
Геліод і Ґетруда барони Беесс	1855[26]
Ґетруда баронова Беесс	1868–1872[27]
Артур барон Беесс	1877[28]
барон Беесс, спадкоємці	1880[29]
граф Станіслав Черкавський	1880–1918[30]
граф Юзеф Черкавський	до 1945[31]

[17] Михайло Опалянко, нар. 1932, запис 18 II 1999, село Кешки (вармінсько-мазурське воєводство) – подається мовою оригіналу.

[18] Z. Budzyński, K. Przyboś, *Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1640 roku [Polska Południowo-Wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe]*, Przemyśl – Rzeszów 1998, t. I, cz. 1, s. XLVI.

[19] St. Mendelowski (red.), *Powiat leski*, Krosno 2004, s. 67.

[20] Z. Budzyński, K. Przyboś, *Rejestr poborowy ziemi sanockiej...*, s. XLV–XLVI, s. 3 i z 1655, t. II, cz. 2, s. 3.

[21] Там само.

[22] Там само.

[23] Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ) – Францисканська метрика 1819–1820, ф. 20, оп. XV, спр. 149, с. 34–70.

[24] *Schematismus fűr dieKőnigreiche Galizien und Lodomerien, sammt einem Namen = register fűr das Jahr 1839*, Lemberg, s. 242.

[25] *Schematismus fűr dieKőnigreiche Galizien... 1840*, s. 245.

[26] *Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królewstwie Galicyi i Lodomeryi...*, Lwów 1855, s. 13.

[27] *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Galicyji, Lodomeryji i W. Ks. Krakowskiem*, Lwów 1868, s. 8–9; див. також: O. Orzechowski, *Przewodnik Statystyczno topograficzny i Skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królewstwie Galicyi, W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie [...]*, Kraków 1872, s. 4.

[28] *Najnowszy skorowidz pocztowy wszystkich miejscowości w Królewstwie Galicyi, w Wielkiem Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem...*, Lwów 1877, s. 8.

[29] F. Sulimierski (red. gł.), *Słownik Geograficzny Królewstwa Polskiego; Innych Krajów Słowniańskich*, Warszawa 1880, t. 1, s. 163.

[30] J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w królewstwie Galicyi, Wielkiem Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem...*, Złoczów 1886, s. 16; див. також: T. Pilat, *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiem Ks. Krakowskiem*, Lwów 1890, s. 8–9; J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami...*, Lwów 1897, s. 13; Того ж, *Najnowszy skorowidz...*, Lwów 1904, Того ж, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości...*, Lwów 1918, s. 8.

[31] *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z W. Ks. Krakowskiem*, Kraków 1905, s. 6–7; J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości*, Lwów 1918, s. 8.

Прізвища перших мешканців сіл – кметів – бралися від назви місцевості, з якої походили[32], напр.: „Bezmyowski" або „z Bezmyowej". Очевидно, ці назви надавали поза добрами. Першими записаними мешканцями Безміхової були... злодії та пошкодовані. У судових книгах Сянока XVI–XVII ст. ст. збереглися справи і смертні вироки злодіїв, найчастіше конокрадів або пошкодованих: 24 квітня 1554 – „Kuryło de Bezmijova dictum Hoskowic..."[33] (Кирило Госко), 1557 – „Hoskowie z Bezmiowy Tymko, Iwan, Michałko...[34]", „Jandrzej i Kordysz, drugie dwa Hoskowie...[35]", 1574 – „Antosz, ... syn Oleksego z Bezniej[36]", „... potkał się z Waśkiem, Grześkiem z Bezniowej i z Iwanem i Jurkiem, bracią rodzoną, synami Kuryłczowemi Uzrecz...[37]", 11–12 липня 1585 – „... z Jackiem Czapikiem z Bezmyjowej ukradł jagniąt z Bezmjowej ośmioro...[38]".

Двір у Безміховій Горішній; за: R. Nater, A. Glass, A. Olejko, *Bezmiechowa – chluba polskiego szybownictwa*, Lesko 2003

Серед мешканців появляються прізвища купців: 1607 – Лазар Пакош, 1612 – Гнат Мащищут (Masczyscząt), 1619 – Лучка Пакош (торговець волами)[39], далі ще один мешканець: Іван Штрам[40]. Джерело подає також число кравців: 1604 р. – один, 1733 р. – трьох[41].

До Другої світової війни, на селах окрім офіціальних прізвищ у народі функціонували прізвиська, які ширше вживалися від прізвищ. Найчастіше ці назви бралися від прізвищ попередніх мешканців, що жили правдоподібно на цьому ж місці скоріше[42] або від характерного місця в селі чи навіть від назви нив, іноді від характерної події, що відноситься до

[32] A. Fastnacht, *Osadnictwo Ziemi Sanockiej...*, s. 222.

[33] Testamentum Kuźmae de Czajszyn: Balzer Oswald, *Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554–1638*, Lwów 1891, t. 1, s. 49; див. також: A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny...*, s. 40.

[34] Testamentum Roman, poponis de Karlikowa...: там само, с. 53.

[35] Там само, с. 54.

[36] Testament Antosza, syna Oleksego z Bezniej. Który na męcc[e] zeznał: там же, с. 95.

[37] Там само, с. 95.

[38] Testament Piotra Feczysa z Olszanice: там же, с. 105–106.

[39] A. Fastnacht, *Inwentarz miasta Leska: Dzieje Leska do 1772*, Rzeszów 1988, s. 165.

[40] Там само, с. 77 і 79.

[41] A. Fastnacht, *Dzieje Leska do 1772*, s. 116–117.

[42] Список прізвищ можна знайти в ЦДІАУЛ: Францисканська метрика (1819–1820), ф. 20, опис XV, спр. 149, с. 34–70: 1820 – Артимік, Баран, Баранцьо, Барчак, Беднаж (Беднар), Біскуп, Борис, Вархола, Гіраків, Ґрудза, Дрозд, Дроздик, Капраль, Кітелей, Крупа, Опалянко, Мікула, Пакош, Панчишин (?), Пашко, Сех, Стець, Тацин, Футрик, Царик.

конкретної людини. Причиною таких окреслень є практичність. У великих селах сім'ї жили багатопоколінними родами, для розрізнення окремих сімей вживали додаткових окреслень. У Безміховій Горішній чи серед переселенців, ще дотепер вживають деякі такі клички, а навіть створюють нові.

Таблиця 3: Довоєнні клички в селі

Прізвище	Кличка
Баньчак	Пакош, до Пакоша[43]
Баран	до Пилипа
Барна	Лемко[44]
Барчак	до Качика, до Барчака[45]
Мельничок	до Гончаря[46]
Мельничок	до Крупи
Мельничок	(до) Михайла за церкву
Мельничок	до Шміра[47]
Опалянко	до Ґрудзів[48]
Отта	Бараньців[49]
Паславський	до Стецика[50]
Паславський	до Хоми[51]
Пашко	до Попси[52]
Пашко	Хомин[53]
Присташ	Пилипів, до Пилипа[54]
Присташ	Хомин[55]
Скрипочка	Пакош, до Пакоша[56]
Скрипочка	до Пилипа[57]
Спольський	до Вайди[58]
Спольський	до Луня[59]
Спольський	до Миська[60]

[43] Михайло Опалянко...
[44] Іван Опаленко, нар. 1925, запис 05 IX 1999, Самбір.
[45] Анна Ґелета з дому Барчак, нар. 1926, запис 18 VII 1999, Мічули (вармінсько-мазурське воєводство).
[46] Там само.
[47] Євгенія Касперовіч з дому Мельничок, нар. 1930, запис 20 X 1999, Варшава.
[48] Михайло Опалянко...
[49] Катерина Присташ з дому Баньчак, нар. 1914, запис 28 XII 1997, Земяни (вармінсько-мазурське воєводство).
[50] Там само.
[51] Катерина Пашко з дому Паславська, нар. 1922 р., запис 21 VIII 2000, Безміхова Горішня.
[52] Катерина Присташ...
[53] Там само.
[54] Катерина Присташ...
[55] Михайло Опалянко...
[56] Там само.
[57] Катерина Присташ...
[58] Там само.
[59] Там само.
[60] Там само.

Прізвище	Кличка
Спольський	до Янчика
Терефен(ь)ко	до Кітелея

Демографічні зміни можна прослідити в старих довідниках, в яких показується кількість населення. Статистично-демографічні дані (разом з панським двором) показує таблиця 4.

Таблиця 4: Статистичні та демографічні дані

Рік	Число населення	Кількість домів	Площа ґрунтів[61] км²	Статеве розшарування	Національність
1785[62]	536		8,43		
1820[63]			6,19		
1857	282[64] (370)[65]				
1859[66]	282				
1860[67]	282				
1870[68]	366				
1872[69]			8,32		
1880[70]	428				
1889[71]			3,89		
1890[72]	457				
31 XII 1900[73]	548	89	село: 4,59, двір: 3,84, разом: 8,43	чоловіки: 255 жінки: 293	
31 XII 1903[74]			3,84		
1910[75]	610				
30 IX 1921[76]	579	97		чоловіки: 284 жінки: 295	українці: 462 поляки: 102 гебреї: 15
1938 – 01 I 1939	740[77]				українці: 550[78] поляки: 120 гебреї: 25

[61] Дані площі ґрунтів з 1820–1890 рр. перераховано з морґів та сажнів – 1 морґ = 5755 m², 1 сажень = 3,60 m²: *Najnowsza Encyklopedia PWN* (інтернетове видання).

[62] Z. Budzyński, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, Przemyśl – Rzeszów 1993, t. 2, s. 78; див. також: Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської адміністратури Лемківщини (1828–1939),* Львів 1995, с. 327, Б. Г. і Б. Д. разом.

[63] ЦДІАУЛ: Францішканська метрика, ф. 20, оп. XV, спр. 149, с. 34–70.

[64] *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Galicyji, Lodomeryji i W. Ks. Krakowskiem*, Lwów 1868, s. 8–9.

[65] *Handbuch des Lemberger Statthalterei – gebietes in Galizien für das Jahr 1857*, Lemberg, s. 440.

[66] *Handbuch des Lemberger... 1859*, Lemberg, s. 344.

[67] *Handbuch des Lemberger... 1860*, Lemberg, s. 344.

[68] K. Orzechowski, *Przewodnik Statystyczno topograficzny i Skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królewstwie Galicyi, W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie [...]*, Kraków 1872, s. 4.

[69] Див. примітка 92.

[70] J. Bigo, *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w królewstwie Galicyi, Wielkiem Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem...*, Złoczów 1886, s. 16.

[71] T. Pilat, *Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiem Ks. Krakowskiem*, Lwów 1890, s. 8–9.

[72] J. Bigo, *Najnowszy skorowidz...*, Lwów 1897, s. 13.

[73] *Skorowidz Gminny Galicyi*, Wiedeń 1907, s. 344; див. також: J. Bigo, *Najnowszy skorowidz...*, Lwów 1904, s. 9.

[74] *Skorowidz dóbr tabularnych...*, Kraków 1905, s. 6–7.

Давня греко-католицька церква Різдва Пречистої Богородиці з 1830 р. у Безміховій Горішній; за: E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Warszawa 1982, t. 1, s. 2

Деякі джерела подають спірні дані на конкретний рік, правдоподібно виникає це з урахування до Безміхової Горішньої мешканців з Безміхової Долішньої. Крім цього, числа показують демографічні зміни, спричинені зовнішніми чинниками – еміграція, війни і т. п. Площу ґрунтів, у деяких позиціях, джерела подають тільки щодо панського двору.

Церква

У гірських пунктах населення церква як архітектурна споруда завжди розташована була в межах сельбища поблизу сільської дороги на підвищеному місці. Для віддаленої від головного шляху – робили зручний під'їзд. Всю територію навколо церкви з цвинтарем городили[79]. У випадку Безміхової Горішньої обгороджено кладовище.

Греко-католицька громада села входила як філіал до парафії Монастирець. Церква Різдва Пречистої Богородиці в Безміховій Горішній згадувалась уже в 1761 р. Сучасний храм побудований у 1830 р. Перед Другою світовою війною в церкві відправу служили що третю неділю. Від 1968 р. – римо-католицький костел.

---

[75] J. Bigo, *Najnowszy skorowidz...*, Lwów 1918, s. 8.

[76] *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej,* Warszawa 1924, t. XIII, s. 20.

[77] В. Кубійович, *Етнографічна карта південної України (Галичини),* Wiesbaden 1983, див. також: A. Saładiak, *Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Warszawa 1993, s. 155–156.

[78] Див. прим. 138.

[79] Р. Сілецький, *Сільське поселення та садиба в українських Карпатах XIX – початку XX ст.*, Київ 1994, с. 32.

Теперішній стан такий: церква розташована на холмі, орієнтована; побудована в зрубовій конструкції, обшита, вона трійчаста з квадратними частинами; пресвітерія закрита прямою стіною з двома ризницями, від півдня та півночі; від заходу неф ширший; у середині плоске склепіння, вікна стрілчасті; назовні профільований карниз у формі піддашшя; двосхила покрівля наметова зі спільним гребенем, над ризницями дахи пультові, покриті бляхою; восьмибокова башточка з дзвіночком, закінчена банястим шоломом; вежа сполучена з дахом бабинця, стовпової конструкції, обшита, кубовидна; зберігся оригінальний іконостас.

Оснащення церкви: народний хрест з XIX ст., келих з 1810 р., гладкий, з восьмилистим профільованим підніжжям; два дерев'яні свічники з XIX ст. на пасхальні свічі; два фелони: перший – червоний з колоною з рослинною лозиною, виконаний плоскою розколеною вишивкою з кінця XVII ст., з перенесеним гербовим щитом і гербами П. Фірлея з початку XVII ст. з Комборні; другий – білий з колоною з брошової тканини з мотивом сплетеної стрічки, квітів і листків, з початку XVIII ст., нові боки.

У селі побудована капличка з XIX ст.: кубовидна, дерев'яна, зрубової конструкції, обшита; закрита з трьох сторін; дах двосхилий з висунутим дашком, спертий упереду на двох стовпах, покритий бляхою; башточка з дзвіночком баняста, оббита бляхою, раніше ґонтом[80]; під час будови асфальтованої дороги – пересунена до заду.

Серед пам'яток у Музеї народного будівництва в Сяноці знаходяться фелон з кінця XVII ст. та празники з останньої чверті XVII ст.[81]

Таблиця 5: Список парохів парафії Монастирець з філіалом Безміхова Горішня[82]

Роки	Ім'я і прізвище
1828–1838	Онуфрій Добрянський
1839	Вакансія
1839–1875	Теофіл Ямінський
1875–1876	Олександр Сембратович (адміністратор)
1876–1900	Михайло Ясеницький
1900–1901	Микола Добрянський (адміністратор)
1901–1925	Северин Добрянський
1926	Вакансія
1926–1931	Роман Ісайчик
1931–1939 і під німецькою окупацією	Олександр Стеранка

[80] E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 1, z. 2, Warszawa 1982, s. 4–5 – дані мною актуалізовані.

[81] E. Śnieżyńska-Stolotowa i F. Stolot (red.), *Katalog Zabytków...*, фігура 240, 351.

[82] Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської єпархії...*, Львів 1995, с. 326–327.

Таблиця 6. Віросповідання

Рік	Греко-католицьке віросповідання	Римо-католицьке віросповідання	Мойсеєве віросповідання
1785[83]	420	116	0
1833[84]	481		
1835[85]	535		
1836[86]	494		
1837[87]	506		
1839[88]	523		
1840[89]	527		
1841[90]	527		
1842[91]	528		
1843[92]	717		
1845[93]	725		
1846[94]	724		
1847[95]	711		
1850[96]		4	
1853[97]		6	
1854[98]	573		
1855[99]	579		
1856	570[100]	10[101]	
1857		11[102]	
1858	575[103]	14[104]	
1859	571[105]	14[106]	

[83] Z. Budzyński, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, Przemyśl – Rzeszów 1993, t. 2, s. 78; див. також: Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської єпархії...*, Львів 1995, с. 327, Б. Г. і Б. Д. разом.

[84] *Schematismus Universi venerablis Cleri Dioeceseos Graeco Catholicae Premisliensis pro Anno Domimi MDCCCXXXIII*, Premisliae 1833, s. 178.

[85] *Schematismus... Graeco... Anno Domimi MDCCCXXXV*, Premisliae 1835, s. 143.

[86] *Schematismus... Graeco... Anno Domimi MDCCCXXXVI*, Premisliae 1836, s. 148.

[87] *Schematismus... Graeco... Anno Domimi MDCCCXXXVII*, Premisliae 1837, s. 150.

[88] *Schematismus... Graeco... Anno Domimi MDCCCXXXIX*, Premisliae 1839, s. 134.

[89] Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської...*, с. 327.

[90] *Schematismus... Graeco... 1841*, Premisliae 1841, s. 137.

[91] *Schematismus... Graeco... 1842*, Premisliae 1842, s. 137.

[92] *Schematismus... Graeco... 1843*, Premisliae 1843, s. 137.

[93] *Schematismus... Graeco... 1845*, Premisliae 1845, s. 135–136.

[94] *Schematismus... Graeco... 1846*, Premisliae 1846, s. 151.

[95] *Schematismus... Graeco... 1847*, Premisliae 1847, s. 145.

[96] *Schematismus venerablis cleri dioecesis Premiliensis ritus Latini in annum MDCCCL*, Premisliae 1850, s. 50.

[97] *Schematismus... Latini... MDCCCLIII*, Premisliae 1852, s. 50.

[98] *Schematismus... Graeco... 1854*, Premisliae 1854, s. 137.

[99] *Schematismus... Graeco... 1855*, Premisliae 1855, s. 128.

[100] *Schematismus... Graeco... 1856*, Premisliae 1856, s. 127.

[101] *Schematismus... Latini...MDCCCLVI*, Premisliae 1855, s. 49.

[102] *Schematismus... Latini...MDCCCLVII*, Premisliae 1856, s. 47.

[103] *Schematismus... Graeco... 1858*, Premisliae 1858, s. 121.

[104] *Schematismus... Latini...MDCCCLVIII*, Premisliae 1857, s. 46.

Рік	Греко-католицьке віросповідання	Римо-католицьке віросповідання	Мойсеєве віросповідання
1860	577[107]	18[108]	
1861	589[109]	18[110]	
1862	589[111]	20[111]	
1864[113]		20	
1865[114]		21	
1866	605[115]	21[116]	
1867[117]		21	
1868	612[118]	19[119]	
1869[120]	612		
1870[121]		41	
1877[122]	641		
1879[123]	640		
1882[124]	683		74
1885[125]	618		
1886[126]	622		
1890[127]		39	
1893[128]		43	
1 XI 1897[129]		53	
1898[130]	732		

[105] *Schematismus... Graeco...1859*, Premisliae 1859, s. 123.
[106] *Schematismus venerablis cleri... MDCCCLIX*, Premisliae 1858, s. 45.
[107] *Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicum Dioeceseos Premisliensin pro Anno 1860*, Premisliae 1860, s. 123.
[108] *Schematismus... Latini... MDCCCLX*, Jasło 1860, s. 48
[109] *Schematismus... Orientalis... 1861*, Premisliae 1861, s. 124.
[110] *Schematismus... Latini... MDCCCLXI*, Jasło 1861, s. 50.
[111] *Schematismus... Orientalis...1862*, Premisliae 1862, s. 120.
[112] *Schematismus... Latini... MDCCCLXIII*, Jasło 1862, s. 90.
[113] *Schematismus... Latini... MDCCCLXV*, Jasło 1864, s. 94.
[114] *Schematismus... Latini... MDCCCLXVI*, Jasło 1865, s. 94.
[115] *Schematismus... Orientalis...1867*, Premisliae 1866, s. 120.
[116] *Schematismus... Latini...MDCCCLXVII*, Jasło 1866, s. 94.
[117] *Schematismus... Latini... MDCCCLXVIII*, Jasło 1867, s. 94.
[118] *Схиматісмъ всего клира католікôвъ обряду греческо-руского Епархіи Перемыскои на годъ отъ рожд. Хр. 1868*, Перемишль 1868, с. 77.
[119] *Schematismus... Latini... MDCCCLXIX*, Jasło 1868, s. 97.
[120] *Схиматісмъ... обряду греческо-руского... 1869*, Перемишль 1869, с. 77.
[121] *Schematismus... Latini... MDCCCLXXI*, Jasło 1870, s. 100.
[122] *Схиматісмъ всего клира католікôвъ обряду греческо-руского Епархіи Перемыскоина годъ отъ рожд. Хр. 1877*, Перемишль 1877, с. 143.
[123] Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської...*, с. 327, а також: *Шематизм Всего Клира руского-католицкого Богомъ спасенои Епархіи Перемыскои на годъ отъ рожд. Хр. 1879*, Перемишль 1879, с. 212.
[124] *Схиматісмъ... обряду греческо-руского... 1882*, Перемишль 1882, с. 161.
[125] *Схиматісмъ... обряду греческо-руского... 1885*, Перемишль 1885, с. 151.
[126] *Схиматизм клира епархіи перемиской 1886*, Перемишль 1886, с. 158.
[127] *Schematismus... Latini... 1891*, Premisliae 1890, s. 353.
[128] *Schematismus... Latini... 1894*, Premisliae 1893, s. 147.
[129] *Schematismus... Latini... 1898*, Premisliae 1897, s. 135–136.

Рік	Греко-католицьке віросповідання	Римо-католицьке віросповідання	Мойсеєве віросповідання
1899[131]	756		
31 XII 1900[132]	472 (766)[133]	49	27
1 II 1901[134]		53	
15 XI 1903	766[135]	52[136]	
15 XI 1908[137]		51	
1910	815[138]	50[139]	
25 XI 1912[140]		56	
1916[141]		60	
1918[142]	538		
30 IX 1921[143]	470	94	15
1925[144]		60	
1926	708[145]	90[146]	
1927[147]		90	
1928[148]		92	
1929[149]		92	
1930[150]		92	
1931[151]		92	
1932[152]		92	
1933[153]		92	

[130] *Шематизмъ всего клира клира греко-католического Епархій соєдиненыхъ Перемыскои, Самборскои и Сяноцкой на рôк от Рожд. Хр. 1898*, Перемишль 1898, с. 159.
[131] Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської...*, с. 327.
[132] *Skorowidz Gminny Galicyi*, Wiedeń 1907, s. 344; див. також: J. Bigo, *Najnowszy skorowidz...*, Lwów 1904, s. 9.
[133] *Шематизмъ... клира греко-католического...* 1900, Перемишль 1900, с. 171.
[134] *Schematismus... Latini... 1901*, Premisliae 1901, s. 136–137.
[135] *Schematismus Universi Venerablis Cleri Ruthenorum Catholicum Dioeceseos Premisliusin, Samariensis et. Sanocensis pro Anno Domini 1904*, Premisliae 1903, s. 89.
[136] *Schematismus... Latini... 1903*, Premisliae 1903, s. 139–140.
[137] *Schematismus... Latini... 1909*, Premisliae 1908, s. 140.
[138] *Шематизмъ... клира греко-католического... 1910*, Перемишль 1910, с. 202.
[139] *Schematismus... Latini... 1911*, Premisliae 1910, s. 147–148.
[140] *Schematismus... Latini... 1913*, Premisliae 1912, s. 129–130.
[141] *Schematismus... Latini... 1917*, Premisliae 1916, s. 120.
[142] *Шематизмъ... клира греко-католического... 1918*, Перемишль 1918, с. 91.
[143] *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1924, t. XIII, s. 20–23.
[144] *Schematismus... Latini... 1925*, Premisliae 1925, s. 70.
[145] Д. Блажейовський, *Історичний шематизм Перемиської...*, с. 327.
[146] *Schematismus... Latini... 1926*, Premisliae 1926, s. 76.
[147] *Schematismus... Latini... 1927*, Premisliae 1927, s. 77.
[148] *Schematismus... Latini... 1928*, Premisliae 1928, s. 77.
[149] *Schematismus... Latini... 1929*, Premisliae 1929, s. 86.
[150] *Schematismus... Latini... 1930*, Premisliae 1930, s. 86.
[151] *Schematismus... Latini... 1931*, Premisliae 1931, s. 88.
[152] *Schematismus... Latini... 1932*, Premisliae 1932, s. 87.
[153] *Schematismus... Latini... 1933*, Premisliae 1933, s. 86.

Рік	Греко-католицьке віросповідання	Римо-католицьке віросповідання	Мойсеєве віросповідання
1936[154]	752		
1937[155]	758		
1938–1939	756[156]		

Греко-католицькі шематизми та австрійські довідники Безміхову Горішню й Долішню рахували разом. Звертає увагу різниця поміж віросповіданням і національністю. Зрештою, рідко трапляється така згідність, що зумовлена мирним та сімейним співжиттям селян, а також слабою національною свідомістю. Щойно в 20–30 роках рівень самоототожнення серед селян зростає.

Планерська школа летунів

До визначних явищ у селі, що помітно вплинуло на спосіб життя, належить летунська планерська школа, заснована в 1930 р. на Солонім (654 в. р. м.)[157].

Селяни отримали нове місце заробітку: при будові споруд, обслуговуванні летовища – витягання кіньми наверх планерів, натягання гуми для старту планерів, ночівля учнів, транспорт від або до залізничної станції Лукавиця чи Ліська, продаж продуктів харчування.

До села почав напливати до обслуги летунської школи чужий національно і культурно елемент.

Безміхова Горішня ввійшла до історії польської авіації як місце встановлюваних багатьох рекордів Польщі у польотах на планерах[158].

Світлина Ярослава Присташа

Каплиця у Безміховій

[154] *Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій – Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік божий 1936,* Перемишль 1936, с. 61–62.

[155] *Шематизм греко-католицького духовенства... 1937*, Перемишль 1937, с. 62.

[156] Там само; див. також: *Шематизм греко-католицького духовенства... 1938*, Перемишль 1938, с. 63.

[157] *Historia lotnictwa*, Warszawa 1966, s. 33.

[158] Див.: J. Konieczny, *Kronika lotnictwa polskiego 1241–1945*, Warszawa 1984, s. 61, 72, 90, 92; A. Olejko, *Szybowce nad Bieszczadami. Z dziejów szybownictwa na Podkarpaciu*, *Bezmiechowa – Ustjanowa 1928–1998...*, Lesko 1998; див. також: *Historia lotnictwa na Podkarpaciu*, Brzozów 1981.

Хата Івана Старуха в Безміховій

Вже неіснуючий будинок Школи планерів; стан з 1938 р.; за: *Historia lotnictwa na Podkarpaciu*, Brzozów 1981, s. 8

Культурне життя та освіта

У міжвоєнний період у Галичині розвинулось українське економічне життя у формі кооперативів. У Безміховій Горішній працювала крамниця при світлиці «Просвіта», що продавала українські вироби. Для боротьби за економічну незалежність закликувано лозунгом: «Свій до свого по своє» – на противагу до польського антисемітського: „Nie kupuj u Żyda"[159]. Така політика доводила до банкротств єврейські крамниці. Продавцем у кооперативі в останні довоєнні роки був Петро Шеляк. Головою «Просвіти» був Іван Старух. Сам будинок світлиці поставлений на фундаментах у 1938–1939 рр. У читальні можна було почитати, а навіть здійснити передплату на журна-

[159] Іван Опаленко, 19 VI 1999.

ли і газети: «Золотий колос», «Христос – наша сила», «Український нарід» тощо. Сходилися в читальню, один читав вголос, не всі ж грамотні були.

У Безміховій Горішній при церкві діяла чотирикласна школа, останніми вчителями були: українка Ольга Шемеляк, потім українка із Сянока, на її місце прийшла польська сім'я Роґозінських. У Безміховій Долішній, натомість, була польська семикласна школа, до якої також ходили діти з Безміхової Горішньої. Діти мали саморобні сумки з дощок, що прикріплені були ремінцями. За польських вчителів обов'язковим була участь у державних торжествах. Національна ворожнеча з другої половини тридцятих років через школу впливала і на дітей.

Хата Скрипочків у Безміховій Горішній

Тиханя – журба журавлина

Петро Терек

Село Тиханя[1] стояло на головному хребті Низького Бескиду, на самому кордоні зі словаками. Назва села є угорська, його засновник Терек походив з Угорщини. Немало було і відповідних прізвищ: Терек, Сабат, Кантор, Ардан та інші. Наші сусіди називали нас «залісянами», нібито ми з-за лісу, хоч і вони жили серед лісу. Словаки назву села вимовляли як «Цеханя», поляки – «Ціханя».

Літо 1905 р. було не таке, як інші: понад місяць не було дощу. Попересихали всі плоти, зроблені з ялівців. І треба було трапитись такому, що прилетіла до нас і сіла на грушу птиця сойка, яка в нас не водилася. Груша стояла посередині села, і молодий Бланар схопив удома фузию та вистрелив у птаху. Убив чи не вбив, але його хата згоріла від ганчірки, якою він забив порох у фузиї. При пострілі тліюча ганчірка впала на стріху. Пожежа миттю стравила всю хату. Люди стали бігти з поля, щоб гасити. Тимчасом вітер зривав кички та перекидав на інші хати. Згоріла половина села, плоти, дерева. Ніде людям притулитися. Пішли сльотні дощі. На щастя, сусідні села дали поміч, офірували що могли та возили возами дерево з лісу на відбудову Тихані.

Лемківщина, яку пам'ятаю з розповідей, належала до Австрії. Австрія панувала дуже довго, старі люди на Франца-Йосифа по-іншому не казали, як «наш цар». Чий він би не був, але краще від цього людям не було. Австрії треба було платити податки, крім цього вона забирала хлопців до війська, аби мати ким гнобити інші народи. Наш сусід Марко Антоній кожного зимового вечора, коли готувалась вечеря, приходив до нас і розповідав, як у молоді роки служив при війську в Італії. Запам'ятав я трохи з його пісні з цих часів:

---

[1] Тиханя (поль. Ciechania, давн. Cichania) – перед Другою світовою війною село Дуклянського деканату, Короснянського повіту. Перша згадка в писаних джерелах про дерев'яну церкву св. Миколая з 1790 р. Осідок парафії, до якої належали села Жидівське та Гута Полянська. Коло 1785 р. проживало в селі 305 греко-католиків та семеро жидів. За даними шематизму з 1879 р., парафія нараховувала 804 душі, у чому 331 – в Тихані, 455 – у Жидівському та 18 – у Гуті. У 1914 р. село, крім церкви, знищене австрійсько-угорською армією, відтак відбудоване. У 1928 р. значна частина мешканців перейшла у православ'я (у 1936 було їх 131 чоловік, збудовано православну церкву). У 1929 р. два бандити з Кракова вбили греко-католицького пароха о. Данила Пирога. За даними Володимира Кубійовича, у 1939 р. мешкало в Тихані 430 чоловік української національності, п'ятеро поляків та десятеро жидів. Село повністю знищене під час наступу Червоної армії на Дуклянський перевал на зламі 1944/1945 рр. Нині не існує.

Родина Тереків з Тихані; світлина з 1942 р.

В талиянській землі стоїт дуб зелений,
Лежит під ним вояк тяжко поранений.

Мій батько ще перед Першою світовою війною виїхав на три роки до Америки. Працював у вугільних копальнях. Вернувшись, оженився з Параскевією Самбореною. Господарювали на дев'ятнадцяти моргах орної землі, сіножаті, пасовиська й лісу.

Насунувся 1914 р. Село недавно відлягло від страшної пожежі, а вже Австрія забирала руснаків бити «руских». Били так, що попали до них у полон. Полонених з нашого краю не заганяли в табори, а порозселювали по Україні у жінок, яких чоловіки були на фронті, аби вели господарство. Більшість вернулася, але дехто не вернувся і у 1937 р. Сталін загнав їх у Сибір.

До нас «руски» прийшли в 1915 р. Відступаючи, австріяки спалили все, що могло горіти. Про «руских» ні від батька, ні від мами, ні від кого-небудь я не почув поганого слова. Помагали погорільцям хлібом, рибою, сухарями. Однак російські вояки стояли в нас недовго, тому що австріяки прорвали фронт під Горлицями. У нас почалися арешти, людей забирали до Талергофу. Як хтось сказав, що він українець – у Талергоф. Якщо сказав щось необережно – також у Талергоф. Циган сказав, що Франц-Йосиф війни не виграє, якщо йому Бог не допоможе, бо має жидівку за фраєрку – судили на розстріл. Був там священик з нашого села, вижив.

Під час війни батько та багато інших пішли з російським військом і дійшли аж до Києва. Працював батько на заводі, отримував гроші й було йому цілком добре. Однак настали події 1917 р. – утікав кожен, хто живий. Він майже пішки дістався додому. Розповідав про події страшніші від війни: сьогодні одні, завтра другі, а всім страшно хочеться вбивати. Вернув-

шись, він удруге відбудував свою спалену хату. Гроші здобув, возячи дерево до Дуклі, Ясла чи Коросна.

Пам'ятаю, як навесні батько починав готуватися до праці. Найбільше доглядав тоді биків. Коли прийшов час, він запрягав биків, а як вони рушали в поле, усі хрестилися. Перед тим, як леміш плуга в'їдався в землю, батько знімав капелюха, хрестився сам і хрестив биків, а потім перша скиба відвалювалася від лемеша. Як повертався, мама стояла на подвір'ї зі свяченою водою в руках, кропила нею господаря та биків. Так само ждала і на пастухів з худобою, коли верталися з першого весняного вигону. А на святого Юрія з перших квітів пастухи сплітали вінки, пов'язували худобі на роги і так рушали з пасовиськ додому.

Люди з першого виходу в поле з особливим піклуванням про землю та природу віддавалися роботі. Проводжали і зустрічали гусей із вирію. Плугатарі зупинялися, піднімали голови до неба і не рухалися з місця, поки ключ не зник за обрієм. Рахували зозулине «ку-ку».

У Тихані мешкав циган Микита. Мешкав у добрій хаті, при якій збудував також кузню. Він був неперевершений коваль. Його майстерністю користувалося ціле село. Приходили і з сусідніх сіл. Микиту знав цілий повіт ще й тому, що він був музикант. Сам навчився грати на скрипці. Микита грав на весіллях та при всякій нагоді. Грав не один, була ще друга й третя скрипки та величезний бас. Капелія грала всі народні пісні мого краю. Коли парубок зупинявся перед нею і проспівав початок пісні, музики грали її далі. Без Микити не могло обійтися ніяке весілля.

Музики з Тихані; світлина з 1942 р.

Не було в нашій Лемківщині національної ворожнечі, може тому, що наші села не були перемішані з польськими. Сусіднє село Гута було польське, але наші з ними ніколи не ворогували. При зустрічах вони говорили по-польськи, а тиханяни по-свому. У Гуті не закінчили будувати костьолу. Гутяни приходили до Тихані до церкви. При звертанні всіх називали «кумом».

У 1937 р. у нас побудували школу. До цього молоді люди свої університети проходили за плугом або з косою в лузі, або при худобі, або за веретеном. Грамотними були церковні дяки, але вони знали тільки староцерковнослов'янську граматику. Мій батько не був у школі, але знав

старослов'янську абетку, а також латинський шрифт. І писав непогано. Люди вчилися один у одного, а також у дяка, але не п'яного, як у Шевченка.

На відкритті школи зібралося ціле село. Мене мама взяла дворічною дитиною на руки та пішла дивитися, завдяки чому, хоч це дивно, усе пам'ятаю. Спочатку навчання йшло тільки польською мовою, потім українською. Як би не було, але люди пізнавали грамоту, довідались про Шевченка й Франка, про Київ та Дніпро. Учитель поставив п'єсу *Сватання на Гончарівці*. Мене тягнуло у школу. Одної неділі, як усі йшли до церкви, я наздогнав учителя та дав йому п'ятдесят гроші, аби прийняв мене до школи. Він грошей не взяв, але сказав прийти на науку. Я вчився на самі «дуже добре».

Закінчувалось літо 1939 р. Тиханяни закінчували жнивувати. Матері шили дітям із льняного полотна торби до школи. Першого вересня пішли ми до школи, але знову війна: німак напав на Польщу. На горі Жджари вояки копали окопи й казали, що німака не пропустять. Люди виносили все з хати на випадок вогню, навіть вози і сани стягали над потік. Я, маючи чотири роки, потягнув туди свого дитячого возика. І якось у нічну годину здригнулася земля, задзвеніли шиби у вікнах. Уранці вияснилося, що зірвали два мости. Ми пішли в поле дозбирувати татарку, як у село в'їхали німці на триколесних мотоциклах. Такого ніхто ніколи не бачив. Переночували. Уранці поїхали далі, залишивши по собі купу консервних банок. Людей опанував жах. За вісімнадцять днів Німеччина захопила Польщу. Німці стали переслідувати жидів. Наші люди, їдучи до Ясла на ринок, брали з собою хлібину, щоб передати голодуючим жидам. У Дуклі жив знаменитий лікар Страхарський – загубили його, як і всіх.

Людям можна було зарізати тільки курку або гуску. Решта тварин була німцями зареєстрована. Кожна мала номер у паперах і «кульчик» на вусі. Рятували людей... вовки. Якщо хтось хотів зарізати для власної потреби барана чи вівцю, пастухи підіймали такий ґвалт, що про напад вовків чути було на всю округу. Потім ішли повідомити про нього німецьку комендатуру.

Була і така справа, що німці домовилися з москалями ще перед вереснем 1939 р. про можливість переїзду українського населення до Радянського Союзу. У Тихані знайшлося кілька охочих родин, але, кінець-кінцем, вони туди не виїхали.

Улітку 1941 р. рухнулись німецькі війська на схід. Шосейною дорогою із Словаччини вони йшли кілька днів без зупину. Вояки казали, що мине місяць і війні буде кінець. Прийшла осінь, прийшла дуже холодна зима, а війні не було видно кінця. Німці почали ловити людей та відправляти їх на роботу в Німеччину. Усе взяли під контроль, наклали великі податки. У 1944 р. настала метушня в німецькому війську. Зі сходу дався чути потужний гуркіт, наче далека громовиця, хоч не було ніяких хмар на небі. Потім цей гуркіт було чути вже від Коросна. Батько косив і раз-у-раз підносив голову, дивлячися на схід. Люди знову стали виносити з хат своє майно, боячись наступної пожежі. Наші зерно, полотно, одяг склали в камінному склепі-погрібнику. Усі сподівалися, що смертельне крило фронтової навали омине Тиханю. Однак це крило вдарило прямо в неї – у селі загинуло 45 чоловік. Російські війська засипали село снарядами. Земля двиготіла і стогнала від вибухів. Так тривало не день і не тиждень.

Люди вже не розрізняли вибухів, вони зливалися в суцільний гуркіт. Від диму вдень обволокла село темрява. Хати давно погоріли. Більше тридцяти совєтських танків не рухнулись ані вперед, ані назад. В один з підвалів влетів снаряд з танка та вбив дванадцять чоловік, стільки ж покалічив, троє лишилося цілими. Уціліли також дві корови. Я з мамою також був у цьому підвалі, але кілька годин перед вибухом разом з мамою вийшов із нього. Люди покидали село, повне аду. Моя родина не могла нікуди йти, тому що батька поранило в ногу, а потім і сестру. По землі не можна було пройти, тому що всю покалічили снаряди. Ми перейшли в сусідній підвал, коли два метри від його входу вибух снаряд з висококаліберної гармати. Склепіння підвалу витримало. З ями після вибуху виходив я на руках і ногах. У Тихані залишилася моя родина та ще одна. Ми знаходилися двісті метрів від німецьких дротів, на самому передньому краї їхньої оборони. Німці не були злі, помагали нам хлібом, але після трьох місяців нашого перебування серед них, таки на першому тижні різдвяного посту прийшли нас виганяти. Батько поскакав на одній нозі, сестру понесли до возу на руках. Що могли за кілька хвилин узяти, то було наше. Ми йшли за возом, дивлячись, чи снаряди летять на нас, чи далі. Мама сказала, що зараз німці нас постріляють, але я відповів, що якби так, то зробили б це на місці, а не ще кудись везли своїм возом.

Тиханя давно перестала існувати. Земля горіла ще два місяці після дуклянської битви. Ще в шістдесятих роках при в'їзді в колишнє село стояли таблички з написом про небезпеку від мін та снарядів. Совєтське військо, щоб подолати відстань від Коросна до Дуклянського перевалу, втратило понад вісімдесят тисяч солдатів. На один кілометр припадало триста гармат. От чому не стало мого села Тихані.

Повезли нас через Граб. Село мовчало, нікого в ньому не було. Зупинились ми в Довгім. Село набите німцями. Переночували в стайні серед худоби. Це була перша ніч, коли ми не чули пострілів. Наступну ніч ночували в Ясюнці. Відтак у Гладишеві. Кінець їзди прийшов у Верхньому Реґетові. Зупинились ми в жінки Олени Дзюбак, самітньої, з трьома дітьми. Люди давали нам їсти, ми ж не мали з собою нічого. Тут люди були заможніші, ніж у нас.

І прийшла наступна чорна хмара – тиф. Найстарший син Дзюбакової Іван, десь п'ятнадцятирічний, захворів так сильно, що без пам'яті пролежав довгий час. Однак молодий організм витримав. У нашій родині злягли всі до одного. Ослаблене здоров'я батька не витримало. Він похоронений на цвинтарі в Реґетові.

У лютому німці відступили з перевалу. Надійшла весна, а нам нікуди йти. Немає села, немає батька, нема що їсти. Прийшла поговірка про виїзд у Росію. Закінчення війни зустріли ми в Реґетові під звуки церковних дзвонів. А потім: у Росію, так у Росію. До Святкової довезли нас кіньми, а зі Святкової до Ясла – військовою машиною, як багато інших. Тут почалося те, що назавжди зборознило мою пам'ять і душу. Мати, вдивляючись очима в гори, почала промовляти: «Останьте здорови, луги, ліси і гори!». Поверталася на всі боки до людей і казала: «Останьте здорови, останьте здорови!». Її обличчя заливали сльози. Вони падали на землю, яку вона в дитинстві сходила босими ногами, на якій вона родила дітей, у якій поховала своїх батьків. Ця земля ставала не нашою.

Ясло стояло спалене, розрите ямами від бомб і снарядів. Я вперше бачив місто, залізницю, паротяг. На станції було дуже багато миру, який чекав на вагони. Люди трималися все-таки в доброму настрої, хоч виїжджали з поломаними возами і покаліченими кіньми. Моя родина не мала ані відра, ані горнятка, ані ложки. Села Перегримка, Дошниця їхали з надією. Без надії не можна було жити. У Змигороді машина зупинилася. Підійшов старий поляк і сказав: «Люди добрі! Та чи нам стало тісно на цій землі? Та ж ми дотепер не перекусалися з собою. Могли ми жити разом далі...». Однак було і так, як у Андрія Даниляка із Тихані, що жив на Митарці коло Змигорода. Вночі прийшли та побили, загрозили смертю, як не виїде геть. Мого брата, як вертався з роботи в Німеччині, зупинила в Полянах міліція та залякувала, шо нема йому тут що робити, хай вибирається в Росію.

Почали нас завантажувати на вагони. Нам дісталася відкрита платформа. З кусків дощок збили ми буду, накрили соломою. Під стріхою поїхали у Росію. Довго зупинялися на станціях Іванич, Сянік. Через кілька днів досягли кордону. Зупинилися в Хирові. Пішла команда розвантажуватися. Підійшов до нас чоловік та спитався, куди їдемо. Відомо куди: у Росію. Походив із Вільшани, четвертого села від Тихані. Він не їхав у Росію, він збирався втікати до Польщі.

По довгому часі під'їхали вагони і ми поїхали через Львів у Тернопільщину. Люди виходили на дороги, вітали нас першими, як завжди, діти. Нарешті й Київ, Дніпро, степи. Переїжджаючи степовим краєм, люди принишкли, ніколи не бачили такого безкрайого поля. Аж ось появилися насипані аж під небо чорні гори – Донбас. Прийшов наказ розвантажуватись, бо на місці. Місцевість справила негативне враження. Наступного дня понаїхали високі особи, але наші жінки зчинили ґвалт: не будемо тут жити, везіть нас назад! Однак приїхали вози й людей почали розвозити по селах. Нам подали віз, запряжений биками. Цілу ніч і цілий день у дорозі. Під'їхали до широкої води. Візник раніше казав, що недалеко є море, тепер люди прийняли край розлитої річки за то море, тобто за край світу. Паніка, сльози, крик! Приїхали в село. Люди далі кричать везти їх назад. Збіглися мешканці з дітьми. На диво, вони говорили нашою мовою: «Не плачте, ми з Вишоватки, буде нас більше, буде нам краще...». На краю світу настав спокій. То справді був край світу. До Озівського моря було 48 кілометрів.

Петро Терек, автор спомину; 1962 р.

Наступного дня було 14 червня. Прийшли Зелені свята, яких чомусь ніхто не святкував, ніхто й не згадував, що є свято. Людей у святковому одязі не видно, зате видно багато п'яних. Уперше побачив я тоді п'яну людину. Усе стояло на жінках. Увесь колгосп. Чоловіки, які вернулися з фронту – або ноги нема, або руки. Стали ми жити і працювати.

Село звалося Ґрінталь. Це була німецька колонія, але без німців. Німці опинилися в Сибірі або в Казахстані. Нашою мовою перекласти назву Ґрінталь можна як Зелена Долина. У шістдесятих роках назву змінили на Мічуріно. Колись це було чи не найгарніше село південної частини Запорізької та Донецької областей. Тротуари з цегли, огорожі з цегли, з хорошим орнаментом. По боках насаджено багато ясенів та кленів. Всюди сади з груш та яблунь. Хати з цегли, під черепицею. Останніх німців вивезли в 1948 р., але село почало занепадати вже на початку тридцятих років. Нарешті Ґрінталь дійшов до повної розрухи. НКВС спорудило колгосп. Ми не знали, що таке колгосп, але довідалися: робити треба кожного дня, немає святої неділі, а є трудодень, за який видавали зерно. Багато зерна. Бувало, що за один трудодень видавали 0,5 кг зерна, а в інших колгоспах – по 0,2 або 0,1 кг. У перший рік усією сім'єю заробили ми два мішки зерна. Люди мали навіть по 270 трудоднів на рік. Хтось нарікав – ворота в Сибір відкриті, хтось не виробив двісті трудоднів – також туди. Залишати колгосп не дозволено, це була державна кріпацька система. Ми навчилися красти.

У вільний час – рідко такий був – люди сходилися докупи та споминали рідний край, співали й плакали. Розджільський з Перегримки став таким, якби розум утратив. Приходив і все плакав над своїми синами та їхньою занапащеною долею: «сини мої, сини», – казав. Мама постійно згадувала Тиханю. Їй не давало спокою, що заставляють робити в святу неділю. Святом була тільки річниця «Великого жовтня». Мати не могла зрозуміти, що воно таке, бо на це свято треба було нести «святу» трудову вахту і не можна було молитися. Одного дня, ідучи втомлено з праці, зустріла ключ диких гусей у небі: «поздоровте мою Тиханю», – сказала.

Люди помалу почали втікати. Добиралися на станцію, звідти потягами їхали в Західну Україну. Наш бувший сусід Іван Лабик зробив так же, навіть записався на поляка. Під час переміщення поляків виїхав у Польщу й опинився в Полянах, третьому селі від Тихані. Щаслива людина.

До друку підготував Богдан Гук

Спогад про Теребень
(фрагменти)

Софія Гайова

Дорогою з Ярослава, що на Підкарпатті, в напрямку великого села Радава, за В'язівницею, потрапляємо до великого мальовничого лісу. Безпосередньо на схід від лісничівки Лапаївка, лісовими дорогами можна дійти до місця, де до 1945 р. існувало село Теребень. Пам'ятають і відвідують Теребень тільки його нечисленні колишні жителі. Колись то був присілок, що належав до села Радава.

У Радаві урядував солтис, були пошта та парафіяльний уряд. Упродовж кількох років, у 1940–1941 та 1943–1944, радавським солтисом був мій батько – Іван Петрига.

Перші згадки про Радаву датовано 1387 р., натомість Теребень як село постало щойно в середині XIX ст.

Перед Другою світовою війною в державних документах село фігурує як «Теребнє», а назва «Теребень» згадується в метричних книгах щойно з 1946 р.

У 2005 р., коли пишу ці спогади, від Теребня залишилася тільки піщана лісова дорога, що колись пролягала серединою села, кілька фруктових дерев та декілька лип і дві фігури святих. У травні вздовж дороги, там, де були обійстя, зацвітає бузок. Ці нечисленні вже сліди свідчать про те, що колись тут було нормальне життя.

Таке нормальне життя у Теребні закінчилось у квітні 1945 р., коли дев'яносто відсотків села спалили. Погорільці знайшли прихисток у доброзичливих мешканців Ігнашан, Соколів, а також у Радаві й Цитулі.

Цим коротким нарисом хочу віддати данину пам'яті своєму рідному селу, яке назавжди зникло у вихорі лихоліття.

Разом із батьками та рідними у травні 1947 р. я залишила Теребень. Поселилися ми у Долішній Сілезії, у Яворі, де моя мама живе дотепер. Решту теребенців українського або мішаного українсько-польського походження у червні 1947 р. внаслідок акції «Вісла», переселили на територію колишнього ольштинського воєводства. Одна цілком польська родина Францишека Пекуся залишилась у рідному селі та, оскільки життя в опустілому Теребні стало нестерпним, Пекусі переселилися до Цитулі, де їхні нащадки живуть і тепер.

Літні люди з ностальгією згадують довоєнне життя у Теребні, вони з тугою повертаються в часи, коли сільську громаду єднали міцні почуття взаємної приязні та поваги.

Назва села Теребень походить від прізвища Теребенець. Людей з таким прізвищем у селі проживало чимало, причому багато з них не мали між собою жодних родинних зв'язків.

Перші жителі Теребня, ще за панщини, жили посеред лісу на Старизні. На карті «Сінява та сінявські ліси» Старизна позначена номером 201, а Теребень номером 212. У 1848 р., коли було ліквідовано панщину, князь Чарторийський (батько Вітольда) виселив перших теребенців на околицю своїх володінь і дав їм землю під будівництво. Сім'ї розросталися, виростали нові будинки, то ж перед Другою світовою війною в селі налічувалось уже п'ятдесят обійсть.

Старизну, а згодом Теребень, найімовірніше засновували вихідці з Цитулі. Якщо й сьогодні придивимося до надмогильних пам'ятників у Цитулі, знайдемо дуже багато могил, на яких викарбовано прізвище Теребенець, що вказує на зв'язок Цитулі з Теребнем. Цитулю, як пише о. Альбін Срока у своїй книзі *Радава*, засновано у 1538 р.

Після перенесення обійсть у Теребень, на Старизні залишилися луги, що були власністю усіх тих жителів Теребня, які мали прізвище Теребенець. Аж до 1945 р. під час сінокосів косарі користувалися залишеною першими мешканцями на Старизні криницею. У 1945 р. більшість теребенських будівель була під черепицею (хати Івана Теребенця, Івана Слоти, Юрія Слоти, Францишека Пекуся, Петра Наспінського, Олександра Скуратка, Станіслава Наспінського, Степана Кубача, Анастазії та Івана Теребенців, Василя Теребенця, Степана Скиб'яка, Анни Теребенець, Василя Бохни, Івана Петриги, Михайла Скуратка, Івана Шмуля, Степана Бохни, Івана Лициняка, Якуба Рончки, Францишека Мацюри, Герштка Діамента). Під ґонтою була корчма Мойсея Розенберґа. Обори були обгороджені гарними плотами з соснової плетінки. Матеріал для цих огорож добували у такий спосіб, що з сосен сокирою відколювали поздовжні смуги деревини, т. зв. дранку, і власне нею обплітали межі обійсть.

Дотепер збереглися дві сільські «святі фігури». Одна стоїть на початку колишнього Теребня з боку Лапаївки, друга – посередині, на розгалуженні дороги, що веде до Нелепківців. Під тими фігурками люди молилися, відправляли молебні та маївки. Переважно приходила туди молодь. Освячений пам'ятничок, що зустрічає на початку села, поставили на честь знесення панщини у 1848 р. На постаменті видніє напис: *Пам'ятка даної свободи з 3 мая 1848*. Зазначено й фундатора – *Теодор Теребенець, рік 1890*. Правнуки Теодора Теребенця живуть у Валчі, Єльонках біля Пасленка та в Катовицях.

Життя в селі упродовж поколінь було досить одноманітне. Люди жили бідно та вміли тішитися тим, що їм Бог послав. З великою повагою ставилися до старших, звертаючися до них на «ви», а бабусів і дідусів цілували в руку. Родини переважно були багатодітними й складалися з кількох поколінь.

Землі, що надавалася до обробітку, було небагато, до того ж був то ґрунт піщаний і не вельми урожайний. Втім, ніхто не голодував. Навіть якщо й траплялося, що у переднівок бракувало хліба, то бідніші позичали його у багатших. Не завжди бідні й повертали позичене, бо віддавати не було звідки.

Коли ж колотили масло, то дітям припадала тільки єдина посмарована ним скибка хліба, решту продавали на ярославському базарі. Треба ж бо було купити солі, сірників, нафти та й цукру, яким ласували тільки у свята.

Після Першої світової війни багато селян виїжджали до Франції, а часом й до Америки. Виїжджали також на сезонні роботи до Німеччини – на бурякові плантації. Поверталися звідтіль пізньої осені. У Ярославі була установа, що займалася організацією виїздів на заробітки. Спочатку записувалися ті, які самі хотіли виїхати, пізніше ж ця установа проводила відбір – на роботу брали молодих і здорових. Дехто із заробітчан був неписьменним, втім відважно їхав за кордон з надією на краще життя, що не завжди здійснювалося...

Жителі Теребня давали собі раду ще й іншими способами. Взимку вони працювали на лісоповалі, влітку – насаджували молодих деревцят. У теплу пору року до лісу ходили по малини, ягоди, гриби, суниці. Дари лісу продавали в Ярославі або ж корчмареві Мойсеєві Розенберґу, який скуповував усе і в необмежених кількостях. Продавали теребенці й дрова, які малими в'язанками возили до міста. Молодь наймалася на сільськогосподарські роботи до заможніших господарів з околиць. Траплялися й випадки браконьєрства. Та влада суворо за це карала, то ж браконьєрів було дуже мало.

Жителям Теребня дошкуляв брак землі. Тоді біля хат зовсім не було квітників, кожний метр ґрунту використовувався. Тільки на вузеньких смужках під стінами росли чорнобривці і барвінок, який і тепер буйно стелиться теребенським лісом як нагадування про минуле. Аби прикупити ґрунту, селяни продавали худобу. Купували землю й ті, хто повертався із французьких заробітків. З огляду на неродючість ріллі, вирощували переважно жито, овес, ячмінь, гречку, просо, квасолю, льон, коноплі, цибулю, часник, моркву, капусту, ріпу, брукву та горох. Найпростіші сільськогосподарські знаряддя мали всі. Головними інструментами жнив були серп і коса, а під час викопування картоплі – мотика. Збіжжя молитили ціпом. Серпом збіжжя жали невипадково. Річ у тім, що для вкривання домів стріхами годилася тільки та солома, яку зжато серпом. Ще в міжвоєнний період розповсюдженим знаряддям мелення зерна були жорна, переважно ними користувалися в переднівок.

Про те, як тяжко тоді доводилося працювати, свідчить той факт, що посіви льону й проса прополювали руками. У той час іще не було протибур'янних засобів. Знайомий мого батька пан Євген Марек з Радави розповідав мені, як батько їздив на роботу в ліс волами. Тварини неодноразово зупинялися, не хотіли тягти воза, то ж потрібні були великі зусилля, аби змусити їх зрушити з місця. Мене це вельми зацікавило, адже знаю, що батько мав коней. Та річ у тім, що воли менш вимогливі, якщо йдеться про їх утримання, то ж їх використовували при тяжкій праці.

Землю, якої так бракувало, селяни дуже шанували. Усі польові роботи супроводжувалися особливими ритуалами. Варто згадати бодай освячення ланів перед жнивами. Процесія з хрестом, іконою та чотирма хоругвами, на чолі з українським священиком відвідувала поля всіх господарів. Священик читав Євангеліє і молився. Господині та господар клякали перед хрестом, а священик благословляв і освячував лан. Процесія йшла з боку Радави,

а закінчувалася у господаря Василя Теребенця («Під бором»), який на завершення частував священика й відвозив його своїм возом. На свято Івана межі ланів прикрашали квітами, а також увінчували ними обори, особливо дахи. На Зелені свята стіни хат замаювали липою. На Йордан священик освячував воду над річкою Любачівка. У тій урочистості брала участь і польська процесія. Господарі приносили йорданську воду й окроплювали нею обійстя.

Брак землі був однією з причин соціальної напруги. Право першості на купівлю ґрунтів з парцелювання маєтків мали поляки, що зумовлювало національні конфлікти. Сусід міг продати сусідові землю без жодних проблем. Ця розпарцельована земля була набагато дешевшою. Біда, а часто й крайня вбогість спричиняли невдоволення й бунтування. Вже тоді селяни вдавалися до блокування доріг і затримування транспортних потоків з продуктами, що йшли в міста. Влаштовувалися й протиурядові мітинги. Часто знаряддям боротьби були вила. На одному з мітингів у Радаві співали:

У лісі галузки хлопам летять на голови, але взяти їх не можна. Їж, хлопе, сире.

Незважаючи на бідність та важкі умови праці, люди, повертаючись із роботи в лісі, були радісними й щасливими. Їх завжди супроводжував спів, що чудовим відлунням розлягався околицею. Співали й сільські приспівки, наприклад:

Ой, вже та стежина терням заросла, вітром засипана, ой, не знає моя матусенька, за кого мене віддала. Він ся нап'є і мене б'є, ой, не знає моя матусенька, як я з ним живу.

На Зелені свята урочистості організовували в Ярославі, селяни марширували в національних строях, несли церковні хоругви.

У селі була корчма. Вечорами та в свята до неї сходилися дорослі чоловіки. Хто вмів читати, читав уголос газету, привезену з Ярослава. Під час таких зустрічей розмовляли про політику та інші справи, зокрема про те, яке життя за кордоном. Коли хтось приїжджав у відпустку з Франції, то привозив вино й цигарки та розповідав, як воно живеться за кордоном.

Частою темою розмов у корчмі були спогади про війну. За Першої світової війни всіх дорослих чоловіків забрали до австрійської армії, де вони брали участь у боях. Деякі з них потрапили в російський полон, наприклад, Іван Лициняк, Михайло Рибак, Іван Теребенець, та не всі з тієї неволі повернулися (Юрій Скуратко та Фіґель).

Іван Теребенець, стрий моєї матері, потрапив у російський полон, де його змусили працювати на полях у Сибіру. До Теребня він повернувся в 1921 р. З полону материн стрийко привіз багато одягу й взуття. Згодом він поїхав до Франції, де й залишився, та не забув про свою матір, яка далі жила у Теребні. На Різдво та Великдень він завжди надсилав їй сто франків, а на той час це були дуже великі гроші. В селі не було організованої служби охорони здоров'я. Щойно тоді, коли у 1939 р. прийшли росіяни, у Радаві відкрили медичний пункт. Раніше при нескладних захворюваннях допомагали українські черниці, які вели захоронки у В'язівниці та Червоній Волі. За медичні послуги сестрам дарували «що ласка».

Пригадую мить із дитинства, коли у моєї сестри Станіслави та у мене одночасно заболіли вуха. Тоді батько возив нас возом до сестер у Червону Волю. Справжньої акушерки в селі не

було. Її функцію виконувала жінка, яку теребенці називали «бабкою». Звали її Марія Скуратко, саме вона приймала на світ новонароджених. Якщо ж хтось серйозно захворював, його везли до лікарні в Ярославі. Вивихи вправляв Дмитро Теребенець (1863 р. нар.). Він умів вправити вивихнуту кінцівку та «замовити» укус змії. Якщо людину чи худобину кусала гадюка (а це траплялося досить часто), Дмитро «звертався» до рани, посипав її якимось тільки йому відомим порошком і таким чином рятував людей і корів від зараження крові й смерті. За послугу він брав пачку тютюну. Більшість старших чоловіків у Теребні палила люльки. Дмитро перед смертю онімів. Свого дару він не передав жодному зі своїх дітей, хоч і мав їх аж дев'ятеро: Анастасію, Катерину, Марію, Юлію, Івана, Юрія, Михайла, Миколу та Анну. Дмитро трагічно загинув того дня, коли у вогні вмирав Теребень. Під час пожежі він утікав до лісу. Його вистежив і застрелив один із бандитів. Поховали Дмитра на кладовищі в Радаві, та ніхто нині не знає, в якому саме місці. Річ у тім, що батька ховали його діти, а жодного з дев'яти сьогодні вже нема серед живих. Внуки та правнуки Дмитра живуть у Пасленку.

Хочу наголосити, що в Теребні українці та поляки жили між собою у згоді. Ніхто не протестував проти мішаних подруж. Польсько-українські шлюби тут були звичним явищем. Оголошення про такі пари, що збираються побратися, читали як у костелі, так і в церкві. Якщо наречена була полькою, шлюб брали в костелі, коли ж українкою – в церкві. Перед оголошенням про шлюб у храмі, до батьків нареченої приходили свати й торгувалися за віно для молодої. На весілля запрошували всеньке село. Гостей запрошували святково вбрані дружки. Вони пришпилювали до одягу конвалію, а до кіс – стрічку. Запрошуючи на весілля, низько вклонялися й цілували. Гостей кликали й із сусідніх сіл.

У переддень шлюбу дружби приїжджали до нареченої верхи. Конем у день весілля приїжджав по неї і молодий. Наречену садовили на діжі, де зазвичай розчиняли тісто, аби їй ніколи не бракувало хліба. Коси молодої розплітали, а старші жінки виспівували весільних співанок. Дружки, дружби та свашки самі складали приспівки на популярні мелодії. Втім, не завжди для цього вистачало таланту. Усі знали старого парубка з Бучини біля Піводи, який складав римовані рядки при кожній нагоді. Його послугами користувалися тоді, коли самі не могли нічого скласти.

Ось дещо з його творчості:

Кажуть люди на селі й за селом, що тобі, Марисю, фартушок горбком. Так він ся підносить, бо-с го скрохмалила, а що їм до того, навіть, якби-с так зробила.

Катрусю, Катрусю, не жалій віночка, кинь вінок під млинок, цілуй Іваночка.

В калиновим лісі соловейко заблудив, не судіте мене, люди, Бог мене буде судив.

Ходила-с, Катрусю, від хати до хати, чому-с ти не пішла на цвинтар до тата.

До шлюбу їхали возом. Мій рідний дідусь Симеон Теребенець возив до шлюбу і українців, і поляків. У нього були чудові, добре доглянуті коні та відповідний віз «васонґ». Був то віз дерев'яний, гарно обплетений лозою і пофарбований. Збоку, як у бричці, були вмонтовані приступки для зручного сідання. «Васонґ» мав одне сидіння спереду для візника, а ззаду

– подвійне для молодої пари. Коней прикрашали стрічками. Дружки їхали ззаду, на другому возі, слідом за молодою парою.

Їдучи до храму, виспівували народних пісень. Сваха випікала коровай, який приносила на шлюбну церемонію. Весільна трапеза відбувалася в хаті молодої. На застілля готували гуляш-«мачку», пиріг з гречаною начинкою, булки, масло, рис із корицею.

Грали на весіллі місцеві музики – двоє скрипалів, цимбаліст та бубняр. На скрипках грали Василь Теребенець та Андрій Теребенець, на цимбалах – Михайло Скуратко, а на бубні – Францишек Мацюра. Заможніші господарі замовляли оркестр Францишека Сроки з Косткова над Сяном. Срока мав оркестр із музик, які грали на п'яти інструментах. Сам він грав на скрипці, інші – на кларнеті, барабанах, трубі та саксофоні.

Хрестини відбувалися не так урочисто та все ж влаштовувалися гостини. У мішаних родинах доньки приймали віру матерів, сини – батьків.

На похороні несли хреста й чотири хоругви і так ішли аж до кладовища. Небіжчик лежав удома, до нього приходили односельчани, щоби помолитися за душу покійного. Труни виготовляли у селі, причому досить швидко. Священик приходив до хати, де лежав померлий, молився, а на подвір'ї виголошував прощальне слово. Теребенських небіжчиків, незалежно від їх національності, ховали на спільному радавському кладовищі.

У селі відзначали як польські, так і українські свята. Перед святами люди дуже постили, споживаючи з жирів тільки льняну або конопляну олію. За тиждень до свят розпочиналися приготування. Кожен намагався мати на свята ковбасу та білий хліб. У Теребні не родила пшениця, яка б надавалася на борошно для білого хліба, та дехто мав поле за Сяном, а там вирощували пшеницю, бо земля за річкою була дуже родючою.

На Святвечір готували такі страви: голубці з гречаної каші, вареники з капустою, грибну підливу, грибну юшку, пампушки з маком та цукром (на кшталт сучасних пончиків), гамулу (кашу з сухофруктами), а також узвар. На святвечірньому столі стояв сніпок незмолоченого збіжжя, а ніжки столу обв'язували сіном (щоби корови не розбігалися по пасовищі). Господарі вмивалися крижаною водою, куди кидали монети, «щоби багатство в хаті не переводилося». Люди дотримувалися старих звичаїв і, треба сказати, свято вірили в прадавні забобони. До мішаних сімей з колядою приходили польський та український священики, натомість до чисто польських – тільки польський, а до чисто українських – український. Священик їздив своїм возом, а платили йому п'ятьма кілограмами жита. У той час священики мали поле та сільськогосподарський реманент.

На закінчення календарного року о дванадцятій ночі відбувалася подячна Служба Божа за минулий рік. Під час такої служби священик повідомляв, скільки осіб на парафії народилося, а скільки померло, а також згадував про важливі події минулого року. У такому Богослужінні брало участь усе село.

У селі не було невіруючих. Всі ходили до церкви чи костела. Жителі збирались у п'ятнадцятиособові громади й мандрували на відпусти до Ярослава, Лежайська та Перемиської Кальварії. Їли в дорозі те, що брали з собою, ходили босоніж. Ідучи, співали релігійних пісень.

Проща на відпуст у Лежайську була набагато важчою, аніж до Ярослава. Тривала вона два дні. Треба було вийти раннього ранку дорогою через Монастир до Сіняви. В Пискоровичах, неподалік шпихлірів, відпочивали й підкріплювалися. Під вечір прочани були в Лежайську. Помолившись, спали під голим небом. Наступного дня, після сповіді й молитов, брали участь у відпустовій Службі Божій. Після обіду вирушали додому. За Сінявою на втомлених прочан чекали вози, які й довозили їх до села. Поляки та українці ходили на прощі разом. На лежайські відпусти організовувалися самостійно, без священика.

До Перемиської Кальварії треба було мандрувати впродовж тижня. Прочани йшли навпростець через Бобрівку та Сурохів. У дорозі ночували по стодолах «добрих людей». На такі прощі організовувалися великі групи прочан з Теребня, Шівська та Радави. Організовував та очолював прочан священик. Коли прочани поверталися, рідні виїжджали їм назустріч возами.

Дуже поширеним було викликання духів. З цією метою використовували книгу, привезену з Канади. У Монастирі жила Марія Скуратко, яка вміла звертатися до цих духів. Цю жінку називали «медіумом». Вона приходила до теребенської родини Наспінських. Увечері до тієї хати сходилися бажаючі поспілкуватись із духами. Тоді гасло світло, хтось із присутніх просив викликати покійника, а «медіум» починала стогнати й просила, щоби прийшов дух тієї особи. Після цього жінка втілювалася в духа й промовляла голосом покійника. Дух, якщо це був загиблий солдат, розповідав, де був на війні, що саме робив, де загинув і де похований. Марія Скуратко вміла лікувати деякі нескладні захворювання. Якось обличчя моєї тітки Броніслави Наспінської (дівоче прізвище Теребенець) вкрила негарна шкірна висипка. Допомогли лікарські трави, які Марія Скуратко порадила прикладати до хворого місця.

На одній із зустрічей в Теребні, два роки перед подіями 1939 р., Марія Скуратко передбачила, що буде війна, причому попередила: «Не бійтеся фронту, бійтеся громадянської війни». У рік Маріїного пророцтва над В'язівницею яскраво світилася Полярна зірка. Вдивляючись у зоряне небо, люди говорили, що грядуть важкі часи, що напрочуд яскрава зірка – обіцянка війни.

У Теребні мешкали дві єврейські родини. Мойсей Розенберґ з дружиною Мариною та дітьми Балькою, Топкою, Ривілом і Берком, а також матір'ю дружини Файґою. У Мойсея були корчма й крамниця, а також господарство: десять корів, кінь та трохи ґрунту. Землю він обробляв самотужки, а для доїння корів та на жнива когось наймав. Мойсей займався також сільською торгівлею, тобто ходив селом, скуповував овочі, а влітку ще й ягоди, малини, суниці та своїм конем возив усе це до Ярослава. До речі, то був ортодоксальний єврей.

Другою єврейською родиною в селі були Діаменти – Гершко з дружиною Балькою та дітьми Кальманом і Берисем. Гершко також мав поле, а ще дім у Ярославі, та переважно займався торгівлею. У Сіняві відбувалися ярмарки, євреї їздили туди по коней, яких перепродували. Крім того, Гершко їздив селами й продавав текстильні товари. Цей єврей не був ортодоксальним. Його діти у школі залишалися на уроках релігії разом із польськими

ровесниками. Варто згадати, що Гершкові діти були винятково здібними. Власне Гершко був головним організатором будівництва школи у Теребні. Він же домовився з князем Вітольдом Чарторийським, що той дофінансовуватиме проект. Більше того – Гершко їздив навколишніми селами й збирав на будівництво школи пожертви. Передусім завдяки його старанням упродовж одного року побудовано школу, де перші заняття відбулись у 1926 р.

Уже в червні 1941 р. німці Гершка розстріляли. Цей єврей був прихильником росіян. Коли у 1939 р. Теребень зайняли радянці, Гершко виступав на віче у Сіняві й агітував за нову владу. У червні 1941 р. хтось розповів про це німцям.

Єврейські діти ходили до школи разом із польськими й українськими, та належали до цілком іншої культури, то ж серед ровесників все одно залишалися на маргінесі, зрештою, як і дорослі євреї. Під час своїх свят євреї з навколишніх сіл з'їжджалися й спільно молилися у спеціально збудованому наметі в саду Мошка Розенберґа.

У 1942 р. в селі Мельники німці зорганізували для євреїв ґетто. Нещасних звозили туди з навколишніх сіл. Пізніше з Мельників їх перевезли до Сіняви. Утім, частина євреїв переховувалась у навколишніх лісах. Неподалік Теребня, в тому місці, де дорога зі Старизни веде до Лапаївки, вони спорудили землянки. Серед двадцяти родин, які там переховувалися, була й сім'я Мойсея Розенберґа з Теребня. Він або його дружина неодноразово приходили до села просити у людей якоїсь їжі. Хоч і небезпечно й страшно було євреям пробиратися крізь ліс до села, але до дітей вони завжди поверталися принаймні з хлібом. Та якось єврейський хлопчина, який вибрався за продуктами до Мельників, потрапив у руки німцям. Ті змусили дитину привести їх до криївки. Усіх, хто переховувався в землянках, розстріляли на місці.

Як я вже згадувала, сільську школу збудували в 1926 р. Згоріла вона тоді, коли палав весь Теребень. За школою, в напрямку лісу, був господарський будинок з дровітнею й туалетом. У класах висіли хрести, портрети державних діячів, а також польський герб. На стіні, на величезній таблиці були портрети всіх польських королів, а на іншій таблиці – зображення найпоширеніших птахів. Учитель одночасно навчав два класи. В одному були «тихі» заняття, в іншому – звичайні уроки. Школа виконувала функцію громадської споруди. Тут була велика зала для зборів, у якій іноді відбувалися театральні вистави. Учитель проживав у школі.

Головний внесок у будівництво школи (деревину та гроші) зробив князь Вітольд Чарторийський. Саме тому школу назвали його іменем. Як уже згадувалося, дуже діяльним під час будівництва школи був місцевий єврей Гершко Діамент. Люди з села працювали на будові, хто скільки міг. Усі допомагали охоче, причому і дорослі, і молодь. Моя мати, яка на той час була чотирнадцятилітнім дівчам, мастила глиною стіни.

Школа була однокласною, на чотири відділення, її статус – громадська загальноосвітня. Навчання відбувалося польською, двічі на тиждень були заняття з української мови, яку тоді називали руською. До школи ходили всі: українці, поляки та євреї. Заняття з релігії відбувалися двічі на тиждень, а проводили їх український та польський священики. Усі могли брати участь у заняттях з римо-католицької релігії. Священик тримав строгу дисципліну, не дозволяв, наприклад, приходити до школи у сорочці з короткими рукавами. Участь у не-

дільній Службі Божій була обов'язковою. Траплялося, аби перевірити, чи учень був у храмі, священик міг запитати, у яких саме літургічних шатах парох відправляв Службу та про що йшлося в недільній Євангелії.

У ті часи в школі застосовували тілесні покарання. Винних бив учитель, а бувало, що й священик. Погано витерта дошка могла бути приводом для покарання чергового, який діставав лозиною по руках. Якщо ж учень запізнився на урок, то іноді потрібно було упродовж години стояти навколішки і щойно після цього можна було сісти за свою парту. Нові книги мав тільки один учень, більшість же навчалась із старих. Школярів підгодовували кавою та хлібом.

Перед війною 1939 р. було таке правило, відповідно до якого кожна ґміна мусила за свої кошти вивчити одного здібного учня. Та молоді, яка б особливо прагнула навчатися, бракувало. Якось, завдяки старанням моєї бабусі Юстини, як особливо здібну вибрали тітку Юстину. Та почалася воєнна завірюха й з бабусиних старань нічого не вийшло.

У ті роки вчитель був абсолютним авторитетом не лише для учнів, а й для цілого села. Упродовж 1926–1943 рр. сільськими вчителями в теребенській школі були пані: Басівна, Бартошківна, Катерина Василенко; а також пани: Камінський (застрелений у Теребні одним ревнивим чоловіком), Заворотнюк, Адам Семп з Перемишля (офіцер, убитий в Катині). Учитель Камінський відбив жінку у свого колеги з Ярослава й жив із нею в теребенській школі. Одного разу зраджений чоловік приїхав возом до села і причаївся на мості неподалік дому Мацюри. Коли невірна жінка разом із коханцем поверталась із Ярослава, із засідки пролунав смертоносний постріл. Ця подія трапилась у 1934 р. Та щойно за німецької окупації сестра Камінського донесла про злочин, після чого вбивцю ув'язнили.

Про смерть Адама Семпа у Катині жителі Теребня довідалися із газет. У 1943 р. німці опублікували прізвища цих офіцерів, дані яких вдалося виявити під час ексгумації.

Учителя Адама Семпа теребенці згадують якнайтепліше. То була людина щиро віддана школі та селу. Дотепер його згадують найкращими словами. Про нього можна додати, що вмів прищепити дітям любов до фізичних занять, які проводив у формі цікавих ігор. Він же організував шкільну бібліотеку. Цей учитель позичав учням книги додому й обов'язково перевіряв, чи дитина книгу прочитала. Не хто інший, як Адам Семп ініціював копання сільського ставу, де розводили рибу. У школі цей педагог заснував театральний гурток, в якому брали участь і дорослі жителі села. Гроші, зібрані під час вистав, використовували на шкільні потреби.

Фестини та сільські забави також відбувались у приміщенні школи. Селяни давали організаторам розваг фанти, які розігрувались у лотереї, а всі зібрані таким чином гроші йшли на шкільні потреби. Організатором сільських розваг був Іван Скиб'як. У селі його кликали «Штаєрком». Про плановані забави оголошували в церкві та костелі. Такі свята збирали молодь із навколишніх сіл: Нелепківців, В'язівниці, Радави, Монастиря. Молодь розважалась, а старші жінки придивлялись, як їхні діти танцюють. Забави та фестини переважно відбувалися з нагоди свят та по неділях.

У 1939–1941 рр., коли при владі були росіяни, значно поліпшився рівень навчання. Від п'ятого класу навчали німецької, російської та української мов. Росіяни заборонили вчителям застосовувати до дітей тілесні покарання. Тут можна згадати одну характерну подію. Якось керівник школи у В'язівниці вдарив учня. Справа закінчилася в'язницею, звідки педагог уже не повернувся.

Після завершення навчання у Теребні, продовжити науку можна було у школі в В'язівниці, що на відстані п'яти кілометрів від нашого села, якщо йти навпростець полями. Це добирання особливо дошкуляло взимку. То ж не дивно, що зазвичай освіта дитини закінчувалась у її рідному Теребні. Дуже рідко хтось із дітей продовжував ходити до школи у В'язівниці.

Навчання у школах не переривалося й за німецької окупації. Моя тітка Броня ходила у Сіняву до професійної школи для сільської молоді. Учні отримували спеціальне посвідчення (*Ausweis*), яке давало право на пересування з дому до школи.

Ще раз наголошу, що до Другої світової війни українці та поляки Теребня жили між собою в згоді, про що свідчать численні мішані подружжя. Та під час війни все змінилося. Українці зорганізували збройні відділи Української Повстанської Армії, а поляки почали створювати мережу самооборони. Кожен намагався роздобути зброю, аби захищати власний дім. Акти насилля та пограбування почастішали в 1944 р., тобто після відомих подій на Волині. Та вже раніше в околицях бешкетували банди, які не були зв'язані ані з рухом українських націоналістів, ані з Армією Крайовою.

З ранньої весни 1944 р. пограбування та підпали стали щоденністю. Люди, прагнучи вберегти майно, закопували в лісі одяг, документи та продукти. Перший напад на Теребень завершився пограбуванням та підпаленням будинків Андрія Теребенця та Степана Скиб'яка. Людей били, вимагали продуктів, грошей і коштовностей. Усе це посилювало взаємну ненависть.

Під час другого нападу на село його жертвами стали обійстя Олександра Скуратка, Василя Теребенця, Анни Теребенець, Андрія Білозара та Івана Петриги. Бандити забирали коней, вози, одяг, стягали з ніг взуття, тягли все, що мало бодай якусь вартість. Нападники не маскувалися, у нальоті на село брали участь приблизно двадцять чоловіків. Усі були озброєними. Така банда напала й на наш дім. Маму не побили, бо вона саме тримала на руках мою малу сестричку Марисю. Можливо, не зачепили її й тому, що на настирливу вимогу віддати гроші вказала на ікону, за якою ховали родинні заощадження. Натомість тітку Броню, яка саме у нас ночувала, били й волочили по підлозі за волосся.

Та, всупереч такому сум'яттю й ненависті, рештки колишньої приязні місцевих поляків та українців усе-таки збереглися, що виразно проявилось у повоєнні роки. Поляки наскільки могли допомагали українцям, наприклад, переховували їх. Траплялося, ксьондз видавав фальшиву римо-католицьку метрику, аби тільки вберегти українця.

У ті часи в селі сталося кілька трагічних подій. Одного вечора в 1945 р., коли вже добряче стемніло, Іван Скуратко, який походив із мішаної родини, повертався з Радави до Теребня. З собою Іван мав зброю. На подвір'ї у Ценкіх того дня були радавські міліціонери. Побачивши

перехожого, вони скомандували «Стій!». Іван не затримався. Пролунав постріл. Теребенець загинув на місці. Виявилося, що Іван був кузеном того міліціонера, який у нього стріляв. Невдовзі після цього вбивця помер, люди подейкували, що його «загризли» докори сумління. Могила Івана Скуратка – у правому розі радавського кладовища, ближче до лісу.

У 1946 р. сімнадцятилітній Владислав Бохно, син лісника, крокував із Теребня до своєї тітки в Радаву. По дорозі він потрапив у руки солдатів польської армії, яка саме воювала з УПА. Солдати гадали, що хлопець – упівець. Той категорично заперечував, то ж його запитали, де мешкає. Владислав показав. Армійці наказали йому залишитися під батьківською хатою, самі ж зайшли досередини. Там запитали матір Владислава, чи вона має сина. Та не знала, про що йдеться, налякалась і заперечила. Таким чином солдати зробили висновок, що хлопець бреше й розстріляли його в школі у Радаві, після чого спалили тіло.

У трагічних 1944–1945 рр. від рук УПА загинули: Ян Цебуляк (поляк), Степан Кубах (українець), Владислав Романець (поляк). Цебуляка звинуватили в доносах на упівців до радавської міліції, Кубаха – в крадіжці збіжжя у Францишека Пекуся, а Романця в тому, що привів до села банду й брав участь у нападі на Теребень. Івана Теребенця (з Попівщини) тяжко побили. Чоловік саме повертався з Німеччини до рідного села, коли його зупинили упівці й почали ретельно перевіряти. Іван обурився. Мовляв, перейшов цілу Польщу й ніхто його не контролював. Таке невдоволення й стало причиною побиття.

Спалення Теребня безпосередньо пов'язане з нападом УПА на В'язівницю, що мав місце 17 квітня 1945 р. Тоді половину В'язівниці спалили, загинуло приблизно двісті осіб. Поляки з того спаленого упівцями села вважали, що саме Теребень є головним гніздом українських партизанів. Тому вже наступного дня завдали удару у відповідь – напали на Теребень.

До села нападники підійшли вдосвіта. Лісничого Степана Бохна про біду, що насувається, попередив його колега – лісничий з В'язівниці. То ж хоч домівка Бохна запалала першою в селі, він та його сім'я уникнули страшної смерті у вогні. Жителі села ще раніше призвичаїлися спати у лісі, а ті, які ночували в селі, побачивши, як палає обійстя Бохна, й собі повтікали. Саме тому того дня загинуло небагато теребенців. Загинули четверо. Двоє літніх людей згоріли, а двох застрелили. У палаючому будинку загинули Олександр Скуратко та Анна Наспінська (мати Петра). Застрелили Дмитра Теребенця (того, який рятував людей від зміїних укусів) та Єву Кубах, яка була на останньому місяці вагітності й не могла тікати до лісу разом з іншими. Ця жінка присіла біля плоту Францишека Пекуся. Там її вздріли бандити, де й позбавили життя, випустивши у нещасну кілька пострілів. Бандити підкладали вогонь під кожну споруду. Не підпалили тільки обійсть Владислава Романця, Францишека Пекуся, Петра Наспінського та Василя Бохна. То ж тільки ці господарства вціліли.

У ті трагічні дні мені було вісім років. Пам'ятної ночі всі ми, я, дві мої сестрички й наша мати, спали у хаті. Батько ночував у лісі. Той ранній ранок вкарбувався у мою пам'ять назавжди. Палахкотіння перших осель на краю села розбудило нас та наших сусідів. Ми жили майже на околиці. Мама зібрала дітей з допомогою двох дівчат Марисі та Стефці Ценкіх, які мешкали поряд, і всі ми чимдуж подалися до лісу. Пригадую вражаючий епізод. У мене

була улюблена іграшка – дерев'яний візок із кониками. То був дарунок від тата, куплений у Ярославі на ярмарку. Згадавши про залишену в хаті цяцьку, я вирвалася від матері й побігла в бік палаючого села. Мати у цьому сум'ятті не зауважила, що я зникла. Тим часом я знайшла іграшку й полетіла з нею до мами. Та матері під лісом уже не було. Перелякана я наосліп побігла в гущавину, аж раптом почула в себе за плечима чиїсь кроки. Озирнулася і... То була моя старша двоюрідна сестра Стефця Білозар. Далі ми вже бігли лісом разом. За плечима у нас стугоніла велетенська заграва. Блукаючи лісом, ми дісталися врешті до Цитулі, що за сім кілометрів від Теребня. У Цитулі нами заопікувалися кузени мого батька – Станіславчики.

Протягом усього літа 1945 р. дорослі жителі села спали в лісі, готуючись відбудовувати спалені обійстя. Будівництво розпочинали зі стодол, аби приготувати місце на зібране збіжжя. Люди збирали будівельні матеріали, що було не надто складно, оскільки навколо буяв ліс. Найважче було взимку. Тоді допомагали жителі навколишніх сіл: Радави, Цитулі, Ігнашів та Соколова. Вони приймали під свій дах теребенських погорільців.

У 1946 р. чимало жителів Теребня повністю відбудували свої господарства. Та вже наступного року відбудову перервали. Українські та мішані родини в рамках акції «Вісла» виселили на терени колишнього ольштинського воєводства. Відбудовані хати розграбували, а на місці села посадили сосновий ліс.

У вересні 1939 р. війна фактично оминула Теребень. Червона армія ввійшла до села без бою. Чотирьох чоловіків (Івана Петригу, Степана Скиб'яка, Дмитра Теребенця, Михайла Петлюха) забрали тоді до війська й направили у Третій піхотний полк, що дислокувався в Ярославі. Мобілізовані дійшли тільки до Ярослава, звідки повернулися до села в повному обмундируванні та зі зброєю.

Теребень опинився в прикордонній зоні. З перших місяців окупації нова влада почала агітувати засновувати колгоспи. Проте ані в Теребні, ані в Радаві колгоспу не було. Заснували його тільки в Цитулі. Натомість у Радаві росіяни заснували комсомол. На Сибір із нашого села не вивезли нікого. Як твердить моя тітка, це заслуга мого батька, який тоді був солтисом і відстоював односельчан перед комуністичною владою.

Росіяни дуже ретельно охороняли кордон. Та все ж, деякі жителі Теребня намагалися тікати на захід – за Сян. Деякі спроби втечі закінчилися невдачею, горе-втікачі потрапили до в'язниць. Восени 1939 р. (наприкінці вересня) хлопці з Теребня та Радави, які не хотіли йти до Червоної армії, вирішили тікати на німецький бік кордону. У цій групі були теребенці Михайло Теребенець, Іван Рибак та Мацюра-старший. Хлопці збиралися перетнути кордон за Сінявою в Мачугах. Та під час нелегального переходу їх зауважили радянські прикордонники, які почали стріляти у втікачів. Івана Рибака впіймали й ув'язнили в Перемишлі, де той сидів до 1941 р. Ще в момент розбиття в'язниці німцями люди бачили Рибака, та до села він уже не повернувся.

Мацюра й хлопці з Радави повернулись і переховувались у лісах. До села приїхав російський майор з Сіняви, який запевнив, що якщо хлопці вийдуть із лісу з повинною, їх не каратимуть. Утікачі повірили й вийшли з криївок. Майор слова дотримав, хоч і вкрай рідко

траплялося, аби обіцянкам росіянина можна було довіряти. Михайло Теребенець зумів перейти на німецький бік. Відомо, що працював він у сільському господарстві в окупованих німцями чеських Судетах. Під час німецької окупації Польщі він приїхав до Теребня у відпустку. Та після війни до рідного села не повернувся, залишився у Чехії, де створив сім'ю.

Жителі Теребня, а особливо молоді дівчата (хлопці рідше), переходили через кордон на німецький бік, аби щось купити. Такий небезпечний похід тривав від світанку до пізнього вечора. Росіяни вже в 1939 р. скасували польські гроші. Натомість за Сяном, у зоні німецької окупації, далі в обігу була польська валюта, за яку можна було придбати продукти чи одяг. Ці походи відбувалися таким чином, що збиралася група молоді (у ній завжди була моя тітка Броніслава) й, користуючись хвилинною неуважністю прикордонників, переходила кордон. Взимку, коли Сян замерзав, кордон перетинали за фільварком у В'язівниці, а влітку там, де річка була наймілкіша. Анна Ігначак (дівоче прізвище Наспінська) розповідала, що один такий зимовий похід ледь не закінчився для неї трагічно. Якось холодна (була легко вбрана) і втомлена, повертаючись додому, вона присіла на снігу хвильку відпочити. Не дивлячись на сильний мороз, почала засинати. На щастя, її відсутність вчасно зауважили інші члени групи, які з трудом довели її до Теребня.

У 1939 р. росіяни виселили людей з усієї прикордонної зони, переважно з Нелепківців. Частину виселених узимку 1940 р. вивезли до Бесарабії. До Перемишля виселених везли саньми в сорокаградусний мороз. На території, зайнятій росіянами, проводили мобілізацію до Червоної армії. Під мобілізацію підпадали хлопці, народжені до 1917 р. Новоспечені армійці потрапляли вглиб Росії. Молодь із Нелепківців (звідти забрали кількох хлопців) потрапила на Далекий Схід, аж під Владивосток. Один із них, на прізвище Клак, важко захворів і повернувся до села. Щойно тоді його сім'я та родини інших хлопців дізналися, що з мобілізованими відбувалося. Інші хлопці потрапили деінде. Наприклад, Владислав Хшановський – на Урал, так як і Лихолат з Радави. Хшановський у 1944 р. разом із Червоною армією повернувся до Польщі й загинув під час боїв за Варшаву.

У 1944 р., коли підрозділ радянської армії підійшов до околиць Теребня, він не відразу ввійшов до села. Радянці стояли в лісі, бо припускали, що в Теребні можуть іще бути німці. У бік Сяну вони скерували малі гармати. Радянці запитували місцевих, як далеко до Берліна. Вони прийшли у суботу, а в бік Вісли поїхали у четвер. У день, коли вирушали з Теребня, забрали всіх чоловіків разом із кіньми та підводами. Звільнили їх щойно тоді, коли доїхали до Вісли. Під час кількаденного перебування в Теребні росіяни усіх працездатних гнали на будівництво мосту через Сян.

[...]

Софія Гайова, дівоче прізвище Петрига, народжена у 1937 р., звісно ж у Теребні
Лігниця, жовтень 2005

Ульгівок – село мого батька, моє село

Андрій Сидор

Спільний польсько-український молебень на цвинтарі

Про Ульгівок чув неодноразово, будучи ще дитиною, коли бабуся чи батько годинами розказували про якесь село, з якого їх виселено у 1947 р. Для мене, малого хлопчини, який народився на Мазурах, було це якесь село, що десь далеко, на кінці світу. Вже пізніше ознайомився з загальною історією села. Знав прізвища та імена членів родини, родичів, сусідів. Але не приділяв особливої уваги до цього. Відчував лише, що для моєї бабусі та батька воно було дороге, але чому – тоді я ще не розумів.

Минуло багато років, коли група ульгівчан вирішила зорганізувати зустріч колишніх мешканців села. У цій групі був, м. ін., мій батько, якому я допомагав в організації заходу

– шукав світлин, робив виставку, списував історію села. На зустрічі, яка відбулася в Асунах (червень 2004), ульгівчани вирішили заснувати товариство, яке, передусім, впорядкувало б занедбаний цвинтар у рідному селі.

Врешті-решт трапилася також нагода, щоб разом із колишніми мешканцями відвідати рідне село моєї бабусі та батька. Поїздку, яка відбулася під кінець травня 2006 р., зорганізував голова Ольштинського відділу Об'єднання українців у Польщі Степан Мігус, батько якого, до речі, також виходець із Ульгівка. Піднесений настрій відчувалося вже в автобусі. Люди похилого віку вели жваві розмови, згадували, дивилися на пожовклі фотографії, навіть сперечалися про дрібнички, зв'язані з історичними фактами. Не могли дочекатися прибуття на місце. Але це була лише прелюдія того, чого я був свідком на місці в Ульгівку.

Мимо ранньої години, учасники поїздки вирушили до села в пошуках своїх хат, церкви, школи, спогадів, тіней своїх предків, слідів свого дитинства. Зі сльозами в очах показували місця, де стояла їхня хата, криниця, де була стежка, якою ходили до школи. «Сварилися» за сантиметр землі, доводячи, що в тому, а не в іншому місці, стояла та чи інша споруда. Плакали, згадуючи трагічну історію села періоду Другої світової війни.

А потім був цвинтар і знов зворушливий момент – шукання могил близьких серед знищених, повалених хрестів і часті перегуки: «Чи не знайшли, не бачили моїх...?». Приїхали ульгівчани та їхні нащадки з України. Вітання, спогади, питання про родичів, сусідів.

Спільне Богослужіння і слова про вибачення і порозуміння, подяка польському пароху за допомогу та догляд за цвинтарем. Після Літургії всі присутні перейшли на кладовище, де відправлено панахиду за померлих, невинно вбитих і тих, які віддали своє життя за Україну. Цвинтарний дзвін моментами не дзвонив, а «викрикував» болісну правду, згадуючи тих всіх, що померли і тих, яких виселено силоміць з рідної землі. І знов сльози, зворушення і біль на обличчях ульгівчан. Але цей проникливий звук дзвону містив у собі також і надію, що ми, їхні нащадки, не забудемо про село, якого вже немає, але живе ще в пам'яті та серцях колишніх мешканців.

Колись я не розумів того, чому бабуся і батько жили минулим і тим, що не повернеться. А тепер я почав це відчувати, усвідомлювати. Набагато глибше почав розуміти слова: рідна земля, батьківський поріг, пам'ять, прив'язаність та вірність Батьківщині.

Стаття надрукована в тижневику «Наше слово» у № 24, 11 VI 2006

Минуле і близьке

Андрій Починайло

Перше, що пам'ятаю, то як шматник їздив по селі і закликав, щоб у нього купували свистки. Я знаходився тоді в старій хаті, побудованій дідом Петром після повернення з Росії. Для того, щоб її поставити, а також хлів та клуню, він мусив продати частину свого поля. Перед Першою світовою війною йому добре велося: мав господарство, трохи завдяки бабці з Ортеля, що недалеко Білої, яка вийшла заміж до Полосок і привезла з собою немалий посаг. Мій прадід Юрко, діда батько, помер в 1912 р. і це найстарша сімейна пам'ять про наш рід. Дід мав пару гарних коней і тримав у ґміні, що містилася в Полосках, стійку (чергування). З вибухом війни був забраний до царської армії, воював на білоруському відтинку фронту. Нераз мати згадувала про окопи, в яких мусив перебувати довгий час. А з вибухом революції став кондуктором на залізниці і тому на власні очі бачив ці масові заворушення, які розпочалися в Росії у 1917 р. Сім'я в цей час, від 1915 р., перебувала в повіті Бугульна Самарської області. Коли повернулися в 1922 р. до Полосок, то тут на місці колишніх будинків, зеленіли молоді берізки. Моя мати Марія Камшук мала ще брата і сестру, але вони рано повмирали. То ж коли у 1930 р. повінчалася з Петром Починайлом, що прийшов до Полосок з села Копитово, сім'я складалася з батьків, діда та баби Анни і нас, дітей, що стали прибувати на світ: я у 1932 р., брат Симеон у 1935 р. і наймолодший брат Володимир у 1939 р. Господарство загалом числило коло десяти гектарів, розкиданих у шахівниці. В 1936 р. була побудована нова хата. Коштувала понад одну тисячу злотих, а це було якихось 8–10 корів. Жилося нелегко, як перед війною, так і після приходу німців. Батьки, як і інші селяни, працювали важко, від світанку до ночі, щоб зв'язати кінець з кінцем. Про село Полоски я вже писав раніше[1], тому тепер дещо про село Копитово, віддалене від Полосок на сім кілометрів у північно-східному напрямі.

Батька завжди кортіло туди поїхати, бо там господарював рідний брат Григорій (Гриць), а в надбужанських селах Костомолоти та Окчин були замужем рідні сестри Параска та Марія. Першого разу, десь на початку війни, батьки мене не взяли з собою, бо вмерла тоді моя бабця, батькова мати, Софія, родом з Жуків, що біля Перекопаня, і я був ще замалий, щоб

[1] «Український календар» 1985, Варшава, с. 257; „Slawista. Biuletyn Informacyjny Instytutu Słowiańszczyzny Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie", nr 10, 12 (2001), 13 (2002).

Хата тітки Параски Бисько в Костомолотах, 1972. Внизу: наша хата в Полосках, 1967

брати участь у траурній церемонії. Але пізніше, багато разів весною або літом, при нагоді свят, часто тільки з батьком ми їздили до Копитова, а то й Костомолот та Окчина, де нас завжди радо приймали. Їхалося возом, запряженим конем з дугою, найперш через заселене поляками село Троянки («мазури» були з-під Ґарволіна і поселилися там після парцеляції пошляхетського маєтку), потім довго лісом з вибоями та калюжами по дорозі і, нарешті, через мале сільце Волошки, що було розташоване серед лугів та лісів (воно зникло повністю після виселення 1947), щоб вибратися після поконання довгого броду на сухий простір вже перед Копитовом. Довкола рівнина, луги, поля та ліс. Загальна тиша, тільки чувся спів птахів. Людей майже не зустрічалося.

Земля на Підляшші переважно піщана, такою була й у Копитові та Окчині, але вже інша, врожайна, у Костомолотах. Це нормальне, що нас після привітання садили за стіл і пригощали, часом показували клуню та хліви. Було багато розмов про сільські справи. Дещо я довідувався і про село. В Копитові після Першої світової війни була тільки православна церква (посеред села) і сім польських колоністів. У міжвоєнному десятилітті церква була замінена на римо-католицький костел, а православні мусили задовільнятися маленькою церковцею на цвинтарі. Ще глибші зміни наступили після Другої світової війни. На місце тої частини господарів, що поїхали добровільно у 1944–1945 рр. в Україну, прибули поляки з Полісся. Православних ви-

везено у 1947 р. тільки сім родин, подібно, як і з села Добринь, що над Крною. Це два відомі мені села в Біло-Підляському повіті, де не було масової депортації. Причина у Добрині ясна – це прозелітизм, застосований римо-католицьким кліром по відношенні до православних мешканців села. В ситуації втрати свого доробку вони стали католиками. Копитово не було селом політично заангажованим в яку-небудь сторону і, здається, що тут серед військових був якийсь прихильний руським (українцям) офіцер, який залишив село в спокої. Велика частина села згоріла в п'ятидесятих роках і була відбудована. Замість солом'яних стріх появився азбоцемент (етерніт); хати, клуні та хліви стали мурованими. В селі побудовано новий костел, до якого приходять віруючі і з довколишніх сіл, а кілька років пізніше і гарну православну церкву, яку обслуговує священик з Кодня. За шістдесят років змінився також етнічний склад мешканців села: на вісімдесят родин загалом тепер половина православних і половина римо-католиків. Живуть традиційно у злагоді. Основним механізмом зміни конфесійної приналежності є мішані шлюби та виїзд молоді з села до міста.

В околиці багато церков, що побудовані після повернення близько 40% підляшан з виселення (Київець, Добрятичі, Костомолоти, Загорово, Кодень, Межилистя, Янівка). Діють старі церкви в Кобилянах, Носові, Переполі, Заболотті, Яблочині, Славатичах. Парафії однак слабкі, бо малочисельні. У Білій на православних могилах збудовано чималу церкву св. братів Кирила й Мефодія, на яку кошти виклав реемігрант з Америки, родом з околиць Берестя. Її парох має під своєю опікою 150 православних сімей з самої Білої та з сіл, які в переважаючій більшості стали римо-католицькими після 1905 р.

У Костомолотах та Окчині я зараз же після приїзду біг над річку і там придивлявся до води та другого берегу. Від 1939 р. на Бузі була границя. Буг-річка з бистрим нуртом, обрамлена по берегах вербами та лозами. Верби в Костомолотах були високі; в Окчині берег був відкритий і городи доходили до самої річки. Над водою лежали гурми черепашок, що мене дивувало, бо в Полосках, віддалених від Бугу на дванадцять кілометрів, такого чогось не було. Лівий берег Бугу високий, правий – низький і покритий корчами.

Багато можна було б писати про людей, оцих підляшуків, які жили на цій землі споконвіку і послуговувалися українською мовою, яка мало чим відрізнялася від київської чи полтавської. Батька, дядька, тіток, цілого їхнього покоління давно вже нема в живих, а нащадки пішли різними життєвими шляхами. Мало вже залишилося тих піщаних та болотистих підляських доріг, якими ми їздили возом з плетеним кошиком та залізничними обручами на колесах.

Положення церкви на Підляшші в часі Другої світової війни*

Євген Пастернак

Зміни в церковній ділянці йшли частинно еволюційним, частинно ж знову революційним шляхом. В часі меживластя 1939 р., до приходу німців, в деяких громадах Володавського і Радинського повітів усунено католицьких священиків і повернено церкви православним. Сталося це шляхом «доконаних фактів» лише в громадах і з виразною більшістю українського, православного населення. В цілому Більському повіті населення вичікувало впорядкування відносин в церковній ділянці правною дорогою з приходом нової влади. Німецька влада старалася затримувати «статус кво», який застала на місцях в хвилі свого приходу, цебто, в середині жовтня 1939 р. і не приспорювала собі клопотів різними змінами на церковному відтинку. Відомим було, як багато клопотів і заходів мав Український Центральний Комітет в Кракові, щоби перебрати Холмський Собор в свої руки.

На терені Більського повіту в руки православного населення перебрано лиш дві церкви: у Віскреничах від римо-католицького ксьондза і в Полосках, від священика «жондової унії». В усіх тих селах, де були парафії до 1938 р., засновано знову парафії і Богослужіння відправлювано по хатах. Священиками новозаснованих парафій були втікачі з-за Буга від більшовиків. Склад цього духовенства не був одноманітний ані щодо національності, ані світоглядом. Були тут і молоді священики, втікачі з Волині, що виховалися уже під впливом тих настроїв, які нуртували серед студентської молоді 30-х років (як напр., о. Кремінський), були явні москвофіли з білоруської частини Полісся (як о. Бєляєв, втікач з Давид-Городка), були знову ж білоруси. Кожна з цих груп духовенства робила на терені Підляшшя свою «церковну політику». Православна церква в Генерал-Губернаторстві – як тепер офіційно названо решти територій Польщі – залишилася без правлячих єпископів. Митрополит Діонісій був під домашнім арештом у своїй віллі в Отвоцьку під Варшавою, другий єпископ, Тимофій (Шретер), був засланий в Яблочинський монастир на Підляшші. Оба ці єпископи до кінця 1940 р. не виконували єпископської влади. Холмською єпархією тимчасово управляла єпархіяльна рада на чолі з протоієреєм Левчуком в Холмі. Для впорядкування відносин конечним було

* Збережено мову оригіналу.

висвятити єпископа-українця. Український Центральний Комітет в Кракові призадумувався над вишуканням кандидата в єпископи і громадська опінія висувала на це становище професора д-ра Івана Огієнка. В цей самий час москвофільствуючі священики шукали іншого виходу з ситуації і хотіли б підпорядкувати православну церкву Холмської єпархії берлінському єпископові Серафімові (Лянде). В червні 1940 р. єпископ Серафім особисто прибув на Підляшшя, на свято св. Онуфрія в Яблочинський монастир, де вишукав собі прибічників з-поміж місцевого духовенства. Одним із таких прибічників був ієромонах Ґермоґен (Кивачук), москвофіл, волиняк з походження, абсольвент богословського факультету Варшавського університету і студент Кембріджського університету. Був він, правдоподібно, підготовлюваний польським урядом на становище митрополита на місце Діонісія, якому поляки, все ж таки, не довіряли цілковито. Тепер він знайшовся на Підляшші, священиком в с. Полосках. Була це людина з великою ерудицією, однак, безпринципова. Здецидований москвофіл, він тепер гостро виступав проти кандидатури проф. Огієнка в єпископи, сподіваючись, що з підпорядкуванням Холмської єпархії берлінському єпископові Серафімові, він може сподіватися висвячення в єпископи і становища холмського вікарія. Єпископ Серафім запевнив собі попертя німецьких впливових чинників (через Берлін), і сподівався перемогти намагання українців. В цей самий час знайшовся на терені Підляшшя в Білій розстрига-монах, б. архімандрит Смарагд, убийник першого митрополита Православної церкви в Польщі – Георгія. Смарагд тепер був передчасно випущений із в'язниці і на терені Підляшшя був свого роду «персона ґрата» серед москвофільствуючого духовенства, яке вважало Смарагда мучеником і борцем за «істіне московське православіє». Москвофільствуюче духовенство не вагалося перенести боротьбу за єпископську катедру в маси, кидаючи провокаційні чутки, будь би то українці, разом з проф. Огієнком задумують перепровадити унію церков, підпорядковуючись Римові тощо. В цій боротьбі використовувало москвофільське духовенство нетакт молодих працівників з «малої еміграції» і потягнення деяких одиниць з греко-католицького духовенства, що разом з малою еміграцією знайшлося анонімно на терені Підляшшя. Боротьба ця приймала дуже небезпечні і прикрі форми. І якщо вкінці ця боротьба була виграна українською стороною, то тільки завдяки спритові передовсім самого проф. Огієнка, а також дорадників УЦК в справах Православної церкви, серед яких важливу роль відіграв суддя Соловій, а отже і Більський комітет. Українська сторона станула на канонічних засадах Православної церкви і вирішила звернутися до обох перебуваючих на терені Генерал-Губернаторства єпископів Православної автокефальної церкви в Польщі, митрополита Діонісія і єпископа Тимофія. На Підляшші, в Яблочинському монастирі відбувся чин постриження проф. Огієнка в монахи (з прибраним іменем Іларіона), а в листопаді 1940 р. в Холмському соборі відбувся чин хиротонії архімандрита Іларіона на єпископа.

Належить підкреслити адміністраційні здібності архієпископа Іларіона. З приходом його на єпископську катедру церковні відносини скоро впорядкувалися. Архієпископ викликав усіх священиків, що були в опозиції до нього, і в розмовах з ними переконав їх в конечності правопорядку в Церкві. Одного із священиків, що своїм нетактовним поступованням наставив

проти себе цілу парафію, перенесено на іншу парафію в Холмщину, ієромонах Ґермоґен на власне бажання залишив терен Підляшшя і виїхав до Берліну під опіку єпископа Серафіма. Рівнож покинув терен Підляшшя згаданий вище Смарагд, що перейшов на більшовицьку сторону і був тут, згідно з чутками, арештований більшовиками. Православне духовенство, яке залишалося тепер на Підляшші, в міру своїх сил і можливостей, виконувало свої важкі обов'язки служіння народові в щораз то тяжчих умовах. Дехто із священиків пізніше, при посиленому теророві підпілля, змушений був покинути Підляшшя і шукав порятунку в еміграції. Дехто знову ж виконував свої обов'язки до кінця, до ліквідації українського Підляшшя більшовицькою Польщею в 1947 р.

З приходом більшого числа українців з Галичини на Підляшшя, знайшлося на терені Підляшшя кількох молодих греко-католицьких священиків (о. Романишин і ін.). Цілком природнім було, що греко-католицьке духовенство, мимо своїх невдалих спроб в минулому, бажало би собі тепер в змінених умовах, спираючись на галицьку інтелігенцію, спробувати місійної праці в терені з так живими традиціями Греко-Католицької церкви. Обіцювано собі, річ ясна, експансію в напрямі латинників, «калакутів», відполонізування терену тощо. Тому також мимо того, що кожному працівникові, який приходив на Підляшшя, український Комітет робив вступне зауваження занехати згори усяких спроб релігійних експериментів на так подражненому терені в релігійних справах, дехто з вихованців львівських духовних шкіл робив на власну руку і ризико, проти виразного бажання місцевого громадянства і Комітету, спроби місійної праці. Не без намови цих молодих священиків був призначений сюди в середині 1940 р. старший греко-католицький священик о. Юрій Пачковський, що мав обслуговувати потреби греко-католиків, що знайшлися на Підляшші. В цей час кількість греко-католиків з «малої еміграції» сягала 150 осіб на терені Підляшшя.

Церковний хор у Полосках, 1940; по правому боці від о. Ґермоґена сидить дяк Володимир Столиця

Народне ткацтво на Підляшші

Іван Ігнатюк

Серед українського населення на Підляшші було давніше дуже розповсюджене ткацтво. В кожному селі жінки ткали полотно. Кожна дівчина змалку вчилася прясти й ткати, бо би не вийшла заміж. У кожній хаті колись була прядка, в говірці ковріток (ковруоток) і ткацький верстат, інакше званий кроснами. Основною сировиною до ткання є нитки. Щоб мати нитки, в кожному селі сіяли льон і коноплі та годували вівці, з яких стригли вовну.

Як льон виріс до десяти сантиметрів, то його жінки пололи. Як вже він виріс і дозрів, то його рвали і в'язали в пучки. Пізніше в клуні на токові били головки льону прачом, щоб вибити із стебел насіння, з якого в оліярнях робили олію. Вибивши пучки льону з насіння, в'язали його в кулі і мочили в саджавці, в рові чи річці через тиждень або півтора тижня. Потім витягали льон з води і розстеляли його на луці чи на стерні. Як вже він пролежав свій час, то знов його в'язали в кулі і на хлібній печі в хаті сушили. Як цей льон добре висох, ламали його на терниці, а потім трепали тріпачкою на трепакові. Як відтрепали льон з корости, то його дергали на дерганці, а потім ще чистили ручною щіткою, щоб цілком короста й клоччя з нього відійшло. Жменю такого чистого льону називали жилкою. Обидва кінці тієї жилки були закручені в головки. Ці жилки були пов'язані по півкопи. Цю роботу жінки робили восени – у місяці жовтні і листопаді. Якщо говорити про коноплі, то так само, як льон, їх рвали, вибивали насіння з матьорки, мочили у воді, сушили, ламали, дергали і пряли з них нитки. З конопляних ниток ткали жінки полотно на мішки й сінники, а також на чоловічі будьонні штани, в говірці «нагавиці». Овечки стригли навесні. Острижену вовну возили до міста до кардувального цеху (ґремлярні) і там її кардували (ґремлювали).

Як прийшла зима, місяць грудень, то льон, коноплі і вовну жінки пряли на прядках. Дуже давно, у XIX ст., а навіть на початку XX ст., коли ще не було прядок, то жінки пряли нитки вручну на веретенах. Це була дуже тяжка і копітка робота. Напряжені нитки звивали жінки зі шпулі на клубки. Перед тканням звивали нитки з клубків на мітки. Мітки йшли на основу. Окремо прялося нитки на основу, а окремо на вуток, в говірці «вток». На основу нитка була тонша, а на вуток – грубша. Але як прялося на сорочки, то нитка на основу і вуток мусила бути однаково тонка. Як вже напряли, то нитки з клубків снували на снівлі. Ця снівля оберталася

як карузель і навивала на себе ті нитки з клубків. Зі снівлі в'язали нитки в пасма. Пасмо має тридцять ниток. Снувалося на десять губ і на п'ять губ. Губа – це ткацька міра.

Жінка, котра має ткати, то збирає зі снівлі такий ланцюг – ту основу. Основа є зложена в такому ланцюгові. Як вже жінки поснують, тоді ставляють в хаті верстат або інакше кросна, бо і так це називають. Кросна ставили десь наприкінці лютого або на початку березня, бо через цілу зиму жінки пряли. Як поставили верстат, то жінки накидали основу в бердо і ничалниці. І так, доки не пішли жінки в поле працювати, ткали вдома полотно. Ткали на кроснах човником, в якому на цівці був намотаний уток. Як вже виткали, то стягали полотно з вала на кроснах. Потім це полотно прали і білили на сонці, тобто розстеляли на мокрій траві на луці, щоб полотно побіліло.

Були всякі види ткання. На кроснах із льняних ниток в дві ничалниці і два поножі ткали простим сплетінням, тобто «на просто». З простого полотна шили жінки сорочки. «Називається вона сорочка, тому, – сказала Анна Пачковська-Ігнатюк, моя мама, – бо сорок робіт треба зробити, щоб її пошити». Також ткали простим сплетінням льняне полотно в сірі клітини, в говірці «в крати», з якого шили простирадла і пошивки, інакше наволочки.

На кроснах ткали перебори з чотирма ничалницями і чотирма поножами, за допомогою дощечки і ліщинового прута або шнурка. Назва переборів походить з того, що як ткали на верстаті, то перебирали льняні або бавовняні кольорові нитки утоку в різні узори. На переборах найчастіше є геометричні узори переважно червоного і чорного кольорів на білому тлі. Переборами, яких можна назвати ткацьким гаптом, оздоблювали святочні жіночі і чоловічі сорочки. На сорочки переважно нашивали перебори. В перебори ткали у володавському народному одязі літні льняні спідниці, звані «хвартухами», ткали в перебори запаски, тобто «хвартушки», в перебори ткали скатерти, яких в говірці називають «настілниками» (настуолниками), в перебори ткали рушники, якими оздоблювали в хаті образи, ікони і дзеркала, в говірці «люстра». Також рушник з переборами відігравав колись важливу роль у родинному обряді, в основному у весільному.

Коли почали ткати перебори, не є усталене. Дуже розповсюджене було ткання переборів у XIX ст. На початку XX ст., після Першої світової війни почало ткання переборів заникати, бо виходила мода носіння народного одягу, якого заступали фабричним одягом. Перебори ткали жінки у Володавському і Біло-Підляському повітах люблінського воєводства і у південно-східній частині північного Підляшшя, у Сім'ятицькому, Більському і Гайнівському повітах теперішнього підляського воєводства. Українське населення у східній частині Радинського повіту люблінського воєводства і Лосицького повіту теперішнього мазовецького воєводства переборів не знало. Ще ткання переборів на південному Підляшші зовсім не заникло. Є ще тут жінки, які тчуть перебори на виставки народного мистецтва і для музеїв. До них належать ось такі ткалі переборів: Станіслава Бай, Антоніна Ващенюк і Кароліна Дем'янюк в селі Дубогроди, ґм. Ганна Володавського повіту, Станіслава Ковалевська – село Нове Голешево, ґм. Ганна, Ельжбета Залевська – село Ставки, ґм. Володава, Анна Кисіль – село Русили,

ґм. Подедвір'я, пов. Парчів і Леокадія Нітихорук – село Вілька Поліновська, ґм. Константинів Біло-Підляського повіту.

Діагональним сплетінням, званим ткалями «на чинувато» або «на поворотку» чи теж «в ялинку» ткали жінки полотно в чотири ничалниці і на чотири поножі. З полотна, в якому основа і вуток були з льону, шили жінки літні штани, звані «нагавицями», шили літні піджаки, звані «лєтняками». У міжвоєнному періоді на основу жінки купували в місті бавовняні фабричні нитки. Натомість, із діагонального полотна, в якому в тканню за вуток служили вовняні нитки, шили і жінки, і сільські кравці зимові штани і піджаки для мужчин, звані «маринарками» та для жінок сачки, рід маринарки. Звичайні скитерти й рушники також ткали жінки діагональним сплетінням, тобто в «ялинку». Простим сплетінням ткали жінки льняне полотно в різнокольорові паси, а найдавніше – в два кольори: червоний і чорний, з якого шили на літо спідниці, звані «хвартухами». Також просто ткали льняне полотно в різнокольорові клітини, звані «кратами», з якого шили літні спідниці, звані «кратівками» (кратуовками). Діагональним сплетінням, тобто «чинувато», ткали жінки полотно на зимові спідниці, звані «бурками», де за вуток служила кольорова вовна, а основою були льняні нитки або бавовняні. Ткали полотно на бурки одного кольору, напр., коричневого, червоного, зеленого, синього та іншого. Це ткання полотна на спідниці називали тканням «у валочки». Найбільш розповсюдженим полотном на зимові спідниці було полотно, ткане в різнокольорові паси, звані ткалями «смугами» (широкі паси) і «стовпчиками» (вузькі паси). В цих вовняних спідницях в паси ходили жінки в надбужанському народному одязі, а також у радинському. Кольорові спідниці, з огляду на орнаментику, звали ще рандаками, пигулями і гореністиками. До ткання спідниць на літо, т. зв. «хвартухів», вживали жінки на вуток купчих бавовняних ниток червоного кольору, яких звали гориньом і чорних ниток, яких звали «шивчицьою» або «німкою». Також ткали в різнокольорові поперечні паси запаски, звані «хвартушками».

Дуже розповсюдженим на Підляшші було ткання жінками ряден і килимів, званих в говірці «диванами». Рядна ткали з льняних і бавовняних ниток в різнокольорові різноманітні узори. Ткали рядна «вибірані», до чого вживали аж шість ничалниць і шість поножі. Ткали також рядна «плетені», на яких у тканню виходили різнокольорові круги і теж ткали рядна в «стовпи», тобто в паси, які то рядна були розповсюджені. Жінки ткали килими «плетені» і «вибірані» або «перебірані». В тканню килимів основою були льняні або бавовняні нитки, а за вуток служили кольорові вовняні нитки. Килими ткали жінки переважно в різнокольорові смуги (паси) і стовпи. Ці килими були на Підляшші найбільш розповсюджені. Найгарніші рядна і килими, під оглядом кольористики і узорів, ткали жінки на північному Підляшші. Також ткали жінки на «поворотку» хідники для домашнього вжитку і на продаж. Коли люди на Підляшші ходили в народному одязі, жінки ткали на спеціальних малих верстатах пояси і крайки червоного і оранжевого кольорів.

Простим сплетінням ткали жінки на кроснах полотно на сукно, де основою і вутком були вовняні нитки. Це вовняне полотно возили до міста до сукновалки (фолюшні), де валяли (били) на сукно. Із сукна сільські кравці, а також жінки шили для чоловіків і жінок сіраки, звані

в говірці «сукманами», шили для жінок кабати, а для чоловіків – зимові плащі з башликом (каптуром) на голову. Ці плащі звали «бурками». На Підляшші сукно було темнокоричневе (буре) і чорне.

Народне ткацтво на Підляшші ще зовсім не заникло після Другої світової війни. В багатьох селах ткали жінки полотно на мішки і штани, ткали рядна, килими і хідники. Пізніше дешеві фабричні матеріали та дешевий фабричний одяг виперли народне ткацтво. Тепер ще де-не-де по селах старіші жінки тчуть килими і хідники, але можна сказати, що народне ткацтво на Підляшші вже заникло.

Цю статтю опрацьовано на основі зібраних інформацій від ткаль:

1. Анна Пачковська-Ігнатюк, моя мама, рік нар. 1905, село Данці, ґм. Ганна, пов. Володава, люблінське воєводство. Запис: сімдесяті і вісімдесяті роки минулого сторіччя.

2. Леокадія Полиянська, рік нар. 1929, село Данці, ґм. Ганна. Запис: серпень 1986 р.

3. Марія Павлюк, рік нар. 1921, село Павлюки, ґм. Ганна. Запис: 30 червня 1986 р.

4. Анастасія Олешко, рік нар. 1914, село Дубогроди, ґм. Ганна. Запис: 13 червня 1986 р.

5. Анна Кисіль, рік нар. 1920, село Русили, ґм. Подедвір'я, пов. Парчів, люблінське воєводство. Запис: 8 липня 1986 р.

6. Леокадія Нітихорук, рік нар. 1920, село Вілька Поліновська, ґм. Константинів, пов. Біла-Підляська, люблінське воєводство. Запис: 25 квітня 2004 р.

Люблін, 25 серпня 2006

Література

Powiłańska-Mazur D., *Stanisława Baj – mistrzyni pereborów*, „Twórczość Ludowa" 2003, nr 3 (55), s. 28–29.

Родина Цапарів, Бахлява Ліського повіту, кінець 20-х років XX ст.

NASZE ZADANIA:

1. Wytępić bezwzględnie ostatnie pozostałości band U. P. A. (Ukraińska Powstańcza Armia).

U. P. A. (banderowcy), dawni sprzymierzeńcy Hitlera byli, członkowie hitlerowskiej dywizji „SS Galizien" i oddziałów zdrajcy Własowa; ukraińscy faszyści, ziejący nienawiścią do Polski i Z. S. R. R.

Na terenie jednego tylko powiatu sanockiego:

— wymordowali ponad 600 mieszkańców,
— spalili około 3.000 osiedli wiejskich,
— zrabowali dobytek ludności polskiej na 10.000.000 zł. (wartości przedwojennej).

Banderowcy chcą oderwać od Polski połd.-wsch. powiaty i stworzyć z nich faszystowskie państwo, które oni nazywają „Samostijna Ukraina".

Dlatego też każdy żołnierz, który chce, by w kraju zapanował ostatecznie ład i porządek, by ustały mordy i grabieże, by szybciej odbudował się zniszczony nasz kraj, powinien z całych sił zwalczać faszystowskich bandytów.

To jest twoim obowiązkiem, tego wymaga interes Polski — interes całego Narodu.

ŻOŁNIERZU!

Pamiętaj! Musisz oczyścić połd.-wsch. powiaty Polski z resztek band U. P. A.

Twoim obowiązkiem jest zniszczenie wroga, który morduje, rabuje i pali mienie Twoich współobywateli.

Угорі: виселення села Ветлина або Береги Горішні; 28 квітня 1947; світлина з приватної колекції колишнього солдата, передана Військовому історичному інститутові в Рембертові (зараз Військове бюро історичних досліджень)
Внизу: текст відозви – Центральний військовий архів

У ШІСТДЕСЯТУ

РІЧНИЦЮ АКЦІЇ «ВІСЛА» (1947–2007)

Із джерел акції «Вісла»

Роман Дрозд

Пересунення кордонів Польщі на захід внаслідок Другої світової війни та домовленостей між Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки та Великобританією не розв'язувало питання національних меншин. Щоправда, зменшувалося число білорусів, литовців і, особливо, українців, але на кілька мільйонів прибуло німців. Стало менше і євреїв, але це виникало безпосередньо з екстермінаційної щодо них політики нацистів. Перед польськими комуністичними колами, які за підтримкою Радянського Союзу перехоплювали у Польщі владу, виринула проблема опрацювання політики щодо національних меншин. Перші заяви свідчать про відсутність однозначної позиції в національній політиці, за винятком ставлення до німців, яких передбачувано виселити з території Польщі. Підтримка ними нацистського режиму та кривди, вчинені полякам та іншим народам, унеможливлювало дружнє співжиття з ними. До того ж доходило питання приналежності та полонізації німецьких земель, які мали підпорядкуватися польській адміністрації.

Відносно інших національностей, частина комуністів спочатку передбачувала можливість заспокоєння їхніх культурно-освітніх проблем. У серпні 1944 р. дозволено на відкриття шкіл для білорусів та українців. З черги інші, особливо ті, які прибули з Червоною армією, рахувалися за однонаціональною Польщею. Однак треба пам'ятати про те, що тогочасна залежність польських комуністів від Кремля була дуже великою. Так насправді вони здійснювали стремління Сталіна до поневолення народів Центральної Європи, у тому й поляків. Це означало, що основні політичні рішення приймалися у Москві, а не у Любліні, а потім у Варшаві.

Хоча відкривалися українські та білоруські школи, однак йшла підготовка до трансферу – з одного боку білорусів, литовців та українців із Польщі, а з другого – поляків та євреїв, бувших польських громадян з Радянського Союзу. Дев'ятого вересня 1944 р. Польський комітет національного визволення підписав з «урядами» радянських Білорусі й України, а 22 листопада – Литви – відповідні угоди. Метою був не тільки виїзд згаданих меншин, а створення етнографічної границі між Польщею і Радянським Союзом. Це мало свій міжнародний аспект, отже, у лютому 1945 р. Рузвельт, Сталін та Черчіль мали остаточно вирішити вигляд нового польсько-радянського кордону. Для польських комуністів виникла можливість

побудови однонаціональної держави, а тим саме вирішення питання національних меншин. Проблемою були євреї, яким дозволено не тільки повернутися в Польщу, але й розгорнути вільне суспільно-політичне та релігійне життя. У їхньому випадку влада почала не тільки не перешкоджувати, а навіть інспірувати еміграцію, особливо в Палестину.

З половини жовтня почалося переселення людей. Однак скоро виявилося, що меншини не хочуть покидати рідної землі, переселятися в Радянський Союз. Влада, маючи на увазі згадану мету в національній політиці, вирішила примусити їх до виїзду, хоча підписані угоди передбачували лише добровільне переселення. Позамикано школи та інші культурно-освітні установи. З початку застосовано адміністративний та політичний примус, а згодом, особливо щодо українців, фізичний. Репресії поширено й на православне та греко-католицьке духовенство.

Терор органів безпеки, залученого у вересні 1945 р. до виселення, війська, довів до спротиву українців. На цій території почала міцніти Українська Повстанська Армія. Хоча лилася українська й польська кров, влада не вжила політичних заходів до розв'язки українського питання. Не дозволяла залишитися українцям на рідній землі, а їхнє протистояння використовувала до оправдання антиукраїнського терору. Амністією не охоплено членів УПА, як це зроблено щодо польського підпілля. При цьому треба підкреслити, що влада приховувала перед польською громадськістю злочини, вчинені на українському мирному населенні. Застосований примус довів до виїзду майже п'ятисот тисяч українців.

У половині 1946 р. офіційно закінчено виселення. Білорусів та литовців, які залишилися, визнано поляками, але й надалі існувала проблема українців, з-посеред яких 150–200 тис. уникнуло виселення. Залишення їх на рідних землях для влади означало б провал ідеї однонаціональної Польщі. Тому децизійні чинники почали задумуватися над розв'язанням цієї проблеми. Насувалися два способи вирішення цього питання. Перший – це продовження виселення в Радянську Україну, однак Москва на це не погодилася і важко ствердити – чому. Може, виникало це з економічних причин або з потреби залишення у Польщі частини українців, які у майбутньому могли пригодитися в якихось політичних ділах. Другий – це денаціоналізація українців. При цьому, однак, існували два шляхи досягнення цієї мети. Перший – довготривалий – це застосування адміністративними ресурсами полонізаційних методів, скажім, на взірець тих, які були здійснювані у міжвоєнній Польщі. Другий – короткотривалий – це виселення і розпорошення серед польського населення. Для тогочасних комуністичних влад можливим до здійснення видавався шлях другий. Хотіли доказати польському суспільству, що вони, на відміну від урядів Другої Речі Посполитої, зможуть раз і на завжди покінчити з питанням національних меншин, а саме українським. Крім цього, депортація українського населення давала можливість ліквідації структур українського збройного підпілля.

У 1947 р. цей задум виселення українців на захід не був новим. У липні 1945 р. в Міністерстві публічної адміністрації відбулася з участю представників українців та уряду конференція, на якій було сказано, що українці, які не виїдуть в Україну, будуть переселені на західні землі

Польщі[1]. З архівних документів виникає, що до цього задуму влада повернулася у другій половині 1946 р., тобто тоді, коли закінчилося виселення в Радянську Україну. Наприклад, у серпні Управа інформації і пропаганди у Любліні стверджувала, що польське суспільство вимагає виселення українців в Україну або на західні землі[2]. З черги, у вересні командир Оперативної групи «Ряшів» (яка виселювала українців) ген. Ян Роткевич пропонував виселити українців на захід[3]. Також член Генерального штабу Польського війська ген. Остап Стеца відповідав за примусове переселення на «відзискані» землі до однієї місцевості, яка була б під постійним наглядом органів безпеки[4].

Із січня 1947 р. почала йти підготовка нової депортаційної акції українців. З наказу Генерального штабу здійснено список залишених українців[5]. У лютому ген. Стефан Моссор після інспекції воєводських комітетів безпеки в Катовіцах, Кракові і Любліні у звіті писав: «видається конечним, щоб весною провести енергійну переселенську акцію тих людей (українців) поодинокими родинами в розпорошенні на цілих „відзисканих" землях, де скоро асимілюються»[6]. Також у тому місяці депортації лемків вимагав староста Новотарського повіту Леон Лея[7], а у березні – командир п'ятого військового округу ген. Міколай Венцковський[8].

Двадцять сьомого березня на засіданні Державної комісії безпеки доручено міністрові публічної безпеки ген. Станіславові Радкевичу «порушити з відповідними чинниками» справу виселення українців[9]. В тогочасних політичних умовах мова могла бути тільки про радянський уряд. Згоду на депортацію українців польські комуністи отримали 12 квітня, коли Радкевич із запізненням прибув на засідання Державної комісії безпеки і сказав про потребу їхнього виселення[10]. Пригадаймо, що це сталося після смерті ген. Кароля Сверчевского (28 III 1947) та рішення з 29 березня 1947 р. Політичного бюро Центрального комітету Польської робітничої партії, на якому вирішено депортувати і поселити в розпорошенні українців на західних та північних землях Польщі та узгодити це з урядами Радянського Союзу та Чехословаччини[11]. Те, що ініціатором акції «Вісла», бо такий криптонім отримала депортація українців, були польські комуністи, а не Москва, засвідчує також лист міністра закордонних справ УРСР Д. Мануїльського до секретаря Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків)

---

[1] Archiwum Akt Nowych (AAN), Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej (KC PPR), sygn. 295/VII-158. Protokół z konferencji w MAP z udziałem przedstawicieli ludności ukraińskiej z 24 lipca 1945.

[2] AAN, Ministerstwo Informacji i Propagandy, sygn. 295. Pismo Naczelnika Urzędu Informacji i Propagandy w Lublinie do kierowników powiatowych oddziałów informacji i propagandy z 18 września 1946.

[3] *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do ZSRR 1944–1946*, t. I, *Dokumenty 1944–1945*, red. E. Misiło, Warszawa 1996, s. 308–309.

[4] Там же, с. 344–347.

[5] *Akcja „Wisła". Dokumenty*, red. E. Misiło, Warszawa 1993, s. 42–43.

[6] Там же, с. 53–54.

[7] Archiwum Państwowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki, sygn. 1081. Pismo starosty nowotarskiego Leona Lei do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie wysiedlenia Łemków z 14 lutego 1947.

[8] Centralne Archiwum Wojskowe, sztab Generalny Wojska Polskiego, sygn. IV.111.470. Sprawozdanie sytuacyjne Dowództwa Okręgu Wojskowego V za luty 1947 z 6 marca 1947.

[9] *Akcja „Wisła"...*, s. 59–61.

[10] Там же, с. 84–85.

[11] AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 3 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 29 marca 1947.

України Л. Кагановича з березня – квітня 1947 р., з якого виникає, що польська сторона звернулася до Москви з пропозицією прийняти з Польщі українців[12]. Отже, якби ініціатором акції «Вісла» був радянський уряд, тоді недоцільним та навіть нелогічним було б таке звернення до Москви. Цей факт стоїть усупереч твердженням, що польська сторона виконувала лише рішення Кремля.

Від самого початку підготовки акції «Вісла» мова йшла в основному про депортацію українців, а не боротьбу з УПА. Про це засвідчують наведені вже факти. Також рішення Політичного бюро ЦК ПРП приймалося як акція репресивна щодо українського населення. Крім цього, первісний план акції «Вісла» передбачав в основному виселення українців, а щойно після цього – боротьбу з УПА. Тільки на внесок С. Радкевича підкреслено, що головною метою акції є знищення УПА[13], що, на мою думку, виникало з пропагандивних причин. Таким чином можна було оправдати антиукраїнські рішення перед міжнародною громадськістю, а смерть Сверчевского, за яку зразу звинувачено УПА, була досконалим до цього претекстом. Тільки тепер дослідники схиляються до погляду, що вбито його з наказу Москви. Тим можна пояснити, чому не виконано ґрунтовного розслідження смерті генерала.

Шістнадцятого квітня 1947 р. Політичне бюро прийняло план акції «Вісла» та створило її керівництво на чолі з ген. С. Моссором[14]. Наступного дня Державна комісія безпеки доручила Оперативній групі «Вісла» депортувати українців та знищити відділи УПА[15]. Вісімнадцятого квітня 1947 р. міністр національної оборони ген. Міхал Жимерський офіційно створив Організаційну групу «Вісла»[16]. Отже, праця над підготовкою акції була такою інтенсивною, при цьому комуністи не дуже переймалися потребою збереження юридичних процедур, що рішення приймалося у вузькому колі осіб, а до цього завдання проведення акції «Вісла» доручено ОГ «Вісла», яка на цей момент ще не була створена. Двадцять четвертого квітня 1947 р. Президія Уряду прийняла рішення про реалізацію акції «Вісла». Рішення не було законне, не приймав його сейм, а навіть цілий уряд.

Ранком 28 квітня 1947 р. Оперативна група «Вісла» почала депортацію українського населення на західні та північні землі Польщі.

---

[12] В. Сергійчук, *Трагедія українців Польщі*, Тернопіль 1997, с. 404–405.

[13] CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643. Protokół nr 21 z posiedzenia Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 16 kwietnia 1947.

[14] AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 6 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 16 kwietnia 1947.

[15] CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Zarządzenie Państwowej Komisji Bezpieczeństwa dla GO „Wisła" z 17 kwietnia 1947.

[16] Там же, Rozkaz organizacyjny dla GO „Wisła" z 18 kwietnia 1947.

Українське греко-католицьке та православне духовенство у Центральному таборі праці в Явожні (1947–1949)*

Ігор Галаґіда

Події «українського» періоду Центрального табору праці (далі – ЦТП) в Явожні уже висвітлено в кількох публікаціях. Цією проблематикою серед інших займалися Євген Місило[1], Казімеж Мірошевський[2] та Лукаш Камінський[3]. Крім цього, як у часописах (зокрема, в українському тижневику «Наше слово»), так і окремими виданнями опубліковано чимало мемуарних текстів[4]. Саме тепер у Торонто завершується редакція тому спогадів українців – колишніх в'язнів Явожна[5]. Інформацію з цієї проблематики можна також знайти у публікаціях, де йдеться про акцію «Вісла» або ж про українську меншість у повоєнній Польщі[6]. У даному тексті йдеться про маловідому сторінку в історії явожнянського табору – майже півторарічне перебування в цьому місці ув'язнення священиків-українців.

---

* Цей текст – дещо змінена версія реферату, прочитаного 26 квітня 2006 р. у Явожні на конференції «Табір двох тоталітаризмів. Явожно 1943–1956». У матеріалах конференції його буде опубліковано разом із детальними біографічними довідками українського духовенства – в'язнів Явожна. При підготовці даного тексту використано матеріали, знайдені в архівах, завдяки науковому ґранту Ґданського університету.

[1] *Akcja „Wisła". Dokumenty*, red. E. Misiło, Warszawa 1993, *passim*; E. Misiło, *Jaworzno*, „Kontakt" 1990, nr 4, s. 55–61; Того ж, *Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949* [y:] *Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia w Jaworznie 1939–1956*, red. K. Miroszewski i Z. Woźniczka, Jaworzno 2002, s. 58–70; Того ж, *Жертви Явожна* [y:] *Україна і Польща – між минулим і майбутнім*, ред. А. Павлишин, Львів 1991, с. 24–36.

[2] K. Miroszewski, *Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Podobóz ukraiński (1947–1949)*, Katowice 2001; Того ж, *Powstanie i funkcjonowanie Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie (1945–1949)*, „Dzieje Najnowsze" 2002, nr 2, s. 23–40; Того ж, *Ukraińcy i Łemkowie w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno* [y:] *Pamiętny rok 1947*, red. M. E. Ożóg, Rzeszów 2001, s. 209–219.

[3] Ł. Kamiński, *Obóz Jaworzno: ukraiński etap* [y:] *Akcja „Wisła"*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003, s. 174–176; Того ж, *Ukraińcy w COP Jaworzno w oczach prokuratury wojskowej*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej" 2001, t. 8, s. 155–161.

[4] *1947. Пропам'ятна книга*, ред. Б. Гук, Варшава 1997, *passim*; С. Дзюбина, *І стверди діло рук наших*, Варшава 1995, с. 98–102.

[5] *За те, що ти українець... Спогади в'язнів польського концентраційного табору в Явожні. 1947–1949*, ред. Б. Гук, М. Іванек (машинопис, у друці).

[6] Див., напр.: R. Drozd, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2001, s. 74; S. Dudra, *Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960*, Głogów 1999, s. 53–55; J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945–1959/60*, Kraków 1998, *passim*; A. Tłomacki, *Akcja „Wisła" w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944–1947*, Biała Podlaska – Warszawa 2003, s. 240–242.

Як уже наголошувалося в публікаціях з даної проблематики[7], у 1947 р. у ЦТП в Явожні ув'язнено 27 священиків, зокрема 22 греко-католицькі[8] та п'ять православних. Перших духовних осіб ув'язнено в травні 1947 р. Це були уніатські священики о. Володимир Бозюк, о. Євстахій Хархаліс, о. Іван Яремін, о. Омелян Каленюк, о. Євген Хиляк та о. Степан Шеремета. Наступного місяця за дротами концтабору опинилися ще два священики: о. Михайло Гащак та о. Степан Дзюбина. Найбільшу групу священиків, чотирнадцятьох, ув'язнено в липні 1947 р. Це були греко-католицькі священики о. Адам (чернече ім'я Андрій) Абрагамович, о. Іван Булат, о. Костянтин Дацько, о. Григорій Федорищак, о. Ярослав Гребеняк, о. Олексій Колянківський, о. Омелян Котис, о. Сильвестр Крупа, о. Юліан Криницький, о. Петро Мазяр, о. Юрій Менцінський та о. Микола Заяць, а також два православні священики о. Дем'ян Товстюк і о. Василь Ляшенко. У серпні серед в'язнів опинилися греко-католицький священик о. Іван Сенета та православні о. Микола Костишин, о. Олексій Несторович і о. Йосип Кундеус, яких функціонери ольштинського відділення держбезпеки заарештували вже на північних землях. До Явожна цих духовних осіб привезли після нетривалого ув'язнення в Ольштині. Останнім священиком, ув'язненим у явожнянському ЦТП, був греко-католицький о. Михайло Дочило, якого заарештували вже після акції «Вісла» на західних землях. Він опинився в концтаборі 23 вересня 1947 р. Жодного зі священиків не ув'язнено на основі судового вироку. Судячи з усього, хоч це питання вимагає подальших архівних пошуків, санкції прокурора про ув'язнення частини з них видали пост-фактум[9]. На основі спогадів можемо зробити висновок, що спочатку ув'язнених священиків розмістили в різних бараках, а згодом усіх їх перевели до бараку № 12.

Отець Дем'ян Товстюк

На момент ув'язнення в явожнянському ЦТП українські священики були людьми здебільшого немолодими. Шістнадцятьох із них (понад 59%) народилися до 1900 р., сімох (майже 26%) – упродовж 1900–1910 рр. і тільки чотирьох – після 1910 р. (понад 14%). Найстаршими серед ув'язнених духовних осіб були греко-католицькі священики о. Хиляк, 1877 р. нар. та на рік від нього молодший о. Криницький. Наймолодшим був православний священик о. Несторович, 1920 р. нар.

За традицією східних церков, духовні особи можуть бути одруженими (не вникатимемо в деталі цього питання), то ж деякі священики, ув'язнені в ЦТП мали сім'ї. За даними, які є в на-

[7] I. Hałagida, *Kościół greckokatolicki i jego wierni narodowości ukraińskiej na zachodnich i północnych ziemiach Polski* [y:] *Zachodnie i północne ziemie Polski w okresie stalinowskim*, red. C. Osękowski, Zielona Góra 1995, s. 160; Є. Місило, *Греко-католицька Церква в Польщі (1944–1947)*, «Варшавські українознавчі записки» 1989, № 1, с. 214, посилання 54.

[8] У даному тексті визначення «греко-католицький», «уніатський», «католицький східного обряду» використовуються як тотожні.

[9] У грудні 1947 р. прокурор районної прокуратури у Кракові підполковник Оскар Карлінер підрахував, що підпорядкована йому прокуратура «застосувала з подання органів Д[ержавної] Б[езпеки] тимчасовий арешт до приблизно 2000 осіб [...] приблизно 1000 осіб, фактично арештованих, перебувають у ЦТП в Явожні без прокурорської санкції на арешт, незважаючи на мої неодноразові звертання до місцевих органів Д[ержавної] Б[езпеки] та ген. Ромковського у МДБ» (Ł. Kamiński, *Ukraińcy w COP Jaworzno...*, *op. cit.*, s. 157).

шому розпорядженні, десятьох з них були неодруженими, чотирьох – вдівцями, одинадцятьох – мали жінок, а про двох православних священиків не вдалося зібрати відповідних даних, хоч можна припустити, що й вони були одруженими. Варто наголосити на цій обставині, оскільки деякі з ув'язнених в Явожні священиків, за ґрати потрапили разом із своїми найближчими. У такій ситуації були: овдовілий у 1940 р. о. Дацько, якого ув'язнили разом із дітьми Теодорою та Адріаном; вдівець о. Котис, ув'язнений разом із донькою Іванною; вдівець о. Криницький, ув'язнений з донькою Оленою та сином Олександром; о. Менцінський – з дружиною Володимирою; о. Шеремета, якого заарештували й кинули за ґрати разом із дружиною Яромирою та донькою Марією. Очевидно, що такі духовні особи не могли розраховувати на допомогу своїх сімей. Винятковим «щасливчиком» (щоправда, це слово не вельми пасує до аналізованих подій) був о. Хиляк, який вийшов на волю завдяки зусиллям свого сина – на той час службовця у Міністерстві сільського господарства. Інші священики могли розраховувати на продукти, надсилані рідними чи парафіянами (хоч у деяких споминах йдеться про те, що персонал концтабору ускладнював доставку посилок священикам) або ж на допомогу, організовану іншими священиками чи церковними структурами[10]. Якщо йдеться про православне духовенство, то відомо, що звільнити своїх священиків або ж надати їм будь-яку допомогу намагалася Варшавська православна консисторія[11], а для греко-католицьких священиків, за посередництвом примаса Гльонда, уже в 1947 р. надійшла грошова допомога з Апостольської Столиці[12].

Не всі священики, ув'язнені в ЦТП у Явожні, повністю ідентифікували себе з українською національністю. Навіть беручи до уваги тільки цю обставину, можна засумніватися у закидах слідчих духовенству про його співпрацю з українським підпіллям (детальніше про це нижче). Найбільш яскравий приклад – о. Хиляк, який вважав себе русином і ще до 1939 р. відкрито пропагував русофільські погляди. Чи не цим можна пояснити його відносно швидке звільнення з Явожна? Серед священиків опинилися кілька осіб з надзвичайно цікавими біографіями. Згадаймо хоча б студита о. Абрагамовича, який народився у караїмській родині й охрестився у семирічному віці, або ж православного священика о. Товстюка, який походив

---

[10] «Греко-католики, переселені на „Зємє Одзискане", звертаються до Вашої Святості з гарячим проханням про ласкаву опіку над душпастирями, які перебувають у Важкому (польською – Ciężkim) таборі праці в Явожні біля Кракова, – писала, наприклад, до кардинала Адама Сапєги Юлія Саноцька. – Серед священиків, які там перебувають, чотирьох знаю особисто: о. Адам Абрагамович – парох Флоринки пов. Н[овий] Санч, о. Степан Дзюбина – парох Н[ового] Села пов. Н[овий Санч], о. Степан Шеремета – парох Баниці пов. Горлиці, о. Степан [вл. Іван] Булат – парох Бортного пов. Горлиці» (AKMKr, Księża obcy, B 1887, List J. Sanockiej do kard. A. Sapiehy, 29 XI 1948, b.p. – ксерокопія, надана авторові Маріушем Риньцою).

[11] K. Urban, *Prześladowania duchowieństwa prawosławnego w Polsce po 1945 roku (przyczynek do losu uwięzionych w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie)*, «Церковный вестник» 1992, № 4, с. 28–42.

[12] Це була частина більшої допомоги Ватикану для духовенства Греко-Католицької церкви у Польщі після 1947 р. *Nota bene* священики, які займалися розповсюдженням цієї допомоги або ж принаймні про неї знали (м. ін., о. Микола Денько, о. Василь Гриник та василіанин о. Павло Пушкарський), згодом були заарештовані за звинуваченням у шпигунстві для Ватикану. Про деяких цих священиків див. I. Hałagida, *Greckokatolicki duchowny ks. Bazyli Hrynyk i jego pobyt w gdańskim więzieniu (przyczynek do dziejów więzienia po 1945 r.)* [у:] *Więzienie w Gdańsku w systemach represji XX wieku. W stulecie więzienia przy ulicy Kurkowej*, red. T. Szymanowski, Warszawa – Gdańsk 2005, s. 172–178 („Przegląd Więziennictwa Polskiego", nr 46 – спеціальне число); Того ж, *„Opracował oszczercze i kłamliwe sprawozdanie...". Судовий вирок отцю Миколі Деньку*, «Перемиські дзвони» 2001, № 1, с. 12–15; I. Harasym, *Bazylianie w Polsce w latach 1945–1985*, Warszawa 1988, s. 69–70 (машинопис).

із Закарпаття й аж до 1954 р. (а, отже, й під час перебування у концтаборі) мав румунське громадянство.

Частина ув'язнених у явожнянському ЦТП священиків уже й раніше, в різний час і різними владами, ув'язнювалася. Згадуваний о. Хиляк, прихильник, як уже говорилося, русофільських поглядів, іще в 1914 р. був заарештований австро-угорською владою й ув'язнений у талергофському концтаборі[13]. З цієї ж причини понад чверть століття опісля, у 1941 р., його заарештувало Гестапо й до 1945 р. він був інтернованим у м. Кельце[14]. В'язнем Талергофу був і о. Мазяр. У свою чергу о. Булата за національну, проукраїнську діяльність незадовго перед 1939 р. ув'язнили в Березі Картузькій[15]. Перед комуністичним судом у 1946 р., а отже ще до ув'язнення в Явожні, став о. Гащак, якого вже тоді було очищено від висунутих йому звинувачень.

Духовенство, ув'язнене в ЦТП, як і інших українських в'язнів, звинувачено в участі у національному підпіллі, тобто в відділах УПА чи цивільній мережі ОУН. Ці закиди були безпідставними, часто будувалися на плітках чи неперевірених доносах. За нашими даними, рішення про арешт священика найчастіше приймала особа, яка керувала акцією виселення даного населеного пункту, або ж працівник місцевих органів держбезпеки. Зрештою цього вимагали розпорядження, які зобов'язували відділи, що проводили виселення, укладати списки (у випадку відсутності) осіб підозрюваних у співпраці з українськими партизанами. «Негайно приступити до складання списків української інтелігенції, а також до її розпрацювання, звертаючи особливу увагу на греко-католицький клір, що є стрижнем діяльності українського підпілля. Без вагань викрити українців, які прикидаються поляками», – радив своїм підлеглим керівник 7. Піхотної дивізії полковник Ян Кобилянський[16]. Таким чином можна зробити висновок про те, що головною причиною відправлення саме цих священиків у явожнянський концтабір, був уже сам факт їх належності до української нації. Звісно, деякі з ув'язнених священиків і справді могли підтримувати певні зв'язки з підпіллям, та, треба наголосити, ці контакти не виходили за межі їхніх душпастирських обов'язків, котрі священик мусив виконувати (поховання вбитих, сповідь, благословення подруж і т. ін). Проте слідча група, що діяла в ЦТП у Явожні, намагалася витягнути з духовенства самозвинувачення. Під час допитів до священиків, як і до інших ув'язнених, застосовували брутальні методи, найчастіше биття. Неодноразово священиків били ще й наглядачі («залові» й «баракові»).

[13] Утворений владою Австро-Угорщини у вересні 1914 р. табір для інтернування українців Галичини й Буковини, підозрюваних у проросійських симпатіях. Виникнення табору спричинене невдачами на фронті та воєнним психозом, що заполонив монархію Габсбургів. З 1914 до 1916 рр. у таборі загалом було ув'язнено понад 14 000 в'язнів. Внаслідок пануючого там режиму, знущань адміністрації, голоду та антисанітарних умов, що спричинили епідемію тифу, за офіційними даними, померло там приблизно 2000 в'язнів. Табір ліквідовано під тиском громадської думки наприкінці 1917 р.

[14] У липні 1941 р. гестапівці арештували кілька греко-католицьких священиків, переважно з Апостольської Адміністратури Лемківщини, яких підозрювано у поширюванні русофільських поглядів. Після короткочасного перебування у в'язниці їх інтерновано до м. Кельце, де вони перебували до 1945 р.; див.: Є. Місило, *Греко-Католицька Церква...*, *op. cit.*, s. 209.

[15] Концтабір, де у 1934–1939 рр. ув'язнювали противників політичної санації, а також осіб, заангажованих у радикальних рухах – націоналістичному та комуністичному. У концтабір відправляли без судового вироку, найчастіше на три місяці «перевиховання». Більше див.: I. Polit, *Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939*, Toruń 1993; P. Siekanowicz, *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej: 1934–1939*, Warszawa 1991.

[16] *Akcja „Wisła"...*, *op. cit.*, s. 173, dok. 81: Rozkaz specjalny nr 002 Sztabu 7 Dywizji Piechoty, 24 IV 1947.

У спогадах колишніх в'язнів наголошується, що найжорстокішим наглядачем у бараку № 12, де утримували духовенство, був Йосиф Іванів із Сянока (дата нар. 3 XI 1910, табірний номер 641). Особливою жорстокістю відзначився «надбарачний» Іван Венґжин (дата нар. 24 VII 1903 , табірний номер 970)[17]. «Хтозна чи не сталося це з наказу адміністрації, яка довідалася про його особливу ненависть до священиків. І він дійсно люто нас усіх катував, завдаючи як фізичні, так і моральні тортури», – багато років опісля згадував о. Дзюбина[18].

Отець Омелян Котис

Деяких священиків змушували до фізичної праці (напр., о. Котис та о. Товстюк працювали у шахті неподалік) або ж до різної виснажливої, часто беззмістовної, праці з впорядкування території. «Щоб морально принизити священиків, видумували для них інші праці, – згадував цитований о. Дзюбина. – Коли випав перший мокрий сніг, прийшов наказ замітати його з доріжок між бараками, посипаних жужлем. Зметене болото казали класти на віз, котромусь священикові запрягатися, іншого священика саджали на болотняну купу на возі, давали мітлу в руки й серед крику й глуму вивозили поза територію бараків.

Одного разу знайшли між бараками здохлого кота. Примусили священика Менцинського робити йому похорон. Накинули на нього якусь плахту, що мало бути за фелон, до рук дали мітлу, позганяли ще й інших в'язнів. Отак глумилися, нарешті занесли кота за барак і закопали.

Раз наших священиків загнали під сторожову вежу співати релігійних пісень для вартового на цій вежі, додатковою наругою було те, що зараз біля неї була лятрина»[19]. Серед тортур та принижень, які застосовували до священиків, треба згадати й примусове виконання виснажливих «вправ»: перегони, «жабки», присідання, багатогодинне стояння з цеглою в руках і т. ін. Усе це, накладаючись на немолодий вік священиків та злиденне харчування, досить швидко погіршувало їхній фізичний стан. «На отця Яреміна сідали і їздили ним верхи», – згадував через роки один із в'язнів[20].

Внаслідок такого трактування та побутових умов, що панували у ЦТП, один із греко-католицьких священиків – о. Криницький 31 липня 1948 р. помер. Свідок його смерті згодом згадував: «... перед одним з бараків сиділа група в'язнів, грали в шахи, був між ними й парох села Вербиця о. Юліян Криницький. Раптом почули ми, що він сильно захропів. [...] Однак він поволі повалився на землю. Зразу ми підняли його, хотіли рятувати, але дарма. Був мертвий. [...] Зі смертю отця Криницького пов'язаний той факт, що вперше померлому в таборі дали на похорон домовину й дозволили священикам відслужити над ним панахиду. Однак ми в похороні участі не брали; не було на це дозволу»[21]. Не дозволили взяти участь у похороні

[17] K. Miroszewski, *Centralny Obóz Pracy...*, *op. cit.*, s. 87.
[18] С. Дзюбина, *op. cit.*, с. 90.
[19] Там само, с. 93–94. Імовірно, що ця подія трапилася на Великдень 1948 р. (за юліанським календарем).
[20] *За те, що ти українець...*, с. 50 – спогади Михайла Ковалика (табірний номер 2187).
[21] С. Дзюбина, *op. cit.*, с. 99 і 102.

Отець Петро Мазяр

й доньці померлого, яка перебувала у жіночій частині підтабору. Священика поховали на табірному кладовищі.

Хоча методи розслідування, що застосовувалися до священиків були дуже брутальними, тільки з одного священика – о. Колянківського – витягли зізнання, на основі яких його звинуватили в співпраці з українськими партизанами. У криївці під стодолою на обійсті цього священика керівництво підпілля сховало частину свого архіву, який згодом, у 1948 р., виявили функціонери Міністерства держбезпеки (МДБ, поль. – МВР)[22]. З цієї причини 20 квітня 1948 р. о. Колянківського вивезли з табору до в'язниці на вул. Монтелюпіх у Кракові. Четвертого травня того ж року його засуджено Краківським військовим районним судом на десять років тюремного ув'язнення, позбавлення громадянських прав, а також позбавлення майна на користь держави. Дванадцятого серпня 1948 р. священика перевезли до в'язниці у Штумі, де 26 липня 1953 р. він помер. За даними особової справи, смерть наступила в тюремній лікарні з приводу серцевої недостатності, хоча у відповідній літературі можна натрапити на інформацію, що священика вбила охорона в'язниці (втопили у протипожежній бочці, наповненій водою).

Єдиним винятком була згадувана вже панахида, що дозволили її відправити над померлим о. Криницьким. Для в'язнів залишалася тільки тиха, особиста, часто в таємниці мовлена, молитва. Як згадували особи, котрих утримували в українському підтаборі ЦТП у Явожні, лише раз, на Різдво в грудні 1947 р., було дано дозвіл на відвідини в'язнів римо-католицьким священиком, який відправив Богослужіння у в'язничному шпиталі й охрестив приблизно двадцятеро уже в таборі народжених дітей. Відомо, що принаймні одну дитину о. Дзюбина таємно охрестив у східному католицькому обряді[23].

Першим священиком, якого звільнили з концтабору, був о. Хиляк. На волю він вийшов, як уже згадувалося, через півтора місяця після ув'язнення завдяки старанням свого сина. На початку вересня 1947 р. звільнили також і о. Бозюка. Долею решти 24 священиків[24] та безрезультатністю відкритих проти них справ улітку 1948 р. зацікавилося керівництво держбезпеки, а точніше V департамент Міністерства державної безпеки, у компетенції якого були всі церковні справи[25]. У середині серпня 1948 р. (найімовірніше 16. або 17.) у табір приїхав

---

[22] *Повстанські могили. Пропам'ятна книга впавших на полі слави вояків Української Повстанчої Армії-Захід VI Воєнної Округи «Сян»*, ред. Є. Місило, Варшава – Торонто 1995, с. 13.

[23] Це був Степан Дейнека, нар. 10 XI 1947; див.: *За те, що ти українець...*, с. 33 – спогади Ірини Дейнеки-Біди.

[24] З невстановлених дотепер причин до цієї групи зараховували також світську особу – Івана Левка (дата нар. 14 II 1922, табірний номер 2124).

[25] V департамент МДБ – відомий як суспільно-політичний, заснований у 1945 р. на базі попереднього V відділу контррозвідки, мав здійснювати «операційний захист партії та „демократичних" організацій від впливів „реакції", нагляд за різними громадськими організаціями (зокрема й молодіжними), протидіяти впливам релігійних організацій, передусім Римо-Католицького костела, на суспільне життя» (Z. Nawrocki, *Aparat Bezpieczeństwa w latach 1944–1956* [у:] *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza. Том 1: 1944–1956*, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 35). Греко-католицьким і православним духовенством займалася Секція 2 V відділу цього департаменту. У січні 1953 р. на основі V відділу й частини

спеціально делегований у цій справі слідчий офіцер даного департаменту Кароль Сопляк, який щонайменше упродовж двох наступних днів допитував священиків[26]. Утім, є підстави вважати, що зібрані ним матеріали не збагатили слідство новими фактами[27].

Упродовж наступних тижнів прокуратура та підрозділи органів безпеки різного рівня (воєводського та центрального) обмінювалися кореспонденцією. «Зважаючи на те, що Краківська військова районна прокуратура переадресувала до Слідчого відділу місцевої адміністрації ряд листів, прохань від сімей, названих у рапорті [священиків], а також листи, що надходять від ув'язнених у ЦТП, де вони описують свій поганий стан здоров'я, а також, беручи до уваги те, що санкція прокурора, видана в липні 1947 р. уже перетермінована, а для подальшого продовження санкції не маємо обтяжуючих матеріалів, то у зв'язку з цим просимо видати рішення щодо вищеназваних осіб», – так про справу ув'язнених у Явожні священиків писав у жовтні 1948 р. до Варшави заступник керівника Краківської воєводської держбезпеки (WUBP)[28]. Остаточне рішення в цій справі МДБ прийняло в грудні того ж року. «З метою завершення слідства проти греко-католицьких та православних священиків, підозрюваних у співпраці з УПА та ув'язнених у ЦТП в Явожні, – писала директор п'ятого департаменту Юлія Бристиґер до керівника краківської безпеки, – делегую керівника секції 1 департаменту V тов. [Кароля] Сопляка і референта тов. Косінського з 6 до 10 XII [19]48 р. Більшість священиків планую звільнити, а деяких перевести у слідчий ізолятор з метою проведення подальшого розслідування. У зв'язку з цим прошу: 1) надати для допомоги вищеназваним працівникам V Деп[артаменту] одного вашого працівника з Відділу розслідувань або V відділу для проведення оперативного допиту всіх священиків; 2) доручити Відділу розслідувань прийняти рішення щодо звільнення та ув'язнення в слідчому ізоляторі тих священиків, яких тов. Сопляк допитає і узгодивши по телефону зі мною своє рішення, вирішить звільнити чи ув'язнити. Тих священиків, яких вирішать ув'язнити, буде перевезено до виправно-слідчої в'язниці відповідно до вказівок директора VI Департаменту Міністерства держбезпеки»[29]. Вже за два дні перед надсиланням цього листа згадуваний вище функціонер Кароль Сопляк підготував план дій, який хотів здійснити після прибуття на

III відділу V департаменту утворено окремий Департамент XI. Упродовж усього періоду існування V департаменту МДБ керувала ним полковник Юлія Бристиґер.

[26] Здається, саме його згодом згадував о. Заяць: «Восени 1948 р. українців у таборі залишалося дуже мало. [...] Утім, безпека надалі цікавилася священиками, іноді з Варшави до нас приїжджав слідчий, імовірно він займався тільки нами» (*За те, що ти українець...*, с. 44 – спогади о. Миколи Заяця). Протоколи допитів греко-католицьких священиків знаходяться в архіві Інституту національної пам'яті у Варшаві (AIPN, 01283/1597). Дотепер не вдалося виявити протоколів допитів православних священиків.

[27] «Ані під час арешту, ані під час слідства, яке вже давно завершилося, як було мені заявлено на останньому допиті, мені не вказали причини мого арешту. Оскільки вже 16 місяців перебуваю в неволі, а не відчуваю себе винним, прошу втрутитися в мою справу у Воєводській держбезпеці [...], а також у військовій прокуратурі в Кракові. Звертаюся з великим проханням повідомити мене про результати Вашого втручання», – писав до краківського ординарія о. Шеремета (AKMKr, Księża obcy, B 1913, Pismo ks. S. Szeremety do kard. A. Sapiehy, 8 IX 1948, b.p. – ксерокопію авторові надав Маріуш Риньца).

[28] AIPN, 01283/1579, Raport zastępcy szefa WUBP w Krakowie do dyrektora Departamentu V MBP, 15 X 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

[29] AIPN, 01283/1597, Pismo dyrektora Departamentu V MBP Julii Brystygier do szefa WUBP w Krakowie, 6 XII 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

місце. На основі матеріалів, що були в його розпорядженні, він намірився завербувати шість греко-католицьких священиків (о. Шеремета, о. Крупа, о. Яремін, о. Булат, о. Заяць – трьох останніх визначено як «резерв»). Визначив він і тих священиків, яким закидали співпрацю з українським підпіллям і яких збирався ув'язнити (о. Гащак, о. Дацько, о. Заяць – у випадку, якби не піддався вербуванню, православний о. Товстюк). Решту збирався звільнити. Серед звільнених мали б опинитися священики, яких безпека збиралася завербувати. Ті, які гіпотетично на це не згодилися б, поповнили би групу в'язнів. Здійснити дану акцію планувалося у ЦТП в Явожні 7–9 грудня 1948 р. – «6 XII 1948 р. керівник секції Сопляк з реф[ерентом] Косінським виїдуть у Явожно через Краків, – уточнював функціонер перебіг усієї акції. – У Кракові слідчий відділ підготує рішення про звільнення священиків, перелічених у другому пункті та ув'язнення священиків, перелічених у третьому пункті, причому рішення щодо решти священиків, які підпадають під рішення про звільнення та ув'язнення, слідчий відділ прийме після того, як керівник Сопляк проведе у Явожні вербування. [...] 7, 8 і 9 XII 1948 р. кер[івник] Сопляк, реф[ерент] Косінський та один працівник слідчого відділу або ж 5. секції V відділу краківської воєводської держбезпеки допитають усіх перелічених священиків, причому Сопляк допитає тільки вибраних для вербування з метою їхнього завербування. [...] Священиків, які не згодяться на вербування відразу ж після допиту [необхідно] ізолювати, щоби запобігти контактам з іншими священиками, яких буде звільнено. [...] Після завершення акції вербування та допитування, Сопляк негайно за посередництвом ВЧ [високочастотний зв'язок – *І. Г.*] повідомить директора V Департаменту Міністерства держбезпеки про результат акції, [а також] зробить конкретну пропозицію щодо звільнення чи ув'язнення тих священиків, яких буде завербовано і тих, які на це не погодяться. [...] Тих священиків, яких буде вирішено ув'язнити у виправно-слідчій в'язниці, [необхідно] ув'язнити у в'язниці в Ополі»[30].

Сучасний стан архівних досліджень не дає достатньо матеріалів, аби ствердити, вдалося чи ні завербувати когось із священиків. Якщо навіть вдалося, то неможливо сказати, яких саме та, якою мірою вони могли співпрацювати з органами безпеки[31]. У знайдених автором даної статті архівних матеріалах можна натрапити на інформацію, що у справі під шифром «А-О»[32], яку було заведено на греко-католицьке духовенство, фігурує о. Шеремета, який погодився співпрацювати під псевдонімом «Вацек» (вербування найімовірніше відбулось у концтаборі в Явожні). Утім, як стверджується в одному з документів, «виявилося, що „Вацек" має дуже слабкі можливості розпрацювання цієї групи й тому його передано для контакту

[30] Там само, Plan realizacji werbunku wytypowanych księży gr[ecko]kat[olickich osadzonych w COP w Jaworznie opracowany przez Karola Soplaka, 4 XII 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-5).

[31] Як виникає з фрагментарних даних, тільки до 20 липня 1947 р. операційна група МДБ, що діяла у Явожні, завербувала 457 осіб (Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 183). Невідомо, скільки з них, вийшовши на волю, реально співпрацювали та для скількох це був єдиний спосіб на скорочення брутального слідства.

[32] У грудні 1948 р. розпочато справу «А-О» (скорочення від „Actio Orientalis"), спрямовану на «групу греко-католицьких священиків та тих римо-католицьких священиків, які з ними співпрацюють, підозрюваних у розвідувальній діяльності на користь Ватикану й англосакських імперіалістів»; див. AIPN, 01283/1597, Postanowienie kierownika Sekcji 1. Wydziału V Departamentu V o założeniu sprawy obiektowej „A-O", 3 XII 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-4). Імовірно, що вербування агентів тривало до початку п'ятидесятих років.

до краківської воєводської держбезпеки, де він тепер перебуває»[33]. Таким чином, з даної проблематики відомо небагато. Фактом є тільки те, що 12 грудня 1948 р. вісімнадцять осіб (17 духовних та одна світська – Іван Левко) звільнили з Явожна[34]. «Усі звільнені отримали розпорядження про звільнення, у кожного взяли підписку про збереження таємниці щодо теми допитів. Більше того, усім звільненим повернено гроші та їхні особисті документи. Кожен звільнений підписав квитанцію про отримання. Усіх звільнених доставили автомобілем до вузлової станції Щакова. Звідти вони роз'їхалися до місць свого проживання», – так рапортував своєму керівництву у Варшаві тогочасний начальник V відділу краківської воєводської держбезпеки[35]. Звільнення цих священиків не означало, звісно, що органи безпеки перестали ними цікавитися. Зовсім навпаки. Вже 7 січня 1949 р. краківська воєводська держбезпека надіслала до Варшави список звільнених священнослужителів з адресами тих місць, куди вони подалися після звільнення з Явожна[36]. Їх подальшим розпрацюванням мали б зайнятися місцеві (воєводські та повітові) органи держбезпеки.

Шістьох останніх священиків (о. Дацько, о. Гащак, о. Крупа, о. Мазяр, о. Товстюк та о. Заяць), відповідно до вищезгаданого плану, 8 січня 1949 р. привезли до в'язниці на вул. Монтелюпіх у Кракові, а згодом, приблизно через два тижні, – до виправно-слідчої в'язниці у Ґрудзьондзі. «Надсилаючи в додатку постанову Головної військової прокуратури про тимчасовий арешт разом із розпорядженнями про прийняття громадян: Крупу Сильвестра, Дацька Костянтина, Мазяра Петра, Товстюка Дем'яна, Гащака Миколу та Заяця Миколу, ув'язнених у ЦТП в Явожні, прошу видати розпорядження про негайне перетранспортування вищеназваних до виправно-трудової в'язниці у Ґрудзьондзі», – читаємо в одному з документів[37]. У Ґрудзьондзі священнослужителів ще раз допитував згадуваний уже офіцер-слідчий Міністерства держбезпеки Сопляк, який намовляв їх до співпраці з безпекою. Вдалося це тільки в одному випадку. Отця Мазяра завербували як інформатора «Адама», а потім ввели до згаданої вже справи «А-О», в ході реалізації якої планувалася агентурна діяльність серед греко-католицького духовенства, що залишилось у Польщі. Та вербування о. Мазяра не було успішним. Як стверджується в одному з документів, свіжоспечений інформатор «свідомо представив факт співпраці з безпекою розпрацьовуваним особам ([о.] Пушкарський, о. Гриник) [і] водночас заявив представникові безпеки, що „на своїх людей не буде доносити". З огляду на це, його заарештовано»[38]. Вдруге отця Мазяра функціонери Міністерства держбезпеки заарештува-

[33] AIPN, 01283/1601, Informacja dotycząca rozpracowania o kryptonimie „A-O", 17 IV 1951, b.p. (mikrofisza V14-61G-5/-3); пор. AIPN, 01283/1597, Spis agentury do sprawy „A-O", b.d., b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-5). У цьому переліку інформатор «Вацек», який контактував із краківською воєводською держбезпекою, фігурує як «греко-католицький священик без контактів із розпрацьованим середовищем».

[34] *За те, що ти українець...*, с. 44. У літературі іноді зустрічається дата 10 грудня, та скоріш за все це дата внесення відповідного запису до реєстру в'язнів.

[35] AIPN, 01283/1597, Pismo naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie M. Kozłowskiego do Departamentu V MBP, 18 XII 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

[36] Там само, Pismo szefa WUBP w Krakowie do Wydziału V Departamentu V MBP, 7 I 1949, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9); Там само, Список 17 священиків та однієї світської особи, звільнених з ЦТП у Явожні, b.d., b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

[37] Там само, Pismo wicedyrektora Departamentu V MBP H. Chmielewskiego do dyrektora Departamentu VI MBP ppłk. S. Pizło, [січень 1948], b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

[38] AIPN, 01283/1601, Informacja dotycząca rozpracowania kryptonim „A-O", 17 IV 1951, b.p. (mikrofisza V14-61G-5/-3).

ли 28 квітня 1949 р. в Варшаві. Того ж дня функціонери члухівської повітової держбезпеки арештували його дружину та доньку, яких утім незадовго після цього звільнили[39]. Двадцять восьмого квітня 1952 р. варшавський суд прийняв рішення про покарання цього священика десятьма роками ув'язнення та п'ятьма позбавлення громадянських прав, а також конфіскацією майна. Звільнено його 22 липня 1953 р.[40] Небагато бракувало, аби й о. Дацько погодився на співпрацю з безпекою. Він навіть почав писати зобов'язання, проте його не завершив і не підписав. «Я, нижче підписаний, о. Дацько Костянтин, зобов'язуюся до суворого збереження таємниці про те, що 2 III [19]49 [р.] інспектор Міністерства державної безпеки пропонував мені співпрацю з органами держбезпеки. Співпрацювати я не погодився й не хотів підписати зобов'язання. Мене попереджено, що за розголошення перед ким-небудь цієї таємниці буду притягнутий до суворої відповідальності аж до смертної кари включно», – писав він згодом під диктант функціонера безпеки[41]. Про інших священиків бракує будь-якої інформації. Рішенням Головної військової прокуратури від 5 березня 1948 р., усі ув'язнені в Ґрудзьондзі священики мали вийти на волю. Їх звільнили 8 березня 1949 р., що навіть спричинило певний опір керівництва V відділу МДБ[42].

Перебування в ЦТП у Явожні фатально вплинуло на стан здоров'я ув'язнених священиків. Деякі з них уже ніколи не виздоровіли, а дехто помер невдовзі після звільнення. Усі священики (як уніатські, так і православні) скоріше чи пізніше повернулися до душпастирської праці. Православні священики опинилися на парафіях на Мазурах або на Люблінщині (найпізніше, у 1954 р., до священичих обов'язків повернувся о. Товстюк), натомість більшість греко-католицького духовенства, у зв'язку з невизнанням комуністичною владою Греко-Католицької церкви, почала працювати вікаріями у латинських парафіях на західних та північних землях Польщі. До східного обряду ці священики повернулися після 1957 р.

Як згадувалося вище, священики, звільнені з ЦТП у Явожні, й надалі перебували під наглядом органів безпеки та місцевих чиновників. «Сіє серед віруючих, особливо з акції „W", український націоналізм, виголошуючи проповіді українською мовою і т. ін. Населення цим вельми піднесене», – так, наприклад, охарактеризовано в одному з документів православного священика Костишина[43]. Декого з них, уже після залишення табору, намагалися схилити до співпраці. У трьох випадках ці намагання увінчались успіхом. Можна припустити, що причина такого успіху – у травматичному таборовому досвіді священиків та загрозі повторного ув'язнення. Ймовірно, що ще у 1948 р. отця Бозюка, який перебував тоді в Оструді, завербував один із функціонерів місцевої повітової держбезпеки (псевдонім завербованого не встановлено).

[39] AIPNWr 011/76, Odpis pisma Referatu V PUBP w Człuchowie do naczelnika Wydziału III WUBP w Szczecinie w sprawie aresztowania ks. P. Maziara, 6 V 1949, k. 7.

[40] Там само, Karta informacyjna zwolnionego więźnia ks. P. Maziara, 21 XI 1953, k. 21 VII 1953, k. 18–18v; APmsW, WSR w Warszawie, akta sprawy Sr 251/52, Wyrok w sprawie ks. P. Maziara, 28 IV 1952, k. 114–116 (тепер в Архіві ІНП у Варшаві).

[41] AIPN, 01283/1597, Zobowiązanie ks. K. Daćko o zachowaniu tajemnicy, 2 III 1949, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-8); пор. Там само, Wniosek K. Soplaka do NPW o umorzenie śledztwa i zwolnienie ks. K. Daćko z więzienia, 2 III 1949, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-8). У цих справах зберігся фрагмент зобов'язання до співпраці, яке священик розпочав було писати.

[42] AIPN, 01283/1601, Pismo naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP mjr. J. Dziemidoka do Biura Interwencji MBP w Warszawie, 10 III 1948, b.p. (mikrofisza V14-61G-1/-9).

[43] APO, PWRN, 444/120, Notatka służbowa kierownika RdsW PWRN w Olsztynie, b.d., b.p.

Невідомо, як довго тривала і наскільки плідною була та співпраця. В одному з документів, укладених два роки опісля у V відділі ольштинської воєводської держбезпеки стверджувалося тільки те, що о. Бозюк, який перебував у латинській парафії в Банях Мазурських, «жодних матеріалів не дає [...], під час зустрічей відмовляється виконувати завдання, пояснюючи це браком часу і т. ін, намагається всілякими способами позбутися співпраці»[44]. Ще одним священиком, завербованим безпекою, був вікарій римо-католицької парафії у Мальборку о. Хархаліс, якого функціонери ґданської воєводської держбезпеки завербували 24 березня 1950 р. як інформатора під псевдонімом „Polesie". Цей священик також намагався ухилятися від виконання завдань, які перед ним ставили. «Співпрацювати погодився неохоче, під загрозою арешту та відновлення слідства щодо його контактів з УПА, – йшлося про священика в одному з документів. – [...] Це священик, закритий у собі, маломовний і хворобливий (хворе серце, внаслідок чого пухнуть ноги). З цієї причини нікуди не ходить. Твердить, що ні з ким, окрім свого пароха, контактів не підтримує. Уникає розмов на тему греко-католицьких священиків. Має намір виїхати з Мальборка й на певний час звільнитися від виконання душпастирських обов'язків. [...] Після звільнення хоче поселитися разом із родиною й лікуватися. З ненавистю в голосі постійно наголошує, що причиною його хвороби є Явожно, і що безпідставно просидів там півтора року. Доноси пише під примусом під час зустрічей»[45]. Останнім українським священиком, колишнім в'язнем ЦТП у Явожні, якого завербували до співпраці, був о. Михайло Дочило. Тридцятого грудня 1950 р. його завербувала кошалінська воєводська держбезпека як інформатора під псевдонімом «Янек». Судячи з усього, з-посеред представленої трійки, саме він найбільше заангажувався в контакти з безпекою. З архівних матеріалів відомо, що хоч і до співпраці його змусили погрозами, та пізніше за свої доноси він отримував гроші[46]. Усі вищезгадані священики, які погодилися на співпрацю з безпекою, були вилучені з агентурної мережі ще до 1956 р., оскільки не відповідали покладеним на них сподіванням й автоматично стали «фігурантами», тобто особами, розпрацьованими органами безпеки. Дотепер не вдалося встановити, чи і якою мірою, завдали вони шкоди середовищам, у яких перебували. Утім, вербування органами безпеки священиків, колишніх в'язнів ЦТП у Явожні, не можна оцінювати однозначно. На думку автора цих слів, завербовані безпекою були скоріше жертвами системи, аніж її складовою, натомість їхня згода на співпрацю не в останню чергу була спричинена пам'яттю про ЦТП у Явожні та побоюваннями повторного ув'язнення.

[44] AIPN, 01283/1597, Charakterystyka ks. W. Boziuka sporządzona w Wydziale V WUBP w Olsztynie, 29 I 1950, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-5).

[45] Там само, Anonimowa notatka dotycząca ks. E. Charchalisa, 10 IV 1951, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-6).

[46] Там само, Pismo naczelnika Wydziału V WUBP w Koszalinie, 12 VII 1951, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-7); Там само, Anonimowa notatka dotycząca informatora „Janek", 10 VII 1951, b.p. (mikrofisza V14-61G-2/-7).

Додаток

Греко-католицькі та православні священики, ув'язнені в ЦТП у Явожні (1947–1949)

№	Прізвище та ім'я	Священик	Табірний номер	Дата ув'язнення	Дата звільнення
1.	Абрагамович Адам	греко-католицький	2639	16 VII 1947	12 XII 1948
2.	Бозюк Володимир	греко-католицький	357	14 V 1947	2 IX 1947
3.	Булат Іван	греко-католицький	2581	10 VII 1947	12 XII 1948
4.	Хархаліс Євстахій	греко-католицький	356	14 V 1947	12 XII 1948
5.	Хиляк Євген	греко-католицький	584	20 V 1947	12 VI 1947
6.	Дацько Костянтин	греко-католицький	3305	7 VII 1947	8 I 1949
7.	Дочило Михайло	греко-католицький	3664	23 IX 1947	12 XII 1948
8.	Дзюбина Степан	греко-католицький	2041	27 VI 1947	12 XII 1948
9.	Федорищак Григорій	греко-католицький	3309	7 VIII 1947	12 XII 1948
10.	Гащак Михайло	греко-католицький	1792	10 VI 1947	8 I 1949
11.	Гребеняк Ярослав	греко-католицький	2432	3 VII 1947	12 XII 1948
12.	Яремін Іван	греко-католицький	354	14 V 1947	12 XII 1948
13.	Каленюк Омелян	греко-католицький	385	14 V 1947	12 XII 1948
14.	Колянківський Олексій	греко-католицький	2518	7 VII 1947	20 IV 1948
15.	Костишин Микола	православний	3336	13 VIII 1947	12 XII 1948
16.	Котис Омелян	греко-католицький	2521	7 VII 1947	12 XII 1948
17.	Крупа Сильвестр	греко-католицький	2593	12 VII 1947	8 I 1949
18.	Криницький Юліан	греко-католицький	3315	7 VII 1947	31 VII 1948*
19.	Кундеус Йосип	православний	3335	13 VIII 1947	12 XII 1948
20.	Ляшенко Василь	православний	2529	9 VII 1947	12 XII 1948
21.	Мазяр Петро	греко-католицький	2597	12 VII 1947	8 I 1949
22.	Менцінський Юрій	греко-католицький	2539	7 VII 1947	12 XII 1948
23.	Несторович Олексій	православний	3337	13 VIII 1947	12 XII 1948
24.	Сенета Іван	греко-католицький	3313	13 VIII 1947	12 XII 1948
25.	Шеремета Степан	греко-католицький	590	20 V 1947	12 XII 1948
26.	Товстюк Дем'ян	православний	3153	25 VII 1947	8 I 1949
27.	Заяць Микола	греко-католицький	2564	7 VII 1947	8 I 1949

* Дата смерті; джерело: власне опрацювання автора.

Моя дорога до Явожна

Володимир Пайташ

Попрощавшись у родинному домі (Перекопана, передмістя Перемишля) з батьками, виїхав я до Кракова на вул. Вісльну до о. Миколи Денька, де він був душпастирем вірних Греко-Католицької церкви, а моїм колишнім професором. Мета мого приїзду до Кракова – це пошукати якусь працю і перечекати акцію «Вісла».

У приміщеннях біля канцелярії перебувала одна жінка з дитиною (дружина одного з наших партизанів) і молода дівчина, там постійно працююча. На приходстві був я тиждень. Восьмого травня 1947 р. пішов я на пошту надати листа до батьків і до товаришів в Україну. Приходство було так уложене, що в одній забудові була й церква. Входилося в головні двері просто до церкви, а як була закрита, то по сходах направо – до канцелярії парафії. Підійшов я до головних дверей і подзвонив до канцелярії. Відкрились двері і – напроти мене двох цивілів з револьверами вигукнули „ręce do góry – rewizja"*. Побачив я, що за ними в канцелярії стоїть о. митр. М. Денько і дивиться на мене. За отцем на стіні висів великий хрест так, що о. Денько своєю особою заслонив Ісуса на хресті. Це був момент, що бачив я якби о. Денька на хресті, але в канцелярії. Крім о. Денька, були інтересанти, що прийшли за якоюсь справою до канцелярії, а були це: Оленяк і Малиновський (оба з Перемишля) і ще двох цивілів (сержант в цивілю, який мав за жінку греко-католичку, і його тесть). Ті, що входили до канцелярії, вже не виходили. Був це т. зв. «котел». До вечора найшло там біля двадцяти осіб. Вночі нас вивезено автом до будинку безпеки і умістили в пивницях-келіях. Усіх розділено. Я попав до келії, де були аківці і члени ВІН-у.

Одної ночі викликано мене на слідство. Питали про контакти з УПА. Почали бити п'ястуками по голові і копати. Рік тому, як був я арештований перший раз у Перемишлі, якось обійшлося без побоїв. Не знав я, що тут, у Кракові, в другій кімнаті сиділа моя сестра, також арештована і усе, що я говорив, вона чула. Слідчі нічого не довідалися. Слідчий питав, чи я знаю родину Беганів з Перекопаного. Я сказав «так». Вичислив людей по імені: Марійка, Наталка, Юзефа і т. д. А слідчий каже: „Ta Józefa przyjdzie i w oczy ci powie o twoich kontaktach

* Пер. з поль.: руки вгору – обшук.

z UPA". Це була правда. Юзя знала дещо про працю в селі, але до мене «до очей» не прийшла і не зізнавала. Другого дня, 15 травня, вивезено нас (краківську групу), біля сорока осіб, до Явожна. Везли нас вантажним автом, кожний сидів в кроці другого. Там я побачив, що з нами їде моя рідна сестра Ірина. Вона приїхала до мене до Кракова і впала в цей котел.

На в'їздовій брамі великий напис „Centralny Obóz Pracy Jaworzno". Привели нас до якогось бараку, де через коридорчик переходилося до канцелярії і там треба було віддати до депозиту усі свої приватні речі. Входили ми одинцем. Очікуючи в черзі, ми чули крики, бо в канцелярії били людей. Не було ради. Входжу і я з малою валізкою. Одержую кілька питань відносно персоналії. Бачив я, що стояло там кілька жовнірів, розібраних до половини, лише в штанах (бо було тепло) і мали руки за спиною. А вони в руках держали гумові і пружинові нагаї (биковці). Нагло з усіх сторін посипались на мене удари по голові і плечах, казали зігнутися і били з переду, де лиш попало. Пам'яті я не стратив, але мало що тямив, болю якось не дуже відчував, лиш їх дотик, як мене копали й били. По часі викинули мене другими дверима на подвір'я, де вже стояли інші, так побиті, як і я. Усіх заведено до лазні. Одяг наш забрано до парні – дезинфекції.

Усі ми оглядаємо свої побиті місця на тілі. Я, мабуть, мав їх найбільше, бо підійшов до мене військовий і спитав: „Po co ty masz takie czerwone pasy?". Я кажу, що не знаю, бо боявся щось відповісти. Тоді офіцер взяв двома пальцями мою горішню варгу, підніс вгору аж під сам ніс і оглядав, шукаючи якогось знаку. Опісля я довідався, що німці мали таку формацію війська, що були татуовані під варгою. Я тоді мав не цілих двадцять років.

Після цього відчув я, що моя голова дуже опухла. Усіх мужчин обстригли, тоді сформували усю краківську групу і завели до бараку номер дванадцять до залі три. В цьому довгому бараку були три великі залі, а в кожній – біля 100 до 150 мужчин, так що в бараку було нас біля чотириста осіб. У залі, де я був, було понад двадцять греко-католицьких священиків і світська інтелігенція (учителі і фармацевти).

Проживання

На добу давали одну пайку хліба – чвертку, на сніданок – півлітри чорної кави, на обід – хохлю зупи з бульб, або кашанну, або горохову, а на вечерю – півлітри рідкої зупи. Хліб треба було собі поділити, як хто хотів. Після такого лихого харчування в'язні скоро упадали з сил. Виглядали як ходячі скелети. Після таких двох місяців я не був спроможний іти прямо, ноги волік по землі, а коли треба було ногу піднести, то я брав ногавицю в руки і ногу переставляв, бо не було в мене сили переступити кроку. Убікація-клозет – це один окремий будинок на боці бараків, де усі в'язні ходили парами за своєю потребою. Вночі в'язні ходили до кублів, які виносили. Між бараками було велике подвір'я, по якому ходили слідчі блокові і капусі. Нам, в'язням, також можна було там ходити. Як прийшла якась фантазія слідчому чи військовому, викликав людей на подвір'я і з ними переводив «вправи»: „Biegiem marsz, padnij, czołgaj się" і т. д., а хто не міг з землі піднятися, тому «допомагали» нагаями. Було і таке, що в'язні муси-

ли бігти одинцем довкола бараку, а блокові стояли на рогах і кожного били де попало. Не випускали нагаїв з рук.

Слідчі проводили допити у вільних бараках, звідкіля доходили до нас крики катованих. Я бачив перемишлянина Оленяка, який після слідства лежав на причі. Тортурували його електричкою, закладаючи перстені на пальці. З допитів принесли його в'язні на ношах. Один із слідчих поставив собі стіл на подвір'ї (а було гарячо), і там сидячи, провадив допити. Покликав і мене. Приходжу і кажу: „Więzień Pajtasz melduje się na rozkaz". Я стояв і відповідав на питання. Питав мене про контакти з нашими партизанами. Я переконуючо говорив, що не мав з ними нічого спільного, що моя хата була недалеко колійової поліції і це було неможливим, щоб до нас заходили упівці. Упівці, кажу, то там, десь далеко в лісах перебувають і я лиш знаю їх прізвища (тут я подав кілька прізвищ). А він на мене вибалушив очі і питає: „A skąd ty to wiesz?". А я на те, що „Nowiny Rzeszowskie" це подали і я запам'ятав. „A to – my to wiemy", – відповів він. Я удавав дуже недосвідченого в тій матерії і цей слідчий був переконаний, що я говорю щиру правду, і повірив. Навіть мене не бив. Тільки сказав: „Ty wszystko tak ładnie opowiadasz, ale ty masz banderowskie serce, idź". Я зарепетував „Więzień Pajtasz melduje się...". Опісля я цю розмову свою підписав і скінчилися допити. Свідків, на щастя, не було, хоча з моєї місцевості Перекопане були Стефан Пушинський і Гичкевич, мій сусід. Однак їх про мене не питали і ми якось згубилися в натовпі.

Перша посилка від батьків

Проминуло кілька місяців, і покликують мене з сестрою і ще кілька осіб до брами відібрати пачки-пров'янт. Як сестра мене, по кількох місяцях, вперше побачила, відвернула від мене лице, говорячи: «Я не можу на тебе дивитися, сама шкіра і кості». – Розплакалась. Свою пачку віддала мені. Жінкам в таборі було трошки краще, як мужчинам. Їх було значно менше і, мабуть, жінок по-іншому трактували (точно не знаю). Не усі люди видержували голод і катування – умирали. Я бачив, як у коцах виносили трупів за мури табору і там десь в пісках закопували.

Блокові вибирали серед в'язнів відповідних людей на «капо»-донощиків. Вони одержували нагайку і мали право бити в'язнів і доносити що треба. Один з блокових покликав мене, пропонуючи нагайку і «капо», а коли я відмовив, вдарив мене по голові нагайкою і моя «функція» скінчилася. Серед «капо» були найгрізніші: Венґжин, Ясьо Агнищак і Муха. Їжі їм не бракувало і, очевидно, дійшли до сил.

Одного разу я побачив: на подвір'ї палять вогонь. Питаю когось, що воно таке, і мені скоро пояснили, що там, в бритвані, гріють пісок і окладають болі «капо»-Венґжина, бо він лежить хворий. А було це так: одного разу блокові закликали Венґжина, «того нашого капуся», і кажуть: „Węgrzyn, chcesz wlać Niemcowi?". „Mogę wlać", – відповідає Венґжин. „W karcerze mamy jednego Niemca, i on coś nabroił i jemu trzeba wlać", – сказав блоковий. Венґжин взяв свою нерозлучну нагайку, і блокові ввіпхнули його до німця і замкнули двері, дивлячись на їхню боротьбу через отвір в дверях. Показалося, що цей німець був боксер, відібрав Венґжи-

нові нагайку і так йому доложив, що винесли його на барак і окладали теплим піском. Ясьо Агнищак повернувся на Лемківщину і по якомусь часі погорів. Там знайшли записку «То за Явожно». Про третього, Муху, писати не буду. «Капо» з Бірчі, Федунь, вже помер.

За бараками були верстати: шевський, римарський і столярський. Там брали в'язнів до праці. Шефом одного був в'язень Оленяк, який мене прийняв до праці в римарському верстаті, де я шив холяви. Нам давали дещо більше вечері.

Одного разу Стефко Пушинський каже, що має подерті черевики і попросив одного з шевців, щоб йому направив. Тоді я взув черевики Пушинського і з робітниками перейшов через браму і там дав шевцеві, щоб направив, а сам лишився без черевиків. Це зауважив блоковий і спитав: „Gdzie masz buty?". Я вияснюю, що дав направити. За те, що не зголосив цього, за ту провину, той швець, що направляв, я і Пушинський були покарані карцером, тобто сиділи в пивниці без вечері і сніданку. Добре, що на бетоні було кілька дощок, на яких ми передрімали до рана.

Апель

Листопад, надворі сніг з дощем, вітер, а під ногами розмоклий пісок. Стоїмо по п'ять осіб в ряді. Я стою п'ятий, а за мною огорожа з колючого дроту. Апель продовжується. Числять в'язнів. Кожний стоїть скулений, бо змерз. Людина, що стоїть біля мене, падає назад на колючі дроти огорожі. Я такий слабий, ледво стояв, не мав сили, щоб його підняти. В тому часі чую голос із попереднього ряду: «Чоловік впав на дроти – піднесіть!». А був це голос нашого о. С. Дзюбини. Хворого підняли і занесли до бараку.

Одного разу на обіді я їв капусту і проковтнув з нею камінець. Зараз відчув біль сліпої кишки і мене забрали до шпиталика, з якого мало хто виходив. Через тиждень під німецьким наглядом повернувся я знову до праці.

Кінець грудня 1947 р., почали звільняти, але перед тим, десь у жовтні, ми, в'язні, мусили підписати акт оскарження. Уряд нас оскаржував, що ми хочемо відірвати південно-східні землі від Польщі і прилучити до України. Хтось із в'язнів не хотів підписати такого акту оскарження, то блокові так його побили, що мусив підписати. Усі інші вже не протестували і підписували, і я також.

Під кінець грудня приготовляли транспорт для в'язнів до щецінського воєводства. Звільнили і мене (за працю не заплатили нічого). Було нас два або три вагони під конвоєм поліції. Заїхали до Щеціна. В Щеціні нам пропонували співпрацю з поліцією, і треба було там щось підписати, з чого ми всі розсміялися. По таких тортурах ще співпраця? Ніколи! Там були ми ще кілька днів, опісля розділено нас по повітах. Мене завезли з в'язнями до Члухова на УБ, де ми ще через два дні носили вугілля до пивниці. П'ятого січня 1948 р. привезли мене до Пшехлева до батьків.

Замітні моменти в Явожні

Одного разу на подвір'ї між бараками зібрали нас десь понад сто хлопців. Скоро повстав відділ і чвірками ми машерували. Я був на чолі цієї компанії і чую, як військові говорять: „Popatrz, jak równiutko maszerują, jak ich banderowcy wyćwiczyli". До нашого маршу впала команда „Niech żyje Wojsko Polskie!". А ми усі одноголосно: „Niech żyje!" (3 рази). Дальше голос кричав: „Precz z bandą UPA", а ми усі: „Precz!, Precz!, Precz!" і помашерували дальше.

Після такої муштри, коли був приказ „Spocznij!", тоді зараз ми сідали на землю, бо ноги були заслабі, щоб встоятися. Сидячи між хлопцями, я розпочинав розмову з вервиці. У 1946 р. я вперше познайомився з молитвою на вервиці. Учив нас у Перемишлі о. кан. Стефан Яворський, мій професор греки і вихователь, префект Малої духовної семінарії. Прочитав я тоді книжку *Знак на небі* – про Фатіму. Тепер це придалося. Мати Божа обіцяла, що хто денно відмовить одну десятку вервиці, того визволить від бід і прийде з поміччю. Хлопці молитву вчили й відмовляли.

До сьогодні маю Вервицю, зроблену з хліба на нитці, витягненій із сінника, в якому, зрештою, ніколи соломи не було. Маю також ложку з Явожна. Чув я, як дехто говорив, що Пайташ – то апостол вервиці. Вервицю ціную і молюся на ній вдень і вночі, у всіх вільних хвилинах. Вервиця – це зброя проти сатани і є найлегшою та дуже важливою молитвою у житті людини.

Перемишль, 5 жовтня 2006

Угорі: пропуск, виставлений українці, переселеній в рамках акції «Вісла»
Внизу: сторінка з „Przekroju", № 109 від 11–17 травня 1947; світлини з приватної колекції Ігоря Галаґіди

Przetrząsanie lasu przez patrole, w pościgu za rozbitą kandą UPA. Przed natarciem wojska las ostrzelano „Katiuszami" i podczyszcz jego płonie

U dołu: Oddziały nasze posuwają się naprzód. Banderowcy uciekają. Nowy odcinek terenu jest uwolniony od codziennej grozy wojny i śmierci

Oto jeden z członków kandy UPA, ubrany w płaszcz zdarty z zabitego żołnierza polskiego. Obok (po prawej) Niemiec — Helmut Krause, dawniej gestapowiec, dziś należy do UPA

Ukraińcy, całując się, podpalają trawę, żeby rozdmuchać naszym pogoń. Ale żołnierze 2-go baonu 21 pułku piechoty pą rozstępnie przed ogniem

O świcie oddziały wojska wracają na odpoczynek do wsi. — Krótki, gdyż jeszcze tej samej nocy wyruszą na nową wyprawę na bandy UPA

Mój samolot nie był ostrzeliwany. Może dlatego, że wstrzelpiliśmy się na 800 metrów, szczyt lotów górnych i chmurnych dla małego samolotu szkolnego. To nie samolot a „pasażerski".

I zielony jest tamten, i krótki, i gruby. — Pod nami krajobraz Podkarpacia, wstęgi rzek, grzbiety wzgórz i od czasu do czasu spalona przez bandy wieś lub miasteczko.

Z samolotu na auto, z auta po zameldowaniu się w dowódcy dywizji i przebraniu w mundur, na pancerkę, po czym już „ na nogach" jak tu mówią, nocnym marszem przez góry i wąwozy ścieżkami znanymi tylko przewodnikowi, do wsi W., gdzie wedhg ostatnich meldunków przebywały bandy UPA.

Powitały nas o 4-tej rano skowronki. Dosyć miłe rozczarowanie, kiedy oczekuje się serii z automatów i c.k.m.-ów. Tymczasem serii nie było. Nie było też UPA.

Były za to bunkry i amunicja, fotografie i ulotki, raporty polityczne i spisy cywilnych członków ruchu.

Wojska otoczyło wieś o świcie. Cel — likwidacja bandy, która tu miała swoje legowisko, [illegible] z pobliskich [illegible]. Wywiad [illegible] lepszych wywiadów [illegible] ich i mocą wysyłi, ty [illegible] sne, dokonanie [illegible] snącym lasem, bunkry.

Badamy ludność. Część na jawno chce orać i siać, żyć po ludzku i słuchać rządu. Ale część i to bodaj większa wierzy w 3-cią wojnę, w rozkład ZSRR, w upadek Polski, w Ukrainę w Anglię, w Amerykę (skąd przychodzą dolary od (antiejzki) Kościoła, w ukraińskiego Boga i nade wszystko w ukraińską wyzwolić nad valą pozostałą Słowiańszczyzną.

Ta młoda kobieta z dwojgiem dzieci jest śliczna i zalęknioną. Wierzy, że mąż jest w bandzie, ale ona twierdzi, że zginął go Niemcy w obozie. Skąd więc dwuletnie dziecko?

Pokazujemy jej fotografię męża, stojącego obok Niemca, Krausego Helmuta. Prusak z gestapo jest uśmiechnięty. Mąż młodej kobiety, przebrany w płaszcz, zdarty z zabitego polskiego żołnierza, ma twarz mordercy i kretyna. Na czapkach zarówno Niemca jak i Ukraińca — trójząb — narodowy znak nacjonalizmu ukraińskiego.

Kobieta patrzy i czerwienieje. Po tym biednie, ale z uporem dziecka, lub idiotki powtarza.

— To nie mój mąż. Mój zginął w Niemczech.

Rodzaj kłamstw, którymi operuje ludność sprzyjająca ruchowi ukraińskiemu, należy do rzędu absurdalnych. Kiedy w tej samej chacie żołnierze odkryli bunkier, gospodyni oświadczyła, że to bunkier do ukrywania zboża z czasu wojny. Kiedy w bunkrze znaleziono niedopałki papierosów i resztki jedzenia, wytłumaczyła to gościeniem krewnych, dla których nie było miejsca w chacie. Kiedy obok w sąsiedztwie pytano o brata, który ma na sumieniu śmierć kilku naszych żołnierzy, oświadczono, że to nie brat, ale wyrzutek społeczeństwa, który trzy lata temu o mało nie zabił siostry i od tego czasu w chacie nie był. Kiedy nasz wywiadowca, uciekinier z bandy, tak zwany popularnie „prokurator" powiedział, że rozmawiał z nim przed 3-ma tygodniami w tym właśnie domu, niedra rezolutnie oświadczyła, że napewno tak było, skoro wasz żołnierz mówi, ale ona o tym nic nie wie.

Dziwne kłamstwo i dziwne bohaterstwo. Bohaterstwo ze strachu przed swoimi.

— Gdyby się nas więcej bali niż swoich — tłumaczył sierżant — to by tak głupio, tak bezczelnie nie kłamali. Za podobne kłamstwo Ukraińcy daśkowie pasy dra.

A, my?

My, chociaż w żołnierzu i oficerze aż kipi z gniewu, prowadzimy badania spokojnie. Raz tylko żołnierz nie wytrzymał i dał w pysk gościowi, który w żywe oczy łgał, że nie wie skąd w jego komorze, w beczce z pszenicą znalazł się automat. Żołnierz dostał za to 3 miesiące aresztu.

Nie powiedziałem nic, ale mnie zawodziła ręka. Ja bym tam [illegible] Zwłaszcza, że fotografie po[illegible] wołają o coś więcej [illegible] odcienie w czarz. [illegible] "[illegible]", mistrz w odnaj[illegible] [illegible] z papierami, [illegible] Ulotka jest [illegible] Mówi o torturach i mówi, jakie „bolszewicy" [illegible] zadają banderowcom. Mówi o stosunkach polskich, o wysiedleniu z rodzinnych ukraińskich ziem Łemków. Mówi o wielu „potwornych zbrodniach" z naszej strony.

Nie mówi o żołnierzach polskich z wyłupionymi oczami i pociętymi rękami i nogami. Nie mówi o powieszonych po tortur[illegible] „idrayach", których wina polegała na zakarmieniu polskiego żołnierza, nie mówi o spalonych wsiach i rozbitych o węgły chat główkach polskich dzieci, nie mówi o dziesiątkach tysięcy wyrzniętych Polaków tu i za kordonem.

Nie wolam o odwet tej samej miary dla tego narodu nieszczęsnego, bo ciemnego, ale tego żołnierza, co dał w mordę nie zamykałbym na trzy miesiące.

Bo to jest jednak wojna, w której wróg nie stosuje humanitaryzmu, ale barbarzyństwo z samego dna piekieł.

I dlatego żołnierze mówią z żalem: uganiamy za nimi dniem i nocą. Nogi nam gniją, płaca pękają, kiedy się brnąnie dwa kilometry pod górę z ładunkiem. A jeżeli się zastrzeli taką gangrenę, idzie się pod sąd. 23 marca zginął na tej ziemi Karol Świercewski. Człowiek, robotnik, generał i Polak. A w kilka dni potem, tuż obok Baligrodu padło 30 żołnierzy i oficerów.

Dwie zasadzki!

Ta ziemia płonie nie przez nas rozlaną krwią. Tę ziemię trzeba ugasić.

JULIUSZ WIRSKI

JULIUSZ WIRSKI

NA TROPACH UPA

Київські Січові Стрільці
1917–1919

Омелян Вішка

Тисяча дев'ятсот сімнадцятий рік був вже четвертим роком світової війни. Народи Європи, зокрема український, на території якого перевалювалися воєнні загони, були крайньо виснажені. Родився їхній опір проти воєнного тягару та соціального гніту. Тож і не дивно, що на початку того року в російській імперії спалахнула революція. Зараз же піднялися й українці. Вони, однак, початково несміливо, а потім щораз наполегливіше домагалися не лише зміни устрою в Росії, але й державної незалежності. Серед тих, хто найвідважніше просував вперед справу суверенітету України, були військовики. Вони зуміли організувати величезну мілітарну силу шляхом українізації відділів російської армії – українців-наддніпрянців гуртували, не без опору з боку російського начальства, в окремі підрозділи, при чому залишаючи ще на фронтах. На превеликий жаль, змарнували їх, розпустили українські соціалісти, надіючись наївно, що волю можна здобути мирним способом, що російські соціалісти не будуть тому протистояти.

Серед цього революційного здвигу наприкінці 1917 р. в Наддніпрянській Україні появилися й Січові Стрільці. Хоча ядром цього формування були галичани, буковинці та «угорські українці» (закарпатці), то для відрізнення їх від Українських Січових Стрільців, які воювали по австрійському боці, тих формованих над Дніпром називали київськими. Як це сталося, адже ж світова війна ще продовжувалася, ще війська російської держави стояли напроти військ австрійських та німецьких?

Тут коротенько пригадаємо, що Українські Січові Стрільці зародилися перед світовою війною, у 1914 р., в підавстрійській Галичині. Ще того ж року вони звели перші бої проти царського війська на карпатських перевалах. Їхнім хресним подвигом було втримання у травні 1915 р. карпатської гори Маківка. Впродовж чергових трьох років УСС-и воювали в Галичині й на Поділлі. Можна перечислити багато міст, сіл, річок чи висот, за які змагалися, пригадати стільки ж успіхів. На фронті, однак, бували й поразки, внаслідок чого вояцтво попадало в полон. Великих, зокрема, втрат зазнали січовики влітку 1917 р. під Конюхами. Російська військова адміністрація висилала їх в глибину краю – до Донбасу, на Волгу, Сибір чи до Туркестану. У згаданому році полонені вже, однак, покидали табори. Українські січовики перебиралися

здебільшого до Києва, де включалися в нурт революційних змін та захисту держави. Вони об'єднались у Галицько-буковинському комітеті, який у липні 1917 р. почав старання для утворення окремої галицької військової частини. Формування з полонених австрійських українців військової частини під назвою «Курінь Січових Стрільців» розпочалося лише в листопаді. Тринадцятого листопада того ж року нове утворення – Тимчасова головна рада галицьких, буковинських і угорських українців – видала відозву з закликом вступати в стрілецькі ряди. Відозву підписали: Іван Лизанівський (голова Ради), Роман Дашкевич, Євген Коновалець, Григорій Лисенко, Микола Низкоклон, Федір Черник та Іван Чмола. На цей заклик до Києва пробивалися ті, хто ще перебував у таборах. Це і був початок Київських Січових Стрільців, які з того часу існують паралельно з УСС. До перших організаторів частини належали також В. Семець, Андрій Домарадський та Гриць Гладкий.

Комендантом куреня було призначено сотника Лисенка. Наприкінці листопада курінь мав дві чети, які становили першу сотню. Місцем квартирування були касарні на вул. Пирогівській, 9. Відразу ж появилися труднощі – прибуваюче стрілецтво було деморалізоване, мітингувало, створювало революційні комітети, як це тоді було серед інших відділів. Чисельний стан куреня мінявся, не лише зростав, але й зменшувався – деякі полонені, отримавши однострої, взуття та білизну, покидали частину. Дійсне число стрільців сягало лише 60–80 осіб. Сотник Лисенко не зумів запровадити в ньому дисципліни.

Все змінилося у першій половині січня 1918 р. – до Києва прибули з околиць Царицина полонені старшини Українських Січових Стрільців, які пройшли добру школу військової та громадсько-політичної практики. Були це, м. ін., Андрій Мельник, Роман Сушко, Василь Кучабський, Іван Андрух, Дмитро Герчанівський, Петро Пасіка, які взялися за реорганізацію Січових Стрільців. Комендантом куреня став полк. Є. Коновалець. Дня 14 січня 1918 р. Осип Думін та Євген Скалій привели до куреня 263 полонених-охотників галичан з Катеринославщини та Криворіжжя. Відділ цей став ядром другої сотні. Наприкінці січня курінь налічував вже близько п'ятсот вояків. Він розділявся на I (командир сот. Сушко), II (сот. Чмола), запасову (сот. Кучабський) та скорострільну (сот. Черник) сотні, а також гарматну батарею (сот. Дашкевич). Декілька тижнів пізніше курінь, доповнений кінною сотнею та другою гарматною батареєю, розгорнувся в полк. На посту коменданта залишився Коновалець, а начальником штабу став підполк. А. Мельник.

У частині запроваджено тверду військову дисципліну. Всі стрільці, які вирішили залишитися в курені, підписали зобов'язання боротись також проти Австрії. Одинокою поступкою в бік демократії в частині, прийнятою на курінних зборах 19 січня 1918 р., була Стрілецька рада – дорадча колегія коменданта. Вона мала вирішувати справи ідеологічного, політичного та організаційного характеру. Затверджувала, м. ін., старшинські ранги на підставі моральної та фахової кваліфікації. До складу Ради входив комендант Січових Стрільців як голова, коменданти сотень та підібрані ними старшини (всього 7–15 осіб). Частина дотримувала принципу аполітичності. Основною ідеєю Січового Стрілецтва була: «Самостійна Українська Народна

Республіка, створена з усіх українських земель, із таким внутрішнім устроєм, який вирішить вільна воля українських громадян без впливу війська з його насильницьким багнетом».

Свою вартість січовики показали уже наприкінці січня та на початку лютого, у війні з московськими більшовицькими військами, які наступали на Київ та в боях з більшовицькими диверсантами на вулицях міста. Протягом п'ятиденних вуличних боїв, за участю дрібних інших частин, більшовицьке повстання було придушено. Це, однак, коштувало СС близько половини особового складу. Крім того, Січові Стрільці охороняли уряд Української Народної Республіки та діячів Центральної Ради, як у Києві, так і під час евакуації зі столиці. Відступ – це також були тяжкі бої – курінь СС здобув, м. ін., Коростень та зайняв Сарни. Такі ж бої вели січовики й під час повернення до Києва у лютому – березні 1918 р. до Києва.

Чергові майже два місяці (у приміщеннях Духовної семінарії на Подолі) присвячено поповненню частини, вишкільній, організаційній, виховній та освітньо-культурній роботі. І треба добавити, що не всі новобранці дотримали вимог СС. Доповнено старшинський склад. Проріджений курінь перетворився в полк, складений з трьох куренів, по чотири сотні у кожному. Комендантом надалі був Коновалець, організаційну роботу провадив Мельник з помічником Михайлом Матчаком та ад'ютантом Грицьком Гладким. Комендантами куренів були у той час Сушко, Чмола та Кучабський, а пішими сотнями керували: Андрій Домарадський, Осип Думін, Іван Роґульський, Микола Загаєвич, Іван Андрух, Микола Бісик, Федір Мамчур, Мирон Маренін, Дмитро Бочан та Іван Чорниш. Полк диспонував двома сотнями скорострілів (Черник), кінною частиною (ком. Франц Борис) та двома батареями артилерії (Дашкевич). Всього у полку було близько 3000 осіб.

Така частина, як Січові Стрільці, могла стати, як це плановано, основою розбудови української армії. Але не сталася. Між іншим тому, що голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський недооцінив небезпеки, яка від кількох тижнів нависла над ним та УЦР, і про яку було його інформовано. Наприкінці квітня, під час гетьманського перевороту, який відбувся при сприянні німецьких окупаційних військ, гетьман Скоропадський запропонував, щоб СС перейшли на його службу. Коновалець та Мельник від імені Стрілецької ради відкинули цю пропозицію. Не дали результатів і переговори з німцями. Тоді останні оточили СС сильними відділами свого війська. Стрільці мали до вибору: перейти на службу до Скоропадського, до німців, або скласти зброю. Могли теж, як це пропонувала частина старшин, виступити збройно проти насильства та полягти в нерівному бою. Стрілецька рада вирішила не кінчити самогубством – здали зброю за умови, що німецьке військо відступить від касарні та не сміє переслідувати Грушевського. Так ось полк Січових Стрільців перестав існувати.

Стрілецтво розпорошилось, однак, не зовсім – значна їх частина вступила до Запорозького Корпусу, де вояки були неприхильно настроєні до Скоропадського, та в 2. Запорозькому полку утворили один курінь під командою Р. Сушка. Вони переважно несли службу охорони кордонів на сході України. Не розв'язалася й Стрілецька рада, яка обдумувала дальші кроки січовиків, яка репрезентувала їх супроти протигетьманського Українського національного союзу. Коли у вересні 1918 р. Стрілецька рада домоглася від Скоропадського згоди на фор-

мування в Білій Церкві Окремого загону Січових Стрільців, курінь Сушка переїхав туди та став ядром відновленого січового формування. Душею організаційної праці був тепер Федь Черник. Згаданий Загін складався з пішого куреня в складі чотирьох сотень – в середині листопада 1918 р., напередодні антигетьманського повстання, він налічував 862 особи.

В середині листопада Окремий загін Січових Стрільців був головною силою, яка підтримала повстання проти гетьмана Скоропадського, котрий вже виразно векслював в бік федерації України з Росією. Те, що Січові Стрільці пішли на Київ, а не відгукнулися на заклик галицької делегації стати до оборони Львова, де якраз українці змагалися з поляками, було вирішено на засіданні Стрілецької ради 13 листопада. Січове стрілецтво розуміло вищу потребу, потребу боронити насамперед Києва – центру української державності. *Через Київ на Львів!* – перемога тут запевнить в майбутньому перемогу у Львові, а не навпаки.

Повстання розпочалося саме в Білій Церкві з огляду на присутність СС, які мирним способом нейтралізували німецькі формування в місті, де й з'явилася Директорія УНР. Київські Січові Стрільці вдруге стали в передовій ланці на захист української нації. По дорозі до Києва Січові Стрільці звели з гетьмансько-московським військом вирішальний бій під Мотовилівкою, заклали облогу та відбили столицю України. Мотовилівка, де трьохсот січовиків перемогло 3000 ворога, одержала потім почесну назву українського Марафону. Чутка про перемогу січовиків рознеслася по всій Україні та притягнула до повстання не лише громадян, але й більшість військових частин.

Окремий загін СС, поповнюваний добре вишколеними новобранцями та приєднанням деяких розпорошених частин, розгорнувся в дивізію, а ще у грудні 1918 р. дивізія перемінилась у Корпус Січових Стрільців. Його силу обмежено до чотирьох полків з приводу нестачі кадрів. На початку 1919 р. Січові Стрільці, як співгосподарі Києва, підготували та брали участь в святкуванні соборності України 22 січня.

Але зі сходу та північного сходу Києву знов загрожувала московська навала. На початку 1919 р. цю найкращу частину Директорії треба було розділити на три бойові групи, які підсилили північну, лівобережну (проти більшовицького наступу в сторону Полтави і Чернігова) та південну групи військ УНР – інші частини втрачали свою боєздатність внаслідок більшовицької агітації. З цих боїв корпус вийшов значно послаблений. На жаль, траплялися й бої з українськими «повстанськими» загонами, які, збаламучені більшовицькою пропагандою, виступили проти Директорії.

Та взагалі збройні сили Директорії – Наддніпрянська армія потерпіла поразку з боку більшовицької навали. З Києва Січові Стрільці відійшли на початку лютого 1919 р. та були скеровані в район Проскурова. Тут відбулася прискорена реорганізація війська. Відбудовано Корпус Січових Стрільців у складі чотирьох піших полків, які в середині березня нараховували приблизно 7,5 тисяч осіб. Крім того, у ньому був дивізіон кінноти, гарматна бригада та інші допоміжні частини. Складався наполовину з галичан та наддніпрянців. Командиром був полк. Є. Коновалець, заступником полк. А. Мельник, а начальником штабу – полк. Марко Безручко. Це була у той час найчисельніша та надалі найбільш боєздатна частина Армії УНР.

У березневій операції Армії УНР проти Червоної армії основний тягар лягав на Корпусі Січових Стрільців, зокрема в наступі на Бердичів та в обороні Шепетівки, де бої затягнулися аж до кінця квітня. При тому, як і раніше, Січові Стрільці охороняли тоді Головного отамана, Директорію та Штаб Дієвої армії, які перебували в Здолбунові. У травні та червні тривали невпинні бої Січових Стрільців в районі Проскурова та Жмеринки.

У поході Об'єднаних Дієвої (Наддніпрянської) та Галицької Армій (витисненої поляками за Збруч) на Київ – Одесу в середині 1919 р. проти більшовицьких російських військ Корпус СС займав крайній лівий фланг – успішно наступав з Поділля на північ, в бік Шепетівки. Українцям пощастило відбити Київ, однак помилкою Головного командування було те, що до нього не ввійшли січовики, які добре знали місто, та які не віддали б столиці так легко денікінцям.

Однак, на війну з «червоними» та «білими» російськими військами (Добровольчої армії А. Денікіна, що з'явилася на зміну «червоним») сил не вистачило. Зокрема, українські війська зазнали значної поразки восени того ж року. Наприкінці листопада їх залишки, пересічені додатково тифом, опинилися на невеликій території Волині, неподалік Старокостянтинова.

Корпус СС, який впродовж трьох тижнів прикривав відхід Армії УНР, також зазнав великих втрат – вояцтво було вичерпане фізично, винищене тифом. Моральним ударом був перехід Української Галицької Армії на бік Денікіна. До того ж, отаман О. Волох, який підняв бунт проти військ УНР, роззброїв 1. полк СС, що зупинився в Старокостянтинові. Решта Корпусу СС опинилася в Новій Чорториї, і тут довелося січовикам виконати останнє завдання – охороняти Головного отамана та членів уряду УНР, які зібралися для вирішення подальшої долі розбитої армії. На нараді 6 грудня, з огляду на катастрофальне положення, вирішено ліквідувати регулярний фронт та перейти на партизанський спосіб боротьби з ворогом. Окремим особам і частинам залишено свобідний вибір щодо дальшої долі. Стрілецька рада та всі старшини СС вирішили, з приводу небоєздатності, фізичного та психічного виснаження, розв'язати Групу СС та демобілізувати її – на думку Січових Стрільців, дальша боротьба партизанськими методами була недоцільна.

Дехто з січовиків вирішив таки приєднатися до частин, які направилися на схід, у тил ворога, у т. зв. Зимовий похід. Інша група зі штабом відійшла на захід, де була 7 грудня інтернована поляками в Луцьку. Стрілецька рада, члени якої навесні 1920 р. опинилися в Чехословаччині, задумувала використати Українську бригаду, інтерновану у цій країні до відновлення боротьби за українську державність. Однак, після підписання варшавської польсько-української угоди у квітні 1920 р., взаємини між галичанами й наддніпрянцями погіршилися і цей задум не був реалізований. Стрілецька рада СС розв'язалася у липні того ж року.

Та все ж дух січового стрілецтва ще не загинув. Коли навесні 1920 р. виникла можливість відродження українського війська з допомогою Польщі, до новоформованої в Ланцуті, а відтак у Бересті, української дивізії, зголосилося чимало бувших січовиків. Та й командиром цієї дивізії було призначено бувшого шефа штабу СС – полк. Марка Безручка. Дивізія отримала

назву – Січова стрілецька дивізія і була найбоєздатнішою серед інших частин українського війська у 1920 р.

Значення Київських Січових Стрільців не можна переоцінити. Вони були найбільш боєздатною частиною серед українських наддніпрянських формувань, а дедалі стали загальноукраїнською частиною, позаяк до неї вступали сини й інших українських земель. У цій формації поєднались найкращі риси галичан та наддніпрянців. Були соборницьким, об'єднуючим чинником в час духового розколу між двома гілками українського народу.

Серед революційного хаосу Київські Січові Стрільці стояли на сторожі ладу, спокою і безпеки майна та громадян. Вони були підпорою Української Центральної Ради та Директорії УНР, запорукою внутрішньої сили й ладу в державі. Вповні солідаризувалися з основним національно-державним та соціальним напрямом української влади.

Іван Маслей, Берест

СС «Галичина» на Лемківщині

Марко Гумецький

Двадцять восьмого квітня 1943 р. офіційно заповіли утворення та набір до 14. Добровольчої стрілецької дивізії SS „Galizien" («Галичина»). Вона мала бути не українською, лише галицькою, хоча у її ряди приймалися не тільки українці з Галичини, але також і петлюрівці. З проектом її утворення, за згодою та підтримкою Українського Центрального Комітету, виступив губернатор Галичини Отто Вехтер.

Вербувальна акція добровольців почалася вже наступного дня після проголошення рішення про виникнення дивізії. По місцях організувалися зустрічі з українцями, під час яких пояснювано причини створення такої військової одиниці. Лемківщину також обійняла ця акція. Дев'ятого травня 1943 р. у Сяноці відбулися збори представників Українського допомогового комітету (УДК) з Новосанчівського, Ясельського, Короснянського та Сяніцького повітів. Головним координатором акції набору добровольців в дивізію «Галичина» на терені Лемківщини призначено полковника Стефаніва. Подібні зустрічі вже невдовзі провели поодинокі УДК.

У Криниці 27 травня 1943 р. відбулася зустріч представників української суспільності Новосанчівського повіту, присвячене формуванню «Галичини». Присутні на ній були також українці з Новотарзького повіту, найбільше – зі Шляхтової та Закопаного. Полковник Стефанів на спеціальних зборах з духовенством, вчителями, війтами і солтисами, подав точні інструкції для ведення набору добровольців та творення відбірних комісій. Такий же перебіг мала зустріч, яка відбулася цього ж дня в Горлицях, у якій участь взяло більше п'ятидесяти осіб з Ясельського повіту. Присутній був, м. ін., староста з Ясла д-р Ґентц та І. Лазор із Сянока, представник т. зв. Військової управи на Лемківщину. Пропагандні зустрічі відбулися також у поодиноких ґмінах, як напр., Лабова, Риманів, Дукля, Тилява та ін.

У 1943 р. о. Дзюбина зустрівся з полковником Палієм, який просив священика про допомогу в пропагандній акції з метою агітації в дивізію «Галичина». Отець Дзюбина був проти організування дивізії, але після недавнього перебування в арешті ґестапо не міг відкрито протиставитися й відмовитися від агітації. Під час недільної проповіді повідомив вірних про творення дивізії, але водночас, небезпосередньо, сильніше підкреслив небезпеку, пов'язану

з війною. Палій також звертався до інших священиків. Отець Антоній Пакош з Розтоки Великої належав до цих людей, які заохочували вступати в ряди дивізії «Галичина». За це й польський суд у 1945 р. засудив його трьома роками ув'язнення.

Перша на Лемківщині відбірна комісія в дивізію «Галичина» почала свою діяльність у Сяноці 15–18 травня 1943 р. Перед нею з'явилося тоді 1237 добровольців із Сянока та чотирнадцяти довколишніх сіл. Комісія прийняла лише 376 осіб. Таке мале число було спричинене, з одного боку, поганим фізичним станом добровольців, а з другого – високими вимогами, які ставилися майбутнім воякам одиниці Ваффен-СС, яким добровольці з Лемківщини не були в силі подолати.

Чергові комісії, про які відомо, діяли в Команчі та Лабовій. У днях 21–23 травня 1943 р. комісія відбору вела діяльність у Команчі, куди зголосилося 1499 осіб. Остаточно прийнято лише 136 добровольців. На початку червня 1943 р. подібну акцію проведено в Лабовій, але нема точних даних про число добровольців. До відбірної комісії в Щавному в 1943 р. зголошувалися кандидати, м. ін., з села Вислік, з якого до війська пішло десятьох хлопців. Добровольців було більше, але не всі могли подолати високі очікування.

Важко встановити результати відбору добровольців у дивізію з терену всієї Лемківщини. Ришард Тожецький подає, шо в Генеральному Губернаторстві (ГГ) в «Галичину» «пішло 80 тисяч добровольців, з чого прийнято близько 50 тисяч, перед комісією з'явилися 42 тисячі, закфаліфіковано 27 тисяч, скликано 25,6 тисяч, прийнято близько 19 тисяч, з чого ставилися більше 13,2 тисячі, вишколом обійнято 11,6 тисяч». Завдяки інформаціям «Краківських вістей», знаємо лише, що 24 жовтня 1943 р. в Ярославі відбулося вже третє (!) прощання скликаних в дивізію «Галичину» чоловіків з Краківського дистрикту. Цього дня прощали 520 солдатів, перш за все з Сяніцького й Новосанчівського повітів. Було це одиноке число «Краківських вістей», яке віддзеркалювало яке-небудь число в рядах дивізії «Галичина».

Після вступного періоду вишколу, від лютого 1944 р. в таборі в Свєнтошові (Neuhammer) біля Жаґаня почалося формування одиниці. Її командиром став Фріц Фрайтаґ, СС-бріґаденфюрер та генерал-майор Ваффен-СС. У 1943 р. створено Військову управу, яку очолив полковник А. Бізанц. Управа опікувалася дивізією і стисло з нею співпрацювала. Вона складалася з кількох відділів: загальної канцелярії, мобілізаційного, персонального, пропаганди, історичного, суспільної опіки та інших. Шефом канцелярії став бувший голова УДК у Криниці капітан Осип Навроцький. У січні 1944 р. Військову управу евакуйовано зі Львова в Криницю. Саме у цьому містечку в травні й червні зорганізовано курси медсестер і санітарок для Дивізії. Курсами керувала Дарка Сіяк. У Криниці святковано також дуже врочисто першу річницю виникнення дивізії. Шістнадцятого вересня 1944 р. Військова управа покинула Криницю і через Краків евакуювалася вглиб Рейху.

Під кінець червня 1944 р. Дивізію скеровано на схід. Розмішено її на другій лінії фронту, неподалік Бродів. У результаті липневого наступу Червоної армії, у котлі під Бродами опинилося вісім німецьких дивізій, у цьому 7000 вояків дивізії «Галичина» (з понад 11 000). З котла вдалося перебитися й врятуватися близько 1500 українським солдатам. З розказу Гіммлера,

почалося формування дивізії заново. Дальший воєнний шлях відтвореної дивізії вів через Словаччину, де вона брала участь у придушенні словацького повстання. Далі її перекинули в Хорватію з завданням побороти партизанку Тіто. Сімнадцятого березня 1945 р. дивізія «Галичина» перетворилася в першу дивізію Української Національної Армії, а від 17 квітня опіку над нею перейняв генерал Павло Шандрук. Двадцять сьомого квітня 1945 р., під натисками губернатора Вехтера і генерала Шандрука, генерал Фрейтаґ видав наказ, згідно з яким дивізія мала відійти з фронту в напрямі союзницьких відділів, що і сталося 7 й 8 травня 1945 р. Вояків дивізії, вже як військовополонених, перекинено до Ріміні та Беллар в північній Італії. Інтервенція генерала Шандрука в генерала Андерса, а перш за все в папи Пія XII, вплинула на те, що українських військовополонених не передано радянській владі.

Діяльність відділу УПА «Смирного» на польсько-чехословацькому пограниччі у 1945–1948 роках

Богдан Гальчак, Міхал Шміґель

Польських та українських публікацій, присвячених подіям трагічного польсько-українського конфлікту у 1943–1948 рр. та діяльності Української Повстанської Армії на території комуністичної польської держави, видано чимало. Та бракує серед них окремого дослідження про діяльність відділу «Смирного» на польсько-чехословацькому пограниччі. Якоюсь мірою цю тему порушено в історичних та мемуарних публікаціях, утім їхні автори часто грішать неточністю, трапляється, що взаємно заперечують один одного. Скажімо, Артур Бата, в праці, виданій у 1987 р. стверджував, що сотню «Смирного» ліквідували 7 липня 1947 р., а її командир загинув[1]. Проте, ще в 1971 р. були опубліковані спогади Станіслава Валаха, колишнього працівника Служби державної безпеки, який брав участь у боротьбі з відділом «Смирного»[2]. Валах однозначно стверджував, що «Смирний» разом із своїм відділом діяв до кінця 1947 р., аж поки його не «прогнали»[3].

У дослідженнях істориків з України теж трапляються помилки. Євген Штендера твердив, що відділ «Смирного» виник щойно в 1947 р.: «„Смирний" був районовим на Лемківщині, а після виселення у 1947 р. організував з числа залишених у терені вояків УПА та підпільників боївку в кількості неповної чоти, з якою діяв по обидва боки польсько-чехословацького кордону до осені 1948 р.»[4]. У світлі сучасних даних не відповідає це дійсності. Відділ існував щонайменше з 1946 р.

Михайло Федак, в УПА відомий як «Смирний», народився 9 вересня 1924 р. у селі Ропенка Короснянського повіту. Як на Лемківщину, сім'я Федаків була відносно заможною. Батько Михайла мав велике рільниче господарство. Крім того він працював при видобуванні нафти[5]. Це була національно свідома сім'я. Михайла виховали в українському дусі, що не було типовим для Лемківщини. Річ у тім, що на межі XIX і XX ст. ст. серед лемків домінували дві політичні орієнтації – «українська» та «москвофільська». Прихильники першої вважали

---

[1] A. Bata, *Bieszczady w ogniu*, Rzeszów 1987, s. 239.

[2] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, Kraków 1971.

[3] Там само, с. 110.

[4] Є. Штендера, *Дослідженння про історію УПА в ПНР* [у:] «Сучасність», Мюнхен 1985, № 1–2, с. 137.

[5] Свідчення Анастасії Ц., сестри Михайла Федака, приватний архів автора.

лемків інтегральною частиною українського народу, другої – орієнтувалися на Росію. У той час серед лемків однозначно переважало москвофільство. Домінування російської орієнтації спостерігалося й у 1919–1939 рр.[6] Українофільство мало більшу підтримку лише у східній частині регіону. Аналогічна ситуація склалася й з чехословацького боку кордону, де русини вважали себе скоріше частиною «руського» народу (до якого зокрема належать і росіяни), аніж українського.

У вересні 1939 р. Лемківщина, як і більшість території Польщі, опинилася під німецькою окупацією. Німці намагалися використати польсько-український антагонізм, який уже перед війною неабияк загострився. Окупаційна влада підтримувала на Лемківщині українських діячів, сприяла українському шкільництву. Українців працевлаштовували в поліції[7]. У курортному містечку Криниця заснували Українську вчительську семінарію. Михайло Федак, майбутній «Смирний», також був серед слухачів цього навчального закладу. У Криниці він здобув атестат зрілості. За даними Станіслава Валаха, саме під час навчання у семінарії Михайло став членом Організації Українських Націоналістів (ОУН)[8].

Після нападу Німеччини на СРСР у 1941 р., коли виявилося, що німці не намірені підтримувати створення української держави, більшість українських націоналістів припинила з ними співпрацю. На теренах окупованих Німеччиною розпочалися арешти націоналістичних діячів. Заарештували й Михайла Федака. Та завдяки допомозі ОУН він вибрався з в'язниці. Упродовж певного часу Федак переховувався у родини в Словаччині, у Свиднику[9]. Згодом він повернувся на Лемківщину і розпочав діяти у конспіративній мережі ОУН. Саме тоді він узяв собі псевдонім «Смирний». Крім того Федак користувався псевдонімом «Черник».

За даними Станіслава Валаха, спочатку керівництво ОУН направило Михайла Федака до надрайону «Бескид», де впродовж усього 1944 р. він виконував обов'язки заступника провідника II району. «Ранньою весною 1945 р. на доручення керівництва „Бескиду" він перейшов з терену Горлиць та Нового Санча, щоби створити підрозділ УПА»[10]. Валах вважав, що у 1945 р. «Смирний» перейшов із надрайону ОУН «Бескид» до надрайону «Верховина», до якого входили Горлицький та Новосанчівський повіти. Натомість Євген Місило вважає, що Федак у 1945 р. став провідником VII району в надрайоні «Бескид». До цього району входили Ясельський, Короснянський та Горлицький повіти, до складу «Верховини» його включили щойно після реорганізації в листопаді 1946 р.[11] Утім нема жодного сумніву в тому, що в 1945 р. «Смирний» намагався зорганізувати українське підпілля у Західній Лемківщині.

На цій території не було сприятливих умов для розвитку українського партизанського руху. Місцеве лемківське населення частіш за все не ідентифікувало себе з українською національністю й без ентузіазму ставилося до незалежницьких ідей, проголошуваних ОУН.

---

[6] J. Moklak, *Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Kraków 1997, s. 45–90; J. Zwoliński, *Rapsodia dla Łemków*, Koszalin 1994, s. 7.

[7] J. Chrobaczyński, *Tajne nauczanie na Podkarpaciu 1939–1945*, Rzeszów 1987, s. 66–69.

[8] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 89.

[9] Свідчення Анастасії Ц.

[10] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 89.

[11] *Akcja „Wisła". Dokumenty*, opr. E. Misiło, Warszawa 1993, s. 306.

Тут усвідомлювали, що навіть якщо й дійде до виникнення незалежної України, то висунута далеко на захід Лемківщина все одно залишиться в кордонах польської держави. Лемки побоювалися, що спроба організації збройного опору польській комуністичній владі спричинить репресії проти місцевого населення. Ситуацію на Західній Лемківщині добре характеризує рапорт одного з найвидатніших командирів УПА в Польщі майора Василя Мізерного «Рена», командира куреня (батальйону), що діяв на лемківсько-бойківському пограниччі. Документ, адресований керівництву УПА написано наприкінці 1945 р. Картина представлена «Реном» з точки зору українського підпілля – дуже песимістична. Регіон був нашпигований підрозділами війська та міліції. Служба безпеки мала серед лемків розбудовану агентурну мережу. Місцеве населення з нехіттю ставилося до УПА. Траплялося, батьки проганяли дітей з дому, коли довідувалися, що ті співпрацюють з українським підпіллям[12].

Та незважаючи на труднощі, «Смирний» спробував організувати відділ. «Рен» згадує про це в своєму рапорті: «Після травневих арештів працю в терені призупинили аж до серпня ц. р. У серпні створили [...] й залатали організаційну мережу, та хтось негайно ж повідомив про це держбезпеку, після чого почали [...] нас переслідувати. Після виникнення нашої боївки [...] ще більше почали шукати наших людей, арештували двох наших зв'язкових, а також захопили склад зі зброєю та іншими речами. [...] Пошуки та ревізії тривають. Повертаючись із рейду, я забрав із собою місцеву боївку»[13].

Звіт «Рена» підтверджує Станіслав Валах. Згадувані зв'язкові «Рена» – Ольга Міхневич та Олександра Кисілевська. Їх заарештували у Новому Санчі. Добута у них інформація уможливила подальші арешти. Втім Валах стверджував, що в акціях проти Смирного у 1945 р. загинуло кілка польських солдатів[14].

У 1946 р. керівництво ОУН вирішило відновити діяльність на Західній Лемківщині. На ці терени направили групу досвідчених діячів ОУН. Надрайоновим провідником став Степан Ярошевич (псевдонім «Роберт»). Після його смерті, у лютому 1947 р., цю функцію виконувала Ірина Тимочко (псевдонім «Христя»). Надрайон поділили на два райони[15]. У першому провідником став Михайло Федак «Сокіл», у другому – Михайло Федак «Смирний»[16]. Хоч обидва мали однакові імена й прізвища та походили з однієї місцевості, не були проте родичами[17].

Відділ «Смирного» значно розрісся у 1946 р. Керівництво Операційної групи «Вісла» у червні 1947 р. вважало, що відділ налічував приблизно сімдесят партизанів[18]. Артур Бата вважає, що в 1946–1947 рр. у відділі було приблизно сто осіб[19]. На думку Анастасії Ц., сестри «Смирного», а водночас і зв'язкової, чисельність відділу в період його найбільшого розвит-

---

[12] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999, s. 297–299.

[13] Там само, с. 299.

[14] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, c. 92–93.

[15] Там само, с. 87.

[16] С. Валах та Є. Місило вважали, що«Смирний» був провідником району № 1. Утім у некролозі, опублікованому в канадській пресі після смерті Михайла Федака, стверджувалося, що він був провідником району № 2 у надрайоні «Верховина».

[17] Свідчення Анастасії Ц.

[18] *Akcja „Wisła"...*, s. 301.

[19] A. Bata, *Bieszczady w ogniu...*, s. 93.

ку сягала навіть 120 членів[20]. Статус цього підрозділу в загальній структурі УПА не до кінця зрозумілий. В історичних монографіях та спогадах його найчастіше називають «сотнею» або ж «самостійною сотнею». Втім Євген Штендера впевнено твердив, що такої сотні в структурі УПА не було, а відділ «Смирного» він називає «чотою»[21]. Тож скоріш за все такої сотні не було. Тим не менше Анастасія Ц. стверджує, що підлеглі її брата називали його «сотенним», а свій відділ – сотнею. Вочевидь, це була неофіційна назва, що не визнавалася керівництвом УПА.

Для істориків, які вивчають діяльність УПА у Низьких Бескидах проблематичною є інформація про діяльність у цьому регіоні іншого відділу УПА, керованого «Лисом». Артур Бата вважає, що такий відділ існував. У 1946–1947 рр. він складався з приблизно 180 осіб[22]. Дехто вважає, що спочатку командував ним «Смирний», а згодом «Лис»[23]. На думку Євгена Місила, «Лис» та «Магура» – псевдоніми Михайла Федака[24]. Чехословацькі органи, які займалися ліквідацією УПА також були переконані, що «Лис» це один із псевдонімів «Смирного»[25]. На думку Анастасії Ц., відділ її брата, зважаючи на його значну чисельність, рідко діяв у повному складі. Він був поділений на менші групи, які функціонували порізну. Так легше було прохарчуватися й вислизати з облав. «Лис» та «Магура» – це підлеглі «Смирного», які командували меншими підрозділами[26].

Кількісно відділ був значною потугою. Та його слабинкою був низький рівень боєпідготовки бійців. Про цей факт у своїх рапортах згадувала надрайоновий провідник Ірина Тимочко «Христя»[27]. До того ж і сам «Смирний» у своєму щоденнику, що частково зберігся, у 1946 р. зазначав, що більшість його людей ніколи не була у війську й він мусить провести з ними військовий вишкіл[28].

Судячи зі збережених записів щоденника, у 1946 р. відділ був досить активним. Командир робив записи про засідки на відділи Польського війська та банди, що грабували українські села. Дванадцятого червня 1946 р. «Смирний» записав: «Караю польських цивільних осіб, які ходять за польським військом, що виселяє українців. Коли наші люди тікають від війська до лісу, залишаючи удома все майно, ті грабують усе, що бачать. Навіть хати розбирають. Після закінчення акції, найчастіш увечері (військо ніколи не відважувалося залишатися на довше), коли люди повертаються до села, не один господар мусить йти „в комірне", бо хати вже нема. Із засідки схоплюю 70 возів, навантажених українським майном. У деяких забираємо коней. Кожного з візників караю 25 „буками"[29]».

Дев'ятнадцятого червня 1946 р. «Смирний» записав у щоденнику, що схопив вісьмох прикордонників та їхнього офіцера. У них забрали зброю, амуніцію, провіант, після чого

---

[20] Свідчення Анастасії Ц.

[21] Є. Штендера, *Дослідження про історію УПА в ПНР...*, с. 137.

[22] A. Bata, *Bieszczady w ogniu...*, s. 93.

[23] W. Grzesik, T. Traczyk, *Beskid Niski. Od Komańczy do Bartnego*, Warszawa 1997, s. 271.

[24] *Akcja „Wisła"...*, s. 306.

[25] Archiv Ministerstva Vnutra Československej Republiky, f. Akce Banderovci, inv. č. 305, k. 143, č. zv. 1. „Civilní síť OUN a UHWR na etnickém území Ukrajiny – jeji organizace a činnost", s. 14.

[26] Свідчення Анастасії Ц.

[27] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 87.

[28] *Денник з дій УПА на Західній Лемківщині. Рік 1946*, записка від 5 VI 1946, машинопис, Архів Анастасії Ц.

[29] «Бук» – удар палицею.

відпустили. Втім інша засідка завершилася трагедією. Шостого серпня 1946 р. «Смирний» записав: «Засідка на прикордонників з Жидівського. Шестеро вбитих, кількох схопили. Важко поранили сестру мого старшого шкільного колеги, яка саме поверталась із Горлиць, де закуповувала необхідне на весілля. Дівчина збиралася заміж. Поляки силоміць посадили її на свого воза, аби нею прикритися. Важко поранена в груди, вона померла через кілька годин. [...]) Під час стрілянини ми не переймалися дівчиною, бо були переконані, що порядні дівчата не їздять з поляками».

Найбільш показовою акцією, яку здійснив «Смирний» було спалення села Лабова біля Криниці. Акцію здійснили спільно з відділом Модеста Ріпецького (псевдонім «Горислав»), який прибув зі Сходу. Двадцять сьомого червня 1946 р. «Смирний» занотував: «Здійснюємо спільну акцію з боївками Гор. щодо села Лабова. Роззброюємо постерунок міліції та палимо будинок. Ліквідуємо також будинок ґміни, пошту, спалюємо всі хати, що залишилися після виселених українців. Частину з них уже зайняли поляки». Наступного дня у щоденнику записано: «Ведемо два великі бої з польським військом та СБ [...]. Перший бій о першій після обіду, другий – о шостій вечора. З нашого боку нема ані втрат, ані поранених. Натомість із боку ворога понад 10 вбитих і декілька поранених».

З протилежної точки зору події у Лабовій описав Станіслав Валах[30]. Він твердить, що під час підпалу будинків багатьох жителів села побили, дехто отримав опіки, а одна особа загинула. На шосе, що пролягає через село, обстріляли цивільну вантажівку. Водій утік, та два пасажири загинули. В погоню за нападниками вирушила спеціальна група, що складалася з солдатів, міліціонерів та функціонерів служби безпеки. Проте вона потрапила в засідку й мусила повернутися. З'ївши обід, поляки знову пішли в наступ. Після запеклого бою відділ УПА відступив. На думку Валаха, у бою загинув один міліціонер. Через кілька днів (5 VII 1946) партизани «Смирного» напали на постерунок міліції у селі Гладишів. Комендант та його заступник загинули. Одна жертва була й серед партизанів[31].

За даними Валаха, в акції у Лабовій активну участь брав Степан Смолінський, лікар із Криниці. Його арештували після того, як польські жителі села вказали на нього[32]. Та оскільки він був досить популярною особою у лемківській громаді, то в його провині засумнівалися. Як вважає Анастасія Ц., Степан Смолінський співпрацював з відділом «Смирного». Вона особисто передавала йому листи від брата та приймала від молодого лікаря кореспонденцію[33]. Втім Анастасія Ц. вважає малоймовірним, що лікар особисто брав участь в акції у Лабовій. Ця особа була надто цінною для підпілля, аби наражати її на розконспірування.

Відділ «Смирного» міг існувати завдяки підтримці, яку мав з боку лемківського населення. Селяни постачали партизанам продукти й попереджували про облави, що проводилися військом і міліцією. На цій обставині здивовано наголошує Станіслав Валах. Його це неабияк дивувало, бо ж, був переконаний, що більшість лемків не ідентифікувала себе з українцями.

---

[30] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 76–80.

[31] *Денник з дій УПА на Західній Лемківщині. Рік 1946*, записка від 5 VI 1946.

[32] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 79.

[33] Свідчення Анастасії Ц.

Тому-то причини такої ситуації вбачає в упівській тактиці застрашування населення[34]. Він описує випадки вбивства осіб, звинувачених у зраді.

Як вважає Анастасія Ц., причетним до розпоряджень про смертні вироки був провідник першого району «Сокіл». На її думку, «Смирний» намагався вгамовувати «Сокола». Деякі вироки не виконали саме завдяки спротиву «Смирного». Між провідниками сусідніх районів траплялися конфлікти[35]. На нашу думку, терор УПА, який застосовувався щодо осіб, звинувачених у зраді, абсолютно не пояснює тієї підтримки, яку «Смирний» мав на Лемківщині. Лемки не довіряли загонам УПА, що приходили зі сходу. Для горян це були чужі люди з незрозумілими ідеями. Натомість відділ «Смирного» складався з місцевих, часто рідних і знайомих. Почуття спільноти, яке у лемків розвинуте досить сильно, наказувало берегти своїх, навіть якщо годі було ототожнити себе з українською національністю. Крім того, діяльність «Смирного» спричинила обмеження активності банд грабіжників, які були нещастям Лемківщини та інших теренів, заселених у Польщі українцями.

У вересні 1946 р. сили УПА в Низьких Бескидах зміцнился. У цей регіон прибула сотня Романа Гробельського «Бродича». Водночас із цим польська сторона дислокувала тут додаткові військові відділи. Ситуація українських партизанів постійно погіршувалася. Відділи УПА з трудом вислизали з рук ворога під час чергових облав[36]. У квітні 1947 р. Польське військо розпочало реалізацію акції «Вісла», яка полягала у цілковитому виселенні українського населення з південно-східних теренів та примусовій його депортації на західні та північні землі. Підрозділи УПА вже й без того сильно ослаблені втратили тили. Тож частина відділів перейшла на територію УРСР, частина демобілізувалася, а решта намагалася пробитися в американську окупаційну зону в Німеччині через Чехословаччину.

За даними рапорту, написаного «Смирним» у жовтні 1948 р., він у середині вересня 1947 р., за посередництвом «Христі» отримав інформацію, що сотенний «Бродич» готується до рейду в американську окупаційну зону. Разом із цією інформацією надійшов наказ, аби й відділ «Смирного» вирушив у цей рейд[37]. Проте пізніше «Смирний» отримав інший наказ – вибрати серед підлеглих йому вояків найкращих і з ними залишитися на місці, інші ж партизани повинні повернутися до своїх домів і виїхати на західні землі разом із депортованими. Після отримання такого наказу, «Смирний» вибрав десятьох, а решту відпустив. Крім цих десятьох у його зменшену групу ввійшов «Сокіл».

За даними Станіслава Валаха та Ґжеґожа Мотики, події були набагато драматичнішими[38]. Вони, посилаючись на зізнання арештованої згодом держбезпекою «Христі», твердять, що «Смирний» відмовився виконувати наказ про рейд до Німеччини. Начебто вважав, що це було б нечесним щодо людей, які працювали для організації. Тож «Смирному» пригрозили, що його відділ потрактують як бандитську групу, та згодом керівництво ОУН усе-таки схвалило

[34] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 91.
[35] Свідчення Анастасії Ц.
[36] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 372–374.
[37] *Рапорт за період вересень 1947 до 23 вересня 1948* [у:] Архів Анастасії Ц.
[38] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 452–453; S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 105.

його рішення залишитися. Зрозуміло, що «Смирний» не був зацікавлений у представленні цих непорозумінь у своєму рапорті.

Спроба сотні «Бродича» пробитися через Чехословаччину до Німеччини завершилася невдачею. Більшість партизанів схопили на території Чехії або ж убили. Командира «Бродича» також схопили й видали Польщі, де його стратили. До американської окупаційної зони пробралися одиниці[39].

Як констатував у своєму рапорті Михайло Федак, ситуація його групи постійно ускладнювалася. Позбавлений тилів, переслідуваний військом та міліцією, наприкінці жовтня 1947 р. він перейшов чехословацький кордон та сховався в околицях Свидника. З польського боку залишилися: «Крук» (Іван Барнівський), «Оксана» (Ольга Вітяк), а також «Босий» (Тимко Яценик). Досить довго вони переховувалися околицях Міліка й Пивничної. У березні 1948 р. служба безпеки потрапила на слід «Крука» та «Оксани». Двоє вистежених загинули під час облави. За даними С. Валаха, вони вчинили самогубство[40]. Тимко Яценик намагався переховуватись у Чехословаччині. Проте його виявили, передали польській владі й покарали дванадцятилітнім ув'язненням. Комуністична влада була переконана, що «Смирний» надалі перебуває у Польщі й навесні 1948 р. організувала кілька облав на його відділ, під час яких були задіяні значні сили польської армії, держбезпеки та міліції[41]. Та всі вони закінчилися невдачею.

У Словаччині групу «Смирного» прийняли добре, хоча й місцеве русинське населення так, як і польські лемки, назагал не ототожнювало себе з українським народом[42]. Утім словацькі русини відчували свій зв'язок із польськими лемками, з якими як-не-як були споріднені. Вони з занепокоєнням спостерігали за розвитком ситуації по польському боці й співчували своїм побратимам. Керівники підрозділів чехословацької армії, що були дислоковані у тому регіоні, рапортували: «Цивільне населення на північно-східному прикордонні переважно українське. Воно симпатизує українцям на Закарпатській Україні та в Польщі. Бандерівців воно сприймає як народних месників, що захищають український народ від його гнобителів. [...] Тутешнє населення добре знає про важке становище цивільного населення з польського боку»[43].

«Смирний» описав у своїх спогадах візит до русинського села, що на словацькому боці: «Входимо у село Ш. [ймовірно село Шарбов біля Свидника – *авт.*] до Й. Жінка як завжди перелякана, та коли побачила нас, голодних і холодних, почала з нами лагідніше розмовляти. [...] Ми ввійшли у маленьку бічну кімнату, що служила господарям спіжаркою. Розмістилися й завели розмову з господарем. Як ми зорієнтувалися, він не знав за що „бандерівці" (саме так нас називав) борються. [...] Коли ж пояснили йому, хто ми й за що боремося, почав нас розуміти. Проклинав „рускіх" та комуністів. Пояснив нам, що він не словак, а русин греко-

---

[39] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 425.

[40] S. Wałach, *Był w Polsce czas...*, s. 112–113.

[41] J. Pisuliński, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944–1956* [y:] *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, Warszawa 2005, s. 40.

[42] *Panopm...*

[43] VHA Trnava, f. Operace „Banderovci" 1945–1948, k. 50, inv. č. 175. Situačné hlásenie vojenského oddielu „Anton" č. 62/Taj. 1946 (január 1946).

-католик. Казав, що хотів би нам допомогти, та боїться, що хтось міг бачити, як ми до нього заходили, а це може зашкодити його сім'ї. Та врешті погодився прийняти нас на нічліг»[44]. Як інформував «Смирний», у селах по словацькому боці панувало незадоволення. Там вважали, що в Чехословаччині домінують чехи, які дбають винятково про свої інтереси. З сантиментом згадували часи незалежної словацької держави (1939–1945).

У 1947 р. в Словаччині тривала велика пропагандистська акція, яка мала заохотити місцеве русинське населення до виїзду на радянську Україну. Треба сказати, що на відміну від Польщі тутешні виїзди були добровільними[45].

Група «Смирного» активно включилася в акцію протидії цій агітації. Повстанці закликали місцеве населення залишатися в рідному краї. Попереджували про умови життя в «радянському раю»[46].

Завдяки допомозі місцевого населення відділ перебував у Словаччині до червня 1948 р. Членам відділу вдалося зорганізувати у Словаччині щось на кшталт розвідувальної мережі, яка інформувала їх про заходи влади. «Смирний» твердив, що мав інформаторів навіть у місцевій поліції, а також серед прикордонників. Українські партизани встановили контакт із осередком демократичної опозиції у Пряшеві[47]. Одночасно з цим проводилася підготовка до рейду в Німеччину.

Підрозділи чехословацької армії, які ліквідовували недобитків з УПА в північно-східній Словаччині, мали інформацію про перебування відділу «Смирного» в околицях Свидника[48]. У рапортах його називали «бандою грабіжників, на чолі якої стоїть колишній учитель, майор Федак, псевдонім „Смирний"»[49]. Повідомлялося також, що партизани «добре озброєні й небезпечні»[50]. За чехословацькими даними, відділ найчастіше перебував в околицях сіл Шарбів, Вижня Писана та Нижня Писана[51]. Один із рапортів підтверджує інформацію Федака з його споминів про те, що на території Словаччини в його розпорядженні була розвідувальна мережа: «Заходи, які ми дотепер застосовували щодо цієї банди не дали відчутних результатів. Імовірно тому, що банда добре знає лісисту місцевість, а її члени мають у селах родичів та знайомих, отже добре поінформовані про наші заходи. Під час облав ховаються у свої криївки»[52].

Першого червня 1948 р., поділений на дві групи, відділ вирушив до Німеччини. Першою групою, що складалася з двох осіб, командував «Орест», а другою, що складалася з п'яти осіб

---

[44] М. Федак, *Спомини 1948 р.*, машинопис [у:] Архів Анастасії Ц.

[45] M. Šmigel, Presidlenie československych občanov do ZSRR v roku 1947 na zaklade československo-sovietskiej dohody o opcii a vzajomnom presidleni z 10.7.1946, „Acta Historica Neosoliensia", Banska Bystryca 2003, t. 7, s. 125–136.

[46] *Рапорт...*

[47] М. Федак, *Спомини...*

[48] Štátny archív Prešov pobočka Svidník, f. ONV Svidník 1947–1952, k. 57. Situačné správy z okresu Svidník za rok 1948. Hlásenie ONV vo Svidníku č. 115/1948 – prez zo dňa 3. apríla 1948.

[49] Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (A MV SR) v Levoči, f. A–16 (1948), k. 36–8, bez č. Rozkaz veliteľstva „Dub", z 2. júna 1948, č. 163. sprav./48.

[50] A MV SR v Levoči, f. A–16 (1948), k. 36–8, bez č. Odpis dialnopisu z veliteľstva „Dub", č. 249 z 2. júna 1948. Tiež Štátny archív Prešov pobočka Svidník, f. ONV Svidník 1947–1952, k. 57. Situačné správy z okresu Svidník za rok 1948. Hlásenie ONV vo Svidníku č. 115/1948 – prez zo dňa 5. júna 1948.

[51] A MV SR v Levoči, f. A–16 (1948), k. 36–8, bez č. Odpis dialnopisu z veliteľstva „Dub", č. 249 z 2. júna 1948.

[52] A MV SR v Levoči, f. A–16 (1948), k. 36–8, bez č. Rozkaz veliteľstva „Dub" z 2. júna 1948, č. 163. sprav./48.

– «Смирний». Група «Смирного» ще раз, перетинаючи кордон, повернулася на територію Польщі. Там сховали зброю, амуніцію та архів відділу. Потім знову, через Словаччину й Чехію – до Австрії. У ніч з 22 на 23 вересня 1948 р. партизани перетнули австрійсько-німецький кордон і потрапили в американську окупаційну зону. Друга група також дісталася до Німеччини.

Відділ «Смирного» вибрався з Чехословаччини в останній момент. Третього червня 1948 р. в околицях Свидника мала розпочатися велика облава на УПА за участю польських підрозділів[53]. Цей факт може бути підтвердженням того, що «Смирний» і справді мав інформаторів у чехословацьких органах безпеки. Наслідком перебування відділу у Словаччині був процес проти шести осіб, який відбувся у 1950 р. у Братиславі[54]. Підсудні – родичі «Смирного». Їм закидали змову з метою відірвання від Чехословаччини частини території, що проявлялося в наданні допомоги відділові УПА під командуванням Михайла Федака з Польщі. На думку прокуратури, обвинувачені постачали відділові продукти та інформацію, а також поширювали листівки антидержавного змісту. Суд визнав підсудних винними й покарав їх трьома роками ув'язнення, штрафом 5000 крон, конфіскацією всього майна та позбавленням громадянських прав на три роки[55].

У 1949 р. «Смирний» знову вирушив до Польщі як член кур'єрської групи централі ОУН у Мюнхені. У групі також були «Пімста» та «Богдан»[56]. Метою походу була передача діючій у Польщі підпільній українській організації інструкцій, літератури та зброї. Кур'єри вирушили з Німеччини в липні 1949 р. Вони нелегально перетнули кордон і прибули до Чехії, уникнувши дорогою засади. Чесько-польський кордон перетнули в Судетах. Під час перебування в Польщі «Смирний» встановив контакт з деякими членами свого відділу. Він запропонував їм втечу на Захід. Реакція на пропозицію була позитивною. У листопаді 1949 р. Михайло Федак провів п'ять осіб через Судети до Чехії, а відтак до Німеччини. Усі дійшли до мети. «Пімста» та «Богдан» залишились у Польщі.

Упродовж усього перебування в Польщі на «Смирного» чигала смертельна небезпека, та сам він про це не знав. Підпільна українська організація в дійсності була провокацією польської та радянської розвідок[57].

Михайло Федак, виконавши свою місію, виїхав до Канади. Тривалий час працював учителем. Був активним діячем українських громадських організацій. Хоч до нього неодноразово зверталися з проханням написати та опублікувати спогади про події 1945–1948 рр. він на це не погодився. Не радив робити цього й своїм колишнім співробітникам, оскільки вважав, що таким чином можна створити проблеми для рідних, більшість із яких залишилась у Польщі[58]. Михайло Федак помер у Торонто 23 березня 2005 р.

---

[53] Там само.

[54] Це були: Еліаш Желізняк, Олександр Кещак, Іван Обрехта, Іван Федак, Гриць Федак, Іван Дерко, копія обвинувачувального акту [у:] приватний архів Еліаша Желізняка.

[55] Копія вироку [у:] приватний архів Еліаша Желізняка.

[56] М. Федак, *Напрямні в марші*, машинопис, Архів Анастасії Ц.

[57] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 467–476.

[58] Свідчення Анастасії Ц.

Перебування кур'єрської групи ОУН у Польщі в 1949 році

Богдан Гальчак

Акція «Вісла» проведена у 1947 р. завдала сильного удару українському націоналістичному підпіллю в керованій комуністами Польщі. Частина вояків УПА та членів цивільної мережі Організації Українських Націоналістів (ОУН) перейшла на територію радянської України, або ж пробралася в американську окупаційну зону у Німеччині. Проте багато з них загинуло. Під час депортації відбулися масові арешти осіб, яких влада підозрювала у зв'язках із підпіллям. Тих діячів ОУН, які залишилися на волі розпорошили на великій території й встановили за ними суворий нагляд. Утім, якась частина підпільників, не зважаючи ні на що вирішила продовжувати свою діяльність.

Ключовим моментом для українського незалежницького руху в Польщі було підтримування контакту з керівництвом ОУН у Мюнхені (Центральний Провід закордонних частин ОУН). В ситуації, коли Польща, як і ті держави, що опинилися за залізною завісою, була фактично відрізана від решти світу, підтримувати контакт можна було тільки за посередництвом кур'єрів, які пробиралися через «зелений кордон», прибували морськими (десантувалися з підводних човнів) та повітряними шляхами (десантувалися з літаків або повітряних куль)[1]. Кур'єрські групи пробиралися й на радянську Україну, де ще у п'ятдесяті роки тривала партизанська війна.

Протидія контактам українців з Заходом була одним із головних завдань Служби безпеки ПНР. З цією метою в середовищі української меншості створено розбудовану мережу інформаторів. До співпраці найчастіше змушували застосовуючи брутальний шантаж. Вдавалися до провокацій. Найбільшою акцією держбезпеки такого типу була операція під кодом «С-1». У 1948 р. безпека завербувала до співпраці Леона Лапінського (псевдоніми «Зенон», «Роман», «Рвучий», «Орловський»), колишнього керівника Служби безпеки ОУН у Грубешівському і Томашів-Люблінському повітах. Провокатор утворив конспіраційну мережу, що ретельно контролювалася держбезпекою. Він встановив контакт з еміграційним керівництвом ОУН. Операція «С-1» тривала до 1954 р.[2]

---

[1] G. Motyka, *Zamiast wstępu: Od operacji „C-1" do akcji „Bumerang"* [y:] *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, Warszawa 2005, s. 13.

Однією з перших кур'єрських груп, яка прибула з Німеччини до Польщі після 1948 р. була боївка, керована Михайлом Федаком «Смирним». Про цю групу згадано в деяких дослідженнях, де йдеться про українське населення у ПНР. Проте автори подають суперечливу інформацію. Богдан Гук, очевидно на підставі свідчень колишніх підпільників вважає, що група прибула до Польщі восени 1949 р., а до її складу крім «Смирного» входили: Василь Зброжик «Зенко», Іван Смарж «Пімста» та Михайло Титус «Богдан»[3].

Ґжеґож Мотика, на основі матеріалів зібраних держбезпекою ствердив, що: «Центральний провід ОУН у Мюнхені, а конкретно Богдан Підгайний пс. „Аскольд", який був референтом військових справ та зв'язку, до Польщі через Чехословаччину відправив трьох кур'єрів: „Богдана" (Михайло Титус), „Пімсту" (Іван Смарж) та „Смирного" (NN). Вони встановили контакт із „Зеноном" – „Романом". Кур'єри, діставшись до Лапінського, передали йому код до шифру, „симпатичне чорнило", проявник та адреси у Західній Європі на які він мав надсилати свої листи до Центрального проводу. [...] Навесні 1950 р. „Пімста", якому „Зенон" надав „помічника", нещодавно завербованого агента держбезпеки „Славка" [...], перейшов на Україну, щоби встановити контакт із тамтешнім керівництвом ОУН-УПА, а „Богдан" та „Смирний" повернулися до Німеччини»[4].

Томаш Балбус, описуючи на основі даних держбезпеки долю зв'язкової УПА Марії Баюс, занотував, що: «... після звільнення у травні 1948 р. з табору у Явожні вона оселилась у Віхові (пов. Кожухів). Там встановила контакт із кур'єрами мюнхенського центру. У 1951 р. разом із Михайлом Федаком „Смирним" вона втекла до Мюнхена, перетинаючи кордон в околицях Єленьої Гори»[5].

Як твердить Ігор Галаґіда, група вирушила в ніч з 22 на 23 липня 1949 р., а у її складі були: Іван Смарж «Пімста», Григорій Кисілевський «Чабан», Михайло Титус «Богдан» та Михайло Федак «Смирний»[6]. Внаслідок контузії «Чабан» мусив повернутися до Німеччини. На думку Галаґіди, решта кур'єрів дісталися до Польщі у ніч з 22 на 23 липня 1949 р. Вони знайшли притулок в Олени Ротко, зв'язкової «Смирного». Упродовж тривалого часу кур'єри безуспішно намагалися встановити контакт із «Зеноном» та його конспіраційною мережею. Як вважає Галаґіда, «Смирний» у жовтні 1949 р. прийняв рішення про повернення на Захід. Двадцять другого жовтня 1949 р. Федак перетнув польсько-чехословацький кордон. Його супроводжували п'ять осіб. Сьомого листопада 1949 р. група дійшла до Баварії. «Богдан» та «Пімста» залишилися в краї[7]. На думку Галаґіди, комуністична безпека була добре поінформована про склад групи та її діяльність. Держбезпека здобула цю інформацію за посередництвом своєї агентки Марії Цьок «Мирослави», з якою підтримував контакт «Смирний». З групою співпра-

---

[2] Там само, с. 12–13 ; G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999, s. 468–469.

[3] *Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії*. Зібрав та опрацював Б. Гук, Варшава 1994, с. 91 і 152.

[4] G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach...*, s. 470.

[5] T. Balbus, *„Okno na świat". Formy antykomunistycznej działalności Ukraińców w Polsce południowo-zachodniej na tle kontrakcji Urzędu Bezpieczeństwa (1945–1954)* [y:] *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców...*, s. 103.

[6] I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona". Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1" przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Warszawa 2005, s. 98–100.

[7] Того ж, *Prowokacja „Zenona"...*, s. 100.

цювала ще одна агентка безпеки Марія Шкірпан (псевдонім «Соня» або «Зоня»). Галаґіда не згадує, що саме про діяльність кур'єрської групи Шкірпан розповідала безпеці. В кінцевому результаті вона зважилася на втечу на Захід, «не інформуючи про це держбезпеку»[8].

Тож як бачимо, в історичних дослідженнях є значні розбіжності щодо долі кур'єрської місії. В одному з досліджень стверджується, що «Смирний» залишив Польщу у 1949 р., а в інших, що у 1950 чи навіть 1951. По-різному описаний склад кур'єрської групи.

Долю кур'єрської місії «Смирного» можна простежити на основі звіту, який він написав, повернувшись з Польщі[9]. Цей документ під заголовком *Напрямні у марші* складається з двох частин. Перша позначена датою 24 січня 1950 й описує перехід через Чехію до Польщі, друга, з датою 24 липня 1951 – перебування в комуністичній Польщі. Звіт укладено в формі рапорту, адресованого особам, втаємниченим у конспіративну працю, ймовірно – до відома централі ОУН у Мюнхені. Проте відчувається велика обережність автора цього документу. Про мету місії, місця, де він побував та людей, з якими зустрічався, розповідає натяками. Наприклад, пишучи про місто Кожухів, використовує скорочення «Кож.». Обережність та сильне почуття відповідальності за людей, з якими він співпрацював, на думку його сестри, були характерними рисами Михайла Федака[10].

Важко встановити хронологічні межі місії «Смирного». Та однозначно, що вже в січні 1950 р. він перебував у еміграції. З тексту звіту можна зробити висновок, що з Німеччини він вирушив улітку, а повернувся пізньої осені, ще до першого снігу, який був найнебезпечнішим ворогом кур'єрів. Сліди, залишені на білому покрові по-зрадницьки видавали напрямок їхніх маршрутів.

Окрім «Смирного» в складі групи були «Пімста» та «Богдан». Про «Чабана» Федак не згадує. Командиром був «Смирний». Усі вони мали багатий досвід конспіративної діяльності. Михайло Федак у 1945–1947 рр. командував партизанським відділом УПА в Західній Лемківщині. Після акції «Вісла», у 1947 р., зі своїм відділом він перейшов у Словаччину, де в околицях Свидника партизани переховувалися до червня 1948 р. Згодом, разом із своїми людьми, через Чехію та Австрію, він дістався до Німеччини. Іван Смарж «Пімста» також діяв у 1945–1947 рр. у Західній Лемківщині. У 1947 він пробився до Німеччини[11]. Михайло Титус «Богдан» був функціонером служби безпеки ОУН, підлеглим «Зенона», до Німеччини прийшов у 1948 р.[12]

Завданням місії було встановлення контакту з «Зеноном» та передача його організації літератури, інструкцій та зброї. Як можна зрозуміти зі звіту «Смирного», кур'єри не знали, де перебуває «Зенон». Вони мусили його знайти, використовуючи приватні контакти в українському середовищі.

Група перетнула німецько-чехословацький кордон уночі, під час грози. Перший марш кур'єрів територією Чехословаччини тривав кілька діб. Йшли переважно ночами, вдень

---

[8] Там само, с. 100.

[9] Цей документ мені представила Олександра Ц., сестра Михайла Федака, яка проживає в США.

[10] Інтерв'ю з Анастасією Ц., приватний архів автора.

[11] T. Balbus, *„Okno na świat"*..., s. 96; *Закерзоння*..., с. 152.

[12] *Закерзоння*..., с. 77.

відпочивали. Після перетину чехословацько-польського кордону група розділилася. «Смирний» з «Богданом» залишилися у лісі, а «Пімста» поїхав поїздом до родички («тітки»), яку знав командир групи і яка в минулому була активною підпільницею. Кур'єри вважали, що вона не відмовиться допомогти прибульцям із Заходу. «Смирний» не подав у звіті ніякої додаткової інформації про родичку «Пімсти». Та на основі пізніших даних держбезпеки можна стверджувати, що нею була Олена Ротко, котра на той час проживала в селі Пшибоже Кожухівського повіту зеленогірського воєводства[13].

Олена Ротко була родичкою «Зоні», довіреної зв'язкової «Смирного» ще з партизанських часів. З її листів, які доходили до знайомих на Заході, Федак знав, що вона перебувала на волі. «Пімста» мав завдання з допомогою своєї родички знайти «Зоню»[14]. Псевдонімом «Зоня» Федак називав Марію Шкірпан. У 1945–1947 рр. вона була зв'язковою та санітаркою. «Смирний» тоді ще не знав, що у 1948 р. Шкірпан зробила спробу розпочати агентурну співпрацю з держбезпекою[15].

Перед виїздом «Пімста» вмився, поголився й переодягнувся у чистий одяг. Отримав польське посвідчення особи. «Смирний» мав певну кількість бланків, у які вміг вписувати будь-які дані. Кур'єри домовилися про пункти, де можна виходити на контакт. «Пімсти» не було тиждень. Кур'єрам, які залишилися на місці, почало бракувати харчів. Тож «організували» собі 50-кілограмове порося, яке п'ятнадцять кілометрів несли на плечах вглиб лісу, де й закоптили. Повернувшись, «Пімста» докладно прозвітувався. Олена Ротко, як і передбачалося, погодилася прийняти під свій дах на якийсь час кур'єрську групу. Крім того вона вислала телеграму до зв'язкової з проханням, аби та негайно до неї приїхала. «Пімста» дізнався, що посвідчення особи недостатньо, аби вільно пересуватися територією комуністичної Польщі. Кожен чоловік повинен мати військовий білет та посвідчення з місця прописки. Кур'єри не мали бланків таких документів.

Наступного дня група вирушила на залізничний вокзал у найближчому містечку. Дорогою якийсь міліціонер затримав «Богуна» для перевірки документів. Міліціонер звернув увагу на великий наплічник, який ніс кур'єр. Коли ж міліціонер побачив, що всередині вуджена свинина, хотів її купити. Та «Богдан» не міг на це погодитися, бо ж під м'ясом були гранати та амуніція. Тож переконав міліціонера, що це м'ясо вже продане, але через годину він принесе нове. Можна зробити припущення, що така наївність врятувала міліціонерові життя.

До дому Олени Ротко кур'єри дійшли, коли стемніло. Господиня приготувала для них схованку на горищі. «Смирний» дізнався, що зв'язкова чекає на нього в кімнаті. Та з подивом побачив, що замість «Зоні» прийшла інша зв'язкова – «Мирослава». Виявилося, що сталася помилка. Господиня погано зрозуміла прохання «Смирного», передане «Пімстою». Марія Цьок «Мирослава» також була її родичкою. Та Федак не довіряв цій зв'язковій. Знав, що її арештовували, а те, що знову була на волі свідчило про її агентурну співпрацю з польською

[13] T. Balbus, *„Okno na świat"...*, s. 96.

[14] М. Федак, *Напрямні у марші,* машинопис, архів Анастасії Ц.

[15] I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona"...*, s. 99.

безпекою[16]. Допитана Федаком «Мирослава» зізналася, що ціною її звільнення була згода на співпрацю з держбезпекою. Утім вона не надавала великого значення цьому фактові.

«Смирний» порадився з іншими членами групи. Виникла несподівана проблема. Чи необхідно «ліквідувати» зв'язкову? Кур'єри зробили висновок, що дівчині можна дати шанс реабілітуватися, та щодо неї треба бути особливо обережним. Федак довго розмовляв із «Мирославою». Старався пояснити їй, що згода на співпрацю з ворогом з моральної точки зору не може бути виправданою навіть, якщо брати до уваги ту складну ситуацію, в якій дівчина було опинилася. Потім він обіцяв зв'язковій, що після того, як вона виконає завдання, забере її на Захід. Оскільки він знав, що «Мирослава» потай була у нього закохана, натякнув дівчині, що візьме її за жінку. Щоправда, не мав наміру дотримати обіцянки. Реакція зв'язкової була неочікуваною. Вона впала в істерію, благала кур'єрів, аби ті негайно тікали на Захід. Ледве її заспокоїли.

Зв'язковій дали завдання, метою якого передусім було відвернути її увагу він справжньої мети місії. Адресу Олени Ротко визнали «спаленою». Виникла необхідність негайного пошуку нової квартири. Члени групи відвідали рідних та знайомих, які мешкали неподалік. Усюди їх вітали з ентузіазмом, та допомогати відмовлялися. Щойно після довгих пошуків квартиру для них знайшли. Втім помешкання Олени Ротко й надалі використовували як контактний пункт[17]. «Смирний» встановив контакт із «Зонею», а також своєю нареченою Марією Баюс «Марійкою».

«Богдан» виїхав на Мазури, оскільки знав той терен. «Смирного» та «Пімсту» про свою діяльність він інформував зашифрованими листами, які надсилав поштою. На Мазурах «Богдан» встановив контакт зі знайомими з партизанських часів: «Зенком»[18] і «Лісовим»[19]. Проте не натрапив на слід «Зенона». Учасники групи, які залишились у зеленогірському воєводстві також безуспішно шукали контакту з українськими конспіраторами. Їм довелося розмовляти з досить великою кількістю людей, що наражало на розконспірування[20]. Зокрема вони виходили на котакт із Андрієм Б., колишнім вояком УПА, який оселився в околицях Любліна. Оскільки його «операційно використовувала» держбезпека, то він поінформував її про цей візит[21].

Тим часом становище кур'єрської групи погіршувалося. Надалі не було документів необхідних для безперешкодного пересування Польщею. Вдалося підробити бланки прописки, та все ж кур'єри не мали документів про військовий обов'язок. До того ж закінчувалися ті двісті доларів, які вони взяли з Заходу. «Богдан», який залишився без засобів на життя, разом із «Зенком» та «Лісовим» вчинив розбійний напад і здобув якісь гроші. Вчинив це всупереч наказові керівника групи, який боявся, що розслідування кримінальної справи виведе органи безпеки на кур'єрів. «Смирний» інформував мюнхенський провід про ситуацію групи у

[16] Там само, с. 78.

[17] М. Федак, *Напрямні у марші...*

[18] Василь Зброжек – вояк УПА з Грубешівського повіту.

[19] Михайло Снігур – діяч ОУН у Рава-Руському повіті.

[20] М. Федак, *Напрямні у марші...*

[21] T. Balbus, *„Okno na świat"...*, s. 99.

зашифрованих або написаних «симпатичним чорнилом» листах. Зокрема писав про потребу грошей та документів. Втім він не отримав жодної відповіді. Надходила зима, яка унеможливлювала кур'єрську працю. За такої ситуації Федак скликав усіх членів групи на нараду. «Богдан» приїхав із Мазур у супроводі «Зенка» та «Лісового», а також дівчини Оксани[22]. Присутність дівчини спричинила незадоволення «Смирного», оскільки «Богдан» не поінформував його про це заздалегідь.

Після наради кур'єри дійшли до висновку, що «Смирний» повинен негайно податися на Захід, аби особисто поінформувати центральний провід про ситуацію в Польщі. Подальше керівництво місією Федак довірив «Пімсті». Також він прийняв рішення, що з собою забере «Зенка», «Лісового», «Оксану» та «Зоню». «Смирний» наказав зібратися в хаті Олени Ротко. Там повідомив усіх присутніх про своє рішення, яке ті сприйняли позитивно. «Зоня» просила Федака про розмову віч-на-віч. Він відмовив, пояснюючи браком часу. Під прикриттям ночі група вислизнула з хати й бездоріжжям подолала десять кілометрів до того місця, де була головна квартира кур'єрів. «Смирний» занотував, що розмістив там своїх кур'єрів у двох будинках. Наступний день присвятили підготовці до походу. Уночі керівник групи вирушив до дому Марії Баюс. Порозмовлявши з нареченим та своєю матір'ю, вона також прийняла рішення про втечу на Захід. Наступного дня, рівно опівдні, група вирушила потягом зі станції у Кожухові до Єлєньої Гори. Подальшу трасу долали пішки.

Після прибуття до Німеччини «Зоня» представила «Смирному» факти, про які він раніше не знав. Виявилося, що її як і «Мирославу» арештували й вона також погодилася на співпрацю з безпекою, аби тільки вийти на волю. Після звільнення обидві зв'язкові були під пильним наглядом есбеків, які контролювали кореспонденцію дівчат. Безпека звернула увагу на телеграму, де родичка просила «Мирославу» негайно приїхати. Функціонери чекали в помешканні «Мирослави» на її повернення. Щойно тепер «Смирний» збагнув поведінку «Мирослави» під час першої зустрічі, її напад істерії та благання, аби кур'єри негайно тікали з Польщі[23]. Михайло Федак не знав, що польська СБ, довідавшись про його рішення алишити Польщу, негайно повідомила про це чехословацьку держбезпкеку (StB), яка втім не зуміла схопити втікачів[24].

У подальшому долі учасників місії склалися по-різному. «Смирний» виїхав до Канади, де працював учителем та в емігрантських організаціях. «Пімста», «Богдан» та «Зенко» продовжували виконувати функції кур'єрів. Іван Смарж загинув на Україні у 1950 р., куди його десантували з групою парашутистів[25]. Михайло Титус та Василь Зброжек уникли арешту. «Богдан» нелегально прокрадався до Польщі ще у шістдесятих[26]. Олена Ротко в 1950 р. намагалася втекти на Захід разом із нареченим Михайлом Фешем «Рогачем», який прибув із Німеччини спеціально по неї. Та під час перетину кордону її поранили й затримали. Михайло Феш зумів

---

[22] Оксана Снігур – сестра «Лісового».

[23] М. Федак, *Напрямні у марші...*

[24] I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona"...*, s. 100.

[25] T. Balbus, *„Okno na świat"...*, s. 96.

[26] Там само, с. 96–97; *Закерзоння...*, с. 91.

утекти[27]. У 1952 р. суд у Зеленій Горі покарав Олену Ротко десятьма роками ув'язнення[28]. Марію Цьок «Мирославу» ще впродовж багатьох років використовувала польська держбезпека. Вона брала участь у заходах проти польського антикомуністичного підпілля. Діяла й на радянській Україні. У 1960 р. виїхала до Канади з завданням вести агентурну діяльність серед тамтешньої української еміграції. Проте там вона порвала всі зв'язки з комуністичними спецслужбами. Змінила прізвище й вийшла заміж. Померла у 1992 р.[29]

Місія «Смирного» була частиною кур'єрської епопеї, що тривала ледь не до кінця комуністичного панування у Східній Європі. Емісари підтримували контакт між еміграцією та осередками української опозиції. Такого типу діяльність, хоча й не містилася в рамках тогочасного законодавства, була необхідною в реаліях тоталітаризму. Такою діяльністю займалися й польські опозиційні до комуністичної влади середовища. На жаль, кур'єрська акція принесла чимало жертв. Тільки внаслідок згадуваної операції «С-1» польські органи безпеки заарештували понад сто осіб, у тому числі шістнадцятьох кур'єрів, а тринадцять розстріляли[30].

З висоти нашого часу хочеться запитати, чи можна було обійтися без цих жертв. Чи аж стільки цінних людей мусило потрапити в лабета комуністичної безпеки? Заходів безпеки, застосованих кур'єрським центрами виявилося замало. Якби провід у Мюнхені правильно зінтерпретував висновки, що напрошувалися зі звіту «Смирного», кількість жертв могла бути меншою. Щодо людей, які постійно перебували усередині комуністичної системи, потрібно було ставитися з великою обережністю. Навіть той факт, що діяч гідно себе проявив під час партизанської війни не гарантував безпеки. Комуністичні органи безпеки, які оперували необмеженими репресивними можливостями, могли змусити до співпраці ледь чи не кожного.

Утім, історія кур'єрської акції це передусім історія величезної жертовності та героїзму емісарів. Перебуваючи в еміграції, у вільному світі, маючи можливість спокійно жити, вони пробиралися крізь «залізну завісу», щоби допомогти своєму народові, який жив у нелюдській системі. Їхня діяльність серед багатьох підтримувала дух опору, навіть тоді, коли закінчувалася неуспішно.

---

[27] T. Balbus, *„Okno na świat"...*, s. 104–105.

[28] I. Hałagida, *Prowokacja „Zenona"...*, s. 119.

[29] Там само, с. 271.

[30] T. Balbus, *„Okno na świat"...*, s. 101.

Сташинський – антиукраїнський терор КДБ в Європі

(на прикладі Німеччини)

Володимир Романчук

Минає п'ятдесят років, як у 1957 р. в Мюнхені на сходах будинку, в дорозі до редакції «Українського самостійника» раптово помер професор Лев Ребет. Як ідеолог українського націоналістичного руху був відомий серед української еміграції на Заході. Будучи вже людиною старшою, мав тоді проблеми з серцем, його несподівана смерть в дорозі не викликала ніяких підозрінь.

Коли два роки пізніше, восени 1959 р., на сходах будинку, в якому проживав Степан Бандера – лідер радикального ОУН(р) – знайдено його мертвого, українська еміграція пережила шок. Ніхто не мав сумнівів, що це було вбивство, але поліційне слідство викрило тільки отруєння, злочинець був невідомий і справу незабаром закрито.

У тодішній польській пресі ця подія мала також досить виразний відгомін. Інформації про невияснену загибель лідера націоналістів супроводжувались інсинуаціями про особливі зв'язки Бандери з німецьким політиком професором Оберлендером. Читач польської преси мав винести переконання, що Степан Бандера був зліквідований як невигідний свідок якихось «темних справ» німецького політика.

Можливо, справа смерті видатних українських діячів залишалася б і досі невиясненою, коли б не дивовижна подія. Два роки пізніше публічну опінію Заходу сколихнула сенсаційна вістка: в руки західнонімецької поліції здався агент КДБ, який признався до таємного вбивства двох українських еміграційних діячів у Мюнхені.

Для українців у Польщі вісті про ці події не були доступні, хоча деякі люди передавали їх у спрощеній, частковій формі, усно на засаді довіреності. Ширше події в Німеччині були і, можливо, залишаються досі, для більшості в Польщі невідомі. Наукова енциклопедія подавала, що Степан Бандера помер «в невияснених обставинах». Новіші видання подають, що був вбитий совєтським агентом.

Після півстоліття приклад злочинних дій радянської системи проти української еміграції в Західній Європі (і не тільки) вказує на тодішні два різні світи, на дві системи моральних вартостей. Після розвалу «імперії зла» залишилась у спадщині «радянська людина» на великому просторі і у великій кількості. Це і сучасна Україна з її труднощами в побудові громадянського

суспільства. Тисячі кагебістів, школених в дусі боротьби з українським «буржуазним націоналізмом», автоматично не змінили свого менталітету. Можливо, частина тепер зовнішньо перефарбована, знайшла собі місце в політиці, адміністрації, бізнесі, правоохоронних органах, та... мафійних структурах (бувший кагебіст з Білорусі загинув у Маґдаленці під Варшавою у голосній сутичці з поліцією). «Радянська мораль» часів СРСР, яка за таємні вбивства «ворогів народу» дозволяла нагороджувати виконавців державними відзначеннями, була глибоко закорінена і докінця хіба не щезла.

Бандитське обличчя Імперії

Процес 1962 р. в Карлсруе – перед Найвищим судом ФРН, підготовлений і ведений був справно, з німецькою ретельністю. Засідання Трибуналу відбувалися зранку і після обідньої перерви протягом п'ятьох днів. Крім журналістів з преси і радіо, дуже багато осіб хотіло бути на цьому небувалому процесі – винятковому під політичним і юридичним оглядами. У залі містилося 96 осіб. Місця були виділені для родин обох жертв і використані у значній кількості прихильниками С. Бандери. Німецькі студенти права боролися, щоб бути на процесі хоч півдня. З української преси (західної) найобширніший, детальний репортаж з процесу поміщений був у «Сучасності» в 11 і 12 числах за 1962 р.

Короткий акт оскарження обвинувачував підсудного Богдана Сташинського за ведення розвідувальної діяльності на терені ФРН і вбивство Льва Ребета 12 жовтня 1957 р. та Степана Бандери 15 жовтня 1959 р.

Зізнаючи перед судом, Сташинський розповів, що він народився 4 листопада 1931 р. в селі Борщовичі Львівської області. Батьки бідні, але національно свідомі селяни. Молодша сестра активно співпрацювала у п'ятидесятих роках з українським підпіллям. Половина села це були поляки, які до війни знаходилися в упривілейованому становищі. Після закінчення школи в «Борщевіцах» (таку назву вживав Сташинський), навчався у Львові, де почав студії на математичному факультеті. Як студент часто їздив «на зайця» (без квитка) додому по харчі. Весною 1950 р. його зловила транспортна міліція. Викликали в львівську міліцію, де капітан Ситниковський, не згадуючи про транспортну подію, почав розмову про українське підпілля в Борщовичах. Повідомив, що КДБ знає про співпрацю його молодшої сестри з підпіллям і про симпатії батьків до підпілля. Сташинському поставлено дилему: або піде на співпрацю з КДБ, або спричиниться до покарання сестри 25 роками ув'язнення і до заслання всієї його родини в Сибір; а йому самому загрожує також 25 років ув'язнення. Згода на співпрацю мала запевнити безкарність його сестри-підпільниці і сім'ї. Тоді він вибрав співпрацю і мав збирати інформації в селі та околиці і перевіряти ті інформації, які КДБ вже отримав іншими шляхами.

З літа 1950 р. Сташинський стає слухняним співробітником і передає в КДБ вісті зі свого села про діяльність підпілля. Згодом отримує поважніше завдання: включитися в підпільну групу в селі і розвідати про обставини вбивства радянського «протинаціоналістичного і протицерковного письменника» Ярослава Галана. Використовуючи зв'язки своєї сестри, Сташинський легко дістався до «лісу», саме до цього відділу, де перебував вбивця Галана

– Стахур. В лісі він на власні очі бачив, як керівник групи власноручно задушив дванадцятирічного хлопця, якого підозрювали у шпигуванні місця постою повстанців. Цю кошмарну подію Сташинський кілька разів нагадував перед судом, якби на оправдання своєї згоди на співпрацю з КДБ. Через кілька місяців викрався з лісу і склав точні інформації. Стахура пізніше схоплено, «але не внаслідок моїх інформацій», – виправдовував себе Сташинський перед німецьким судом. З цього часу він став постійним «таємним співробітником» КДБ з місячною платою 900 крб. Брав участь у ліквідації повстанських відділів у західних областях України до літа 1952 р.

Пізніше проходить дволітній шпигунський вишкіл у Києві. Вчиться фотографування, шоферування, володіння ручною зброєю. Вивчає німецьку мову, погодившися працювати як агент у Західній Німеччині. Для нього приготовили «біографію» на прізвище Йозеф Леманн і перекинули без контролю через кордон до Польщі. Опинився у Старґарді Щецінському і тут перебув під прізвищем Броніслава Качора кілька тижнів, щоб на місці вивчити «легенду Й. Леманна». Пізніше був перекинутий біля Франкфурту, знов без контролю, у Східну Німеччину, де його перебрав берлінський опікун з КДБ «Сергей». Він завіз Сташинського до «ізольованої зони» у Берлін-Карлгорст і помістив у законспірованій квартирі. У цій зоні містилася також радянська комендатура. Пізніше побував ще в інших містах Німеччини, а також у Щеціні. Кілька місяців 1955 р. працював у східнонімецькому місті Цвікау як фрезувальник. Згодом отримав відпустку на відпочинок над Чорним морем. Побував у Львові і за намовою старшої сестри відвідав рідне село, бо «родина йому все простила». Підпілля тоді вже не існувало.

З Берліна в 1956 р. їде до Мюнхену зустрітися з іншим рядянським агентом – «Надійчином», який працював тоді у видавництві «Український самостійник». Сташинський завозив йому гроші, а від нього отримав передачу з інформаціями, які перевозив до Берліна у валізі з подвійним дном. При наступних виїздах мав ще доручення вкидати у поштові скриньки листи, адресовані різним українським емігрантам, одноразово 30–50 листів. Для «Надійчина» (справжнє прізвище Іван Бісага) Сташинський привозив листи від родини в Україні. Бісага просив Сташинського передати «Сергею», щоб його перевели з Мюнхену до Східного Берліна, мовляв, за ним стежать американці. Завданням Бісаги було схопити Льва Ребета – редактора часопису – живим, при допомозі насонного порошка.

При таких виїздах Сташинський зустрічався ще з одним чоловіком у Мюнхені, якого мав вербувати до агентуральної діяльності. Під час процесу, на прохання суду, не виявлено прізвища чоловіка, який був під більшовицьким тиском, бо його дружина й дитина жили у східній зоні Німеччини.

У частих виїздах у Мюнхен виконував ще цілий ряд дрібних розвідувальних чи дезінформаційних завдань, напр., мав вислідити, де проживав видавець «Українського самостійника», або на доручення «Сергея» «загубити» гумові печатки видавництва у кав'ярні, де часто заходили працівники «Українського самостійника». Його начальство з КДБ і «Сергей» особисто постійно втовкмачували потребу «збирання інформацій про пов'язання українських

емігрантів з американськими і західнонімецькими розвідувальними службами, хто від кого бере гроші і скільки».

Підготовка і вбивство Льва Ребета

У 1957 р. Сташинський дістав від «Сергея» завдання вислідити в Мюнхені Ребета, людину діяльну на ідеологічній ділянці, теоретика еміграції. Отримав світлину, точний опис людини, приватну адресу й адреси редакцій, де працював Ребет. «Сергей» при кожній розмові повторював Сташинському, що керівники еміграції обдурюють простих емігрантів щодо становища в СРСР. Ці керівники є ворогами народу, вони стосують погрози і насильства супроти тих, які хотіли б повертатися на батьківщину, вони вербують людей для західних розвідок і ці люди займаються шпигунством в СРСР. Ворогів, які не хочуть порозумнішати, треба фізично ліквідувати.

Сташинський у Мюнхені поселяється в готелі, з якого може обсервувати будинок з приміщеннями «Українського самостійника» на Дахауерштрассе. По кількох спробах, вислідив квартиру Ребета і зробив фотографії. У вересні 1957 р. – зустріч Сташинського і «Сергея» з «чоловіком з Москви» в «ізольованій зоні» радянської комендатури в Берліні. Там «Сергей» знов говорив, що тих емігрантських керівників, які не хочуть порозумнішати, треба ліквідувати. Тоді справи з емігрантами підуть легше. Такі погляди він висловлював при кожній зустрічі і розмові зі своїм «підопічним», а слово «ліквідувати» було його поточним висловом. «Чоловік з Москви» показав отруйний пістоль-шприц і дав Сташинському зрозуміти, що тим має вбити Ребета. До тої зустрічі, всі розмови на цю тему мали радше теоретичний характер, а тепер побачив, що справа стала серйозною і зрозумів, що мусить виконати доручення, хоч воно було дуже неприємне для нього. Він тоді був уже переконаний, що «ворогів та зрадників народу» треба знищувати, бо тоді інші емігранти не будуть ворогами СРСР і повернуться на батьківщину.

«Москвич» пояснив Сташинському функціонування пістоля-шприца: при допомозі сильної пружини розривається скляна ампулка з отруйною рідиною, яка перетворюється в пару, людина втрачає свідомість, її кровоносні судини раптово якнайщільніше звужуються, при чому паралізується серце і жертва помирає на серцевий інфаркт; смерть приходить не пізніше десяти хвилин. Ампулка насаджена як стрільно на горішньому кінці двадцятисантиметрової алюмінієвої трубки; після розриву ампулки дрібненькі скалки скла залишаються на лиці жертви або падають на землю. Тому найкраще стріляти в груди, бо тоді нема жодних слідів. Годину–дві перед замахом треба вжити протиотруйну пілюлю, а після атентату роздушити іншу ампулку з протиотруйною речовиною, випари якої цілковито нейтралізують отруту з пістоля-шприца. «Сергей» пояснив, що зброя є якнайпевніша, бо її застосовано вже декілька разів з абсолютним успіхом.

На початку жовтня Сташинський отримав наказ полетіти в Мюнхен по подвійні фальшиві документи. Смертоносний «апарат» мав початково завезти у Західну Німеччину радянський дипломатичний кур'єр, але остаточно пістоль вмонтовано в консервну банку, щоб не знайшли митники у випадку контролю.

За дорученням, Сташинський мав виконати атентат на Льва Ребета в сходовій клітці будинку, де була українська редакція. Якби хтось несподівано став свідком смерті Ребета, він не повинен утікати, а вдавати, що «рятує» несподівано померлого на серцевий удар.

У Мюнхені Сташинський замешкав у готелі недалеко будинку, де містилась українська редакція. Одного дня, побачивши здалека Ребета, Сташинський піднявся на перший поверх будинку, а почувши, що Ребет увійшов до будинку і піднімається сходами, став сходити вниз... Коли вони зрівнялися, Сташинський вистрілив ампулку Ребетові в лице і не оглядаючись вийшов, по дорозі викинув пістоль-шприц до потоку. Повернувшися в Берлін, телефонічно повідомив «Сергея», а до Москви вислав звіт з закодованим повідомленням, що він «привітав відому йому людину і що це привітання виконано добре».

В процесі Сташинський зізнавав, що не міг відмовити виконання наказу, бо мусив би рахуватися з гострими дисциплінарними карами. Одночасно «Сергей» вмовляв його постійно, що він може вважати себе «рятівником нації», виконуючи таке чи інше доручення. З морального боку вбивство видавалося б недопущене, але з політичного боку вважав тоді, що все впорядку, бо ворогів народу треба нищити і такий вчинок правильний та виправданий. В нього сформувались переконання типової радянської людини, що «все є добре, що партія за добре вважає». Він діяв з наказу і з власного переконання.

Цитата зі слідчого протоколу від 14 вересня 1961 р.:

«Я поволі переконувався в правильності радянського режиму і щораз більше присвоював собі погляд, що все роблю для добра радянського народу... Я був переконаним комуністом і чинив з політичного переконання... Неповернення на батьківщину я вважав зрадою. Це випливало з мого комуністичного виховання. З другого боку, я співчував родинам моїх жертв, але ж ішлося про ворогів російського народу. Моє комуністичне виховання диктувало твердість... Коли в Берліні я побачив фільмовий тижневик [фільмова хроніка – *В. Р.*] про похорон Бандери, це зшокувало мене і спричинило мою переорієнтацію».

Підготовка і вбивство Степана Бандери

У травні 1958 р. Сташинський з доручення «Сергея» їде до Роттердаму у зв'язку з відзначенням двадцятиріччя смерті полк. Євгена Коновальця (вбитого вибухівкою в Роттердамі радянським агентом у 1938).

В КДБ розглядали варіант: при допомозі вибухівки Сташинський виконає бомбовий замах на Бандеру саме при такій нагоді, незважаючи на можливу кількість інших жертв.

У Роттердамі над могилою Коновальця Сташинський побачив Бандеру, який був там головним промовцем.

У січні 1959 р. Сташинський отримав від «Сергея» доручення вислідити в Мюнхені Степана Бандеру, який працював на Цеппелінштрассе, 67, а проживав у місті під псевдонімом С. Попеля. Вислідивши квартиру С. Попеля, де фактично проживав Бандера, Сташинський повернувся в Берлін. Тут «Сергей» висловив йому своє задоволення та захоплення результатами розвідувальних дій у Мюнхені.

У квітні Сташинського викликають до Москви, а там в готелі зустрічається з Георгієм Аксентієвичем – одним з визначніших керівників КДБ, як його окреслив «Сергей». Серед довшої розмови, м. ін., про деталі атентату на Ребета, Сташинський почув, що «рішено також зліквідувати Бандеру у відомий спосіб» і що йому «цю ліквідацію доручено».

Для Сташинського, що добре знав радянські відносини, було ясно, що таке рішення могло вийти тільки від колективного керівництва, з кола політично визначних людей – від уряду СРСР або від ЦК КПРС. Туди належав також Шелєпін – голова КДБ.

Георгій Аксентієвич розповів про цю саму, але удосконалену зброю: дві трубки з двома отруйними ампулками і з окремою сіткою, завданням якої було затримати скалки скла, щоб вони не поранили лиця жертви і не залишили жодного сліду. Подвійна трубка і ампулка були призначені для охоронця Бандери, бо в Москві було відомо, що Бандера без охорони не ходить. Атентат повинен бути виконаний в будинку, де живе Бандера або в гаражі при будинку. Сташинський отримав також патентові ключі до дверей цього ж будинку. Після розмови вони випили шампанське за успіх.

Отримавши зброю від зв'язкового офіцера, Сташинський у травні повертається в Берлін і зараз дістає доручення полетіти до Мюнхену. Першого разу він не виконав атентату, бо, як пояснив зверхникам, зламався ключ до будинку, в якому знаходилася квартира Бандери.

У жовтні 1959 р. Сташинський дістав доручення з Москви полетіти до Мюнхену і виконати атентат на Бандеру. Слідивши Бандеру, побачив, що він ходить раз з охороною, іншим разом – сам. Одного разу вислідивши, коли Бандера від'їхав з місця праці, Сташинський поїхав на вулицю, де знаходилася квартира Бандери, і чекав його приїзду. Побачивши, що Бандера під'їжджає сам, без охорони, рішив діяти. Патентовим ключем відкрив двері будинку і піднявся сходами вгору. Коли почув, що відчиняються вхідні двері, почав сходити вниз і зустрівся з Бандерою при дверях, з яких той намагався вийняти ключ одною рукою, бо в другій тримав торбинки з покупками. Сташинський спитав, «чи замок не функціонує», а Бандера, витягши ключ, відповів, що «все в порядку», при чому повернувся лицем до Сташинського. Тоді цей вистрілив обидві отруйні ампулки в обличчя своєї жертви. Не оглядаючись, Сташинський відкрив вхідні двері і попрямував до готелю по свої речі. По дорозі викинув ключі і зброю. Повернувшися до Берліна, повідомив «Сергея» і знов написав два звіти про свій вчинок, де повторив, що він «привітав відому йому людину і привітання було виконане добре».

На початку листопада 1959 р. в «ізольованій зоні» радянської комендатури в Берліні, Сташинського з «Сергеєм» зустрів генерал КДБ (правдоподібно начальник тамтешнього управління КДБ), від якого Сташинський довідався, що за виконання обох завдань йому призначено бойовий орден «Червоного прапора» – фактично військовий орден, яким під час миру відзначаються тільки спеціальні заслуги. Генерал підкреслив, що це велике та надзвичайне відзначення і тепер йому відкривається шлях до великої кар'єри і що в Москві він пройде спеціальний вишкіл.

Сташинського викликали до Москви для урочистого вручення ордена. Там найвищий зверхник поінформував Сташинського про його дальшу працю: річний спеціальний вишкіл

КДБ, удосконалення німецької мови та точних знань про Німеччину, вивчення англійської мови та планування дальшої праці в Західній Європі. Він мав далі працювати, як за останні три роки, і виконувати атентати. В головному будинку КДБ його прийняв Шелєпін (тодішній голова КДБ) і в присутності зверхників Сташинського в урочистій обстановці прочитав указ Президії Верховної ради СРСР від 6 листопада 1959 р., підписаний Ворошиловим та Ґеорґадзе про надання ордена, сам вручив його Сташинському, затримуючи в себе грамоту. При нагоді Шелєпін детально розпитував Сташинського про обставини смерті Бандери.

Зверхники відмовляли Сташинському згоду на одруження з німкою Інґе Поль. Тепер у присутності Шелєпіна він повторив своє прохання і отримав від нього дозвіл на одруження при умові, що його німецька наречена переїде до Москви і погодиться на співпрацю з КДБ. Шелєпін дав також згоду на подорож до Берліна, якої відмовляв зверхник Сташинського.

В розмові зі своєю нареченою він признався, що є українцем, що зветься Сташинський і є на службі державної безпеки СРСР. При цьому подав їй також передумови, поставлені йому для одруження. Тоді Інґе Поль запропонувала втечу на Захід. Сташинський не прийняв такої пропозиції. Його політична переоцінка та душевна переорієнтація не пішли ще так далеко.

Наречена Інґе погодилася виїхати з ним до Москви, і подорож відбулася на початку січня 1960 р. У Москві проживали кілька місяців у готелях. Сташинський старався про дозвіл поїхати до Берліна для одруження, але не міг такого отримати. Рахувався з думкою самовільно поїхати туди зі своєю нареченою. Несподівано дістав такий дозвіл у квітні і вони повінчалися з Інґе Поль у цивільному уряді та католицькій церкві і в травні повернулися до Москви.

Перебування в Москві посилило його внутрішню боротьбу і сумніви морального характеру, які почалися вже від вбивства Ребета, хоч тоді були вони слабкими. Тепер він виразніше усвідомлював цинізм його опікунів, які пропонували бомбовий замах на Бандеру в Роттердамі на могилі Коновальця. На застереження Сташинського, що там могли загинути невинні жінки й діти, «Сергей» зареагував: «вони також не звертали б уваги на наших жінок і дітей».

Німецька книга про адмірала Канаріса переконала його, що немає різниць між ґестапо і КДБ, а німецькі книжки про життя в Америці відкрили йому очі на кращий світ. Ці і подібні книги він мусив читати під час свого дальшого вишколу. Також польські комуністичні газети та віденська «Фольксштімме» з'ясовували ситуацію на Заході об'єктивніше, ніж радянська преса.

У готелі спостеріг, що його підслуховують. Шукаючи за блощицями, побачив кабелі підслухового апарату. Вже раніше зверхники закидали йому, що замість виховати свою жінку на радянську людину, він цілковито підпав під її вплив. Листи проходили нічим немасковану цензуру. Коли повідомив зв'язкового офіцера про вагітність своєї жінки, цей порадив зробити аборт – «таке в Росії дозволяється» – і це вдарило його як обухом. Найбільшим ударом стала відмова поїхати в Берлін на Різдвяні свята. Його дружина могла подорожувати, але він мусив залишатись у Москві.

Тоді він рішився розказати жінці всю правду про себе. Її порада була коротка: тікати на Захід. Він почав задумуватися, чи не втекти під прізвищем Йозефа Леманна як східнонімецький

втікач, не признаючись при цьому, ким він є і які злочини виконав. Обговорювали з жінкою можливість зголоситися до посольства НФР у Москві.

У січні 1961 р. Інґе Сташинська виїхала до Східного Берліна, домовившись перед тим про таємний спосіб листування з чоловіком. Сташинському в березні не дозволено поїхати до Берліна з нагоди народження сина. Коли в серпні надійшла телеграма, що його син несподівано помер, Сташинський міг поїхати на похорон у товаристві зв'язкового офіцера КДБ, який пояснював своє товариство тим, що, можливо, американські розвідники отруїли його дитину, щоб заманити його самого до Берліна і там схопити.

Втеча

По розмові з жінкою, вони вирішили втекти до Західного Берліна на день перед визначеним терміном похорону дитини. Будиночок батьків дружини у підберлінському селі Дальґов був під постійною охороною радянських та східнонімецьких розвідників, які кружляли по навколишніх вуличках у трьох автах. Попри те, Сташинському з дружиною вдалося непоміченим вийти задніми дверима, пройти городами і під кущами добратися до дороги в сусіднє село Фалькензее. Там найняли автомашину і, об'їжджаючи Берлін від півночі, в'їхали без перешкод до Східного Берліна, а далі електричним поїздом до Західного. Там відвідали тітку Інґе Сташинської, якої чоловік відвіз «Йоші», як його звали в родині жінки, до західної поліції. Втікаючи, Сташинський здавав собі справу з великої небезпеки, яка йому загрожує. Як зізнавав перед судом, радянських агентів, які втікають на Захід, раніше чи пізніше, досягає рука КДБ. Рішився на втечу тому, що не хотів більше виконувати атентатів, щоб перестерегти людей і охоронити не тільки себе, але й інших.

Перед судом Сташинський називав себе росіянином і одночасно говорив про своє українське походження. Пояснював це тим, що для нього окреслення «росіянин» вказує на державну приналежність.

Німецькі адвокати, які виступали в суді, оборонець Зайдель, правові заступники від родин Ребета й Бандери, члени суду та інші особи, напр., експерти, виявляли велике знання української проблематики, зокрема історії українських визвольних змагань і мети, які ставила собі еміграція.

Експерт судової медицини ствердив, що на основі проведених експериментів, при допомозі зреконструйованого пістоля-шприца, випарами синильної кислоти [kwas cyjanowodorowy, „pruski" – *В. Р.*] можна вбити людину і після двох днів неможливо знайти які-небудь сліди в убитого.

З протоколів розтинів тіл Ребета та Бандери, які проведено безпосередньо після їх смерті, виникало, що в тілі Ребета не знайдено ніяких слідів, бо розтин проводили після двох днів. У випадку Бандери, на другий день після смерті, стверджено без жодного сумніву, що смерть наступила внаслідок дії синильної кислоти. Біля уст помічено поранення від скалок скла, чого тоді не можна було нічим пояснити.

В час розтину обох тіл нічого не було відомо про можливість вбивати людину при допомозі отруйних випарів з пістоля-шприца.

Кримінальний інспектор Фанґауер, який керував поліційним слідством проти Сташинського, спочатку зовсім не вірив його розповідям і вважав їх твором фантазії. Але при конфронтації цих розповідей з перевіреною документацією – підтверджені дати польотів підсудного до Мюнхена і назад, замешкання в готелях і всі деталі відносно вбивства Ребета і Бандери привели до незаперечного переконання, що арештований говорить правду.

Німецький експерт від розвідувальної роботи СРСР, радник фон-Бутляр докладно описав апарат КДБ і зміни, які зайшли в ньому після XX з'їзду КПРС. «Відновлення принципів соціалістичної законності», на його думку, не означало відмови від засобів терору, а умовну лібералізацію цих засобів: тепер введено співвирішальність і колегіальнісь на місце давнішої самоволі. Александр Шелєпін, який до 1961 р. очолював КДБ, пізніше став секретарем ЦК КПРС, якому підлягали всі справи безпеки, в тому і контроль над КДБ. Сташинський був таємним працівником КДБ, а доручення, які отримував, були колегіально вирішувані на високому щаблі радянського апарату безпеки. Маскована назва для КДБ є «Науково-дослідний інститут». Цей експерт підтвердив, що кожний агент-перебіжчик мусить рахуватися з пімстою КДБ. Є багато випадків викрадання людей.

Фон-Бутляр подав у суді сенсаційну вістку, що колишній співробітник німецької розвідувальної служби «Нахріст дінст» – Гайнц Фельфе, який виявився радянським агентом і знаходиться під арештом, повідомив Східний Берлін про втечу Сташинського та про його самооскарження. Фельфе в якийсь спосіб здобував інформації про хід справи «слідства Сташинського». Німецька розвідувальна служба перехопила в жовтні 1961 р. зашифровані радіоінформації з Москви, призначені для Фельфе, де ставлено питання про реакцію на голосно розповсюджену у Східному Берліні московську версію смерті Бандери.

Перед судом виступав також експерт-психолог проф. Равх, який схарактеризував Сташинського як людину великої інтелігенції та знаменитої пам'яті. Психічно він є цілком здоровою людиною, яка повністю відповідає за свої вчинки. А щодо проблеми його правдомовності: в ньому рівноважиться вольова тугість з вольовою м'якістю – в основному він людина м'яка; вміє твердо подолати свої почуття та внутрішні переживання. Це людина твереза, несхильна фантазувати чи розповідати казки. Він здібний швидко орієнтуватись і охоплювати суть справи. Оскаржений є людиною, яка не завжди вміє думати самостійно; він постійно потребує якогось авторитету, якому радо кориться. Таким авторитетом для нього була комуністична ідеологія та КДБ, а опісля – його жінка. Годі уявити собі його втечу без її ініціативи. Вцілому Сташинський є особою ще невизрілою.

Оборонець оскарженого: не слід забувати, що оскаржений пройшов упродовж семи років досконалу психічну дресуру.

В останній день процесу Сташинський склав заяву, що вважав Ребета й Бандеру противниками та ворогами народу. Головним мотивом його вчинків був примус наказу, який йому

було дано. Коли згодом він перемінився політично та ідеологічно, пізнав, що його вчинки є злочинними.

Федеральний прокурор д-р Кун підкреслив, що йдеться про політичне кримінальне вбивство, про атентати на двох провідних політиків українського екзилю і що фізична ліквідація емігрантських провідників виконується, як це окреслив Сташинський, в інтересах російського народу. Процес став сенсаційним тому, що вбивця був виконавцем рішень та наказів КДБ. Наказодавці не є якоюсь групою політичних екстремістів, а найвищими службовцями державної інституції. До того, найвищі державні органи схвалюють рішення вчинити кримінальні вбивства і нагороджують виконавця орденом. У цьому процесі йдеться також про грубе порушення суверенності іншої держави – Німецької Федеративної Республіки. КДБ, давши в руки Сташинському вбивчу зброю, вклав у ці руки також і престиж своєї держави...

Оскаржений був свідомий неморальності своїх вчинків. Діяв планово й продумано; був свідомий, що йдеться про підступні атентати. Ці кримінальні вбивства були виконані з порушенням принципів міжнародного права. Сліпий послух не може звільнити людину від виконаного нею злочину. Велика сповідь оскарженого, яка в таких випадках рідко трапляється, заслуговує на визнання, але злагіднюючих обставин йому визнати не можна.

Тому прокурор запропонував покарати Сташинського досмертною тюрмою.

Адвокат Нойвірт заявив від імені Ярослави Бандери, що їй ідеться передовсім про те, щоб оборонити добру пам'ять її чоловіка та вияснити причину його вбивства і що вона не прагне пімсти. Він підкреслив, що український визвольний рух заступає засаду, що смерть за ідею не страшна і що кожен готовий вмерти за неї. Хоч процес був чисто кримінальний, його основа і тло – чисто політичні – йдеться про визвольну боротьбу всього народу. Оскаржений став об'єктом диявольських методів більшовицького режиму, перебравши на себе роль сучасного яничара, який в найпідліший спосіб використовує свою сестру, щоб вкрастися в довір'я національного підпілля. Він свідомий засади «не вбивай», але він убив Ребета – ідеолога і Бандеру – організатора українського визвольного руху. «Знищення Ребета і Бандери послабило визвольні позиції українців» – такою є диявольська логіка наказодавців з Москви.

Нойвірт згадав драматичну роль Інґе Поль і факт, що спинено судове доходження проти проф. Оберлендера, проти якого Кремль повів наклепницьку кампанію. Свою промову він закінчив: Лев Ребет та Степан Бандера, які впали на полі свободи України, впали, тим самим, також на полі європейської свободи.

Адвокат Мієр, правний заступник співобвинувача Дарії Ребет, сказав, між іншим: процес насвітлив визвольну боротьбу українського народу. Сили українського визвольного руху коріняться в Україні, а не в еміграції; ОУН з-за кордону тільки підтримує ці намагання на батьківщині. Трагізмом цього процесу вважаю смерть двох заслужених борців за державну самостійність України.

Із слів Дарії Ребет: «... мені дуже важко бути в ролі співобвинувача. Оскарження стосується до наказовців – російсько-більшовицького режиму, радянської системи, в яку людину

вбудовано безоглядно і майже фаталістично, і в якій вона стає механічним складником. [...] З чисто людського погляду, оскарженого можна жалувати, і я не кладу ніякої ваги на те, щоб його покарати гостро. Справу Сташинського я бачу як явище, що є віддзеркаленням трагічної долі нашого народу. Це явище... є тільки одним фрагментом в усьому історично-політичному комплексі змагань українського народу до вільного, людського, державно незалежного життя... Далекосяжна роль московських можновладців та наказодавців у розгляданих на цьому суді речах, ясно доводить, що проблема України є для московської митрополії саме проблемою, питома вага якої зростає дедалі все більше...».

Цитата із закінчення виступу дочки С. Бандери – 21-річної Наталії:

«Мій незабутній батько виховав нас у любові до Бога й України. Він був глибоко вірним християнином і загинув за Бога і за незалежну, вільну Україну... Мій блаженної пам'яті батько залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само – життя мого брата та моєї сестри і української молоді».

Виступили також адвокати з Америки – бувший член Конгресу – Ч. Керстен та секретар Українського народного союзу в США проф. Я. Падоха.

Оборонець Гельмут Зайдель вказав на те, що процес є знаменним вирізком з визвольної боротьби одного з великих народів – народу українського і що за його перебігом з великим напруженням та увагою стежать весь світ та українська еміграція. Оборонець наголосив, що в 1950–1957 рр. Сташинський потрапив у млин ідеології і його волею керував постійно хтось інший. Підсудного не можна трактувати як відповідального виконавця, а тільки як помічника у виконанні злочинів, бо головний виконавець не сидить тут, на лаві підсудних. Сташинський отримав накази вбивати від уряду своєї країни, діалектичний матеріалізм став для його визнавців чимось в ролі релігії. Сташинський прийшов ніби з іншого світу, де не існують критерії моралі, де нема індивідуальної волі, і де все життя підкорене беззастережному служінню більшовицькій системі. Підсудний був тільки сліпим знаряддям Комітету державної безпеки в СРСР.

Вирок

Проголошеним через тиждень вироком, суд визнав оскарженого винним у допомозі при виконанні кримінального вбивства в двох випадках і засудив його на вісім років важкої тюрми. Слідче ув'язнення зараховано в строк покарання.

В обґрунтуванні вироку, головуючий Гайнріх Ягуш подав аналіз політичного тла, на якому виникли два наказані державними органами кримінальні вбивства.

«У квітні 1957 р. зближається для Сташинського внутрішня і зовнішня катастрофа, – сказав Г. Ягуш. – Він має вишпигувати в Мюнхені ідейного керівника однієї української політичної групи. Влітку того ж року коротко і ясно йому наказують вбити Ребета... Спеціальний висланник Москви показує йому, як поводитись з отруйною зброєю..., яку вже вживали проти людей з найкращим успіхом. Ця зброя викликає раптову смерть і не залишає жодних слідів...

Радянська таємна служба безпеки тепер уже не вбиває свавільно, тепер вбивають людину на виразний наказ уряду. Політичне вбивство є тепер, так би мовити, інституційоване.

Якби не радянська система, яка розцінює вбивство, виконане в державному інтересі, як допущений та необхідний засіб, то підсудний був би сьогодні вчителем десь в Україні... На підставі одного попереднього процесу відомо, що СРСР надуживав члена свого представництва для шпигунства проти НФР. Тепер з прикрістю треба ствердити, що уряд СРСР наказує і здійснює на території НФР замахи кримінальних вбивств... Незважаючи на факт, що кільцеві судини серця Ребета були пошкоджені, стверджено, що його смерть виникла внаслідок вчинку підсудного...

Згодом на доручення тих самих офіційних кіл у Москві, КДБ спрямовує оскарженого на екзильного політика Степана Бандеру, який також живе у Мюнхені як провідник однієї української групи... Бандера надходить коротко перед годиною 13.: Сташинський вкрадається до будинку і діє там неначе якийсь рафінований автомат – стріляє своє отруйне стріливо в обличчя жертви і з поспіхом зникає...

Оскаржений вміє подати такі деталі, про які фактично може знати тільки той, хто був причетний до даної справи... Провокацію з радянського боку треба виключати. В цьому випадку він повинен би подати на радянське доручення тільки себе як виконавця злочинів. У ніякому разі йому не доручали б складати зізнання, які спеціально компрометують СРСР. Ні за жодних умов він не міг би твердити про обговорений план транспортувати отруйну зброю при допомозі дипломатичного кур'єра... Хто під час судового процесу бачив поведінку підсудного та чув його з'ясування, ледве чи буде сумніватися в правдивості його визнання. Так його оцінив експерт...

Оскаржений в обох випадках не був виконавцем вчинку. Хоч сам виконав потрібні для вбивства вчинки, він був тільки знаряддям та помічником. Винуватцями, тобто виконавцями вбивств є ті, хто відповідально запланував атентати і щодо особи, і щодо місця, і щодо самого перебігу вбивства, при чому вони розпрацьовані аж до найменших деталів... Сташинський тримався меж, точно визначених йому наказодавцями».

Українська еміграційна преса: цей небувалий процес у Західній Європі ведений був дуже коректно і дуже об'єктивно. Це заслуга високого професіоналізму федеральних суддів, як і ретельної підготовки потрібного матеріалу слідчими органами.

Була це чергова комометація злочинного КДБ і доказ, що назва «імперії зла» для СРСР не виникла безпідставно. Наслідки існування «імперії зла», зокрема моральні спустошення, не зникли з її розвалом і будуть ще довго відчуватися, передовсім на давньому імперіальному просторі (одної шостої частини Землі). На жаль, і в незалежній Україні, за яку в мирному часі впали жертвами в нерівній боротьбі Лев Ребет і Степан Бандера.

Зло не зникає само, і тому потрібно нагадувати такі яскраві приклади злочинної діяльності проти українського визвольного руху, щоб подібне ніколи не повторилося.

Події в Україні 2004 р. показали, що отрута буває там ще політичною зброєю.

В ім'я української науки

Юрій Макар, Віталій Макар

Серед провідних українських вчених сучасності помітною є постать Любомира Винара – засновника і беззмінного редактора «Українського історика», одного з ініціаторів створення і багаторічного голови Українського історичного товариства, голови Світової наукової ради при Світовому конгресі українців, почесного доктора ряду університетів, автора численних досліджень з історії України, української державності, українського суспільно-політичного і духовного життя, засновника нових напрямів наукових досліджень.

Народився видатний вчений 2 січня 1932 р. у Львові в родині українських педагогів. Батько Любомира, Іван, був директором дівочої гімназії ім. Кокорудзів, мати, Евфрозина – директоркою народної школи ім. Бориса Грінченка. Як згодом згадував сам Любомир Винар, у Львові заклалися основи його світогляду, значною мірою під впливом родинних традицій, а передусім – під безпосереднім впливом батька, який свого часу був сотником 1. Українського полку ім. Богдана Хмельницького в Армії УНР у 1918–1920 рр.

У 1944 р. родина Винарів вимушено залишила Львів, перебравшись спочатку до родичів у Богуміні, що у Верхній Сілезії, потім до Праги, а звідти – до Баварії. Любомир вивчав у Мюнхенському університеті суспільно-політичні науки, а історію, археологію, літературу і філософію – в Українському вільному університеті, який на той час вже діяв у Мюнхені. А бібліотечні науки та архівознавство молодий науковець засвоював в університеті в американському Клівленді. Дисертацію на здобуття докторату (за українськими вимірами – наукового ступеня кандидата наук) – *Українсько-молдавські політичні взаємини в другій половині XVI ст.* – захистив 1957 р. Його науковий керівник Олександр Оглоблин вважав дослідження Любомира Винара однією з кращих дисертацій, захищених в УВУ. Цю думку підтримала й відома українська дослідниця Наталія Полонська-Василенко, яка була одним із рецензентів роботи Винара. Габілітаційна праця Любомира Винара стосувалася постаті Андрія Войнаровського. Загалом ювіляр пройшов ґрунтовну підготовку до майбутньої наукової діяльності у відомих – українських і позаукраїнських – вчених в Європі та Америці. Маємо на увазі вплив на нього, перш за все, таких визначних вчених, як: Олександр Оглоблин,

Наталія Полонська-Василенко, Володимир Кубійович, Борис Крупницький, Петро Курінний, Ярослав Пастернак, Джесі Шіра, С. Гаррісон Томсон, С. Р. Ранґанатан та ін.

Завдяки контактам з названими і неназваними вченими, Любомир Винар бездоганно оволодів науковою методологією дослідження, джерелознавством, бібліологією та іншими дисциплінами. Поряд із суто історичними дослідженнями, Л. Винар зайнявся етнічними студіями і, за оцінкою іншого видатного українського вченого в діаспорі, Аркадія Жуковського, досягнув у цій галузі міжнародного рівня. До речі, сказане можна віднести до всіх галузей наукових пошуків Любомира Винара. За свою трудову кар'єру ювіляр працював в університетах США – Колорадському, Денверському, Боулінґ-Ґрінському, Кентському і, звичайно, в Українському вільному університеті.

Якщо ж говорити про наукові здобутки ювіляра і задатися питанням, які ж його найбільші досягнення у цій справі, то відповісти, з одного боку, не просто, а з іншого, – не дуже й складно. По-перше, як організатор науки, Л. Винар заснував із своїми однодумцями науковий часопис «Український історик», перше число якого побачило світ у 1963 р. За понад сорок років вийшло 168 томів. За цей час змінювалися не тільки автори, редколегія, значною мірою – спрямованість журналу. Проте незмінним залишився головний редактор. За словами Володимира Кубійовича, поява «Українського історика», поряд з виданням *Енциклопедії українознавства*, стала найбільшим здобутком української наукової діаспори. Завдання, яке звалив на себе Любомир Винар, полягало в тому, щоб згуртувати постійних співпрацівників журналу і водночас забезпечити його безперебійну появу. Це нелегке завдання він стійко продовжує виконувати без будь-яких гонорарів і нагород, виключно, з почуття обов'язку перед українським народом і наукою.

Із здобуттям Україною незалежності, Любомир Винар одним із перших подбав, щоб здобутки української суспільствознавчої науки в діаспорі потрапили на Батьківщину, де, на превеликий жаль, протягом багатьох десятиліть писалася неправдива історія не лише власного народу, а й всесвітня історія. Більше того, ввіз до тодішньої УРСР «Українського історика» був заборонений. І лише окремі примірники потрапляли до українського читача в Україні. Спостерігалося своєрідне протиборство між «Українським істориком» і «Українським історичним журналом». В останньому об'єктивне висвітлення історичного процесу в Україні підмінялося вихвалянням «досягнень» за часів УРСР. Національні ж аспекти власної історії в ліпшому випадку замовчувалися, а в гіршому – спотворювалися. Щоправда, головні редактори УІЖ, такі як: Павло Калениченко чи Федір Шевченко намагалися хоч якимось чином доносити історичну правду до читача, бодай «езоповою мовою», що їм коштувало займаних посад, особливо останньому. Але загалом зусилля окремих учених не могли суттєво вплинути на характер заідеологізованих досліджень, хоча, як показало життя, зберегли основу до їх відтворення та розвитку, коли наступив слушний момент.

Таким моментом стала незалежність Української держави в останній декаді XX ст. Ось тут то й відіграв належну роль організаторський хист і дослідницька цілеспрямованість Любомира Винара. Завдяки його співпраці з ученими в Україні, «Український історик» та

УІТ поступово, але неухильно переміщувалися в Україну. До Редколегії часопису головний редактор залучив науковців, які живуть і працюють в Україні. Нині вони складають добру половину Редколегії, представляючи університети і академічні наукові установи Києва, Львова, Острога, Чернівців та інших міст України.

Разом з тим, в Україні почали виникати осередки УІТ. Їх кількість в різних містах, переважно в університетах, до кінця дев'яностих років наблизилася до двадцяти. Якщо бути відвертими, то частина з них особливої діяльності не розгорнула. Однак, осередки УІТ у Києві, Львові, Дрогобичі, Луцьку, Острозі, Чернівцях, Черкасах, Хмельницькому виказали значну активність.

Оскільки ми представляємо Чернівецький університет, то хотіли б дещо сказати про нашу співпрацю з професором Винаром у суспільствознавчих дослідженнях. Розпочалася вона під кінець дев'яностих років. Плідні розмови про взаємодію ми провели у січні 1999 р. у Кенті (США) в домі члена правління УІТ, доктора Осипа Мартинюка. Так склалося, що один з нас приїхав у справах до США, а інший перебував там на стажуванні. Власне, на зустрічі в Кенті було остаточно досягнуто домовленості і накреслено у загальних рисах програму проведення Конгресу українських істориків у Чернівцях. Попередньо на цю тему розмови уже велися, зокрема у Чернівецькому університеті. Конгрес мав стати новим явищем в українському науковому середовищі. На думку Любомира Винара, він мав об'єднати зусилля українських вчених власне з України і з діаспори, щоб покласти край їх поділові на «вітчизняних» і «зарубіжних».

У травні 2000 р., під час свого чергового візиту до України, Любомир Винар, перебуваючи певний час у Чернівцях, разом з нами провів усю підготовчу роботу до проведення Конгресу, який тоді й відбувся. У його роботі взяли участь понад триста українознавців з дев'яти країн світу. Відрадним став факт, що серед них було чимало неукраїнців – з Німеччини, Литви, Польщі тощо. Після того, з інтервалом у три роки, відбулося ще два конгреси – в Кам'янці-Подільському і в Луцьку на базах тамтешніх університетів. У підсумку кожного з конгресів видаються їх багатотомні матеріали.

Щоб закінчити з Чернівецьким університетом нагадаємо, що професор Винар неодноразово брав участь у засіданнях осередку УІТ, у наукових конференціях і семінарах, робив виклади для студентів, рецензував магістерські роботи, поповнював наукову бібліотеку ЧНУ. Оцінюючи заслуги Любомира Винара перед Чернівецьким університетом, Вчена рада одностайно надала йому цілком заслужено титул Почесного доктора. До речі, такого титулу він удостоєний й у інших університетах України, як наприклад, Волинському, Острозькій академії.

Повертаючись до науково-організаторської діяльності Любомира Винара, варто підкреслити, що ще на її початках він брав активну участь у створенні, розбудові і діяльності багатьох українських діаспорних, суто американських і міжнародних наукових організацій і видавництв, крім вже згаданих «Українського історика» та УІТ. Зокрема, 1963 р. він став головою Ініціативної групи Українського генеалогічного і геральдичного товариства, в якому став

заступником, а головою – Олександр Оглоблин. Двома роками раніше наш ювіляр виступив співініціатором створення Асоціації українських університетських професорів, став першим її секретарем, а згодом президентом. У ті ж роки у співпраці з Левом Биковським заснував Український бібліологічний інститут – науково-видавничу установу, котра діяла до 1980 р.

На окрему згадку заслуговує діяльність Любомира Винара у Науковому товаристві ім. Шевченка та Українській вільній академії наук, дійсним членом яких він залишається до нині. З НТШ його пов'язує передусім співпраця з *Енциклопедією українознавства*, а пізніше й *Енциклопедією української діаспори*. На пропозицію В. Кубійовича та О. Оглоблина ювіляр протягом 1975–1978 рр. очолював Історично-філософську секцію НТШ. А з часу, коли відкрилася можливість відновлення НТШ в Україні, не покладаючи рук, працює над його розбудовою. Протягом півтори десятків років спільно з Олегом Романівим, який, на жаль, відійшов у інший світ, ювіляр разом із ученими з діаспори та України приклав чимало зусиль до того, щоб ця українська установа відновила свій науковий потенціал і зібрала навколо себе дочірні НТШ, що виникли в інших державах, через те, що в Україні вона була заборонена.

Ще з 1954 р. ювіляр був членом Історичної секції УВАН. З 1968 р. став дійсним членом Академії, а з 1992 р. очолює її Історичну секцію. У 1998 р. Л. Винара обрали віцепрезидентом УВАН і головою її Видавничої комісії. Надзвичайно плідну роботу веде ювіляр у Світовій науковій раді Світового конгресу українців (до з'їзду у 1993 р. – Світовий конгрес вільних українців), яку він очолював у 1983–1989 рр., а з 1998 р., після майже десятирічної перерви, продовжує очолювати її дотепер. Останній раз обраний на цю посаду на VIII з'їзді СКУ у серпні 2003 р. Це був перший в історії СКУ з'їзд, який пройшов у Києві.

Водночас Любомир Винар зробив також чималий внесок у розвиток американського і міжнародного наукового життя. Це, на думку Аркадія Жуковського, важлива складова наукової діяльності ювіляра, тому «ми не можемо обмежуватися при дослідженні діяльності українських учених лише українським науковим життям», бо це було б спрощеним і провінційним підходом «до вивчення внеску Л. Винара (та інших вчених) у світову скарбницю науки і культури».

Крім згаданої вище професорської праці в американських університетах, ювіляр спричинився також до розбудови науково-дослідних осередків. У 1965 р. він був засновником і головою Бібліографічного наукового центру при Боулінґ-Ґрінському університеті. А у 1972 р. створив при Кентському університеті Науковий центр дослідження етнічних публікацій та культурних установ США і до 1996 р. очолював його. У 1980 р. Л. Винар у рамках діяльності Центру і Кентського університету започаткував міжнародне періодичне видання «Етнічний форум», яке редагував також до 1996 р.

У 1978–1984 рр. ювіляр був президентом американської міжуніверситетської ради етнічних студій у штаті Огайо. Рада об'єднувала діяльність 27 університетів та коледжів і сприяла розвиткові програми етнічних досліджень та проектування наукових і довідкових видань у цій галузі. Паралельно Л. Винар був також заступником голови Національної ради етнічних студій в Америці. При цьому він звертав особливу увагу на вивчення історичного розвитку

української спільноти в Америці. Тоді ж ювіляра обрано заступником голови Асоціації для студій національностей в СРСР та Східній Європі (1978–1982), а також головою Славістичної східно-європейської секції Американської бібліотекарської асоціації (1977–1978). Вдруге був обраний головою Секції у 1980 р.

Діапазон наукової творчості ювіляра надзвичайно широкий. Список його праць налічує майже 2000 публікацій, в тому числі багато десятків монографій, університетських підручників, довідників. У центрі його уваги завжди перебувала історія України – її різні ділянки та періоди, починаючи із середньовіччя і закінчуючи сьогоденням. До основних тем досліджень Л. Винара належать історія української козаччини, українська історіографія, історія української культури, розвиток наукового життя від середньовіччя і до наших днів, історія Української державності у XX ст. Любомир Винар започаткував ще у шістдесятих роках нову наукову дисципліну, яка згодом здобула назву *Грушевськознавство*. Десь із середини дев'яностих років почав вимальовуватися у творчості ювіляра ще один напрям, який тепер сміливо можна вже називати *Оглоблинознавством*. Якщо *Грушевськознавство* ювіляр розвивав, якщо так умісно сказати, на засадах теоретично-документальних, то з О. Оглоблином його єднала багаторічна співпраця, яка переросла у міцну дружбу, котра дала можливість молодшому за віком Винарові перейняти багатющий досвід видатного вченого. Більше того, останній переказав свій архів ювілярові і виключне право розпоряджатися ним і на свій розсуд публікувати з нього матеріали чи перевидавати свої праці.

Ювіляр, коли говорити про персоналії, ніколи не обмежувався лише до вивчення та популяризації наукової спадщини двох згаданих велетнів української науки. Він видає і перевидає твори Н. Полонської-Василенко, О. Кандиби (Ольжича), Я. Пастернака, Л. Биковського, М. Брайчевського та інших. Не так давно, у розмові з нами Любомир Винар почав говорити про потребу підготовити і видати твори Марка Антоновича, онука одного із засновників української історіографії Володимира Антоновича. Марко Антонович зробив також важливий внесок у розбудову української історичної науки, на жаль, також поза межами України, яку змушений був покинути у ранньому дитинстві.

На сторінках короткої ювілейної статті годі проаналізувати бодай побіжно той величезний науковий доробок, якого за своє свідоме життя досяг Л. Винар. Крім сказаного вище, може варто назвати бодай декілька з його англомовних та німецькомовних праць. Маємо на увазі: *Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine* (1979), *Michael Hrushevsky's Scheme of Ukrainian History in the Context of the Study of Russian Colonialism and Imperialism* (1985), *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography* (1988), *Die Geschichtswissenshcaftliche Werk von Olexander Petrovych Ohloblyn* (1985), *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952* (1992).

Чи не найголовнішим зацікавленням Л. Винара як дослідника протягом багатьох десятиріч є особа Михайла Грушевського. Започатковане ювіляром *Грушевськознавство* тематично охоплює всі аспекти життя, діяльності і наукової творчості Патріарха української наукової історіографії, його добу, що мала виняткове значення в історії України. *Грушевськознавству*

Л. Винар присвятив сотні публікацій – монографії, бібліографічні довідники, статті, рецензії. Він опрацював теоретично-методологічну та джерелознавчу базу для цієї нової ділянки досліджень у праці *Вступ до науки грушевськознавства*.

З монографій Винара на грушевськознавчу тематику можна виділити *Молодість Михайла Грушевського* (1967), *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Т. Шевченка* (1970), *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський* (1985), *Михайло Грушевський в українській і світовій історії* (1993), *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (1995), *Грушевськознавство: генеза і розвиток* (1998).

Незважаючи на вік, Любомир Винар, як і в молоді роки, веде активну наукову діяльність, щорічно відвідує Україну. Його можна зустріти в академічних інституціях, видавництвах та університетах Києва, Львова, Чернівців, Острога, Луцька, Кам'янця-Подільського та інших міст. Не оминає ювіляр практично ні однієї важливої імпрези в Україні. Завжди навколо нього молода, допитлива українська молодь, для якої він служить справжнім взірцем наукового подвигу.

Ми бажаємо ювілярові доброго здоров'я, молодечого запалу й енергії, щоб Бог давав йому сили ще багато років жити і працювати для української науки.

Література

Атаманенко А., *Любомир Роман Винар як редактор «Українського історика»* [у:] «Український історик» 2003, т. 156–160, с. 17–38.

Баран О., *Любомир Винар (З нагоди 65-ліття)* [у:] «Український історик» 1997, т. 132–135, с. 11–32.

Винар Л., *Дослідження української наукової діаспори: вибрані проблеми* [у:] «Наукові записки НУ „Острозька академія". Історичні науки», вип. 5, Острог – Торонто – Нью-Йорк 2005, с. 21–30.

Винар Л., *Перший міжнародний конґрес українських істориків у Чернівцях* [у:] «Український історик» 2000, т. 144–146, с. 7–12.

Винар Л., *Світова Наукова Рада при СКУ: 1998–2005 (Огляд діяльности)* [у:] «Наукові записки НУ „Острозька Академія". Історичні науки», вип. 5, Острог – Торонто – Нью-Йорк 2005, с. 108–120.

До 40-річчя Українського Історичного Товариства [у:] *Історико-політичні проблеми сучасного світу. Зб. наукових статей*, т. 12–13, Чернівці 2006, с. 12–36.

Любомир Винар: Бібліографічний показчик (1950–1997), Львів – Київ – Париж – Нью-Йорк 1998.

Любомир Р. Винар: історик, педагог, бібліограф, ред. О. Домбровський, Мюнхен – Нью-Йорк – Торонто 1981.

Макар Ю., *Українське Історичне Товариство та розвиток науки в Україні* [у:] «Український історик» 2003, т. 156–160, с. 172–176.

Макар Ю., *«Український історик» та Українське Історичне Товариство як фактор розвитку взаємодії українських вчених з України і діаспори* [у:] «Наукові записки НУ „Острозька Академія". Історичні науки», вип. 5, Острог – Торонто – Нью-Йорк 2005, с. 87–107.

На службі Кліо. Зб. наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльности, Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів 2000.

Подвижник історичної науки, ред. Ю. Макар, О. Добржанський, Т. Марусик та ін., Чернівці 1999.

Сакада Л., *«Український історик»: генеза, тематика, постаті*, Нью-Йорк – Київ 2003.

Світова Наукова Рада при СКУ: 1998–2003 (Звіт з діяльности) [у:] *VIII Світовий конґрес українців. Звіти 1998–2003*, Київ 2003, с. 124–129.

Опція

Богдан Гальчак

У Пряшеві на Словаччині 2005 р. появилася цінна праця Міхаля Шміґеля та Стефана Крушка *Опція*[1], в якій представлено процес переселення громадян Чехословаччини української національності в радянську Україну 1946–1947 рр. Це найдокладніша спосеред тих, що вийшли досі, публікація, яка торкається проблематики переселення. Для отримання вичерпної інформації автори провели пошуки в словацьких архівах. Привертає увагу обсяг бібліографії. Шміґель та Крушко користувалися також матеріалами публікацій, виданих у Польщі, таких авторів, як Роман Дрозд, Богдан Гальчак, Еуґеніуш Міронович, Ґжеґож Мотика та ін.

У праці показано внутрішню ситуацію в Чехословаччині після закінчення Другої світової війни, проведення агітації серед українського населення в Словаччині за «опцію», тобто декларування бажання виїзду в Радянський Союз, ситуацію, яку застали «оптанти» в Країні Рад, а також процес рееміграції. Висвітлена тематика є дуже близькою для обох авторів. Стефан Крушко (нар. 1941) був виселений разом з родиною в Україну 1947 р. Повернувся в Чехословаччину 1967 р. Міхаль Шміґель народився 1975 р. на Волині в родині «оптанта». В Чехословаччину повернувся разом з родиною 1996 р.

Для української громади в Словаччині «опція» залишається до сьогодні важкою та болючою темою. На відміну від Польщі, де виїзди у Країну Рад мали переважно вимушений характер, в Чехословаччині місцева влада не примушувала українську меншину до виїзду, незважаючи на натиск з радянського боку. Однак українці сприймають цю акцію як заподіяну їм велику кривду. Бідні, малоосвічені люди були кинуті на поталу цинічним радянським агітаторам. Внаслідок нав'язливої, добре запланованої пропагандної операції, тисячі людей вибрало радянську «опцію». Покинули свої рідні домівки та поїхали у зморену голодом, знищену війною Україну.

Після прочитання праці, постає ряд цікавих питань. Чи можна визнати, що виїзди з Польщі в 1944–1946 рр., які відбувались без натиску з польського боку, а лише під впливом радянської пропагандної акції мали справді добровільний характер? Чи брехлива, баламутна та нав'язлива пропаганда, яку українське населення не могло перевірити, не була також одною з форм натиску?

[1] M. Šmigel, Š. Kruško, *Opcia*, Prešov 2005.

Автори один розділ праці присвятили висвітленню ситуації в південно-східних районах Польщі 1944–1947 рр. та впливові подій у сусідній країні на внутрішню ситуацію у північній Словаччині. Важливим інформаційним джерелом для авторів виявилися словацькі архіви. Військові частини чехословацької армії, які діяли на пограниччі з Польщею, проводили розвідувальні операції щодо ситуації на польському боці кордону. Про отриману інформацію командири військових частин рапортували своєму керівництву. Цитовані фрагменти документів є цікавими також для польських істориків.

У період від січня до березня 1946 р. чехословацьке командування повідомляло про виселення українського населення з Польщі в СРСР. У рапортах говорилося, що відділи Війська польського та НКВС оточували села. Людей змушували йти під конвоєм до радянського кордону. За чехословацькими даними до акції було залучено три дивізії НКВС. Найнепокірніших карали. В рапорті з Гуменного за лютий 1946 р. командир військової частини доповідав: «Польські військові частини мають окремі відділи – т. зв. „карні загони". Діють у цивільному одязі. Вони викликають найбільший страх серед українського населення, тому що поводяться з ним нелюдськи»[2].

Наслідком подій у Польщі були масові втечі населення в Чехословаччину. Кількість втікачів важко встановити, тому що значна частина з них не повідомляла про місце свого перебування, переховуючись у лісах. Під покровом ночі приходили в село і просили про харчі. Лише в окрузі Медзіляборце число біженців з Польщі сягало 3000. Серед них було багато жінок та дітей. У рапорті з травня 1946 р. один із чеських командирів інформує: «Під час допитів втікачі зізнаються, що Польське військо забирає у них все рухоме майно, а їх хочуть виселити в Росію. Однак військо не перешкоджає переходити на чеський бік. Солдати підпалюють житло та господарські будівлі, щоб населення не поверталося до свого майна. Втікачі твердять, що виїхали б у Росію, якби поляки дозволили їм забрати своє. Привезли з собою свої речі, частину сховали поблизу кордону. Вночі переходять на польську територію та переносять. Кажуть, що воліють розстріл, ніж повернення на польський бік, тому що польського терору не можна витримати»[3].

Чехословацька влада не надала притулку біженцям з Польщі, видала наказ про депортацію. Винятком були лише словацькі біженці зі Спіша й Орави. В секретних інструкціях були вказівки для місцевої влади допомагати їм. Більшість українських втікачів було депортовано назад у Польщу. Частина з них, щоб уникнути повернення в Польщу, вирішила їхати в СРСР.

Події в Польщі викликали зріст підтримки УПА зі словацького боку кордону. В рапорті з січня 1946 р. один із чехословацьких командирів інформує: «Більшість цивільного населення на східному пограниччі української національності. Вони прихильно ставляться до українців в Закарпатській Україні та Польщі. Бандерівців вважають народними месниками на тих, що утискують український народ»[4].

---

[2] Там само, с. 62.

[3] Там само, с. 64.

[4] Там само, с. 67.

«Школа під спеціальним наглядом»
– стеження комуністичної Служби безпеки за IV Загальноосвітнім ліцеєм у Лігниці

Ярослав Сирник

Початки діяльності IV Загальноосвітнього ліцею (далі – IV ЗО) сягають 1957 р. Спочатку середню школу з українською мовою навчання розмістили у Злоториї. До Лігниці її перенесли у 1960/1961 навчальному році. Протягом двох років школа була складовою спільної структури, в межах якої функціонував ще й єврейський ліцей. Щойно 1 вересня 1962 р., рішенням кураторії Вроцлавського шкільного округу, цю освітню установу виокремили у IV ЗО. Заснування цієї школи було одним із проявів нової тактики комуністичної влади щодо українського населення.

Історія лігницького ліцею нерозривно пов'язана з історією українського населення у Польщі після Другої світової війни. Протягом майже п'ятидесяти років існування школи тут підготували понад тисячу випускників, які часто походили з найвіддаленіших куточків Польщі. Довгі роки в українській громаді побутував міф «нашої школи», «українського ліцею» чи просто «четвертого ліцею». Той міф не був безпідставним, не був також проявом ностальгії її випускників за «молодими літами». Українці вельми вдячні лігницькій школі, оскільки своїм учням вона давала набагато більше, ніж тільки освіту. Вона виховувала молодь в українській традиції і культурі. Власне, це виховання завжди було в полі зацікавлення комуністичного апарату безпеки.

Про те, що школою цікавиться СБ в українському середовищі, «знали завжди». Цей мотив постійно виникав у розмовах випускників, у стихаючих при дітях розмовах батьків, у поведінці вчителів і т. д. Втім, до моменту розсекречення матеріалів СБ, що нині зберігаються у Вроцлавському відділенні Інституту національної пам'яті, цим здогадам та припущенням бракувало документальних підтверджень. Про діяльність СБ щодо школи у вісімдесятих роках один із вчителів, Іван Співак[1], у 1993 р. написав: «[Дотеперішня історія – *Я. С.*] була крутою та важкою, з постійною загрозою її ліквідації, що за тодішнього безправ'я було цілком

[1] Іван Співак народився 3 березня 1933 р. у Гломчі неподалік Сянока. У 1963 р. закінчив українську філологію у Варшавському університеті. Після закінчення навчання спочатку працював учителем у початковій школі в Банях Мазурських, потім переїхав до Лігниці, де працевлаштувався у IV ЗО. Користувався величезним авторитетом серед учнів. Був активним діячем УСКТ. Помер 29 липня 2002 р.; пор.: «Український альманах» 2003, с. 363–364.

реальним. [...] Коли оголосили воєнний стан, то одночасно з цим Служба безпеки розпочала агентурну діяльність проти ліцею, директора, вихованців інтернату та навіть проти учнів. СБ тероризувала школу брутально та демонстративно»[2]. Тож спробуймо з'ясувати, яким чином відбувався отой «демонстративний терор».

СБ цікавилася IV ЗО від миті його заснування. Це зацікавлення набувало різних форм і функціонувало з різною силою напруги. Заходи СБ, що в основному велися її III відділом, а також, що цікаво, частково (якщо йшлося про вплив греко-католицького духовенства на учнів) IV відділом, були одним із методів чинення тиску на школу. В такого типу заходах брали участь і представники органів освіти, яких часто «надихали» в СБ. На основі дотепер встановлених джерел, можна зробити висновок, що до кінця 1960 рр. операційні заходи, спрямовані проти школи, були складовою загальної діяльності безпеки в українському середовищі. Наприклад, уже наприкінці п'ятидесятих років в одній із справ СБ фігурує перша у цій школі вчителька української мови Марія Павенцька (народилася у Львові). Вона звернула на себе увагу органів тим, що організувала харитативну допомогу для учнів школи від *United Ukrainian American Relief Commitee*[3]. Більше того, в операційних матеріалах межі п'ятдесятих–шістдесятих років чимало запитань, що стосуються деяких учнів ліцею. Відкритим залишається питання ролі СБ у розгорнутій у другій половині шестидесятих років діяльності освітньої влади,

[2] І. Співак, *XXXV-річчя IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці*, mpis (w bibliotece szkolnej IV LO w Legnicy), Legnica 1993, с. 1, 5; пор. М. Бздель, *На посаді вихователя в Лігницькому ліцеї* [у:] *На землі чужосторонській*, Варшава 2001, с. 196.
[3] IPN Wr., 032/571, t. 7, k. 33.

спрямованій на ліквідацію школи. Про існування такого наміру свідчить нижче наведений фрагмент звіту Вроцлавської президії воєводської національної ради (ПВНР, поль. PWRN) від 29 квітня 1969 р., який адресовано Міністерству внутрішніх справ: «Спершу кураторія мала намір приєднати українські класи до І ліцею, з чим погодилися представники головного правління УСКТ Рабчук і Зінич»[4]. Утім з гострим протестом проти планів об'єднання шкіл виступило Вроцлавське правління УСКТ, внаслідок чого цю ідею на кілька років відклали.

В актах ПВНР у Вроцлаві можна натрапити на секретні характеристики деяких педагогів (Ірини Снігур, Ельжбети Солтисяк-Дудик, Віри Длуґош, Івана Співака, Ярослави Кисілевської та Михайла Бзделя), написані у грудні 1970 р.[5] Наприклад, у нотатці на тему директора школи Ірини Снігур читаємо: «Хоч і є членом партії ПОРП, проте не виявляє заангажування, яке личило б членові партії [...] У стосунках з молоддю намагається по мірі можливостей зберігати в ній почуття приналежності до української національності»[6].

У 1971 р. «занепокоєння служби» викликав факт, що понад 50% осіб, за якими вели спостереження на території вроцлавського воєводства, становила молодь. Звідти висновок про те, що «українське націоналістичне середовище робить ставку на молодь»[7]. Внаслідок діяльності СБ (цим разом уже краще задокументованої), спрямованої проти української інтелігенції у Лігниці та педагогічних кадрів ліцею (кодова назва цієї справи, відкритої 29 вересня 1970 р. – «Надір»[8]), скоординованої з діяльністю відділу внутрішніх справ воєводського уряду[9] та Лігницьким відділом освіти, у середині сімдесятих років подальше існування школи знову опинилося під знаком запитання. За словами офіцера СБ Д. Тарими, у зв'язку з «хибами у програмі навчання в цій школі», освітня влада виступила з ініціативою розпустити дирекцію ліцею та приєднати класи цієї школи до І ЗО[10]. Насправді ж «автором ідеї» зліквідувати ліцей була СБ[11], яка вважала, що «в Лігниці на базі вчительського колективу IV ЗО та колишнього правління Вроцлавського воєводського УСКТ сформувалася група інтелігенції, яка своєю діяльністю пропагує ворожі погляди в цьому середовищі [...]»[12]. На захист окремішності школи серед інших виступив батьківський комітет IV ЗО. У березні 1975 р. він звернувся з листом до Вроцлавської кураторії освіти, де, зокрема, читаємо: «З огляду на рівноправність громадян, не бачимо жодної перешкоди для окремого існування IV Загальноосвітнього ліцею з українською мовою навчання. [...] З економічної точки зору обґрунтування потреби шкіл має підстави, та в цьому випадку це школи різні [...]»[13].

---

[4] APWr., *KW PZPR we Wrocławiu*, 74/XIV/18, Pismo z PWRN do MSW z 29 kwietnia 1969, s. 14.

[5] APWr., *Prezydium WRN we Wrocławiu*, XVIII/257, k. 33.

[6] APWr., *Prezydium WRN we Wrocławiu*, XVIII/292, k. 25, Sprawozdanie opisowe WSW PMRN w Legnicy z zakresu spraw narodowościowych za rok 1967.

[7] IPN Wr 054/1351, k. 13, Opracowanie tematyczne – nacjonalizm ukraiński. Stan na 31 marca 1971, Nr 259/II/73, sporządzone przez Zespół Analityczny Sekcji II Wydział „C" KWMO we Wrocławiu.

[8] IPN Wr., 037/51, k. 3, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej „Nadir" [Legnica, 29 IX 1970].

[9] IPN Wr., 022/355, k. 192, 197.

[10] IPN Wr., 0148/756, D. Taryma, *Wybrane problemy nacjonalizmu w środowisku ukraińskiej mniejszości narodowej na Dolnym Śląsku*, rkps, bdw, bmw, k. 84–85.

[11] IPN Wr., 022/1214, k. 4, 5,

[12] IPN Wr., 022/355, k. 17, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy *„Żurawie"*, 22 marca 1976.

На початку 1976 р. лігницька СБ, реалізовуючи акцію «Журавлі», відкрила справи на вчителів ліцею Івана Співака, Івана Олійника, Михайла Бзделя та випускника школи Богдана Гнатюка[14]. Двом першим приписували творення «організованого колективу»[15]: «І. С. та І. О. популяризують серед молоді потребу проведення під час канікул екскурсій на Підкарпаття, як на „рідні землі" [...]»[16]. Окрему справу під кодовою назвою «Оксана» відкрили на тогочасну директор школи Ірину Снігур.

Іван Співак, учитель української мови в IV ЗО у Лігниці, став об'єктом операційного зацікавлення СБ у Ряшеві та Вроцлаві як «особа, що представляє та поширює націоналістичні погляди»[17]. Крім того, його підозрювали у спробі створення в 1965–1967 рр. молодіжної «нелегальної організації» у Сяноці[18]. Він бо підтримував зв'язки з колишнім членом УПА Іваном Федаком[19]. Як сказано в листі від 28 червня 1974 р., надісланому з Вроцлавської воєводської кураторії освіти заступникові міської та повітової освіти, Співак «активізував націоналістичну діяльність», що начебто проявлялося в офіційному засудженні виступу Дмитра Богуша, діяча УСКТ та тодішнього головуючого у Воєводському правлінні цієї організації, який на зборах товариства запропонував вшанувати хвилиною мовчання полеглих державних функціонерів. Крім того, Співак вимагав: від'єднати лігницький гурток УСКТ від вроцлавської організації, уникати офіційної співпраці з відділом внутрішніх справ воєводського уряду, звернутися до воєводського уряду нагляду за пресою та видовищами з проханням про виготовлення печатки українською мовою. Та передусім діяльність І. Співака непокоїла функціонерів у зв'язку з «сигналами про те, що він виховує молодь IV ЗО в націоналістичному дусі»[20].

Щодо осіб, які фігурували в справі «Журавлі», застосували цілу низку операційних заходів. Безпека встановила у школі підслуховуючі пристрої[21], підготувала встановлення пристроїв для прослуховування телефонних розмов у помешканнях учителів[22]. У справу втягли кількох осіб, зокрема православного священика під псевдонімом «Сцісли»[23], для співпраці збиралися завербувати когось із учительського колективу, адміністрації і навіть з числа учнів школи[24]. Справу «Журавлі» закрили у травні 1981 р., після проведення попереджувальних розмов із педагогами IV ЗО І. Співаком, М. Бзделем[25], І. Гайдукевичем та Д. Грицько[26]. Закриття справи стало можливим, передусім, внаслідок завершення справи Ірини Снігур.

---

[13] Archiwum Związku Ukraińców w Polsce – Zarząd Główny, Akta nieuporządkowane, Pismo Komitetu Rodzicielskiego przy IV Liceum Ogólnokształcącym w Legnicy do KOS we Wrocławiu, 23 marca 1975.

[14] IPN Wr., 022/355, k. 17.

[15] IPN Wr., 0148/756, k. 81.

[16] IPN Wr., 0148/756, k. 83.

[17] IPN Wr., 022/355, k. 21, Meldunek do sprawy „*Żurawie*", 12 kwietnia 1976.

[18] IPN Wr., 022/355, k. 121.

[19] IPN Wr., 022/355, k. 11, Meldunek operacyjny z 20 listopada 1974 dot. Jana Fedaka; *ibidem*, k. 106, Streszczenie materiałów z 1971.

[20] IPN Wr., 022/355, k. 143, Pismo KWMO we Wrocławiu do I Zastępcy KM i KP MO w Legnicy, 28 czerwca 1974.

[21] IPN Wr., 022/355, k. 19, Plan działań operacyjnych, 22 marca 1976.

[22] IPN Wr., 022/355, k. 41.

[23] IPN Wr., 022/355, k. 244.

[24] IPN Wr., 022/355, k. 42.

У грудні 1976 р. лігницька СБ розпочала операційну перевірку № 1098 під кодовою назвою «Оксана», під приводом загрози для безпеки держави, яку окреслено кодом 01026 («пропагування ворожих поглядів та діяльність, скерована проти політичної лінії партії»). У справі йшлося про тогочасну директор IV ЗО у Лігниці Ірину Снігур[27]. Підозри щодо І. Снігур виникли переважно з приводу заангажування учнів IV ЗО у діяльність існуючих при школі мистецьких колективів. Директорці школи закидали введення неписаного обов'язку спілкуватися в інтернаті тільки українською мовою. Кадрова політика І. Снігур також здавалася спецслужбам підозрілою: «Внаслідок кадрової політики Ірини Снігур, в установі працевлаштовано таких учителів, які представляють націоналістичні погляди або ж мають родинні чи дружні стосунки з реакційно-націоналістичним греко-католицьким кліром [...]»[28].

У зв'язку з тим, що І. Снігур була членом ПОРП, заходи СБ могли відбутися щойно після здобуття згоди І секретаря воєводського комітету ПОРП, що власне й мало місце 5 листопада 1976 р. Метою таких заходів було встановлення: 1) чи та якою мірою І. Снігур пропагує націоналістичні погляди та який її вплив на середовище української меншості, особливо на молодь та інтелігенцію; 2) чи та якого типу вона встановлює контакти та які має зв'язки з центрами ОУН на Заході; 3) особливостей її особистості, політичного минулого та теперішніх поглядів. У контексті ймовірних контактів І. Снігур із о. М. Пришляком, близьким співробітником кард. Й. Сліпого, код поставлених їй звинувачень змінено на 01001, тобто «контакт працівника або співробітника центрів диверсії з громадянином ПНР»[29].

У заходах, вчинених щодо І. Снігур, СБ використовувала цілий арсенал перевірених методів, зокрема: 1) операційна техніка „W" (цензурування кореспонденції); 2) операційні контакти і таємні співробітники; 3) заохочення освітньої влади та підлеглих одиниць до контролювання діяльності IV ЗО; 4) операційні комбінації; 5) створення фотохроніки; 6) інформування політичної та адміністративної влади про діяльність особи, яка фігурує в справі[30].

Операційна комбінація, про яку ми згадали вище, була специфічною формою провокації, яку спрямовано проти І. Снігур. Йшлося про її компроментацію як директора школи. У зв'язку з цим, у справу втягли місцеву кураторію освіти, а також головну шкільну інспекцію Міністерства освіти та виховання. Акцію СБ запланували таким чином: «[...] Після здобуття інформації про запланований виїзд автобусом 26 березня 1977 р. [ансамблю IV ЗО на виступи до Кошаліна, Слупська та Щецінка – *Я. С.*], з інспектором Матушевським узгоджено проведення операційної комбінації, спрямованої на компроментацію директор IV ЗО магістр І. Снігур перед головною шкільною інспекцією Міністерства освіти. Відповідно до угоди, інспектор Матушевський о 8.00 піде у IV ЗО в Лігниці й перевірить, чи члени ансамблю разом із супутніми особами виїхали до Кошаліна, а чи перебувають у школі. Якщо вони будуть присутні, то поінформує, що 26 березня 1977 р. перевірка не відбудеться. Далі очікуватиме від нас інформації

[25] IPN Wr., 022/355, k. 277, Notatki z rozmów ostrzegawczych.
[26] IPN Wr., 022/355, k. 69, Meldunek, 18 lutego 1981.
[27] IPN Wr., 022/1214, k. 4, Wyciąg z meldunku o założeniu sprawdzenia operacyjnego nr 1098, 9 grudnia 1976.
[28] IPN Wr., 022/1214, k. 13, Meldunek o założeniu sprawy nr 0015/86 z dnia 17 stycznia 1986.
[29] Там само, k. 5 i 6. О. Пришляк від 1972 р. – у списку осіб небажаних на території ПНР.
[30] Там само, k. 5.

про виїзд ансамблю [...]. Після отримання такої вістки інспектор Матушевський узгодить свої дії з куратором магістром Подвінським, а потім разом із представником Головної інспекції шкіл піде у IV ЗО, щоб перевірити, як відбуваються програмні заняття [...] й провести зустрічі з директоркою IV ЗО та вчителями»[31].

У травні 1977 р. СБ опрацювала для І секретаря воєводського комітету ПОРП у Лігниці інформацію про ведене спостереження. На цій підставі у Воєводській комісії партійного контролю розпочато партійне розслідування справи. Вона прийняла рішення про виключення І. Снігур з партії та усунення її з посади директора ліцею. Центральна комісія партійного контролю не взяла до уваги апеляції І. Снігур і затвердила це рішення[32]. Після усунення Ірини Снігур з посади директора, її справу перенесено до розряду тих, де йшлося про загальне стеження лігницької СБ за українською національною меншістю (кодова назва «Надір»)[33]. Втім, це була не остання справа, де фігурує І. Снігур.

Однією з осіб, яка відкрито протестувала проти усунення І. Снігур з посади директора ліцею була Ярослава Кисілевська – вчителька німецької мови, раніше ще й географії. У зв'язку з цим, а також з огляду на контакти Кисілевської із закордоном (брат у Римі), восени 1977 р. на неї заведено справу операційної перевірки з кодовою назвою «Слава»[34]. З метою «усунення її негативного впливу на вчительський колектив та молодь IV ЗО», навесні 1978 р. СБ спричинила її викреслення зі списку вчителів, які працюють з молоддю, що за станом здоров'я навчається вдома[35]. У грудні 1978 р. лігницька СБ вирішила, що справу «Слава» вестиме IV відділ[36]. Утім, цей відділ повернув справу до III відділу, а той закрив її у травні 1980 р.[37]

У 1977 р. IV відділ у Лігниці приступив до реалізації операції «Ортодокс», що здійснювалась у масштабах цілої країни. Йшлося, зокрема, про діяльність греко-католицького кліру (об'єктом зацікавлення стали й деякі некатолицькі конфесії, наприклад, православна). Тоді лігницька СБ вирішила, що «греко-католицький клір [sic!] використовує Український загальноосвітній ліцей у Лігниці для формування в ньому майбутніх кандидатів на священство. Це відбувається таким чином, що уніатські священики [...] скеровують у ліцей тих молодих хлопців українського походження, які мають здібності до студіювання в майбутньому теології. Упродовж навчання хдопців у ліцеї, священики духовно та матеріально ними опікуються»[38]. У плані операційних заходів, що становлять інтегральну складову «Характеристики...», зокрема читаємо, що СБ намагатиметься перешкодити намаганням греко-католицького кліру набирати у духовну семінарію хлопців з українського ліцею[39]. Десять років опісля, у березні 1987 р., це завдання

[31] IPN Wr., 022/355, k. 231–233, Informacja o przeprowadzonych czynnościach operacyjnych dot. wyjazdu zespołu artystycznego IV LO w Legnicy z 28 marca 1977.

[32] IPN Wr., 022/1214, k. 5, Wyciąg z meldunku o założeniu sprawdzenia operacyjnego nr 1098, 9 grudnia 1976: «Ірина Снігур під час проведеної з нею розмови у ЦКПП поводилася виклично та нахабно».

[33] IPN Wr., 022/1214, k. 7.

[34] IPN Wr. 022/289, Meldunek operacyjny, 25 X 1977, k. 6–7.

[35] IPN Wr., 022/289, Meldunek operacyjny, 15 V 1978, k. 8–9.

[36] IPN Wr., 022/289, Meldunek operacyjny, 11 XII 1978, k. 10.

[37] IPN Wr., 022/289, Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Sława", 17 V 1980, k. 35.

[38] IPN Wr., 037/63, k. 33, Charakterystyka dotycząca zagadnienia nacjonalizmu ukraińskiego, wyznania greko-katolickiego [sic!] na terenie województwa legnickiego [Legnica, 14 lutego 1977 Tajne Specjalnego Znaczenia].

сформульоване інакше. У рамках співпраці з III відділом воєводського управління внутрішніх справ запланували «постійне активне контролювання кліру та педагогічних кадрів IV ЗО у Лігниці з особливим наголосом на питанні набору хлопців до духовних семінарій»[40]. Крім того планувалося: «виявлення серед педагогічних кадрів та працівників IV ЗО осіб заангажованих у діяльність греко-католицької парафії», а також «виявлення форм і методів праці греко-католицьких священиків з IV ЗО, особливо тих, які проживають в інтернаті»[41].

У середині вісімдесятих років безпека активізувала у Лігниці проведення операції «Надір». Одночасно, в січні 1986 р., розпочали справу «Модлішка». У ній знову фігурує І. Снігур. Приводом до відкриття облікової картки став факт чергового заангажування І. Снігур у діяльність УСКТ та знову «наявні націоналістичні погляди, а також підтримування контактів із такими особами, як Іван Федак, Іван Олійник, Іван Співак»[42]. В обліковій картці – дані про перевірку усіх осіб, з якими контактувала І. Снігур. У документах справи, що зберігаються у вроцлавському відділі ІНП, під сигнатурою 022/1214 чимало листів до лігницької СБ, адресованих їй аналогічними установами з усієї Польщі: Вроцлава, Ольштина, Валча, Щеціна, Кракова, Перемишля та ін. Есбісти спостерігали за її працею з вихованцями IV ЗО. В одній з інформацій (від 3 лютого 1987 р.) читаємо: «За оцінкою директора, третій клас, де вона є вихователем, – найкращий у школі. Вона дуже багато часу приділяє рівневі навчання, а також прищепленню вихованцям почуття національної окремішності. На думку директора, цей клас дуже сконсолідований, творить закрите герметичне середовище, що є наслідком діяльності І. Снігур»[43]. Звіти у справі «Модлішка» надходили до кінця існування ПНР. Остаточно її закрили 4 квітня 1990 р.[44]

Одночасно зі справою «Модлішка» відкрито облікові картки «Скорпіон» (на Івана Співака)[45], а також «Скункс», «Варан», «Туркуць», «Каракан»[46] (останній – на особу з-поза педагогічного грона). Про тогочасну активність і форми діяльності СБ у Лігниці можемо дізнатись із написаного у 1986 р. «Аналізу та оцінки стану безпеки щодо українського націоналізму на території лігницького воєводства». Серед іншого, там читаємо: «До 1980 р. щодо української національної меншості, що проживає на території лігницького воєводства, операційний контроль окрім справи „Надір", здійснювався також у межах операційних справ інших категорій. З 1980 р. з огляду на суспільно-політичні події [...] особи, які представляють це середовище, були охоплені операційним контролюванням тільки у рамках справи „Надір". [...] Тепер, беручи до уваги факт, що [...] у Лігниці створено воєводське відділення УСКТ, а головні функції відділу довірили особам, відомим своїми націоналістичними переконаннями, операційну діяльність

[39] IPN Wr., 037/63, k. 35.
[40] IPN Wr., 037/63, k. 113, Odpowiedź na pismo Naczelnika Wydziału VI Departamentu IV MSW z dnia 30 stycznia 1987, [Legnica, 3 marca 1987].
[41] Там само.
[42] IPN Wr., 022/1214, k. 3.
[43] IPN Wr., 022/1214, k. 46.
[44] IPN Wr., 022/1214, k. 72.
[45] IPN Wr., 022/1215, k. 3, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 17 stycznia 1986.
[46] IPN Wr., 037/51, k. 15.

у цій сфері буде активізовано. [...] Особливу увагу потрібно звернути на розбудову мережі таємних співпрацівників у Лігниці [...]»[47].

Упродовж двадцяти років ведення справи «Надір» використано дев'ятнадцять «одиниць ТС», з чого шість («Семп», «Марек», «Ґрабовскі», «Владек», «Павел», «Сцісли») залишалися на обліку лігницького воєводського управління внутрішніх справ, чотири («Казік», «Яцек», «Сроґі» і «Яцек» [sic!]) – в районному управлінні внутрішніх справ у Ґлоґові, одна («Обрончка») – в районному управлінні внутрішніх справ у Яворі та п'ять («Кобзар», «Болек», «Яцек», «Казік», «Ян») – в районному управлінні внутрішніх справ у Любіні[48]. У 1988 р. завербовано чергових, зокрема «Дороту», «Корадо» та «Еву»[49].

Справу «Надір» закінчили у січні 1990 р. «з огляду на нові обставини суспільно-політичного життя в країні та зважаючи на актуальні напрямки операційної роботи директора Департаменту ОКПП МВС»[50]. Цікаво, що справи «Модлішка» й «Скорпіон» формально закрили щойно у квітні 1990 р.

Крім учителів, СБ стежила й за учнями. Як уже зазначалося, спостереження за деякими з них велося вже на початку існування ліцею. Можна припустити, що безпека розглядала можливість вербування агентів серед старшокласників[51], використовуючи з цією метою ситуації, коли йшлося, скажімо, про видачу паспорта або ж шантажуючи фактами з особистого життя. СБ уважно стежила за подальшою долею випускників школи. Наприклад, у доносі від 24 жовтня 1988 р., що стосувався справи «Семко» (стеження за українським середовищем у вроцлавському воєводстві), серед іншого написано: «З цьогорічних випускників IV ЗО ліцею у Лігниці [...] до вищих шкіл у Вроцлаві поступили шість осіб»[52]. Можна припустити, що така діяльність велася не тільки у Вроцлаві.

IV ЗО у Лігниці був нетиповою школою. Належав бо до грона освітніх установ «під спеціальним наглядом» комуністичного апарату безпеки. Вище представлений матеріал є ілюстрацією ширшої проблеми, тобто заходів СБ щодо певних середовищ ПНР-івського суспільства. Зважаючи на існування у Лігниці радянського гарнізону, можна здогадуватися, що, крім III і IV відділів СБ, ліцеєм цікавилися й інші служби. Детальну інформацію на цю тему матимемо щойно тоді, коли вдасться знайти відповідні документальні матеріали.

---

[47] IPN Wr., 037/51, k. 11–12.
[48] IPN Wr., 037/51, k. 6.
[49] IPN Wr., 037/51, k. 16
[50] IPN Wr., 037/51, k. 26.
[51] IPN Wr., 022/355, k. 42.
[52] IPN Wr., 032/775, k. 13, Meldunek sygnalny nr 430 do sprawy obiektowej krypt. „Semko" [Wrocław, 24 października 1988].

Філософія неукраїнськості

Богдан Гук

Акція «Вісла» як запрошення до філософії

Абстрактні іменники, утворені від назв націй, досить пізно появилися в європейських мовах. Довгі століття «німець» був тільки «німець», а «поляк» був «поляк», аж під впливом романтизму вартість національного стала настільки зростати, що в XIX ст. появилися поняття «німецькість» чи «польськість». Вони швидко стали функціонувати також як філософські та історіософські терміни. Не цуралися їх мислителі такі значні, як хоча б Макс Вебер.

Перш, ніж піти далі, слід зробити розрізнення щодо понять «українства» та «українськості», тому що вони функціонують поруч себе, хоч і не цілком синонімічно. Останнє видання *Великого тлумачного словника сучасної української мови* (Київ 2005) між 250 000 слів не фіксує слова «українськість», а лише «українство», дефініюючи його як «Відчуття причетності до України та її культури». Я потрактую перше з них як менш абстрактне, здатне означати також українців як певну живу людську масу з цілим її культурним та історичним світоглядом. У такому значенні ужив це слово в 1891 р. Іван Нечуй-Левицький у статті *Українство на літературних позвах з Московщиною*. Натомість «українськість» є слово менш поширене, проте ж наявне, зокрема в текстах з філософії національного.

З багатьох причин українці в Польщі після 1944 р. ніколи не спромоглися на українськість – усе тривали як українство, тобто не поставили собі певних питань, передбачених національною онтологією. Така онтологія конституювалася б у формі питань «Хто я як українець?», «Яка моя національна природа?», «Звідки я взявся як носій українськості?» та подібних.

Історія українства в Польщі після Другої світової війни – це не був сприятливий ґрунт для національної філософії, для українськості. З другого боку відомо, що мислення спроможне здійснюватися без огляду на найважчі перешкоди, отож спроба ліквідації українства мала б принести також спробу осмислення, чому це сталося. Це осмислення мало б ставатися не тільки в політично-мілітарній площині, але також ментальній, психологічній та цивілізаційній. Акція «Вісла» не була тим феноменом, що міг би стримувати мислення. Адже європейська та жидівська думки не зупинилися після Другої світової війни, а навпаки: поставили проблему

«як думати і жити після Голокавсту?». Справжньому національному мислителеві неважко було б заперечити акцію «Вісла» та показати, що, без огляду на втрату території, можна не втратити території думки.

У нас ніколи не ставили питання про наявність, сенс та цінність українськості. Якби хтось це і зробив, то, імовірно, його вважали б або ідіотом, який сумнівається в очевидностях, або зрадником, який підірвав основи буття нашої меншини, посіяв найнебезпечніший з сумнівів.

УСКТ і філософія

Треба було б почати навпаки: філософія і УСКТ, тому що філософія і давніша, і цінніша, і менш нудна від цієї організації, однак оскільки нема основ говорити в такому порядку, то треба говорити в порядку можливому. УСКТ ніколи не мало світоглядних основ. Теоретично, згідно зі статутом, мав це бути світогляд матеріалістичний у розумінні Маркса-Енгельса--Леніна, проте він ніколи таким не був. Не дозволяли на це практичні вимоги ПОРП та безпеки, які збивали Товариство всього на слоган, фразу, пустослів'я комуністичної ідеології. На «практиці» УСКТ діяло на засаді соціалістичній – змістом та національній – формою. А на практиці ніхто ніколи не здійснив цієї нездійснимої засади, тому що усяка справді національна змістом ідея неминуче прагне до національної форми. Не можна сказати, що воно чинило тут якийсь опір. Такого не могло бути з огляду на те, що Товариство ніколи не піднімалося до хоча б мінімальної філософської культури. Серед його членства не було ні одного, хто цікавився б питанням українськості.

У момент виникнення УСКТ українство стало перед потребою відповісти на питання: як нам бути? Годі ствердити, чи це була дилема, чи рішення приймалися після якоїсь дебати. Мисленнєвий процес, занепад старих та дозрівання нових орієнтирів – якщо це взагалі мало місце – відбулося цілком неявно, поза текстом (текст був заборонений, але пізніше, у споминах, також нема ні згадки про сумнів чи дискусію). Українство вибрало зорганізованість та легалізм. Це природне рішення, що випливало саме з українства як маси, а не українськості як цінності. Це було явно світоглядне рішення, однак не знати, чи був це свідомий вибір, чи насильство обставин. За ціну незалежного мислення українство здобуло собі простір для практичного функціонування. Стан крайньої інтелектуальної скрути довів до того, що українство не замінило тоді на щось інше також українськості, тому що в його інтелектуальному лексиконі таке поняття не існувало.

УСКТ стало видавцем кількох видань: суспільно-культурного тижневика «Наше слово», щомісячного науково-популярного додатку до нього «Наша культура» та щорічника «Український календар». Ні одна з характеристик цих видань не заперечувала можливості появи філософських текстів про українськість, навіть соціалістичну – однак вони не появилися.

Капітулюючи перед філософією як такою, УСКТ прирікало на смерть також філософію українськості. Іншої ситуації тут не могло бути. Як не дивно, однак найсвітліші – в ускатівському вимірі – українські мужі країни не звертали на це ні найменшої уваги.

Брак філософської та ідеологічної культури, тиск вимогів українства спричинився в підсумку до того, що члени УСКТ, а також люди «в тіні Товариства» не усвідомлювали того, що УСКТ ставить їх у ситуації вибору між українськістю та комунізмом. Імовірно, тоді здавалося, що найкращою панацеєю проти комунізму саме і є українство – з його магією та манією.

«Філософія» поза УСКТ

Філософською капітуляцією УСКТ не сприяло розвиткові мислення серед своїх членів. Це його головний гріх. До того ж – аморфність Товариства не сприяла також зародженню мисленнєвих чи світоглядних антитечій. З другого боку, цей гріх не такий тяжкий, коли відзначити, що завдяки цьому мали відкрите поле індивіди та установи, непідпорядковані УСКТ. Ніхто цією неповторною нагодою не скористався.

Як пригадую з ліцею в Лігниці, не тільки в 1982–1984 рр., коли я був його учнем, але й за весь тридцятирічний час панування в цій школі думки вчителя Івана Співака, основним філософським питанням, яке він ставив – розуміючи, що воно найважливіше людині віком 15–18 років – було: «Що є смислом життя?». Мало хто міг як собі, так йому відповісти, а тоді вчитель тріумфально відповідав: «Життя є сенсом життя!». По 23 роках від закінчення ліцею та середньошкільного віку я схильний був би визнати це за прояв Берґсонівського віталізму. Стримує мене лиш те, що автор крилатої філософської фрази, адресованої кожному, без огляду на його індивідуальну особистість, ніколи не згадував як Берґсона, так інших представників віталізму. Не можна радіти, навіть знаючи, що віталізм суперечний з матеріалізмом – бо суперечка проходила на справді філософському ґрунті, тимчасом співаківський віталізм не збирався ламати списа з уескатівським матеріалізмом. І тільки хтось, більш утаємничений у секрети Співакового мислення, міг щасливо вийти з класично тавтологічного «життя є сенсом життя», якщо додумався, що слід вислів розуміти як «українство є сенсом українства». Хотів заохотити учнів просто знову до одного – аби жили, жили як українці. Не звернув уваги на те, що слід було б відповідати принаймні формулою «українськість є сенсом українськості». Іван Співак – людина, затінена УСКТ, українськістю не займався – була небезпечна. Поза УСКТ міг існувати патріотизм. Він існував і був дієвим, проте без найменшої філософської основи. Як такий, він був сліпим дороговказом або дороговказом у нікуди.

Світоглядні орієнтири та власні принципи орієнтації у світі зберегла тільки Церква. Вона не відреклася від них – це означало б самознищення. Заразом: Церква не мала своїм завданням філософствувати на тему українства чи українськості – її призначення цілком відмінне. На ґрунті греко-католицтва питання «Хто ми? Куди йдемо?» ставив Олег Гнатюк, проте з огляду на брак філософської освіти чи просто свідомості, не дав навіть початків відповіді.

Висновки

Ми ніколи не питалися про українськість, тому що ми ніколи не питалися, хто ми як люди. Прагнення бути українцем переважувало над потребою питатися про себе самого як людину. Доходило до виняткових ситуацій, коли бути українцем було рівнозначне з бути людиною.

У нас не було ідей, крім прагнення фізично вціліти й винести хоч фрагмент української національної свідомості. Уцілілий фрагмент розростався до таких монструальних розмірів, що заперечував можливість прагнення якої-небудь ідеї. У Товаристві та поза ним часто йшла мова про ідейність. Слова «ідея», «ідейність» мали магічну силу, оскільки бездискусійно орієнтувалися на українство. Так працювала передвоєнна галицька традиція, «галичанство», сперте на вишкіл і безсумнівну перевагу національного.

Коли зважити, що українство ніколи не усвідомлювало існування українськості, воно ніколи не було ідейним і не мало своїх ідей. Це було політичне українство, орієнтоване на практичну мету – досягнення самостійності Української держави. У повоєнній Польщі українство *mutatis mutandis* орієнтувалося на... УСКТ. Уся зла «магія» Товариства і полягає в тому, що воно зосередило на собі мислення та енергію українців протягом 34 років.

Мало хто уявляє нині ту спадщину, що хтозна, чи ми є українці. Якщо протягом понад півстоліття питання про те, «Що таке українськість?», не звучало – то хто ми є? Ми є ті українці, які не питаються про себе самих, отож не знати, чи свідомо як українці існують. Коли погодимося, що таки існують, то не мають основного: філософського осмислення цього буття. Воно може бути – його може так само й не бути.

Перемишль, 1 листопада 2006

Діти з Брунар на Лемківщині

Духовність як засіб державотворення
(теорія культури в публіцистиці Олега Ольжича)

Андрій Вонторський

«Звідси *збір усіх життєвих сил народу* – себто йому і тільки йому питома *культура*, яку він здвигнув і якою перетривав усі лихоліття (а не „раса" або „підприємчивість", або такий чи інший суспільний устрій), може бути *джерелом-основою відродження* українського народу і його переможного походу в майбутнє»[1]. Цитовані слова походять із статті Олега Ольжича (1907–1944) *Український міт*, надрукованої в альманасі «Ідея в наступі» (1938). Її автор очолював у 1937–1942 рр. Культурну референтуру Проводу українських націоналістів, тобто активно займався вивченням культурного питання як засобу відродження української духовності, згодом же – Української держави. Поет і вчений-археолог О. Ольжич уміло творив оце своєрідне «Міністерство освіти й культури» уявної на той час України. Досвід був чималий: син відомого письменника і дипломата Олександра Олеся, у Празі він постійно зустрічав видатних представників різних ділянок мистецтва, до того ж сам організував святкування річниць із національного календаря. Уже тоді (приблизно 1923–1938) його ідеї були чітко виражені: він гостро виступав проти всякого «вареникового патріотизму», сентиментального етнографізму в дусі народництва попереднього століття тощо. Погляди Ольжича щодо наївного демократизму покоління його батьків формувалися під впливом «вісниківського» націоналізму, який закликав: «Зробити кінець із духами вчорашнього, з духами драгоманівщини, з традиціями соціялізму й москвофільства, *вернутися до традицій нашої давнини*, які віджили 1917 року в душах мас, але до яких не міг, на жаль, достроїтися чужий їм душевно провід – ось яке завдання часу! [...] „Вічний спокій" має відспівати наша доба вмираючій епосі ліберального демократизму, її гаслам, методам і світоглядам»[2].

Які були принципи творення національної культури, що їх сповідував О. Ольжич, та яким шляхом він хотів здійснити свої плани? Олег Лащенко так характеризує Ольжичеву діяльність: «Координати цієї культури – націоналізм і героїчність. Так постає нове розуміння мети, функції та методів організації культури.

А це вимагало:

---

[1] О. Ольжич, *Незнаному Воякові*, Київ 1994, с. 261.

[2] Д. Донцов, *Клич доби*, Львів 1994, с. 42, 49.

I – „переоцінки спадщини минулого", II – пізнання культурної дійсности на цілім просторі українського материка та III – вартостевого визначування біжучого культурного процесу»[3].

У статтях та виступах молодий поет передавав свою думку на тему минулого України теперішнього стану її мистецтва і гуманітарних наук. Як голова Культурної референтури, сприяв усім заходам поширювати українознавчі знання: «Розсипаються у широкий світ історичні листівки, настінні плякати, герби українських земель, погруддя національних героїв, порадники музичного та театрального репертуарів, матеріяли для сценічного оформлення національних свят.

Розгортається власна продукція КР, на початках, з огляду на матеріяльний стан КР, в дуже скромних розмірах і часто засобами „саморобної техніки"»[4].

Олег Ольжич сам бере участь у створенні кількох антологій української поезії та історичних текстів на тему державності (*Бити грому великому*, *Духові каліки*, *Золоте Слово*, *Ненависть*, *Чотири шаблі* – остання вийшла італійською мовою). У його оточенні постають не лише пропагандистські листівки з портретами гетьманів та хрестоматії з поезіями Тараса Шевченка й Івана Франка. Ольжич згуртував навколо Культурної референтури молодих письменників, які переживають злет своєї творчості: Оксана Лятуринська (поетичні збірки *Гусла* – 1938 та *Княжа емаль* – 1941), Улас Самчук (третя частина роману-епопеї *Волинь* – 1933–1935, роман *Гори говорять* – 1936), Олекса Стефанович (збірка *Stephanos I* – 1938), а також Іван Ірлявський, Михайло Мухин, Олена Теліга, Микола Чирський та багато інших. Було також створено театр «Аполло-мілітанс», видано, м. ін., матеріали до святкувань національних річниць (*Свято Державности*, *Свято Імперії*). Під час короткого періоду існування Карпатської України вдалося організувати «Летючу естраду» – «пересувний театр малої форми».

Щодо двох перших завдань у праці Культурної референтури (переоцінка минулого та пізнання дійсності української культури), найліпшу уяву про погляди О. Ольжича дають його публіцистичні тексти, у яких він описував і обстоював процес творення української націоналістичної культури. Ці теоретичні виступи глибинно розглядають історію України (часто присутні в них історіософські судження) та, водночас, злободенні питання, пов'язані зі становищем автора-оунівця. Описуючи головні елементи рідної духовності, Ольжич називає ідеї посвяченості землі, роду та вождя (стаття *Українська історична свідомість*, журнал «Пробоєм» 1941, № 4): «Спрага сильної одноособової влади в українстві була завжди дуже напружена, всупереч всім приписуванням їй руїнних нахилів степу. Республіканська Козаччина стала добою застосування власне чисто вождівського принципу»[5]. У 1941 р., після трагічного розколу в ОУН, такі слова сприймалися як відкрита декларація мельниківця, яким був Ольжич. Проте в інших статтях він уточнює ті концепції та відкидає нав'язливу актуальність теми. До цього ідеалу (вождівського принципу) зверталися також німецькі революційні консерватори міжвоєнного періоду: «Щастя не полягає в тому, що людині дається свобідний

[3] О. Лащенко, *Др Олег Кандиба – О. Ольжич – творець Культурної Референтури ПУН* [у:] *За героїчну духовність. Матеріяли Конференції «ЗАРЕВА», присвяченої Др. Олегу Кандибі – О. Ольжичу*, Нью-Йорк 1977, с. 46.

[4] Там само, с. 47–48.

[5] О. Ольжич, *Незнаному Воякові*, с. 248.

вибір; воно в підлеглості, у бажанні служити, у силі власного серця, яке кохає, коли тільки йому на це дозволити»[6].

Посвяченість землі й ідея роду ще більше метафізичні. Наприклад, рід сприймається як один із головних міфів української культури, що об'єднує націю по-іншому, ніж держава (у романській цивілізації) та кров (у германській цивілізації), бо ж означає не адміністрацію або біологію, але традицію, спільну культуру, моральні цінності. Ольжич випереджав свою епоху – у наш час ці думки стали дуже поширеними серед дослідників національної проблематики (напр., у праці Бенедікта Андерсона *Уявні спільноти. Роздуми над джерелами та поширенням націоналізму*). Така концепція нації схожа теж на поняття раси в писаннях Юрія Липи, для якого раса – сукупність психологічних рис, а не антропологічних ознак: «Не будемо тут робити пересади з окресленням анатомічним чи антропологічним. Перше, що звертає увагу в сучасних европейських расах – це не тип черепів чи м'язів, лишень думання, психологія. Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми духовними звичками більше, ніж будовою тіла»[7].

Змальовуючи культурну картину сучасного собі світу, О. Ольжич виразно бачить боротьбу різних типів культури у тодішній Європі. З одного боку це був фашизм (письменник уживає це слово як назву державної системи Італії періоду Муссоліні), що, на думку вченого, не приділяв належної уваги до культурного питання. Так сталося з причин антиінтелектуалізму фашистів, їхнього прив'язання лише до вчинків, зосередження на зовнішності, принципового відкинення всякої теоретичної дискусії. І знов, як не дивно, український поет висловлює думку, що збігається з поглядами представника німецьких революційних консерваторів (стаття *До проблем культурної ділянки*, газета «Українське слово» 1935, №№ 122–124): «Фашизм не визначив своїх домагань позитивно. В мистецтві керівникові культурною політикою фашизму Чялянтіні – за висловом Шнайдера – залежало більше, ніж на критичному розбудженні фашистівського ренесансу, на дешевій реклямі італійського духового товару на чужому ринку»[8]. З другого боку, йшов комунізм, якого успіхи в ділянці культури Ольжич також оцінював скептично. На відміну від фашистів, марксисти були перевантажені теоріями, особливо же насильно накинутими творцями (стаття *До проблем культурної ділянки*): «Отже, при всій пляновости й ґрунтовности – культурна політика большевизму не дає бажаних наслідків. Причиною цього є попри безплідність матеріялістичної філософії засадничо хибне наставлення застосовувати в ділянці мистецької та наукової творчости адміністративно-бюрократичні способи кермування та різного роду поліційні санкції. Культурна творчість, що потребує могутнього внутрішнього відчуття правди та справжнього патосу, тратить свої джерела, коли туди вривається брутальна рука унтера Прішібєєва»[9].

---

[6] R. Schneider, *Filip II* [y:] *Rewolucja konserwatywna w Niemczech 1918–1933*, Poznań 1999, s. 122; див. також: A. Wątorski, *Ołeh Olżycz i niemiecka rewolucja konserwatywna* [y:] *Słowianie w Europie. Historia. Kultura. Język*, Kraków 2004, s. 255–260.

[7] Ю. Липа, *Призначення України*, Львів 1992, с. 101.

[8] О. Ольжич, *Незнаному Воякові*, с. 187.

[9] Там само, с. 198–199.

Як уникнути названих небезпек, будуючи націоналістичну духовність? Перш за все, на думку Ольжича, слід побороти на цьому шляху всі загрозливі культурні тенденції. Їх три: консерватизм, лібералізм та більшовизм. Додатковим ускладненням такої боротьби є об'єднання сил останніх двох течій (стаття *В аванґарді героїчної доби (До проблеми націоналістичної культури)*, альманах «В аванґарді» 1938): «Демоліберальний світ, душачись у ідейній мертвоті, шукав відсвіження в розмасі та стихійности комуністичної революції. З розгортанням націоналістичного наступу він ще посилився тими елементами, які боялися його заглади з боку націоналізму й справедливо відчували в ідеології комунізму більше собі спільного»[10]. Саме тоді Дмитро Донцов заявляв: «Це евнуство, цю об'єктивність, цю бездушність, безпристрасність, що стали прокляттям нашої творчости, – то в образі *l'art pour l'art*, то в образі філософії битого пса, то філософії цинізму чи філістерства, втечі перед жахом життя, хочуть нам накинути як наукову теорію чи нову естетику. З тим треба скінчити! Їх тенденція, тенденція занепаду, розходиться з тою, якої вимагає наш тривожний і вагітний у непередбачені події час; час, що вимагає людей гарту, волі і вибору...»[11].

Олег Ольжич також не був прихильником «мистецтва для мистецтва» та вважав, що творення нової української культури мусить брати до уваги свободу митця, без поліційних засобів більшовизму. Для поета було зрозуміле, що шлях до повстання мистецького твору веде через волю письменника, художника або композитора. Завданням націоналізму, за словами О. Ольжича, буде стимулювати творчий процес, збудити та сформувати цю волю. Воно може здійснитися лише шляхом ірраціонального впливу колективної волі та високим пафосом свідомого змагання одиниць та гуртів за свою ідею. Однак, доки почнеться процес творення такої культури, треба спочатку ввести націоналізм до філософії мистецтва, суспільних наук, критики та постачити широку інформацію суспільству з метою зацікавити його культурним питанням. Для цього потрібне (стаття *Облога культури*, газета «Українське слово» 1937): «[...] створення відповідних для культурної продукції творчо-дослідних та видавничо-продукційних умовин. Нарешті відповідальним та далекосяглим завданням є організація масового розподілу та споживання витворів націоналістичної культури в широких верствах Українського Народу (книгарня, бібліотека, театр, концерт, вистава, просвітний реферат) та забезпечення його націоналістичного виховання»[12].

Досить конкретні вказівки, як будувати нову духовність суспільства, подає О. Ольжич у статті *Культурна політика українського націоналізму* (надрукованій ще в 1935 р. в «Українському слові»), де в кінці названі різні ділянки духовного життя (наука, освіта, мистецтво) та засоби введення до них націоналістичного змісту. Головним чином ішлося авторові про переоцінку минулого (особливо XIX ст.), виховування молоді на новому науковому матеріалі. Голова Культурної референтури знає про можливі недоліки нової духовності на початках державотворення і щиро признається в тому (стаття *В аванґарді героїчної доби (До проблеми націоналістичної культури)*): «Український націоналізм свідомий, що перше десятиліття не

[10] Там само, с. 238.

[11] Д. Донцов, *Дві літератури нашої доби*, Львів 1991, с. 254–255.

[12] О. Ольжич, *Незнаному Воякові*, с. 204.

зможе перебрати на себе в цілості культурно-творчої роботи. Доведеться рахуватися з тим, що певна її частина буде виконуватися обивательським, ідейно неоформленим елементом. Ця недосконала культурна творчість (свого роду „півтовар") все ж потрібна, бо творить ґрунт для глибшого, націоналістичного мистецтва й науки. Проте в тенденції націоналізму буде чим скоріше перебрати на себе ядро культурної праці»[13].

Чи наведені тут теоретичні міркування мають ще нині яке-небудь значення? По-перше: вже існує українська самостійна держава, про яку так турбувався і мріяв поет-оунівець. По-друге: позаяк вона на кінцевому етапі не з'явилася внаслідок якогось героїчного всенародного повстання, треба їй розробити ідейний ґрунт, ідеологічний фундамент («засновницький міф»). По-третє: проблемою сучасної України є постійний брак коштів на культурні заходи – отже, слід подивитися на досвід міжвоєнних гуртків емігрантів, які у Празі та Варшаві, у ситуації фінансової скрути, зуміли стільки зробити для рідної культури. Адже невипадково сьогодні повертаються в історію української літератури твори Юрія Липи, Євгена Маланюка та, власне, О. Ольжича, як найкращі зразки рідного вільного письменства, необмеженого жодними поліційними приказами: «Так усвідомлює себе історично Українська Нація. [...] Міт Великого Роду жене її вперед по історичному шляху, що над ним світить сонце провідної ідеї її свідомости – огненно-сліпуче сонце Слави, в боротьбі за яку нація знаходить своє світове післанництво»[14].

[13] Там само, с. 240–241.
[14] Там само, с. 256.

Діти з Брунар на Лемківщині

Культурне життя української національної меншини в Польщі після 1947 року*

Ярослав Присташ

Дослідження культурного життя українців після депортації акцією «Вісла» проводилося у вибраних прошарках суспільного життя. Про історію та роль Греко-Католицької церкви писали о. І. Гарасим, З. Воєвода, про розвиток шкільництва – Л. Турек-Квятковська, літературу – О. Дуць-Файфер, культуру – Ґ. Сікора. Нема, однак, зведеного в одну цілість аналізу процесу перемін, оцінки явищ, а також синтезу, чи українська культура в чужому головному культурному руслі має силу на незалежність та перспективу розвитку, а також, наскільки запозичує з польської чи європейської культур, наскільки з материка – України.

Дивлячись з історичної точки зору, розвиток культури українців у Польщі можна поділити на декілька умовних етапів:

1. неприсутність (1947–1956);
2. боротьба за виживання (1956–1981);
3. спроби емансипації (1981–1991);
4. офіційна демонстрація своїх цінностей (після 1991).

Звичайно, цей поділ можна ще розбити на менші частини або додати ще один, спричинений найновішими політичними подіями (тут, однак, для повного аналізу потрібна часова перспектива). Додатковим, вартим аналізу, є лемківський напрямок української культури, звичайно, без контексту політики, а просто як соціологічно-культурологічний факт, а також – феномен самобутнього культурного відродження Підляшшя в певних межах.

Кожне суспільство має свою культуру. Як говорить проф. Войцех Юзеф Бурштa, кожна культура потребує адреси, місця. Вона повинна мати свою територію в прямому та переносному значеннях.

Українське суспільство після шоку виселення в 1947 р. втратило всі структури для нормального розвитку. Знищено систему освіти, церковну структуру, зв'язки сільської громади, розбито навіть сімейні відносини. На чужині почалася повільна відбудова суспільних відносин у зовсім іншому культурному контексті. Для створення нової культурної ідентичності

* Доповідь представлена на конференції *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті* 8–10 березня 2006 р. у Львові.

українці потребували територіальної ідентифікації. Вона залишилася кількасот кілометрів позаду. Єдиним прийнятним виходом для українців було повернення на свою рідну землю. Більшість, однак, залишилася на місцях виселення з різних причин. Міграції здійснювались головним чином у найближчому районі в напрямі село – місто. Творення нового суспільно--культурного порядку в чужій стихії на екзистенціальній базі спиралося на тузі за минулим культурним простором. Покоління, що не знало, не пам'ятало життя на вітчизні, отримало від старшого покоління нову уявлену безтериторіальну тотожність. На базі розповідей про «дім» створюється нова регіональна культурна ідентичність, яка відноситься до нової території поселення, що починає для молодшого покоління зватися «домом». Явище тимчасового «засидження» переходить в «укорениння». Все одно ідея повернення як фізичного, так і ментального, пробивається до збірної свідомості українського суспільства. Хоч кожна одиниця громади має свою приватну територію, однак вона підсвідомо накладається на збірну ідеологічну культурну ідентичність. Цей процес перенесення центру українського світу з рідних земель на нову територію вирішує по суті долю культури. Весь культурний розвиток останніх 59 років підпорядкований реконструкції та історичній рефлексії.

Як пише Антоніна Клосковська у своїй праці *Kultury narodowe u korzeni* (Warszawa 1996), гноблені культури чи її носії, розвиваються в традиційній формі, цебто фольклорній, етнографічній. Ворожий підхід влади, що вміло маніпулювала польським суспільством у відношенні щодо українців, спричинив культурну ізоляцію. Умови культурного ґетто дозволили зберегти свою ідентичність, однак спричинили запізнення в розвитку. Українці, ментально закоренілі в традиції, важко долали шлях до модерної сучасної культури. Головною причиною було політичне гноблення та ограничення розвитку власне тільки до музейної етнографії, цим самим сугерували неатракційність такої культури. Таке явище можна зафіксувати від 1956 до 1981 рр., коли сформалізовано та проконтрольовано у виді офіційної легальної організації, але й цим власне визнано факт існування українців у польській державі.

На індивідуальному рівні одиниця, що утотожнювала себе як українця, розшукувала таких самих носіїв культурних кодів. Такий ментальний процес є натуральним психічним явищем. Людина зближується із подібними до себе. На прикладі Варшави в п'ятидесятих роках можна відтворити механізм гуртування людей навколо власних тотожних культурних вартостей. Як згадує Богдан Боберський (1923 р. нар.), молоді люди, що опинилися в столиці, віднаходилися на неформальному товариському рівні. Початки нової варшавської громади беруться від особистих здібностей такої людини, як саме Богдан Боберський. Передвоєнна діаспора, це передусім інтелігенція, петлюрівці практично після війни перестали існувати. Більшість, ще до Другої світової війни, емігрувала на Захід або просто їх поглинула війна. У квартирі Богдана Боберського створився неформальний товариський клуб, що гуртував тоді всіх українців Варшави. Почуття спільноти стало найважливішим чинником громадського життя. Культурний голод та спроби мікроемансипації керували громаду до, напр., відшукування в столиці гостей з України.

Таке явище характерне не тільки варшавській громаді – подібні явища можна зафіксувати, напр.: у Ґданську, Вроцлаві. Комуністична влада, спостерігаючи неконтрольований розвиток

українського руху, намагалася придушити його. Офіційно в Польщі не було національних меншин. Смерть Сталіна і час відлиги зберіг від гострих репресій. Польські служби безпеки погодилися на офіційне товариство (УСКТ) задля контролю в руслі політики держави в 1956 р., а також легального видавництва, тим більше, що вже в 1954 р. створено у вроцлавському воєводстві Українську культурно-освітню комісію.

Головну інтеграційну роль відіграла Греко-Католицька та Православна церкви. Після розбиття церковних структур, процес відновлення діяльності наступив практично зразу. Можна навіть сказати, що діяльності не зупинено – змінилися тільки умови та контекст душпастирської праці. Греко-Католицька церква, хоч розбита, відчуваючи потребу Богослужіння, почала відправляти в поодиноких парафіях практично вже в 1947 р. (Хшаново), у 1949 – в Команчі, Циганку-Желіхові, у 1952 р. – в Битові, Новому Дворі, Банях Мазурських[1]. Стійкість, впертість о. Мирослава Ріпецького давала почуття внутрішньої сили для українців на чужині. Влада дозволяла лише на православні Богослужіння. При виборі між Римо-Католицькою церквою та Православною, українське населення, у головному греко-католицьке, сприйняло православ'я як ближчу культурно, що, до речі, дозволило зберегти храми, а також зупинило процес уніфікації населення з польською більшістю.

Цікавим, вартим зупинитися випадком є село Кальників, недалеко міжнародного переходу Краківець-Корчова. Мешканці збереглися перед виселенням через масову зміну церковних метрик з греко-католицьких на римо-католицькі. Вже після виселення можливість релігійних практик була тільки в римо-католицькому костелі. З часом дозволено на Богослужіння у східному обряді, а точніше, влада дала згоду, але на православну конфесію. Це, м. ін., зберегло церковну споруду від руйнації. Наступив поділ корінних мешканців на два віросповідання. Щойно політичні переміни в Польщі дозволили на відновлення греко--католицьких Богослужінь, конфесійний поділ загострився. Українці поділилися згідно із стереотипом на «поляків-католиків», «рускіх-православних» та «українців-уніатів». Точний аналіз цієї проблеми зробив Ґжеґож Бабінський[2].

Згідно з концепцією Антоніни Клосковської, канон національної культури складається з системи символічної культури, до якої входять: мова, мистецтво і література, знання й гуманітарні науки, звичаї та обряди. Це все дає вибрану емблематичну систему, що її поважається. Такі елементи дають видуману чи реальну культуру, що її розуміється як уявлену потенційну та універсальну цілість[3]. Власне, кондиція цих складників, а також рівень канону та свідомості носіїв щодо своєї національної культури дає повний образ стану цієї культури. Звичайно культура національної меншості входить у несиметричне співвідношення з сильнішою культурою більшості. Культура меншини живиться вибраними вартостями країни, в якій функціонує, а також вибраними вартостями материка. На початку, коли периферійна культура меншості відчуває голод нового, то відбувається безкритичне стягування культурних явищ з материка. Тоді сам факт появи культурних елементів з духовної батьківщини

[1] о. І. Гарасим, *Греко-Католицька церква у Польщі після ІІ світової війни* [у:] «Календар „Благовіста"» 1999, с. 61–70.

[2] G. Babiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie*, Kraków 1997.

[3] A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni,* Warszawa 1996, s. 37–38.

є подією самою в собі. Наступає ідеалізація, міфотворення історичних цінностей, культурної спадщини рідних земель та ідеї своєї держави, позаяк національна тотожність вимагає історичної пам'яті. Очевидно, сприйняття художніх, літературних витворів культури залежить від самої готовності носіїв, а це залежить від рівня освіти й самосвідомості. Українське суспільство в Польщі, головним чином, було селянське, щойно в шістдесятих роках починає виникати інтелігенція як окремий прошарок суспільства.

Побіч офіційної «шараварщини», маємо перлини чи то в музиці, художньому мистецтві, журналістиці, чи освіті. Не міняє це, однак, факту загального культурного запізнення. Звичайно, традиційна культура в ранньому періоді сприймалася з ейфорією після десятилітньої прогалини, спричиненою сталінщиною. Наступило повернення до власних вартостей. Культурна конверсія, суспільний аванс інтелігенції спричинив явище відходу від застарілого моделю національної української культури до вищої – польської, а тим самим – до свідомого відходу від українства. Демографічний процес відходу з села до міста інтелігенції спричинює неспроможність достосування культурних стандартів до нових вимог, тим самим конверсію цієї інтелігенції, а внаслідок цього – відхід від українства як неатракційної системи вартостей. Нова культура еліт все одно спиралася на джерело історичного досвіду, інакше не могло бути.

Щойно політичний переворот та період безпосередньо перед 1989 р. дав поштовх до культурного різноманіття чи навіть протесту. Культурний спалах не зупинив, звичайно, явища конверсії, бо й не міг зупинити. Культурна й політична асиміляція іде і буде йти. Джерел такого стану слід шукати в психічній кондиції української меншості власне після такої травми як переселення, де суспільство усвідомило свою безсилість та предметність у історії. Українська громада в Польщі заслаба, щоб зупинити це явище, навіть якщо отримує нові якісні сили з України внаслідок заробітної еміграції. Єдиним способом збереження культурної окремішності може бути знайдення, осмислення та використання внутрішьої сили як національної меншості, осмислення своєї унікальності в польському суспільстві та здорової національної гідності. У такому шляху може допомогти Україна у вимірі стабільної, авторитетної модернізованої держави в Європі. Щораз більший наплив громадян України соціологи називають «четвертою еміграцією» чи «четвертою хвилею» еміграції. Українська національна меншість стає перед завданням авторефлексії. Автохтони-українці на Підляшші, переселенці-напівавтохтони, а також українці-емігранти з часом дадуть нову якість, яка перейде в класичну емігрантську діаспору. Тоді свідомість, культурні вартості зможуть визволитися з переселенського синдрому та витворити синтез всіх історичних, культурних і ментальних досвідів. На цій основі можна створити сучасний модернізований культурний стандарт.

Бібліографія

Babiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie*, Kraków 1997.

Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni,* Warszawa 1996.

Szpociński A., *Tożsamość narodowa w perspektywie kulturalistycznej* [y:] *Kultura wobec tożsamości*. Ogólnopolska Konferencja Naukowa przed Kongresem Kultury Polskiej 2000.

о. Гарасим І., *Греко-Католицька церква у Польщі після ІІ світової війни* [у:] «Календар „Благовіста"» 1999.

Третє покоління

Петро Бачик

Покоління, якщо слідувати означенню В. Бриндзи у часописі «Ї», це – «люди приблизно одного віку, що живуть одночасно [...] характеризуються спільними рисами в поведінці, схожим світоглядом, що пояснюється формуванням в одному середовищі, життям за одними державними та соціальними законами». Перше, що випадає сказати, щоб претендувати на схожість характеристики якого-небудь із поколінь українців Польщі, як би не нудно повторювати це вкотре, бездискусійною тезою є те, що структура громади бере свій початок із виселення 1947 р. По-друге, спроби класифікувати наші покоління в межах української суспільної структури мусять закінчитись невдало, якщо не можна приписати нам жодної із рис українського покоління, відчитаного услід за приточеною дефініцією. Суспільність українців у Польщі піддається поділу на три покоління: особисто переселених, їхніх дітей, які виховались вже поза етнічними землями, і нас – дітей цього першого дорослого на Відзисканих землях покоління. Отже внуки переселених в рамках акції «Вісла», є третім поколінням.

Головною рисою третього покоління є факт, що його національній свідомості прийшло формуватися в обставинах для цього некорисних. Персональне присвоєння культури через покоління українців Польщі натрапляє на бар'єр у виді неможливості повної акцептації національно-етнічних вартостей, притаманних для оточення. Соціологи Берґер та Луманн у книжці *Суспільне створювання дійсності* кажуть прямо: «По суті тотожність можливо об'єктивно окреслити, як присутність в окресленому світі, і тільки з тим світом може стати суб'єктивно присвоєна». Однак наш світ, світ третього покоління – це розтріскана, неоднорідна площина, оперта на підставах – сентиментальності, дезінформації, неприсутності, комфортності. У цьому укладі, ще більш певним стає, що супроводить нам як третьому поколінні, розгублення. Поміж взірцями навколишнього і традиційними вартостями, вирощеними на ідеалі українства, губиться шлях формування тотожності. Мотивовані сентиментом, визначаємо своє українство, будучи позбавлені ретельної та актуальної інформації щодо його вигляду. Не знаємо, як реально бути українцем у Польщі, тому що не знаємо, що означає бути українцем як таким. Українці Польщі абсолютно неприсутні у сфері української культури, навіть лише заради її репродукції, що повинно бути конститутивним фактором. «Найбільш хіба дратує

вислів „підтримувати традиції". Нема чим гордитися: ми їх лише підтримуємо, замість ними жити», – писала авторка в першому номері „San Rideau". Висновок цей належить, однак, у першу чергу не до традиції, а сучасного побуту.

Велика кількість української молоді в Польщі сприймає українську культуру як щось неатракційне та неадективне. Третє покоління, упереджене до неї, позаяк його знання не виходять поза хріновину, сервовану через невідповідних людей. Українська культура сприймається в опозиції до сучасної польської, що черпає жменями із західної поп-культури. Відношення це, очевидно, фальшиве і виникає зі стереотипу, прищепленого через патріотичну традицію, яка, на жаль, не може виконувати сьогодні своєї виховно-едукаційної ролі, якщо опирається вона на неактуальних візіях і не переказує відповідних інформацій.

Коли прийняти, що головним фактором кшталтування тотожності є культура – парадоксом стає висновок, що національним ядром українця в Польщі не мусить бути українська культура. Хоча безсумнівним є однозначне українське самоототожнення наймолодшого покоління (що підтверджують соціологічні дослідження), то об'єктивним твердженням залишається перевага польського чинника у вирощуванні нашого українства. Дефініювання тотожності молодого українця у Польщі відбувається з позиції культури, яка переважає. Це вона описує присвоєння українства. Антоніна Клосковська пише: «Знання – це не лише компетенція, але й елемент формування свідомості сфери естетичних та інтелектуальних виборів». Кшталтування тотожності українця в Польщі відбувається сьогодні не лише шляхом первісного присвоєння мови, традиції, релігії, але й свідомого дефініювання їх у просторі культури, яка переважає. І це має очевидний вплив на їх кшталт.

Свідомість нашого покоління знаходиться під вогнем символічного удару – елементарною часткою українства Польщі, постійно присутньою через принаймні п'ятдесят останніх років, є опозиційність, а буває навіть ворожнеча супроти домінантної для його національної ідентифікації польської культури. Ця, описувана вже не раз, «культурова подвійність» дозволяє сформулювати тезу, що українська тотожність деградує, однак в умовах, коли головна польська культура зазнає тривалого порушення у виді браку повної акцептації. Тому хоча представник третього покоління фактично на польському чиннику будує свою суспільно-культурну свідомість, то символічно не докінця приймає його панівну роль. Однак, водночас неспроможний присвоювати на це місце культуру України, і тим власне способом «подвійність» перевтілюється в «порожнечу». Молодий українець опиняється в аксіологічній дірі.

Спробою визначити якийсь напрямок для нашого громадянина була, безсумнівно, акція «Повернення», яка закликала переселюватись назад на етнічні терени в південно-східній Польщі, що, внаслідок організаційного завалу, перевтілилось у заклик повернення ментально-душевного. Чого не мовити б, вже з початку була приречена вона на поразку. Нездійснені реалізатори повернення впали в пастку минулого, яке не дозволило визначити для звичайних людей мети на майбутнє. Виявляється, що проблема виселення і повертання експлуатована і в жодну міру не атракційна, як така не є питанням побуту, а переселилась

у сферу етики. Виявилось проте, що з точки зору творців проекту, українська громада не занадто моральна і «Поверненню» показала кулака.

Іншим фактором зміни позиції громади пробував стати часопис «Вісник Закерзоння», який пропонував визначити пріоритети мислення громади на базі міфу Закерзоння. Однак знов практика показала, що пунктом виходу стали фальшиві положення – міф цей не може сьогодні заново інтегрувати розгублену громаду, тим часом негація факту розпорошення громади стала карикатурою, а не інтелектуальною поживою для спраглої ідей молоді.

* * *

Знову треба вжити банальності типу «українська сукупність Польщі не вміє віднайтися серед сучасної культури, бо застрягла в сентиментальній зоні». Повторення ці, однак, необхідні, бо необхідне перевизначення пріоритетів громади і покинення «політики патріотизму» на річ «реальполітік» активного співіснування. Викликом є, зокрема, потреба окреслитись щодо еміграції з України, яка скріплюється і можемо не спостерегтись, коли здомінує український простір у Польщі. І це зовсім легко, якщо, скажімо правду, він незагосподарований. Це також натуральне і беззсумнівно позитивне явище, на яке чекали всі дотеперішні покоління. Одначе питання залишаться такі: Як буде виглядати цей процес реконструкції українства Польщі? Де будуть у цей час «наслідки акції „Вісла"»? Ким будуть? Що можуть запропонувати еміграції? На якій площині має проходити інтеграція?

Невід'ємним елементом життя наших батьків і дідів був конфлікт, оправданий історично, наслідком чого була неможливість визнання Польщі як своєї держави. Міф батьківщини починався вже за вікном маленького помешкання в якій-небудь оселі північної чи західної Польщі. Уносився широко над всім по обрій, розсіваючи навколо заперечення, яких частки заразили і третє покоління. А втім, коли через всі ці роки було конечною стратегією вижиття та оборони перед реальним полонізаційним наступом, сьогодні страшить неадекватністю. Коли в 1981 р. з'явився перший часопис молоді, мав назву «Апатриди» (люди без батьківщини). І коли легко зрозуміти, що ПНР, що переселила наших родичів, маніпулювала громадою, нищила пам'ятки і фальшувала історію, була ворогом, то сьогодення виглядає зовсім по-іншому. Чи ми сьогодні без батьківщини? Молодь у численних текстах чи анкетах засвідчує, що необов'язково. А радше треба сказати про не одну, а навіть дві батьківщини. На рівні побуту молодь акцептує Польщу, а Україна поміщується в сфері національного сакрум, як ідеал.

Домінація дискурсу минулого видима не лише в розмовах старших людей, але й в наявності помислів згаданого «Вісника Закерзоння», змісті рубрики «Свідчення» в «Нашому слові» чи програмі «Повернення». Важко позбутись схильності до оцінки стану громади за посередництвом завжди цієї самої мартирології, чого виразом є навіть заголовок цієї статті, але в консеквенції зводить вона дискусію до неактуальних і неважливих з точки зору молоді питань. Цей факт спричинений браком візії не лише майбутнього, але й сьогодення. Довести він може до маргіналізації нас і наших проблем, заразом серед польського оточення, як і через нову українську діаспору, для якої залишимось екзотичним племенем апачів, вартих до показування в резерваті, бо ж зовсім нездатних до розмови. Способом нав'язання діа-

логу з вихідцями з сучасної України здається бути побудування різкої позиції на місцевій сцені. Тільки як реальний суб'єкт на польському суспільному форумі, будемо атракційним партнером для еміграції. В іншому випадку, українсько-польські відносини на внутрішньому полі будуть відбуватись без участі «старих» українців, бо і з польського боку інтерес буде торкатися фактичного репрезентанта української підметовості. Що так не мусить бути, показує, наприклад, співпраця ОУП з неурядовцями під час Помаранчевої революції, коли організація та її лідери справді заіснували на публічному полі. На те існують ці структури та штати, щоб активність громади не зводилася до закритих, принагідних дій, але щоб входила в нормальний, офіційний оборот осіб, товарів та ідей.

* * *

Можна припустити, що коли відношення членів сукупності до неї вбоге в особисте заангажування – вартості, якими елементи громадської тотожності, стають щораз більш чужі, використовуються інструментально і конформістично. Чим це ставлення серйозніше, тим вартості стають міцніше зінтерналізовані. Отже, формування національної тотожності, яке полягає на поспішному продаванні стереотипних уявлень про Україну, по суті спричиняються до розгублення молодої людини. Ніхто притомний не купить цієї ампутованої України, бо може сягнути безпосередньо до джерела, яке від пару років на витягнення руки у виді газет, книжок, Інтернету, спілкування з живими людьми. Однак здебільшого візія українства третього покоління – це візія, як би не прикро казати, мертвого, злітаючого по хребтах тих, які сучасної України не розуміють, бо її не знають. Ціною є функціонування всієї громади, яка невдовзі претендуватиме на роль беззубого динозавра, який здатний кусати лише власний хвіст.

Як не дивно, такий стан виглядає вигідним – люди почувають себе гаразд, бо не примушують їх міняти засталий ними стан і здобуватись на якесь зусилля. Особи, нібито якось відповідальні за анімацію середовища, не мають найкращих помислів, як за це братися, щоб максималізувати ефект, отже – «маємо те, що маємо». Офіційні, загальнопольські медія не привертають уваги молодого глядача чи читача і не створюють шансів на розвиток суспільної тематики у культурному вимірі. Тим часом, внизу постають ініціативи, що здобувають свою популярність. В Інтернеті зависають чергові сторінки, є кілька гуртів, яких амбіція сягає понад «підгравання до котлети», Ярмарок у Ґданську тримається. Не можуть вони, однак, заступити масових медіа, що мають формувати думку громади та лідерувати її опінії. Не можуть також взяти на себе обов'язку інтегрувати загал громади, бо служать вони локальним спільнотам.

* * *

«Вислів «ми є вільні» щораз частіше означає, що маємо право не мати думок про це, як жити, маємо право жити з дня на день [...] Не маємо часу, сил, грошей, навіть бажання журитись про духовний вимір наших часів» – дискусія про *Генерацію ніщо*, яка наробила у 2002 р. галасу на сторінках «Ґазети виборчої», дозволяє ствердити, що третє покоління терпить на ці ж самі нездужання, що згадана генерація. Може навіть становить її частину. Необхідно навести

в цьому моменті цитату з іншої книжки соціолога Берґера, котра дозволить нам вказати на можливу причину цього заплутання: «Кожна суспільна роль веде за собою певну тотожність [...] навіть тотожності, які вважаємо нашим справжнім „я", визначені суспільством». Бо чи не означає це, що коли обмежуємо свою особисту громадську присутність, наша національна ідентичність зазнає порушення? Брак заангажування в будову громадської дійсності можна, отже, спостерігати як причину розхитання індивідуальної тотожності. Не дозволяє він на її скріплення та творчий розвиток, яких відбитком була б саме суспільна активність. Міжчасся, у котрому покоління молоді, народжене поміж кінцем сімдесятих і початком дев'яностих років знаходилось поза сферою суспільної активності, закінчується. Однак поки що громада не створила механізмів прийому у свої структури молоді, не випрацьовано способу для введення людей у громаду та її активності, а інституції, які мали б цьому служити, якось цим не журяться, і тим способом шикують собі занепад. І було б це байдуже, якби не приховувало небезпеки для живої громадської тканки.

Якщо хочемо говорити ще про щось таке мляве як «громада», «меншина«, «структури», «спільнота», належить усвідомити поширювання поколіннєвої діри, яка розсаджує громаду зсередини. Отже, власне в цьому контексті, у потребі громадської активності, третє покоління може віднаходити кінцеву спільну точку заразом для своєї генези, як і перспектив.

Іванна Маслей, Іван Маслей та його сестра, Берест

Про плачі українські

Роман Кабачій

Давно хтось сказав, що народ український має жіноче обличчя. Добре то чи зле, вирішуємо у залежності від ситуації. Якщо йдеться про наш романтизм, самовідданість, ліричну душу тощо, безумовно з блаженною посмішкою на вустах погоджуємося, що то така специфічно українська сентиментальність. Коли ж згадуємо про зрадливість, підступ, крокодилячі сльози, посипання голови попелом при потребі і без, то – «ніде правди діти», «хто тільки нас такими зробив», то таки той жіночий характер «винен».

Однак, через списування на гріхи чогось нам непідконтрольного, незрозумілого, ми не можемо отримати нормального уявлення про причини постійного недо- у розвитку народу і держави. Недосформована нація, недоусвідомлена незалежність, незавершена революція. Для усіх цих бід знаходяться безконечні незворушні пояснення у стилі «не так тії воріженьки...». Причому, як можна зауважити, самобичування приносить новітнім будителям українців мазохістичне задоволення: Володимир Яворівський називає свою програму в радіо «Та що ж ми за народ такий?!», Микола Рябчук до 2004 р. включно сокрушався над перспективою [вічного] життя «свідомої» третини під «несвідомою» більшістю «Двох Україн», притчею у язицех став вислів не останнього політика в Україні Леоніда Кравчука «маємо те, що маємо».

У цих плачах дісталося на горіхи як нашому народу вцілому, так і Україні, як уособленій його батьківщині. У віршах-піснях лідера рок-формації «Криголам» Володимира Демченка Україна то холодно байдужа, напівглуха-напівсліпа бабуся, котра не побачить невизнаного генія «з-за курая» [кура́й – південноукраїнська назва перекотиполя – *Р. К.*], а народ – «геть не годована рогата худоба». Не жалує образ України, «змученої людьми», й Андрій Середа з гурту «Кому вниз», – його творчість росте із шевченківського сирітського самозречення України, «що колишучи співала про свою недолю». Експлуатація терміну «мачуха» по відношенні до України взагалі перевершує усі можливі рамки – уявити собі, щоб росіяни чи поляки назвали свою вітчизну мачухою, якою б вона не була, важко. Додали куті меду у цьому контексті й закерзонці, депортовані в УРСР: їхня «Україна» залишилась на захід від Бугу, а тому «москальська» Україна – відповідно всього лиш «мачуха».

Дивно лишень, що нашим сусідам українці і Україна не видаються такими безпорадними та самопожираючими, як нам самим. «Починаючи з XVIII ст., [імперський] центр вважав щонайменше частину українців нелояльними сепаратистами, мазепинцями, – пише австрійський історик А. Каппелер. – З погляду центру й російського суспільства, українські націоналісти петлюрівці та бандерівці стали наступниками мазепинців. „Удар ножем у спину", завданий Радянському Союзу українським керівництвом у грудні 1991 р., знову підтвердив образ зрадників-мазепинців». Польський поет Єжи Гарасимович, якому закидають навіть надмірну прихильність до українців, у поемі *Руський ліхтар* у 1964 р. звернувся до «тітоньки України у вінку з калини»: «хай... скаже нам / про свої вовчі ікла...». Про стосунок білорусів до України, з етичних міркувань, ліпше не згадувати, натомість дозволю собі приточити уривок зі свого листа до знайомої опозиціонерки з цієї країни з березня 2005 р.: «Ви – „молоді й нерозважні", відкриті, останні з могікан, що вчилися в долуківській біло-червоно-білій Білорусі – навчили мене ще більшої любові до України, шанобливої, – у нас люблять критикувати самих себе і затюкану Малоросію, нічого взамін не пропонуючи...». Виявляється, нам не дано безпосередньо самим відчути свою міць, а й далі чекаємо на «правду», розказану чи то німцем, чи американцем, чи білорусом. Коли Віктор Ющенко обіцяв Європі показати розбудженого слона – Україну, він, очевидно, і сам не зовсім розумів, що той слон (а чи може мамонт) мав би демонструвати свою миролюбну травоїдну і неповоротку велич чи автентичну боязнь перед мишвою – самознищуючими автостереотипами.

Упроваджування засад комплексу неповноцінності починається в Україні з дитинства. Пригадується у цьому контексті анекдотичне порівняння двох національних педагогік – української і єврейської. Якщо для українця (візьмемо тут приклад із галицької ментальності) «... з невідомих причин чужі діти чомусь завжди ліпші, ніж власні. Свої – це на віки вічні матолки, штурпаки і тумани вісімнадцяті», то з євреями якраз усе навпаки: єврейська мама водить сина до психіатра у випадку, коли він в трирічному віці ще не грає на скрипці. Тому, за вдалим спостереженням цитованого вище автора, знаного у нетрях Інтернету, *Погляду на нарід галицький* Онуфрія Жмені, «у зв'язку з цим кожному [українцю] потім усеньке життя доводиться докладати неймовірних зусиль, щоб довести протилежне і собі, і людям, і батькам, які до самої смерті не віритимуть в успіх власних чад». Звичайно, можна братися пояснювати подібний підхід доцільністю підготовки до важких часів голодоморів, депортацій, репресій тощо, але чи ж євреї не малися гірше?

Навіть загальновизнані українські національні герої – і ті непозбавлені вад, про які вам кожна вчителька історії чи літератури в українській школі залюбки розповість, особливо, коли спрагла знань дитина вчиться на відмінно і щодня ділиться шкільними враженнями із батьками. Нерозумний син, вічно п'яний Богдан, бабій Мазепа, федераліст Грушевський і жидоненависник Петлюра, різун Бандера... А що вже вурдалака Шевченко укупочці із юродивим Франком та лесбійками Кобилянською та Лесею Українкою, – дивина, як тільки таке негречне товариство могло переконати богобоязних руських людей назватися якимись там українцями! Однак, коли спитатися тої ж учительки про щось таке пікантне з особистого

життя Фрунзе чи Щорса, чий пам'ятник височіє на бульварі Шевченка у столиці України, Карла Маркса, вулиця якого вважається головною у названому з якогось дива іменем ще одного незнаного світу «героя» Григорія Петровського Дніпропетровську, навряд чи щось подібне почуємо: «родина всегда чтит память своих героев!».

Покоління, виховані на пошануванні батькозрадництва Павліка Морозова і сталевій непохитності Павки Корчаґіна, не здадуть так запросто своїх ідеалів, особливо коли нововідкриті зірки українського історичного небосхилу поливаються мало не щодня помиями «справедливої критики» у виконанні «суспільно потрібних» видань на кшталт газет «Сегодня», «2000», «Бульвар». У тому, що вони користуються попитом, сумніватися не доводиться. Бо ж навіщо купувати російськомовні часописи, які рясніють від імен та прізвищ на зразок «Валєнтіна Люля», «Ніколай Нєсєнюк», «Марьяна Міґаль», «Марія Крыштопа», «Андрєй Кокотюха», «Ірєна Карпа», «Дмітрій Русін», «Іріна Тыченок-Соломко», «Свєтлана Пыркало» і їм подібних, коли і так ясно, що ці люди намагаються протиснути свою «націоналістичну правду» по-російськи там лише тому, що відповідних україномовних видань не існує, або ж нещасні «газєтьонки» ледве зводять кінці з кінцями і виплачують малі гонорари. Незрозуміло тільки те, чому ці прізвища складають у «Корреспонденте», «ЧАС.UA», «Фокусе» більшість – куди дивляться їх видавці?! Тому ліпше вже «Факты» чи «Столичные новости» – там усі свої серед своїх.

Очевидно, є щось в українцях таке, що дозволяє їм акцептувати і навіть активно цікавитися тим, лайном якого розливу їх народ поллють сьогодні у газеті «Сегодня». І платити за це гроші. В цьому казусі одна заковика – наші прості посполиті взасліп читають не про себе – вони читають про якусь «бабу Маню», «дядю Ваню», яким десь в Зачепилівці ой як же ж погано [а нам, слава Богу, нівроку!]. Усвідомлення, що одні громадяни України (видавці) паразитують на інших громадянах (читачах) за рахунок описуваних підлот про третіх або ж обпльовуваних національних діячів минулого, або ж нещасних постраждалих від різних катаклізмів, які захиститися від всевидющого ока медій не мають сил і можливостей. Тому висновок напрошується самим – українці залишаються у полоні староселянських страхів та забобон. По-старому, пардон, по-традиційному тішаться із чужого горя і бажають сусідові, «щоб всяка гадина на город здихати прилазила».

Зрозуміло ніби усім, що прийшов уже час розпрощатися із провінційними уявленнями, що сила народу і держави визначається кількістю населення, боєголовок, величиною території. Тільки за Хмельницького було у нас більше людей, ніж в Московії, того тепер не буде. Москва – вчетверо разів більше місто від Києва, але є й більші, такі як Мехіко, і простим жителям від того не легше. Гасло «ти не один – нас 52 мільйони» увійде в історію, але реальністю стане, либонь, при наявності українсько-китайського кордону. Чи потрібно Україні знов стільки людей, більшість з яких прагне повернення «світлого минулого», чи скерувати свою увагу на освіту і розвиток кожної окремо взятої дитини, щоб і в тій, не такій великій, як у північного сусіда, але достатньо великій, як на потреби держави, країні кожен почувався потрібним, почувався у себе.

Наш народ не є європейським у бажаному сенсі цього слова. Однією ногою він загруз у традиціоналізмі, який його віками беріг від розпорошення, асиміляцій і змушував протистояти чужинецьким нововведенням, а іншу закинув до простування на захід, де скоро класичне поняття «нації» стане нонсенсом. Традиція дозволяє нам розхлябано і безвідповідально, немов у минулих віках, списувати усе на щось і на когось, як підказує Жменя, «негоду, москалів, поляків, американців, сусіда, криву Теклю, що наворожила, вроки, важке дитинство, поговір, заздрість, дурнувату владу і Бога». При цьому, плакатись на долю, немов ми й досі живемо у часи шевченкової Катерини, котрій, окрім придорожній тополі, не було кому пожалітися. А між тим, за вікном XXI ст., незалежна Україна, і навіть з негодою людство навчилося боротися. Але ми ж українці, мусимо по-українськи сприймати виклики долі. Тобто, плачучи..? А навіщо?

Ринок у Грибові, 30-і роки XX ст.

Дилема українського Буратіно

Андрій Бондаренко

Незважаючи на усі сподівання, здобуття українцями відносної політичної незалежності в рамках окремого державного утворення не призвело до бажаної реалізації українців як повновартісних членів повновартісної нації. Як правило, це пояснюється лихим деструктивним впливом довготривалого перебування більшості українців під деформуючою владою радянської імперії. А як може бути інакше, якщо протягом XX ст. найбільш національно свідомі групи українського населення зробили все необхідне для формування нормальної нації європейського зразка? Вони сформулювали базову українську національну ідею, провели масштабну пропагандистську роботу серед населення, створили (неодноразово) політичне представництво української нації, необхідне для міжнародного визнання і для структуризації внутрішнього життя та багато чого іншого. Проте для українців, на відміну від їхніх безпосередніх західних сусідів, цього чомусь виявилось замало. Тому можна зробити висновок, що тут свою роль відіграли також якісь зовнішні фактори, серед яких найбільше кидається в очі, беззаперечно, прикрий момент радянського панування.

Українська національна ідея, остаточно випрацьована у середині XX ст., пропонує достатньо цілісний та розроблений формат національного життя у порівнянні з іншими існуючими зразками націотворчих ідеологій, тому, дійсно, досить дивно, що сьогодні вона так і не прижилася серед більшості українського населення. Проте, так чи інакше, але відсутність в українського народу чіткої ідентифікаційної парадигми очевидна сьогодні, мабуть, для кожного. Ця відсутність, власне, і окреслює підстави сучасного життя сучасних українців, задає базові умови української екзистенції.

При всій різноманітності ідентифікаційного вибору середній українець сьогодні чомусь не може собі дозволити повестись настільки радикально, щоб остаточно вибрати якусь одну, наприклад, чітко національну світоглядну перспективу. І правильно робить, оскільки нинішній широкий, як то кажуть, на будь-який смак асортимент ідентифікаційних ідеологій є швидше ілюзією, ніж дійсним вибором, в результаті якого індивідуум справді отримає дієздатну структуру, на яку можна покластися у визначенні свого місця у світі.

Якщо жоден з існуючих навколо середнього українця способів національної ідентифікації не досягнув однозначного успіху протягом усього минулого століття, то постає питання – чи здатен хоч один з них реально задовольнити потребу самовизначення? У кожного з них було достатньо шансів, однак, сьогодні вони існують у вигляді аморфного плетива – невиразної мішанини дискретних стверджень, жодне з яких «не робить погоди». Саме їхня розчленованість, позбавленість чіткої цілісної та однозначно переконливої основи остаточно зводить сьогодні нанівець шанси усіх можливих ідентифікацій. Можна, звичайно, звично послатись на нищівну та нерівносильну боротьбу, яка виснажила і підірвала життєвість як хороших (національних), так і поганих (імперських) ідеологій, проте такі пояснення здатні лише раціоналізувати поразку і аж ніяк не повернути вітальний потенціал інвалідної ідеї. Сучасна українська (національна) ідентичність як така існує наразі лише гіпотетично – як певна можливість. Просторікування національно чи провладно заангажованих «пророків» про наявність чи безпосередню можливість актуальної повноцінної сформованої української нації – це «мертвому припарки». Сучасна українська ідентичність в омріяній реалізованій формі проявляється лише під час виконання складних магічних ритуалів, які, за задумом тих, хто їх проводить, продовжують святу боротьбу героїчних предків, проте сутнісно мало чим відрізняються від християнського екзорцизму чи негритянського вуду (останнє порівняння мені чомусь подобається найбільше).

На жаль, збанкрутовані ідеологеми, які кружляють між головами українців сьогодні, з усіх сил створюють видимість своєї актуальності. Або навіть трохи інакше – ті, кому сьогодні йдеться про владу чи про національне відродження, на жаль, не обтяжують себе пошуками чи творенням дійсно ефективного та адекватного продукту, а з усіх сил намагаються реанімувати добросовісні, але вже застарілі пункти світоглядного співвіднесення, чи швиденько сформулювати якісь «одноденні» та явно браковані концепти. Сучасні українці не можуть спромогтися навіть на такі однобокі та політично заангажовані, проте живі дискурси, які хоч якось володіли сценою в XIX та XX ст. ст.

За якістю та перспективністю свого наповнення, простір сучасної української ідентифікації – це не сорочинський ярмарок, це виставка досягнень радянської промисловості. Визнати нереальність декларованих позицій лячно усім – і виробникам, і споживачам, і вождям-керівникам. Спроби знайти адекватний підхід на межі колишніх суперечностей (наприклад, у справі осмислення УПА) заміняються балаганними сварками між явними аутсайдерами та монструозними типажами (типу Тягнибока чи Вітренко), і цілісність їхнього радикально-дрімучого псевдо-світогляду недалекоглядно сприймається як показник бажаної реалізованості. Тільки така реалізація, на щастя, не зовсім пасує середньому українцю, який, однак, може зачудовано придивлятися до недоступної йому радикальності і тішити себе короткими маревами. Варто перечислити тут усі ті спокуси, які сьогодні чигають на ідентифікаційно нереалізованих українців.

Беззаперечним лідером серед найбільш привабливих національних ідеологем є, звичайно ж, образ козацької України. Він користується сталою популярністю, як на сході, так

і на заході. Проте, шароварним козаченькам бракує актуальної включеності в повсякденне життя простих українців, чого не скажеш про радянський пласт вітчизняного минулого. Радянщина – це теж вже пройдений етап, однак йому ще вистачає свіжості, щоб гостро манити видивами втраченого раю. Можна навіть сказати, що багато в чому радянсько-українська ідентифікація доповнює та розвиває вічно живий образ козаченька – такий, яким він бачиться із нинішньої перспективи. Тому, ці два ідентифікаційні горизонти сьогодні існують як окремо, так і в плідному симбіозі, який, власне, і окреслює основний сучасний варіант української національної ідентичності. Тобто, сучасним його можна назвати умовно – швидше рецидивом. Це як старий одяг, який носиться, бо немає можливості купити нового.

Західноукраїнські Січові Стрільці – це не козаченьки, проте у певному героїчно-інтимному шармові їм не відмовиш. Тим більше, що ще живі деякі люди, які сформувалися як особистості саме на основі даного патріотично-військового образу. Форматність та однозначність цієї ідеологеми робить її головним конкурентом загальної радянсько-гетьманської точки співвіднесення. Однак, з іншого боку, реально піти в маси їй перешкоджає знову ж таки завелика однозначність, яка для багатьох переходить в однобокість, тоді як форматність у невмілих руках неминуче стає плоскою плакатністю.

Якщо козацька перспектива, трохи відполірована радянським інтернаціоналізмом та пролетарською ідеологією, загалом якось поєднується із чорно-білим (чи, точніше, чорно--червоним) галицьким патріотизмом (все-таки, галичани стали українцями завдяки Шевченковій Україні), то на українському сході культивується така собі «агресивна радянщина», для якої форматний національний патріотизм є більш ніж чужий. Схоже, що привабливість синтетичного козацько-соціалістичного дискурсу з'являється якраз внаслідок задавненого непримиренного протистояння більш радикальних східних радянських і західних націоналістичних перспектив. На їхньому хижому фоні він виглядає діалектичним «третім шляхом», здатним увібрати в себе всі суперечності та творчо їх трансформувати у щось спільне.

Не можна також забувати і про мляву відмову від будь-якої загальної самоідентифікації, характерної для жителів як віддалених сільських провінцій, так і великих мегаполісів. Це навіть не абстрагування від усіх універсальних перспектив Нового Часу як на Заході в добу постмодернізму (що, звичайно, в нас теж трапляється), це – відмова від конкретних горизонтів, які присутні довкола. Для «відмовників» не важливо, що вони загальні універсальні і тоталізуючі. Для них важливо, що вони не відповідають їхнім глибинним внутрішнім стремлінням та самовідчуттям. Для них – вони наскрізь фальшиві.

Розглядати переваги чи недоліки кожної з вищезгаданих ідентифікацій зараз не варто, оскільки у цій статті йдеться не так про визначення найкращої існуючої національної ідеології як про потребу чогось зовсім нового. Питання, яке тут заторкується, звучить наступним чином: чи дочекаємося ми нарешті появи нормальної, дійсно сучасної української ідентичності? Як правило, у всіх наявних на сьогодні спробах відповісти на це запитання прослідковуються два інших наступних запитання: чи українці просто так і не сформулювали ще повністю свого нормального ідентифікаційного дискурсу (поразка української національної ідеї зразка

середини XX ст. в такому випадку постає як наслідок деякої її іманентної недосконалості та невідповідності реальним потребам українців), і чи може українці як різнорідна етнічно-політична маса, взагалі не надаються до чіткого ідентифікаційного оформлення, тим більше зараз, коли постмодерністичні тенденції та глобалізаційні процеси послідовно руйнують будь-яку сталу, оперту на універсальні цінності, ідентичність? Тобто, все обертається по великому рахунку навколо одвічної дилеми українського Фауста чи Гамлета, чи, навіть вірніше, Буратіно-Пінокіо – ми ненормальні, тому що ми ненормальні за своєю сутністю, чи тому, що ми ще не почали нормально вирішувати свої проблеми?

Можна спробувати віднайти об'єктивну наукову відповідь на ці запитання. Для цього слід було б сумлінно прослідкувати багатогранну історію усіх ідентифікаційних ідей, які коли-небудь з'являлися на території України та її сусідів протягом мінімум чотирьох останніх віків. Це була б, безперечно, дуже цікава і потрібна праця. Однак, згадаймо досвід Пінокіо, порівняння з яким, на мою думку, чудово пасує сучасним українцям, – він не змирився зі своєю дерев'яною ненормальністю і спробував нормально (по-людськи) вирішити свою проблему. Навіть якщо і абстрагуватися від Блакитної Феї, то все-одно залишається купа запитань. Яке значення мав той матеріал, з якого був зроблений Пінокіо? Чи трансформація в людину дійсно вирішила всі ті проблеми, які хвилювали дерев'яного голема? Яку роль в цій історії все-таки відіграв творець Пінокіо – злидар та алкоголік? Йдеться про те, що казка про Пінокіо, тобто про формування нормальної особистості (ідентичності), містить в собі все те ідеологічне навантаження, яке нуртує в проблемі постання нормальної модерної ідентичності. Просто народитися – це мало; без набуття ознак людськості ти залишишся простою дровенякою, яка чомусь вміє говорити. Алегорія Пінокіо говорить нам про те, що без кропіткої праці, без упертих пошуків своєї вимріяної ідентичності, яка не дана просто так, яку треба заслужити та вибороти, ми не можемо вважатися нормальними. Сам факт нашої появи на світ нам нічого не гарантує. Так само і з ідеологією формування нації. Народ перетвориться у націю лише тоді, коли щось зробить для цього, сам по собі народ – це недо-народ, інертна несвідома маса, яка поки що не заслуговує на нормальність та гідність.

До чого привели б нас пошуки вичерпної об'єктивної відповіді на вищесформульовані запитання з перспективи Пінокіо? До того що Пінокіо або переконався б у вірності обраного курсу на пошуки людської сутності і з новими силами б продовжив свої пошуки, або ж змирився б із своєю дерев'яністю та повернувся б до свого алкоголічного творця. Проте, останній варіант видається неможливим. Якщо моделювати ситуацію у строгій відповідності із внутрішньою логікою казки, то будь-які докази на користь того, що за межі дерев'яності не вийдеш, сприйнялися б головним героєм лише як ще одна перешкода, яку треба здолати на шляху до нормальності. Проте, в реальності не все так просто як у казці, де все, зрештою впирається в благодійну діяльність Блакитної Феї, без якої довший час абстрагуватися від своєї дерев'яності практично неможливо. Дилема українського Пінокіо полягає в тому, що і дерев'яним далі залишатися якось соромно, і Фея поки-що не з'являється. Відповідно, об'єктивна відповідь на запитання, «чи взагалі можливо стати нормальним» нічого не змінює

– так чи інакше, суб'єктивний сором та почуття меншовартості змушує знову і знову прагнути до нормальності. Незважаючи на те, що роки йдуть, а дерев'яність і не думає поступатися місцем чомусь більш людському.

Можливо, для кращого розуміння ситуації, яка склалася, слід розділити ситуацію західноєвропейського Пінокіо від східноєвропейського. Якщо відкоригувати сюжет казки відповідно до історичних реалій нашого неказкового світу, то отримаємо дві окремих історії. Західний варіант казки розповідатиме нам про світ, у якому жили самі лише Пінокіо. Життя цих дерев'яних створінь було нелегке, і проходило у постійній взаємній боротьбі за виживання. Проте одного разу один Пінокіо відособився від інших і привселюдно (тобто, припінокно) заявив про те, що йому набридло бути тупим дерев'яним створінням і тепер він оголошує себе не Пінокіо, а людиною, яка є вищою, кращою формою існування Пінокіо. Інші довго чудувалися з цього вчинку і навіть пробували насміхатися з цього Пінокіо, оскільки навіть після оголошення себе людиною він продовжував виглядати так само, як і усі. Проте поступово ідея трансформації у людину розповсюдилася, стала модною і помалу всі теж оголосили себе людьми, створивши нове суспільство олюднених Пінокіо. А потім, коли цю історію розказували новонародженим Пінокіо, то щоб якось пояснити момент трансформації, хтось ввів образ Блакитної Феї, який чудово усе пояснював. Проте, трохи далі на схід, теж жили Пінокіо, які через свою віддаленість не змогли брати безпосередню участь у переломних подіях. Коли вони попрохали своїх західних сусідів розповісти їм, що в них сталося, чому раптом вони почали називати себе людьми, то без жодного злого умислу олюднені Пінокіо розповіли їм трохи іншу історію, відмінну від тієї, яку розповідали на заході. Якось так сталося, що східний варіант оповіді набув вже зовсім казкового вигляду. У ньому йшлося про те, що люди існували від самого початку і що якщо ти раптом народився Пінокіо (що досить дивно, але трапляється), то це дуже погано. Можливо, якщо ти дуже постараєшся і пройдеш безліч випробовувань, то знайдеш певну Блакитну Фею, яка зробить тебе таким як усі, тобто людиною, тобто нормальним.

Відмінності між двома варіантами однієї історії виявилися дуже принциповими. Вони призвели до того, що східні та західні Пінокіо опинилися в зовсім різних ситуаціях. Якщо на заході життя більш-менш налагодилося, ідея олюднення чудово допомагала врегульовувати поточні взаємини один з одним, то для східних сусідів все виявилося не таким простим. Вони чесно намагалися пройти усі випробовування, знайти Блакитну Фею та стати людьми, проте з цим в них ніяк не складалося. Тоді деякі, більш східні Пінокіо вдалися до хитрощів – вони взяли та й оголосили усім, що нарешті їм трапилася Блакитна Фея, яка і зробила їх людьми. Усіх. Зрештою, вони часто поглядали на захід і бачили, що тамтешні люди, все-таки, виглядали підозріло подібними до звичайних Пінокіо і розуміли, що не все так просто, як у казці. Найбільш східні Пінокіо, які ніколи до кінця не розуміли, навіщо їм ставати людьми, зрештою теж вийшли із гри і оголосили, що їм їхня дерев'яність подобається і змінювати її на якусь там людськість вони не збираються. Вони, звичайно, не помітили, що в той момент, коли вони змирилися із дерев'яністю, то відразу стали трохи іншими, ніж були, оскільки раніше,

до того як почули казку, вони не думали про себе, як про дерев'яних, але це вже зовсім інша історія. В результаті, ті Пінокіо, які проживали посередині між тими східними, що ближче до заходу і тими східними, що ближче до сходу, опинилися у вкрай проблематичному становищі. Примирюватись із дерев'яністю не дуже хотілося, але й Блакитна Фея на горизонті теж ще не з'являлась. Можливо, ще недостатньо випробовувань пройшли, але ж скільки можна. Дехто з них казав, що он гляньте – до наших недавніх братів Фея вже навідувалась, то значить, і в нас вона теж вже була, просто ми не помітили. А хто не вірить, то нехай згадає всі ті випробовування, які випали на їхню долю – тут не те, що одна, тут вже десять Фей мало б з'явитися. Цікаво, що на сході з'явився ще один варіант казочки про трансформацію Пінокіо, але дещо відмінний від оригіналу. Дерев'яне створіння там називалося Буратіно і, зрештою, воно так і не стало людиною, а натомість знайшло двері до ідеального світу, де всі Буратіни та інші скривджені істоти можуть жити щасливим та безтурботним життям. Куди вели ці двері, конкретно не вказувалося, але побутувала думка, що йшлося про світ самих західних Пінокіо. Можливо й так, оскільки без західних впливів у цьому місцевому варіанті казки явно не обійшлося. Врешті, ті Пінокіо, які жили посередині між східними-східними та східними--західними Пінокіо, назвемо їх Буратінами, стомилися від безрезультатних пошуків і просто почали шукати двері на захід, вже не запитуючи себе чи бачили вони ту Блакитну Фею, чи ні. (Був, правда, один момент, коли їм здалося що бачили, але омана швидко минула).

Феномен європейської національної ідентичності було б несправедливо зводити до лише до казки про Пінокіо, проте деякі паралелі видаються достатньо плідними, щоб їх проводити. Особливо ті, які лише неявно випливають з цієї повчальної історії. Основна проблема із втіленням казки в життя, яку марно намагаються вирішити українські Буратіно, полягає, звичайно ж, в тому, що стати людиною – це дуже добре, але момент трансформації залишається підвішаним на казковій випадковості, яка ніколи не перейде у реальний світ. Хтось заперечить, що західним Пінокіо це якось вдалося, проте якщо відвернути погляд від традиційного варіанту казкової історії і озирнутися на реальні події, які цьому всьому передували, то не можна не звернути уваги на один дуже значущий момент. Чим відрізняється ідеологічність західноєвропейського становлення окремих націй від ідеологічності східноєвропейського сходження до національних горизонтів? Тим, що в першому випадку трансформаційний перехід осмислився як такий вже постфактум вже на основі того, що реально сталося – ідеологія тут не спричинила процес, а лише надала йому форми. Німецькі політично-громадські діячі хоч і діяли вже на основі французького досвіду, проте перед ними все ще не було розриву, який би змушував їх задумуватися над тим, чи зможуть вони сформувати національну ідентичність, чи ні. Вони просто робили те, що робили французи, й ідея тут не передувала дії. Тоді як у східноєвропейських країнах концепт національного становлення прийшов ззовні, у вигляді спонукального імперативу, який вимагав довільно втрутитися в існуючу практику і трансформувати її на підставі самої лише ідеології, відірваної від поточних реалій. Саме це й розрив і відрізняє принципово ситуацію західно- та східноєвропейського Пінокіо. Тому що одна річ, коли в тебе щось вдається і ти потім пояснюєш це

втручанням Блакитної Феї, і зовсім інша річ, коли ти хочеш, щоб в тебе щось вдалося, але знаєш, що для цього необхідна якась Блакитна Фея. Відповідно, у цих двох випадках ми маємо зовсім різні сприйняття одного ідеологічного наративу, через що цей наратив діє по-різному в кожному випадку. Інакше кажучи, західні країни просто зідеологізували певну подію, тоді як східні народи повірили в реальність певного міфу. Тому Пінокіо не зовсім обґрунтовано пишаються тим, чого не було, а Буратіни марно намагаються втілити в життя те, чого не було і взагалі не може бути. Одним словом, українці, наприклад, не винні у поразці Помаранчевої революції – те, що сталося на Майдані, зовсім не було кроком до нормальності. Майдан – це красивий сон західних міщан, яким хочеться уявляти своє життя якомога значущим, сон, навіяний українцям збоку – красивий, але навіяний. Щоб вирішити проблему української національної ідентичності, слід задуматися над тим, що, все-таки, відбувалося на Майдані. А щоб зрозуміти, що все-таки там відбувалося, слід відігнати від себе хоча б на хвилину те красиве марево, яке постійно висить над очима. Марево, яке називається «Нормальна європейська нація». Звичайно, воно потім знову повернеться, і це добре, оскільки без нього ніяк – воно як певний орієнтир, як лакмусовий папірець дійсного добробуту, проте самого по собі його замало. Щоб реалізувати те, на що нам натякає казочка про Європейську Націю, казочка, яка в наших західних сусідів деякою мірою існує в реальності, нам необхідно хоча б на мить відвернутися від неї і просто відчути ту реальність, яка існує довкола нас. Ту реальність, яка дає початок будь-якій практиці, навіть і оформленій під казкову історію. А пошуки української національної ідентичності слід припинити. Негайно. Потім, коли ми навчимося жити та діяти на практичному рівні, хтось із нас неодмінно напише красиву історію про те, як це все відбувалося. Це і буде наша національна ідея. Чи правильніше – «Національна ідея».

Українство в добу мережевих суспільств

Славко Веремінь

Навколишній світ котиться сьогодні у ритмі гіп-гоп і, так само, як із гіп-гопом – мало-хто ще на ньому визнається. Не підлягає сумніву, що ми є свідками незвичайного в історії людства приспішення суспільних процесів, які у місце щойно проголошених постіндустріальних суспільств уже приносять нову якість – суспільство мережеве. В чому справа?

Невід'ємною якістю, а, безперечно, вихідним пунктом або пунктом віднесення дотеперішніх людських сукупностей чи, пак, громад (різновидних за формою), було скупчення їх на якійсь даній території. Коли мова йшла про народи, то (може за виїмком циганів) було якесь відношення до землі (переважно актуальної, проте також «історичної» – вистачить згадати більшу частину новітньої історії жидівського народу). Подібно, коли мовилося про «найвище волевиявлення народу» – державу, якій, серед інших необхідних атрибутів, призначалося територію у її ж розпорядженні сущу.

Здавалося б, що націям і їхнім державам земля чи територія просто необхідна. Виявляється, ні або неконечно....

Якихось кілька років тому польський тижневик «Впрост» помістиив перелік «найбільших республік світа». Мірилом сили оцих республік був валовий продукт брутто (ВПБ) на одного жителя. Статті точно не пам'ятаю, проте, на превелике диво, окрім держав, видніли у ньому... світові корпорації. На перший погляд, такий рейтинг дивовижний і не до сприйняття. Для неодного – на межі святотацтва. Яке ж поза усім відношення корпорацій до слова «республіка»? Авже ж – відношення є! Корпорації у сьогоднішньому світі стають іноді конкурентами держав. Їм невигідні кордони, контроль з боку бюрократії, фінансовий тиск, податки тощо. Корпорації стараються за всяку ціну впливати на політику держав. Існуючі *lobbies* неодноразово уже оскаржувалося в тому, що у погоні за прибутком готові присвячувати цілі народи, що готові розпалювати міжнародні конфлікти тощо.

Сучасним корпораціям притаманні ще, між іншим, і «державні» ознаки, як власні знаки (логоси), території (у значенні: «тут, де діємо»), розбудовані різноманітні служби (у тому числі, розвідки у рамках широкого маркетінгу). Чи не найбільш розвинута в них пропаганда. Хто з Вас, дорогі читачі, вірить, що сам вирішує, котрим порошком випрати сорочку? Кому

ж найбільш вигідно (і корисно) промувати усякого зразка гедонізм? Купуй – ти варт стільки, скільки грошей у тебе в кишені...

Представники фірм, мов амбасадори держав, розкинуті по всьому глобусі. Час від часу розпалюються теж справжні «конкуренційні війни». Велика машина корпорації грає також емоціями своїх «громадян». Він має бути вірний, лояльний, корисний і... дешевий. В нагороду йому проголошують «шлях до кар'єри», немов би дорогу до раю. Ну, хіба що фірма впаде...

Другим наддержавним явищем нинішнього світу є Інтернет. Неймовірна швидкість обігу інформації справляє, що в одну мить маємо змогу поспілкуватися зі знайомими і незнайомими з Японії і США. Якби тільки не спали... Отож, як видно, у сучасному світі, без сумніву, існують людські громади мережевого характеру. Відтак, чи існують мережеві народи і при чому тут українці? Запитаймо себе: чим є нація? Виходячи з натуральної дефініції поняття «нація», не знайдемо на це відповіді. Давно уже зникли родові пов'язання, які зціляли старі народи. Їхні мізерні залишки обмежуються до найближчого сімейного кола. А й тут доводиться вести безнастанну боротьбу за їх утримання. Як це робити, коли з дня на день «за роботою» життя (?) виганяє тебе сотні кілометрів від дому?

Спостерігаючи за дійсністю, піддані гучному і нерідко цинічному репетуванню про «край націй», якісь нові неназвані утворення на їх місце, підсвідомо починаємо сприймати новітній, гіп-гоповий аналіз нації «а ребур», тобто нації як продукту держави нації, як поживи для цинічної влади, сьогодні скриваної за словом «бюрократія». Такий аналіз не обійдеться без поняття «ми – вони». Здається, однак, що існує таке розуміння народу, нації, що нелегко піддається впливові сучасного комерціалізованого, цинічного і безідейного світу. Який контраст більший для безідейності, як «ідейність»? Автентична, дозріла, сильна? Який контраст для самотності атомізованого, розбитого світу, «сінглів», «лідерів», «чемпіонів», як не жива спільнота? Оця **«ідейна спільнота», споріднена походженням, культурою, а передовсім спільним майбуттям, саме і сучасне розуміння нації.** Вона, як видно, не позбавляється своїх давніших ознак – вона їх доповнює. Нові прикмети народу захищають його ядро перед ворожим зовнішнім. Хто-зна, чи, бува, вони не необхідні для проіснування тої чи іншої нації.

Будування **ідейної спільноти, глобального українства, «панукраїнства»** можливе. А до того ж, спрактиковане. Крім загроз, сьогоднішній світ подає різноманітні можливості, знаряддя, якими оце діло стає легшим. Це правда, що світові «швидкоїздні поїзди» переважно давно вирушили в дорогу, а наш український потяг, хоч «зі славними традиціями» ледве недавно сміливіше пригадав про свою присутність. Але, якщо наведений рейтинг «республік» хоч трохи оптимістичний, то саме у випадку світових гігантів, про яких ніхто і не чув тридцять років тому.

Українці – нація перспективна. Нація гартована. Бо ж, коли не вбили її Голодомори і війни, зрадники і перекинчики, ідеології-примари, це означає – вона сильніша, ніж здавалося б. Сьогодні приходить її час. Час, у якому маємо обов'язок включитися до побудови майбутнього людства. На свому полі, у своїх домівках, у своїх підприємствах, товариствах. Нам не можна обмежувати сучасного розуміння українства до загомінкових проблем, які так насправді давно уже вирішені, бо ж і «світ – це мало».

Ірина й Іван Федьо, Лази, пов. Радимно, кінець 30-х років XX ст.

Навчання мови національних меншин у Польщі – оцінка державних структур

Стан у 2005/2006 шкільному році

Марко Сирник

У четвертому числі київського журналу «Українознавство» за 2005 р. появилася доволі широка інформація про історію та стан навчання української мови у Польщі після депортації українського населення у 1947 р.[1] Відповідні інформації ми наводили теж у останніх числах «Українського альманаху».

Тому до цього, що написано нижче, слід віднестися, як до доповнення та аналізу відношення до проблем навчання учнів національних меншин польською шкільною державною адміністрацією. На думку автора, такий аналіз потрібний, бо українська освіта у Польщі – це у 100% державні освітні заклади. І хоч їх відносно небагато, все ж таки – ставлення влади до вирішення, чи заспокоєння своїм національним меншинам їхнього природнього права до вивчення рідної мови, є дійсним показником того, яке – на ділі – відношення до нацменшин.

На сьогодні немає у нас ще повної інформації про те, як державні структури (як шкільні, так і інші) оцінюють спосіб забезпечення державою права до навчання рідної мови поодиноким своїм меншинам. Однак є вже спроби певних підсумків, тому треба було б розглянути цей аспект та порівняти з нашим внутрішнім аналізом.

У 2004 р. контроль способу функціонування нацменшинних шкіл у Польщі провела Найвища контрольна палата (НІК – Najwyższa Izba Kontroli)[2]. Хоч, мовиться у відповідньому рапорті про «школи», він сам відноситься до всіх закладів, в яких навчання нацменшинної мови ведеться у будь-якій формі. В нашому випадку, цей звіт торкається також і міжшкільних груп навчання української мови. Основною метою контролю була оцінка здійснювання освітніми закладами завдань відносно навчання мови національних меншин, зокрема саму організацію навчання, добірку програм та підручників, якість педагогічного контролю директорами окремих шкіл та підготовку і кваліфікації вчителів.

Стверджено, що кількість учнів, які вивчають свою рідну мову в Польщі, становила в 2003/2004 шкільному році майже 49 тисяч, що дало нецілий 1% загальної кількості учнів

[1] М. Сирник, *Стан навчання української мови у Польщі після виселення 1947 року* [у:] «Українознавство» 2005, № 4, с. 122–129.

[2] Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania szkół mniejszości narodowych i etnicznych – Raport NIK 2004 [y:] http://www.ko.olsztyn.pl/mniejszosci_narodowe/nik.html.

у школах (0,8%). Навчання було ведене для учнів української, литовської, білоруської, німецької та словацької національних меншин та кашубської і лемківської етнічних меншин. Заняття зорганізовано у 607 школах різних типів[3].

У згаданому рапорті досить гостро оцінено рівень і спосіб організації навчання школами. Стверджено брак програм або користування програмами, які не мали відповідного дозволу Міністерства едукації, неповну реалізацію завдань відносно історії та географії (або повну їх відсутність!), поганий спосіб статистичного звітування, незадовільний педагогічний контроль занять директорами шкіл (!). Окремі закиди відносилися теж до браку у шкільних статутах відповідної інформації про ведення цього роду занять та відсутність здійснювання обов'язкового тижневого виміру годин навчання. НІК відповідні рекомендації представив шкільній адміністрації, а відносилися вони до виявлених недоліків[4].

Як реакцію на виявлені недоліки, міністр освіти Польщі зобов'язався до визначення на 2005/2006 шкільний рік пріоритетного завдання Міністерства освіти Польщі, у формі посиленого контролю шкільних кураторів над організацією і навчанням дітей та молоді національних і етнічних меншин[5]. До цього часу інформація про організацію навчання рідної мови (чи навчання у рідній мові) була поміщена як один зі складових елементів загальної оцінки дійсного стану шкільництва у Польщі.

Окремі шкільні кураторії проводили в 1994–2004 рр. свої дослідження стану освіти нацменшин на своїй території. В деяких рапортах з того періоду можна теж віднайти інформації відносно стану реалізації навчання для поодиноких нацменшинних груп.

І так, підляська кураторія (Білосток) подає, що на підлеглому її терені в згаданих роках, велося навчання для трьох національних груп учнів: українців, білорусів та литовців.

Таб. 1. Навчання мови національних меншин у підляському воєводстві у вибраних роках (за офіційними даними підляської кураторії)[6]

	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Число учнів, що навчаються білоруської мови	3615	3539	3542	3739	3628
Число учнів, що навчаються литовської мови	732	734	749	725	723
Число учнів, що навчаються української мови	125	112	108	104	119

Підляський рапорт розписується (але теж не надто широко), зокрема, про стан навчання литовської національної меншини. Дуже стисло, натомість, відноситься як до білорусів, так і українців.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Raport z realizacji zadania priorytetowego Ministra Edukacji Narodowej w roku szkolnym 2005/2006 – Organizacja i realizacja kształcenia dzieci i młodzieży należących do mniejszości narodowych i etnicznych w szkołach i placówkach województwa pomorskiego, Kuratorium Oświaty w Gdańsku, Gdańsk 2006, s. 2.

[6] Raport o stanie oświaty w województwie podlaskim w latach 1999–2004, Kuratorium Oświaty w Białymstoku, 2004 [y:] http://www.kuratorium.bialystok.pl/kuratorium2/DesktopDefault.aspx?tabindex=3&tabid=253.

Подібно розглянуто теж проблему навчання учнів рідної мови західнопоморською кураторією, яка у своєму звіті за 1999–2004 рр. подає основні інформації на тему навчання мови учнів непольської національності. При чому і тут не обійшлося без помилок, а то й стверджень, що засвідчують про брак елементарного знання як самого предмету, про який мова, так і – в ширшому контексті – найновішої історії Польщі. Чомусь, напр., весь час стверджується – чи вживається поняття «українські меншини» (6 разів на двох сторінках рапорту – с. 77–78), якби тих «українських нацменшин» було Бог знає скільки. Другий факт – це ствердження, що причиною кількісного спаду учнів української національності є «зменшення напливу людей української національності до нашого воєводства» (с. 77).

Таб. 2. Число шкіл та учнів української національності в західнопоморському воєводстві за підрахунками щецінської кураторії[7]

Рід школи	Шкільний рік										Форми навчання
	1999/2000		2000/2001		2001/2002		2002/2003		2003/2004		
	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів	шкіл	учнів	
Початкова	5	130	5	115	5	107	5	102	5	100	Школа – 140 учнів (ББ) Пункти – 55 учнів (!)
Гімназія	1	18	1	43	1	46	1	34	1	37	
Ліцей	1	82	1	76	1	58	1	66	1	58	
Разом	7	230	7	234	7	211	7	202	7	195	

На думку кураторії у Щеціні, існуюча мережа шкіл повністю забезпечує освітні потреби українців[8]. У рапорті вроцлавської кураторії стверджується, що на її території зорганізовано навчання мови національних меншин для українців, євреїв, греків, ромів та лемківської етнічної групи. Кураторія у Вроцлаві стверджує, що навчання мови зорганізоване на той час у п'яти початкових школах, двох гімназіях та одному ліцеї, для 238 учнів[9].

Натомість, кураторія у Ряшеві (підкарпатське воєводство) у подібному зведенні за 1999–2004 рр., зовсім не подає статистики навчання мови національних меншин. Стверджує лише, що школи у 88% забезпечують учням потребу навчання рідної мови. Негативно розцінила, однак, ситуацію у міжшкільній групі навчання української мови, організованої при Комплексі шкіл у Команчі[10].

Інші кураторії навіть таких стислих інформацій не помістили у подібних рапортах за шкільні роки 1999–2004.

[7] Raport o stanie oświaty w województwie zachodniopomorskim, lata 1999–2004, Kuratorium Oświaty w Szczecinie, Szczecin 2004, s. 77.

[8] Там само, с. 77.

[9] Raport o jakości edukacji w województwie dolnośląskim w latach szkolnych 1999/2000–2003/2004, Kuratorium Oświaty we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 52.

[10] Raport o stanie oświaty w województwie podkarpackim w latach 1999–2004, Kuratorium Oświaty w Rzeszowie, Rzeszów 2005, s. 58.

Загально належить відмітити, що кураторії, коли навіть вже цікавляться тим, що робиться в ділянці шкільництва для національних меншин, то виразно мають проблему зі зрозумінням самого предмету, яким займаються, а до самої квестії відносяться дуже маргінально. Цим, певно, можна пояснити брак основної інформації в наведених рапортах – навіть щодо кількісного стану цього шкільництва та неточні і неповні інформації – тут говоримо лише про українські школи, відносно інших нема у нас даних.

У травні 2006 р. кураторія освіти у Ґданську (поморське воєводство) оприлюднила свій рапорт відносно «Організації та здійснювання навчання для дітей та молоді нацменшинних і етнічних груп у школах і закладах поморського воєводства». Тут освітню справу висвітлено вже старанніше, хоч певних помилок не бракує.

Таб. 3. Кількість шкіл у поморському воєводстві, де проводиться навчання мови національних і етнічних груп у 2005/2006 шкільному році – за даними ґданської кураторії[11]

Число шкіл	Українці	Роми	Кашуби
Шкіл загально	12	6	106
Початкових	7	5	79
Гімназій	4	1	22
Понадгімназійні	1	–	5
Разом	24	12	192

Школи та пункти (за даними кураторії), де діти та молодь вивчають українську мову працювали у 2005/2006 шкільному році у таких місцевостях як: Слупськ, Битів, М'ястко, Свєжно, Члухів, Лемборк, Маженціно, Янтар, Осташево. Навчалося в них 142 учні, з чого: 107 – в початкових школах, 28 – в гімназіях, сім – в понадгімназійних[12]. Майже 92% шкіл, в яких ведеться навчання української мови, мало це завдання записане у шкільних статутах, 83% закладів опрацювало додатково виховну програму для тих учнів, але вже тільки 18% записало у статутах ведення навчання історії, географії і української культури.

Шістдесят сім відсотків директорів шкіл стверджувало, що співпрацюють з адекватними структурами українських товариств[13]. Незадовільно, натомість, виглядала справа створення умов задля складання іспитів у мові даної нацменшини. Жодна українська дитина такого не піднялася, а у 2005/2006 році лише дванадцять учнів кашубської етнічної групи виявили бажання складати іспити (гімназійні та атестат зрілості) у своїй мові[14].

Рапорт стверджує теж добру підготовку вчителів, їх кваліфікації до ведення навчання та використання у праці програм, рекомендованих міністерством. При чому, лише 50% вчителів закінчило українську філологію, других п'ятдесят – кваліфікації підтверджено ОУП або УВТ[15].

[11] Raport z realizacji zadania priorytetowego Ministra Edukacji Narodowej w roku szkolnym 2005/2006 – Organizacja i realizacja kształcenia dzieci i młodzieży należących do mniejszości narodowych i etnicznych w szkołach i placówkach województwa pomorskiego, Kuratorium Oświaty w Gdańsku, Gdańsk 2006, s. 3.

[12] Там само, с. 7.

[13] Там само, с. 8.

[14] Там само, с. 10.

[15] Там само, с. 16.

Реасумуючи – у рапорті вказано міцні та слабші сторони організації навчання для українських дітей у поморському воєводстві. На думку кураторії, добрим є велике зацікавлення задля навчання української мови батьками, а також Об'єднанням українців у Польщі та Українським вчительським товариством у Польщі, збільшення кадрів кваліфікованих учителів, організація семінарів та вишколів і вкінці – зичливість з боку директорів[16]. За недоліки визнано, натомість, брак записів у шкільних статутах і виховних програмах інформації про ведення цього роду занять, недостатня інформація батькам відносно їхніх прав, неправильний вимір годин, призначених на навчання, нестачу підручників та посібників і – що особливо цікаве – брак продовжування навчання мови на вищих едукаційних етапах (!)[17].

У березні 2006 р. свій рапорт відносно «Організації та здійснювання навчання для дітей та молоді нацменшинних і етнічних груп у школах і закладах малопольського воєводства» оприлюднила теж краківська кураторія (Кураторія освіти малопольського воєводства). За її даними, у школах цього воєводства діти національних та етнічних меншин становлять всього 3% загальної кількості учнів. Відокремлено українську та словацьку національні меншини, ромську та лемківську етнічні меншини[18].

Таб. 4. Кількість шкіл та учнів національних і етнічних меншин у малопольському воєводстві у 2005/2006 році (за даними краківської кураторії)[19]

П. ч.	Початкові школи	Гімназії	Погімназійні школи	Разом
1.	Українська національна меншина			
	16	11	2	29
2.	Словацька національна меншина			
	166	70	0	236
3.	Лемківська етнічна меншина			
	125	53	19	197
4.	Ромська етнічна меншина			
	363	126	15	504

Підтверджується, згідно представлених інформацій, що найбільша кількість дітей вивчає рідну мову на найнищому едукаційному рівні – тобто на рівні початкової школи. У малопольському воєводстві аж 69% всіх учнів, які вивчають дану нацменшинну мову, це учні початкових закладів (нецілих 27% – це учні гімназії, а 3,7% – молодь погімназійних шкіл).

Стверджено також, що лише 12% шкіл забезпечує учням національних та етнічних менших участь у заняттях з історії, географії та культури свого народу. Одночасно 17% не ввело запису про навчання дітей національних меншин у свої статути. Всі вчителі мають відповідні кваліфікації для праці[20].

[16] Там само, с. 20.

[17] Там само, с. 21.

[18] Raport z realizacji priorytetowego zadania Ministra Edukacji i Nauki „Nadzór kuratora oświaty nad organizacją i realizacją kształcenia dzieci i młodzieży należących do mniejszości narodowych", Kuratorium Oświaty w Krakowie, Kraków 2006, s. 2.

[19] Там само, с. 4.

[20] Там само, с. 5–7.

Серед позитивів відмічено добрі кваліфікації вчителів, постійне підвищування ними професійного верстату, співпрацю з нацменшинними організаціями. Недоліки – це: спосіб ведення документації, брак відповідних записів у статутах шкіл та недостатня інформація батькам про їхні права[21].

Звіт долішньосілезійської кураторії – зі здійснення пріоритетного завдання МЕН, відносно якості навчання мови національних та етнічних меншин – це, всього-на-всього, одна сторінка паперу. Відмічено у ньому, що згадане навчання велося у 2005/2006 році у 102 освітніх закладах, для восьмисот учнів національних і етнічних меншин[22].

У цьому числі:

– українців – 160 учнів,

– лемків – 90 учнів,

– ромів – 278 учнів[23].

Стверджено, що ведеться навчання історії та географії України, діють культурні та виховні програми, театральні гуртки. На жаль, жодної інформації, де вони працюють і чи школи мають до них якесь відношення, не поміщено. За свідченням кураторії у Вроцлаві, вчителі, які працюють у тих школах, мають кваліфікації згідно до діючих законів[24].

У серпні 2006 р. свій рапорт по відношенні до навчання нацменшин оприлюднила теж кураторія у Ряшеві. Стверджено, що учні української національної меншини та ромської етнічної меншини становлять 0,12% загального числа школярів на території підкарпатського воєводства[25]. Українські учні навчалися у шістнадцяти освітніх закладах – десяти початкових школах, п'яти гімназійних та одній погімназійній школі. Відповідно до цього:

– у початкових школах вчилося 249 українських учнів,

– у гімназійних – 126 учнів,

– у погімназійних – 47 учнів[26].

Ці дані вміщають у собі теж 220 школярів перемиської «Шашкевичівки».

Подібно до інших, також кураторія у Ряшеві не бачить жодних проблем у здійснюванні державою завдання відносно підтримки почуття тотожності серед дітей та молоді української національності.

Вказує, однак, на брак букварів та підручників до навчання у гімназії та ліцеї. Відмічено також відсутність методичної опіки для вчителів української мови, попри відповідні внески і заяви ОУП у Перемишлі[27].

На жаль, інші шкільні кураторії до сьогодні не оприлюднили своїх рапортів про контроль організації навчання національних та етнічних меншин. А цікаво було б проаналізувати

---

[21] Там само, с. 8.

[22] http://www.kuratorium.wroclaw.pl/index.php?site=szukaj1.

[23] Там само, с. 3.

[24] Там само, с. 3.

[25] Raport. Nadzór pedagogiczny w roku szkolnym 2005/2006, Rzeszów, sierpień 2006, Kuratorium Oświaty w Rzeszowie Wydział Monitorowania i Wspomagania Edukacji, WMWE.0320 – 5/06, s. 62.

[26] Там само, с. 60.

[27] Там само, с. 61.

ще зокрема вармінсько-мазурське (Ольштин), західнопоморське (Щецін), любуське (Зелена Гора) та підляське (Білосток) воєводства – тобто ті, де навчання української мови ведеться. Але й так у нас вже певна інформація про спосіб ведення контролю та внутрішньошкільний рівень знань цієї проблеми.

Цікаві теж висновки. Можна погодитися з наголошуваним кураторіями закидом про недоліки у веденні документації та записів у шкільних статутах завдання «організація навчання мови національної меншини». Воно має бути. Скористає на цьому і сам процес навчання, і престиж мови. Можна погодитися з висновком про недостатній контроль за веденням занять директорами. Так воно насправді і є. Правдою є теж і те, що звітування шкіл і подача інформації на вищий рівень освітньої адміністрації неточні і, правду кажучи, просто неохайна. Неточні навіть дані про кількісний стан шкіл, в яких ведеться навчання української мови. Це гріх всіх названих раніше документів. Варто теж ще раз наголосити – у шкільних влад виразна проблема у розумінні теми, з якою прийшлося їм зіткнутись. Бути може це внаслідок того, що це перші у Польщі спроби зведення підсумків освіти національних та етнічних меншин.

З відмічених негативів повторюється також одна, дуже виразна і дошкульна проблема – брак продовжування навчання рідної мови на вищих едукаційних ступенях. Чим далі від початкової школи, тим просто гірше.

З позитивів, натомість, слід відмітити факт доброї підготовки вчителів, які навчають української мови.

Стан навчання у 2005/2006 шкільному році – за даними ОУП

Нижче подаємо свою характеристику і оцінку українського шкільництва у Польщі за 2005/2006 шкільний рік. Не буде він повністю згідний з аналізом, проведеним поодинокими кураторіями. Зважимо лише на початку, що наші інформації більш вірогідні, коли йдеться про кількісний стан. З висновками можна, звичайно, не погоджуватися.

Існування того, що складається на «українську освіту», тобто шкіл і пунктів навчання – зумовлене законами Польщі, які регулюють освітню сферу в цій країні. Як школи, так і пункти навчання – це мережа державних закладів, які здійснюють політику держави відносно зберігання тотожності серед осіб непольського походження, оскільки в нас немає приватних освітніх закладів, ведених ОУП чи іншими структурами. У подібному режимі, по суті, функціонують також пункти навчання – директор школи як їх організатор, безпосередньо відповідальний за рівень навчання, відвідування уроків учнями чи працю вчителя та за все інше, що в школі відбувається. Навчання української мови організовується прецінь згідно з існуючими законами і відповідно до заяв батьків. Навіть тоді, коли воно відбувається поза школою, напр., у світлицях ОУП чи в церковних приміщеннях. Директор – це теж працедавець вчителя – згідно з Законом про освіту, з Картою вчителя та Кодексом праці. За винятком, звичайно, ситуації, коли вчитель працює на громадських засадах, а уроки не зареєстровані в школі чи кураторії. Дуже часто ми про все це забуваємо, напр., коли домагаємося, щоб громадські структури втручалися в процес навчання чи невідповідальну

поведінку вчителя тощо. Отже, втручання з боку ОУП можливе тільки згідно зі статтею з розпорядження Міністерства освіти (MEN) про навчання мови громадян непольської національності, де пишеться про можливість консультацій та співпрацю з відповідними меншинними представництвами[28]. Як до такої консультації поставиться директор – це вже зовсім інша проблема. Там, де школі не залежатиме на правильному веденні процесу навчання української мови та його рівні, роль ОУП дуже обмежена і зведена майже до нуля. Отже, справжня причина недостатнього вирішування головними структурами ОУП чи Українського вчительського товариства проблем пунктів навчання полягає не в тому, що там недобачається негативних явищ, але в браку механізму, який дозволяв би на більше втручання в їх працю. Юридичного механізму. А його створення – це завдання на сьогодні. Звичайно, у домовленості з освітньою владою, яка повинна віддати частину повноважень у цьому плані. Тоді теж можемо заговорити і про штатного працівника при ОУП чи УВТ, котрий мав би такі повноваження, які дозволяли б реально діяти саме на основі відповіднього закону. Виходом з цього тупика було б теж призначення візитатора (візитаторів) для справ українського шкільництва[29]. Неурядова організація не має реальних можливостей впливати на школу чи директора, тоді як у батьків така можливість наявна, оскільки основний закон – Закон про шкільну систему – велику роль у процесі навчання надає тріаді: вчитель – учень – батьки. Батьки можуть добиватися відповідньої кількості годин, додаткових годин для позашкільного навчання (така можливість записана у законі) і, врешті-решт, ретельного підходу до роботи з боку самого вчителя. Можливо, саме цей момент вирішальний, коли мова йде про негативні явища. Насправді, певні проблеми у деяких місцевостях вирішуватимуться дуже просто, якщо батьки будуть спроможні однозначно формулювати свою позицію. Тут інше питання – чи батьки спроможні такі справи вирішувати, оскільки, на мою думку, вони – це саме найслабша ланка в навчанні рідної мови наших дітей. Чи вони хочуть, щоб їх дитина знала українську мову (навмисне не пишу «рідну»)? Відповідальність, яку несуть у цьому плані батьки, незвичайна.

Чергова проблема, що стосується пунктів навчання та вимагає прослідкування, – це відношення кількості дітей, котрі тут навчаються до кількості тих, які продовжують навчатися в українських школах. Які причини того, що значна кількість все-таки не продовжує навчання в українських школах: фінансові проблеми батьків, брак гуртожитку (Перемишль)?..

Напевно, деякі скажуть, що низький рівень навчання. Але ж не всюди і не всього, хоча, безсумнівно, багато тут потрібно виправити. Школа має бути доброю, дуже доброю, а й вчителі та директори мали б виявляти більшу активність й ініціативність. Однак, на виправдання можна сказати теж і те, що коли постійно треба щось виборювати, то не вистачає вже сил і часу на все інше – з острахом і подивом інколи дивлюся, як чергові директори Шевченкової

[28] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 3 grudnia 2002 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych: „§ 10. W wykonywaniu zadań, o których mowa w § 1, organy prowadzące szkoły i placówki oraz dyrektorzy szkół i placówek współdziałają z organizacjami mniejszości narodowych lub grup etnicznych".

[29] M. Syrnyk, *Stan i problemy oświaty ukraińskiej w Polsce, Referat przedstawiony 26 kwietnia 2006 roku podczas posiedzenia Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Sejmie RP.*

школи клопочуться за те, щоб було чим обігріти гуртожиток, тоді як гроші скінчилися вже в березні. Шукай тепер і розробляй додаткові програми, які іноді просто здаються віртуальними, коли немає розв'язки поточних справ на рівні бути чи не бути.

Сьогодні для нацменшинних шкіл велика проблема – це рівень їх фінансування, який дошкульно низький. Однак слід нам усвідомлювати просту співзалежність – чим менше дітей, тим дорожче навчання, отже, тим більше і все частіше самоуправи як ведучі органи, можуть задумуватися над потребою існування даної школи на їх території, причому навіть не з політичних міркувань, а з чисто практичних – коли бракує грошей буквально на все, у декого не буде бажання дотувати ще й українську школу. Хоча не можна не враховувати також інших мотивацій, що пов'язується із загально відомою «симпатією» до українців у Польщі[30].

Освітні справи вирішуються на місцях і вимагають мудрої поведінки з боку локальних структур, часто також рішучості та послідовності. Іноді складається враження, що ми ждемо на розв'язку ззовні – приїде хтось звідкілясь і зробить за нас порядок. Я не намагаюся втекти від проблеми, скидаючи відповідальність на низові структури, оскільки, безумовно, їх діяльність не знімає з головних структур ОУП чи УВТ обов'язку розробити механізми праці в освітній ділянці, створити добре підґрунтя і умови для якнайкращого рівня навчання у терені. Але, безумовно, Варшава не в силі вирішити проблем, які накопичуються на місцях і які дуже часто вимагають просто доброї волі з боку місцевих громад.

Друге, що можуть зробити громадські організації вже тепер, це створити програму праці з батьками, мета якої – їх освітнє, національне і культурне перевиховання (напр., шляхом організування циклу зустрічей). Це всім нам пригодиться і повинно приносити добрі наслідки. Нам слід позбутися цього багажу минувшини, коли по селах і містечках ходили активісти та пасіонати, просячи, а то й вмовляючи: «дайте дитину на навчання». Таким чином і школи, і пункти стали свого роду заручниками ситуації, що продовжується й сьогодні.

Нам годі вже говорити про цінність, якою є рідна мова. Вона безперечно є цінністю, але, на жаль, не для всіх. До речі, цього роду аргументація вже не виправдовується. Мова має бути у наш час корисною – і на цьому слід нам наголошувати. Тоді вона буде сповнювати й інші свої природні функції. Говорімо, отже, розглядаючи всі «за» та всі «проти». Підказуймо собі та разом творімо наше українство, майбутнє якого залежить й від того, як і чого вчитимемо наступні покоління.

Кількість шкіл, пунктів та учнів

Тут ситуація надто не змінилася: п'ять шкіл (шкільних комплексів), рідну мову в яких вивчають 893 учні та 99 місцевостей в Польщі, в яких функціонують пункти навчання української мови, що охопили в цьому році 2061 учень. Отже, загалом у школах і пунктах рідну мову вивчає 2954 учні. Варто на це подивитися і дещо з іншого боку: отож, у пунктах навчання української мови вчиться аж 70% всіх наших учнів (тоді як лише 30% лишається для шкіл). Це давня тенденція, однак слід нам вкінці зробити з цього факту висновок відносно

[30] Protokół z sesji Rady Miasta i Gminy Biały Bór z dnia 20 maja 2006.

їх функціонування – в яких умовах працюють, як забезпечені підручниками та посібниками, як складаються відносини зі шкільною владою, який підхід учителів і батьків, як виглядає співпраця з місцевими структурами нашої громади та яка можлива допомога? Цього вимагає простий факт – аж 70% наших учнів саме у навчальних пунктах вивчає рідну мову[31]!

До названих чисел треба додати ще сім шкіл, в яких близько двісті учнів беруть участь в уроках регіональної – лемківської мови. Аналізуючи кількісний стан учнів, що вивчають українську мову, необхідно відмітити, що протягом останніх років їх стало менше. Абсолютні числа тут не дадуть повної уяви цієї поганої тенденції. Пригляньмося тоді теж і відсоткам: 2000/2001 шкільний рік – це 3523 учні, 2005/2006 – 2954 дітей, отже, зменшення кількості учнів на 21%. А це значно більше, ніж вказують статистики по відношенні до загальної тенденції в державі у цьому аспекті.

Варто, думаю, поставити собі запитання: чому саме так у нас це складається? Хочу звернути увагу на вже названі вище проблеми і пропоную там шукати відповіді. Зокрема у питанні співвідношення між місцевими громадами і окремими вчителями, співвідношення між організованими структурами та вчителями й громадами, праці окремих вчителів та готовності батьків на навчання своїх дітей української мови.

Закінчуючи аналіз цього питання, слід зауважити ще одну погану тенденцію – за моїми підрахунками (між іншим, на основі неповних даних з навчання релігії) стверджую, що 30–40% українських дітей у Польщі не вивчають своєї мови в організованій формі. І не тому, що не хочуть, але тому, що не мають такої можливості. На вищих етапах навчання цей відсоток ще більший – маю тут на увазі стан вивчення рідної мови учнями понадгімназійних шкіл.

Проблеми шкіл

Як показує практика, основною проблемою шкіл з українською мовою навчання та додатковим предметом «українська мова» є мала кількість дітей і, що за тим йде, недостатнє їх фінансування. Про це говоримо і пишемо завжди, коли починаємо дискусію на цю тему. Справа пов'язана з прийнятим Польщею способом нараховування самоврядуванням шкільної субсидії. Коротко – чим більша школа (за кількістю учнів), тим більше у неї грошей. Гроші нараховуються на кожного окремого учня. При тому алгоритм, за яким ці кошти нараховуються (т. зв. «шкільна вага»), інший для загальних шкіл, інший для художніх, ще інший для спеціальних закладів, інший теж для шкіл національних меншин. Тобто, чим більш «спеціалізована» школа, тим більша названа «вага». Художні, спеціальні чи нацменшинні заклади самі собою дорожчі, бо зараховують своїх учнів до певної лише (а не загальної) категорії. Отже, на папері все в порядку. Однак на практиці вже не дуже: нараховувані кошти, хоч і дещо більші, але все-таки надто малі. Зокрема для тих шкіл, які ведуть навчання також у початкових школах – там помічається основне зниження кількості дітей. З цією проблемою пов'язана наступна – закон про шкільну освіту забороняє об'єднувати школи в комплекс – початкову з понадгімназійною. З цього виникає факт, що хоч, напр., білобірська школа (вся) працює

[31] Інформації голів Відділів ОУП У Польщі, 2005/2006 шк. р., архів автора.

як комплекс, то фінансово і організаційно відокремлюється від неї початковий заклад, що додатково поглиблює фінансову кризу.

Здається, у січні 2005 р. держава на утримання малих нацменшинних шкіл наділила додаткову «вагу» – 1,5 (при 0,20 для всіх інших шкіл, в яких навчаються національні меншини). Але одночасно введено гостре обмеження кількості дітей у таких школах – можна з цього скористатися лише тоді, коли у початковій школі не більше шестидесяти учнів, а в гімназії – 43 (цифри подаю з пам'яті, тому можлива помилка на одну–дві душі). Своєрідність філософії цього запису – до чого вона призводить? У випадку, коли школа невелика, але кількість дітей на одну чи навіть п'ять осіб перевищує вказаний норматив, збільшена «вага» вже не прислуговує. І тут можуть появлятися некорисні для нас тенденції (і появляться) у самоврядних органах – обмеження набору дітей до українських шкіл.

Іншою проблемою шкіл, до речі, вже названою, є те, що лише невелика частина учнів пунктів навчання української мови та й інших українських випускників гімназій продовжує навчання в українських понадгімназійних школах. З цього теж приводу одна чи друга школа час від часу має клопіт з набором відповідньої для організування класу кількості учнів. Згадаймо хоч би початок останнього шкільного року.

Тут не вся проблема в рівні навчання, пропонованому батькам і учневі. Наші школи мають свої досягнення. Здається, нам треба побільш задуматися над системною розв'язкою проблеми фінансування коштів утримання дітей в гуртожитках (пригляньмося, де ми живемо, в яких багатих районах Польщі), будови гуртожитку в Перемишлі та подумати над тим, про що інколи голосно не кажемо, – як заохотити батьків з Кошаліна, Члухова, М'ястка, Щеціна, Битова, Слупська, щоб посилали дітей до Білого Бору? Це лише приклад західнопоморського та поморського воєводств. А в кожного буде своє: напр., у Лігниці – як залучити місцевих до навчання у славному ліцеї. І – шпилька у бік шкіл (щоб не було так однозначно) – у березні, на прохання Головної управи, редакція «НС» звернулася до українських шкіл з проханням написати про себе, заохочуючи таким шляхом вступати до даної школи. По-моєму, зреагувала тільки Лігниця – хіба що я неуважно читав. Звернімо увагу, що у нас, в країні нашого проживання, починається заводити американський стиль життя і відносин – удачу має той, хто впевнено і різко змагається за своє. Часи, коли школа могла спокійно ждати на дітей (а ці прийшли), давно минули.

Проблеми пунктів

Почну від констатації, що це архаїчна і міцно неефективна форма навчання. Однак, здається, єдина можлива у ситуації української громади та її розпорошення. Коли дивитися на проблеми пунктів – а їх без ліку – найбільш яскравим і важливим (на мій погляд) є питання взаємовідносин у місцевій громаді, свідомості громади та розуміння справжньої ролі вчителя. Інколи здається, що ми забуваємо про основне – вчитель у школі не на те, щоб організувати самодіяльні художні гуртки та проводити різні свята. Перш за все його обов'язує програма навчання, яку мусить здійснити! Ясна річ, що заходом до цього можуть теж бути і художні

вправи, оскільки у вчителя наявні вміння і хист, і якщо він дійде до висновку, що така форма праці найбільш ефективна. Це спосіб – шлях чи дорога до осягнення мети, якою завжди є те, що записане у програмі на кінець кожного класу. Скажімо, учень, закінчуючи перший клас, повинен читати прості тексти тощо. Інша річ, що художня праця в нас була і є настільки поширеною, що й такі домагання (в бік учителя) деколи з'являються. Як для мене – повторюю – це лише шлях, а не вимога. А вихід з ситуації можливий – можна-бо домагатися (на основі закону) додаткових платних годин на ведення цього роду занять. Цього мають домагатися у школі батьки. У двох школах Поморського воєводства вдалося добитися подібного.

Друге – це присутність учнів на уроках (але і окремих вчителів). По-різному це відбувається. Навчання мови у пункті – і це інтерпретація Міністерства національної едукації – обов'язкове для тих, хто склав декларацію волі на таке навчання: самому приступити чи записати на нього своїх дітей. Тоді такий предмет є трактований нарівні з іншими предметами в школі. І про це теж мусимо пам'ятати. На основі законів можемо теж домагатися звільнення від навчання другої мови (коли вивчаємо українську). Це записані і затверджені права, яких ми ще не до кінця свідомі.

Варто також здавати собі справу з того, що закон про навчання мов нацменшин відноситься лише до дітей національних меншин (це декларативна справа) та до дітей шкільного віку і т. зв. нульового класу. Всі інші, коли хочуть вчитися української мови, можуть це зробити у формі введення її як предмета у школі (замість однієї із західних мов) – таке зроблено в одній із шкіл Замостя, або просто як відплатні заняття, зафіксовані у місцевій кураторії.

Розуміння ролі вчителя самим вчителем – незвичайно важливе. Я з острахом спостерігаю, що дуже часто (надто часто) вчителі стають заложниками громад, в яких живуть і неспроможні з цього тупика вийти. З другого боку – надто часто і вчителі, і громади даються вкручуватися в ігри, яких так до кінця самі не розуміють. Доводить це до ситуацій, що інколи громади позбуваються добрих вчителів, а слабких голублять.

Великим теж непорозумінням – і нашою трагедією – є те, коли задля виграння своєї справи (навіть оправданої) інколи звертаємося за допомогою до інших. Учитель, який іде до прокурора, чи громада, яка теж це робить – повинні добре задуматися над собою і своїм внутрішнім станом. Пригадаймо собі минуле і подібні моменти в українській історії та зробімо висновок, хто з цього скористав.

Бартошицький синдром

Якийсь час тому на сторінках українського тижневика «Наше слово» висвітлювалася складна ситуація Лігницького ліцею. Колись теж писали про Перемишль. Іншим разом – про Бартошиці...

І знов Бартошиці, а точніше проблема бартошицької школи повертається бумерангом і цього року. Я спробую розділити дві справи – відносини з місцевою самоуправою та внутрішній конфлікт у школі. Хоч, здається мені, вони все ж таки з собою пов'язані. І здається мені також, що теперішній конфлікт є довершенням нерозв'язаних проблем школи в минулому.

Суть конфлікту директора з бургомістром викликала настанова цього останнього, якою зобов'язував школу до обмеження набору учнів[32]. Звичайно, бургомістр посилався на фінансові причини такого рішення і, правду кажучи, не маю підстав, щоб якраз цьому не повірити. Однак для ОУП справа не у фінансах, а у т. зв. принципах та способі їх розуміння. Жодна українська дитина не може бути позбавлена права на навчання рідної мови, коли хоче її вчитися! Тому про інтервенцію зразу же попрошено МЕН та МСВіА, посилаючись на порушення як Конституції, так і закону про систему освіти. Із становищем ГУ погодилися обидва міністерства і обидва відразу зареагували.

Інша причина непорозумінь – проголошення конкурсу на директора комплексу, у зв'язку з закінченням каденції попереднього керманича закладу. Річ якнайбільш ясна, зрозуміла і нормальна. І здається нормальним теж, на жаль, стала зразу ж поляризація громади навколо прізвищ імовірних кандидатів на цю посаду. Причому дуже неясною, для мене, тут знову є роль бургомістра. І не тому, що він має якусь свою уяву відносно особи майбутнього кандидата. Скажу відверто – має на це право і був би поганим керівником, коли б такої уяви не мав. Але інша річ мати свої симпатії, а зовсім інша – явно одного з них підтримувати. Привід для такого розуміння цієї справи дало мені одне речення у письмі, адресованому ГУ ОУП, підписаному, як розумію, прихильниками одного з кандидатів. Письмо сформульоване польською мовою, тому згадане речення наведу таким, як було написане: „... uwzględniając sugestie wyrażone przez Pana Burmistrza (ім'я та прізвище) na zebraniu z rodzicami w Urzędzie Miasta o lokalnym kandydacie uważamy, że takim kandydatem zdecydowanie jest..."[33]. Як це розуміти? Чи не так, що бургомістр закликав батьків до будинку Управи міста і зобов'язав їх підтримати свого кандидата? Я так це відчитую. Отже, яка роль самоврядних органів?

Як додаток до тексту пропоную читачам кількісне зведення пунктів навчання української мови у Польщі та шкіл з українською мовою навчання або шкіл з додатковим навчанням української мови у Польщі у 2005/2006 шкільному році[34].

Таб. 5. Навчання української мови у Польщі – 2005/2006 шкільний рік (міжшкільні групи – без шкіл)

П. ч.	Відділ ОУП	Кількість місцевостей	Кількість груп	Середньо годин у тижні на групу	Кількість дітей				Всього учнів
					Садок	Початкові школи	Гімназії	Понадгімназійна форма навчання	
1.	м. Варшава	1	2	брак інф.	3	16	–	–	19
2.	м. Вроцлав	1	4	брак інф.	3	14	12	–	29
3.	Сяніцький	8	18	3	17	73	25	12	127
4.	Любуський	7	10	3	7	26	14	3	68
5.	Кошалінський	6	18	3	4	76	45	–	125
6.	Ельблонзький	17	54	2,6	–	237	133	–	370

[32] Pismo Burmistrza Miasta Bartoszyce do Dyrektora Zespołu Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania w Bartoszycach z dnia 10 IV 2006, архів автора.

[33] Pismo Przewodniczącego rady Rodziców do Burmistrza Miasta Bartoszyce, z dnia 22 V 2006, архів автора.

[34] Інформації голів Відділів ОУП, 2005/2006 шк. р., архів автора.

П. ч.	Відділ ОУП	Кількість місцевостей	Кількість груп	Середньо годин у тижні на групу	Кількість дітей				Всього учнів
					Садок	Початкові школи	Гімназії	Понадгімназійна форма навчання	
6.	Ельблонзький	17	54	2,6	–	237	133	–	370
7	Щецінський*	4	брак інф.	брак інф.	брак інф.	брак інф.	брак інф.	брак інф.	42
8	Слупський	5	3	3	8	77	41	11	137
9	Перемиський	4	9	3	15	42	15		72
10	Лемківщина	6	14	2,3	3	51	19	–	73
11	Ольштинський	20	58	2,6	-	291	98	–	389
12	Ґіжицький	12	39	2,8	-	231	86	–	317
13	Лігницький	4	13	2,6	-	78	13	–	91
14	Підляшшя	4			75	99	21	7	202
Всього		99							2061

Школи 2005/2006[35]

I. Комплекс українських шкіл у Лігниці

Гімназія: I клас – 21 учень

II клас – 22 учні

III клас – 23 учні

Ліцей:

I клас – 15 учнів

II клас – 13 учнів

III клас – 13 учнів

Всього: 107 учнів

II. Комплекс українських шкіл у Ґурові Ілавецькому

Гімназія – 56 учнів

Загальноосвітній ліцей – 214 учні

Профільований ліцей – 23 учні

II. Комплекс українських шкіл у Бартошицях

Всього учнів – 126 (перший клас – 18 учнів)

IV. Комплекс українських шкіл у Перемишлі

Початкова школа – 114 учні

Гімназія – 69 учнів

Ліцей – 61 учень

V. Комплекс українських шкіл у Білому Борі

Початкова школа – 37 учнів

Гімназія – 32 учні

Ліцей – 54 учні

Всього у школах: 893 учні

Всього у пунктах: 2061 учень

Усіх: 2954 учні

* Без м. Щеціна.

[35] Інформації директорів шкіл, вересень 2006, архів автора.

Додання 1. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Ґіжицького відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин у тижні (разом)	Кількість учнів				Кількість учнів – разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
Повіт Ґіжицько								
1.	Ґіжицько	9	27	–	56	34	–	90
2.	Круклянки	4	9	–	9	7	–	16
3.	Кути	1	3	–	10	–	–	10
4.	Видміни	3	9	–	21	–	–	21
5.	Ґавліки Великі	2	6	–	10	–	–	10
6.	Ліси	2	6	–	17	–	–	17
	Разом	21	60	–	123	41	–	164
Повіт Венґожево								
1.	Венґожево	8	24	–	47	16	–	63
2.	Позездже	2	6	–	8	7	–	15
3.	Соб'єхи	2	6	–	12	–	–	12
4.	Будри	3	9	–	21	–	–	21
5.	Венцки	3	6	–	–	16	–	16
	Разом	18	2,8		88	39		127
Повіт Ґолдап								
1.	Бані Мазурські	5	15	–	20	6	–	26

Зведення: Ґіжицький відділ ОУП

Кількість місцевостей, в яких вивчається українська мова	Кількість груп	Кількість годин	Середньо годин в тижні на групу	Кількість дітей				Кількість усіх дітей	Кількість вчителів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна		
12	39	111	2,8	–	231	86	–	317	17

Додання 2. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Кошалінського відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин (разом)	Кількість учнів у школі				Разом учнів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Кошалін	5	7	2	26	19	–	47
2.	Колобжеґ	3	3	–	13	7	–	20
3.	Джоново	3	1	1	8	3	–	12
4.	Щецінек	3	1	–	15	5	–	20
5.	Боболіце	2	2	1	4	8	–	13
6.	Валч	2	2	–	10	3	–	13
	Разом	18	16	4	76	45	–	125

Додання 3. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Перемиського відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин тижнево – разом	Кількість учнів				Кількість учнів разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Перемишль			15	–	–	–	15
2.	Кальників	3	9	–	24	7	–	31
3.	Хотинець	3	9	–	14	3/4	–	17/18
4.	Ніновичі	2	6	–	4	4	–	8
Разом				15	42	15	–	72

Додання 4. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Сяніцького відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин – разом	Кількість учнів у школі				Разом учнів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Мокре	2	6	–	22	–	–	22
2.	Загір'я	1	3	–	–	10	–	10
3.	Щавне	2	6	1	12	–	–	13
4.	Репедь	2	6	–	5	6	–	11
5.	Команча	4	12	10	16	3	–	29
6.	Сянік	5	15	6	8	6	12	32
7.	Чорна	1	3	–	5			7
8.	Устрики Долішні	1	3	–	5	–	–	5
Разом		18	54	17	73	25	12	127

Додання 5. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Любуського відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин тижнево – разом	Кількість учнів				Кількість учнів разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Новоґруд Бобжанський	1	3	3	9	6	–	18
2.	Зелена Гора	2	6	2	7	3	–	12
3.	Бледзев	1	3	2	8	2	–	12
4.	Мендзижец	1	3					11
5.	Позжадло	1	3					3
6.	Пщев	1	3					3
7.	Шпротава	3	9	–	3	3	3	9
Разом		10		7	26	14	3	68

Додання 6. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Щецінського відділу ОУП

Місцевість	Кількість учнів
1. Старґард Щецінський	14
2. Інсько	5
3. Тшеб'ятів	23
4. м. Щецін	брак інформації

Міжшкільний пункт навчання української мови у Тшеб'ятові

Кількість груп	Кількість годин тижнево – разом	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	Разом
3	9	14	9	–	23

Додання 7. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Слупського відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин-тижнево – разом	Кількість учнів				Кількість учнів разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	М'ястко	3	9	–	11	3	6	20
2.	Слупськ	4	12	–	20	12	2	34
3.	Битів	4	12	–	22	7	3	32
4.	Члухів	3	9	–	15	12	–	27
5.	Лемборк	3	9	8	9	7	–	24
Разом		17	51	8	77	41	11	137

Додання 8. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Лігницього відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин-тижнево – разом	Кількість учнів				Разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Лігниця				42	–	–	42
2.	Модла	2	6	–	16	–	–	16
3.	Ґромадка	1	3	–	5	–	–	5
4.	Ґромада	2	6	–	–	13	–	13
5.	Рокитки	2	6	–	15	–	–	15
Разом				–	78	13	–	91

Додання 9. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Ельблонзького відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин (разом)	Кількість учнів у школі				Разом учнів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Ельблонг	6	18		22	20	–	42

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин (разом)	Кількість учнів у школі				Разом учнів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
2.	Ґданськ	4	9	–	31	8	–	39
3.	Маженціно	2	3	–	5	3	–	8
4.	Осташево	2	2	–	4	3	–	7
5.	Лельково	7	21	–	38	26	–	64
6.	Пасленк	6	18	–	35	17	–	52
7.	Бранєво	6	18	–	18	15	–	33
8.	Пєнєнжно	5	15	–	30	19	–	49
9.	Дзежґонь	2	2	–	–	8	–	8
10.	Орнета	2	2	–	3	4	–	7
11.	Ґодково	3	9	–	11	5	–	16
12.	Мінґайни	2	6	–	8	–	–	8
13.	Залізна Гора	3	6	–	10	–	–	10
14.	Загає	2	6	–	11	–	–	11
15.	Пйотровець			–	7	–	–	7
16.	Янтар	1	3	–	–	5	–	5
17.	Пакоші	1	3	–	4	–	–	4
	Разом	54	141	–	237	133	–	370

Додання 10. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Ольштинського відділу ОУП

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість год. тиж. разом	Кількість учнів				Кількість учнів – разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
Повіт Лідзбарк Вармінський								
1.	Лідзбарк Варм.	3	9	–	21	–	–	21
2.	Мінґайни	2	6	–	8	–	–	
3.	Орнета	2	2	–	3	4	–	7
	Разом	7	17	–	32	4	–	36
Повіт Кентшин								
1.	Кентшин	3	10	–	35	12	–	47
2.	Барцяни	5	6	–	7	12	–	19
3.	Решель	1	3	–	4	4	–	8
4.	Молтайни	1	2	–	14	–	–	14
5.	Сроково	2	6	–	8	7	–	15
	Разом	12	27	–	68	35	–	103
Повіт Бартошиці								
1.	Ґурово Іл.	5	15	–	44	–	–	44
2.	Топожино	2	6	–	9	–	–	9
3.	Кандити	7	20	–	29	20	–	49
4.	Камінськ	1	2	–	5	–	–	5
5.	Семпополь	1	3	–	6	–	–	6
6.	В'ятровець	–	3	–	–	–	–	–
7.	Поніки	1	–	–	6	–	–	6
	Разом	17	49	–	99	20	–	119

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин тижнево – разом	Кількість учнів				Кількість учнів – разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
Повіт Оструда								
1.	Оструда	2	6	–	12	4	–	16
2.	Моронґ	6	13	–	19	8	–	27
Разом		19	19		–	31	–	43
Повіт Ілава								
1.	Ілава	3	6	–	12	–	–	12
Повіт Ольштин								
1.	Ольштин	9	27	–	40	27	–	67
2.	Добре Місто	2	6	–	9	–	–	9
Разом		11	33	–	49	27	–	76

Зведення – Ольштинський відділ ОУП

Кількість місцевостей	Кількість груп	Кількість годин в тижні разом	Середня кількість годин в тижні на групу	Кількість дітей				Кількість учнів	Кількість вчителів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна		
20	58	151	2,6	–	291	98	–	389	22

Додання 11. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Союзу українців Підляшшя

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин тижнево – разом	Кількість учнів				Кількість учнів – разом
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Більськ Підляський	Брак інф.	Брак інф.	75	76	21	7	179
2.	Черемха	Брак інф.	Брак інф.	–	10	–	–	10
3.	Білосток	Брак інф.	Брак інф.	–	10	–	–	10
4.	Орля	Брак інф.	Брак інф.	–	3	–	–	3
Разом				75	99	21	7	202

Додання 12. Міжшкільні групи навчання української мови у 2005/2006 на території Об'єднання лемків (Західна Лемківщина)

П. ч.	Місцевість	Кількість груп	Кількість годин (разом)	Кількість учнів у школі				Разом учнів
				Садок	Початкова школа	Гімназія	Погімназійна	
1.	Гладишів	3	6	3	17	–	–	20
2.	Устя Горлицьке	1	3	–	5	–	–	5
3.	Горлиці	4	12	–	6	12	–	18
4.	Санкова	2	6	–	6	4	–	10
5.	Криниця	1	3	–	7	–	–	7
6.	Лося	3	9	–	10	3	–	13

Українська православна парафія у Вроцлаві

Ярослав Артимович, Мирослав Воргач

Вже від п'яти років у Вроцлаві існує парафія св. Петра Могили, митрополита київського й галицького. Її метою є зосереджування як православних українців, яких коріння на теренах, де продовжується духовна спадщина Київської Русі – на Підляшші, Холмщині, Надсянні і Лемківщині, так і прихідців з України, яких у Вроцлаві щораз то більше. Парафія створена завдяки старанням вроцлавської інтелігенції, якої прагненням було збереження батьківської церковної традиції. У травні 2001 р. почалися розмови з ординарієм вроцлавсько-щецінської єпархії архієпископом Єремією у справі утворення парафії, на що владика погодився і поблагословив її створення. Парохом нової церковної спільноти став о. митрат Євген Цебульський, парох парафії св. св. Кирила й Мефодія.

Шістнадцятого червня 2001 р. архієпископ Єремія переніс до церкви св. св. Кирила й Мефодія на П'яску, яка стала парафіяльною святинею також для нас, Святий Антимінс з реліквіями святих мучеників вільнюських Антонія, Йоана, Євстахія і висвятив у церкві додатковий престол. Наступного дня о. митрат Євген Цебульський відслужив Святу Літургію церковно-слов'янською мовою з українською вимовою, з проповіддю та читанням Апостола й Євангелія літературною українською мовою. Восени 2001 р. вибрано парафіяльний комітет, який отримав благословення архієпископа Єремії, а також його згоду на вживання під час літургій літературної української мови.

Чому саме це така велика подія? Вже у 1947 р. у Долішній Сілезії почали створюватись поодинокі, перш за все сільські лемківські парафії, а у 1951 р. створено окрему вроцлавсько-щецінську єпархію. У більшості з цих парафій Богослужіння проходили за галицькою традицією з проповіддю живою мовою – у лемківській говірці, а також літературною українською мовою. Але у Вроцлаві потреба Літургії в батьківській традиції і з батьківською мовою лишалася незаспокоєна довгими роками. Це дивує, бо ж саме тут лемки, українці Долішньої

Сілезії приїжджають навчатися, працювати, тут саме наша інтелігенція, яку можна зустріти в університеті, середніх та початкових школах та по інших місцях.

До 1962 р. в церкві при вулиці Домбровського відправлялися кілька разів у рік літургії за батьківською традицією. Були також безрезультатні спроби відправ українських літургій 1967 р. у кафедральному соборі на вулиці Святого Миколая. Збереглися також документи (Архів Православної митрополії у Варшаві), в яких говориться про те, що церква «на П'яску» (на вулиці Святої Ядвіґи) у шістдесятих роках мала бути призначена для української парафії, але з різних причин це не було реалізоване. Можливо, що мали на це вплив зовнішні чинники. На початку дев'яностих років, на хвилі посиленої громадської активності, група лемківської молоді підійняла таку спробу в кафедральному соборі – але й це, на жаль, не вдалося. Відправляння літургії за родинною традицією було зупинено після кількох місяців. Причиною трішки могло бути те, що від більше сорока років багатьох вірних звикло до синодальної літургії і часто йшли в забуття рідні галицькі мелодії. Також не без значення у цей час залишається факт браку зрозуміння для потреб своїх вірних з боку місцевих священиків. Звичайно, виникало це перш за все з їхнього походження.

Скільки людей, відірваних від своїх обрядів і від рідної мови відійшло від Церкви – цього не знаємо. Лише на основі оприлюднення числа вірних у шестидесятих і сімдесятих роках та сьогодні можна думати, що ми втратили сотки осіб лише в самому Вроцлаві. Можна це пояснювати сьогодні природною поступаючою асиміляцією – тож у Канаді в православній церкві деякі хочуть молитися англійською мовою. Можна було б – якби суспільство мало

в минулих 55 роках, так як у Канаді, свободу вибору, а в нас такого не було. Була стимульована комуністичною державою антиукраїнська атмосфера, що не сприяло творенню українських парафій, але при сильній підтримці з боку церкви можна було осягнути хоча мінімум. Якщо можна було закласти парафіяльні громади для православних поляків, якщо в церквах можна було підтримувати російські або білоруські традиції (мова проповідей), то, здається, можна було при такій активній допомозі Церкви заспокоїти національні потреби українців. Але, здається, це наївні питання, бо панував й досі ще панує старий російський закон, що розмови про демократію закінчуються тоді, коли починається українська тема. Ця тема завжди викликала незрозумілі перешкоди.

У багатьох православних осередках часто саме в великих містах, напр., у Вроцлаві (або зараз у Кракові!) не можна було плекати українську православну традицію. Це довело до цього, що наші брати греко-католики вважають нас «москалями», а говорячи більш делікатно – як елемент менш національно свідомий. Такі окреслення часто чуємо по відношенні до православних братів лемків-українців, братів дослівно – бо часто поділених між конфесії у цій самій родині. Треба щиро сказати, що не всі священики нашої Церкви сприяли національній свідомості тому, що часто вони самі такої свідомості не мали. Говорення при нагоді спроб дискусії на цю тему, що «це все одне» і що в церкві не повинно підкреслюватися національності, довело до того, що маємо на Підляшші і Холмщині, а може, й в інших регіонах «православний народ», що доводить до цього, що маємо сполонізованих русинів (білорусів, українців), яким лишилася церква, яка вже від кількох років не є лідером в прадавніх традиціях їхніх предків. Це саме вони за якийсь час поміняють церкву, остаточно полонізуючися. Що на те сказали б їхні діди, які своїм тілом боронили церков, яких розбирали на Холмщині у тридцятих роках XX ст. або переживали приниження, коли поліціант дижурував під час Святої Літургії, пильнуючи «чистоти» польської мови на проповідях їхнього «батюшки»? Щоб трішки оборонити цю важку ситуацію, треба сказати, що православні парафії на західних землях – це багатонаціональні парафії: білоруси, українці з Холмщини, лемки з роздертою свідомістю, що не завжди уможливлює повну згоду в будуванні мовної тотожності в окремій парафії.

Можна також заобсервувати небезпечну тенденцію представляння православ'я в Польщі як Польської православної церкви, в якої своя окрема історія, яка немов би повстала незалежно від Київсьої митрополії і її традиції. Підкреслюється кирило-мефодійські впливи на обличчя православ'я в польській державі, не беручи до уваги або кидаючи набік значення заняття Руси-України польською монархією в половині XIV ст. А саме ці події рішуче вплинули на етнічний і релігійний характер польської держави. Можна було би тоді говорити про «польську Православну церкву», якщо серед її вірних знаходилися майже виключно русини?

Нова українська парафія – це невелика громада, лише близько 20–25 осіб, але ці люди роблять дуже багато. Перше парафіяльне свято відзначено 11 травня разом з польськомовною парафією, яка у цій церкві існує вже 27 років. На наше свято прибули архієпископи вроцлавський і щецінський Єремія та перемиський і новосанчівський Адам. Вже кілька разів

ми мали радість разом переживати Свят-вечір, організуючи Вечерю в скромному прицерковному приміщенні.

У наших починаннях дуже нам допомагає парох парафії св. св. Кирила й Мефодія о. митрат Євген Цебульський та о. диякон Григорій Цебульський. Ми відчуваємо підтримку «матушок» Арлетти та Анни Цебульських. Зустрічаємося також в осідку Об'єднання українців у Польщі. Члени хору нашої парафії під час Шевченківських концертів співали саме тут пісні, присвячені Великому Кобзареві. Невеликим накладом (10–20 примірників) і нерегулярно ми видаємо українськомовний «Парафіяльний вісник», в якому, крім парафіяльної хроніки, друкуємо статті з історії української церкви, житій святих, рідної історії. Подібно, як більшість українських православних громад у світі, наша парафія дотримується юліанського календаря.

У жовтні 2002 р. владика Єремія призначив на пост вікарія о. Миколу Петрівського. П'ятнадцятого грудня 2002 р. наша парафія відсвяткувала 55. річницю акції «Вісла». Відправлено парастас та просительний молебень за померлих і замучених під час депортації. Владика Єремія посвятив пам'ятну дошку в притворі нашої церкви, присвячену «вигнаним з рідних земель». Хай ця дошка пригадує, ким ми є, звідки і чому наших батьків тут загнали. З кінця лютого 2005 р. вікарієм в нашій парафії владика Єремія призначив о. Андрія Дудру, народженого, щоправда, на західних землях, але духовно пов'язаного з землею своїх предків – Лемківщиною.

У днях 14 й 15 червня 2006 р. ми святкували п'яту річницю існування парафії. Урочисту недільну літургію відправляв владика Єремія, архієпископ вроцлавсько-щецінський, разом з прибулими священиками з довколишніх парафій. Серед запрошених гостей був також представник української парафії при церкві Воздвиження Чесного Хреста Господнього в Любліні д-р Григорій Купріянович.

Зараз у Вроцлаві існує можливість брати участь у літургіях, що правляться в трьох православних парафіях. У соборі Пресвятої Богородиці Богослужіння відправляються старослов'янською мовою з російською вимовою, зате в церкві «на П'яску» існують дві однозначні парафії – це парафія св. св. Кирила й Мефодія, де літургію відправляється польською мовою та парафія св. Петра Могили – у долішній каплиці, де Літургія відправляється у старослов'янській і літературній мовах. Проповідь, Євангеліє і Апостол також є українською мовою.

Історія нашого церковного і національного існування навчає, що ніхто не дасть нам по своїй волі того, чого ми потребуємо. Ніхто також не напише за нас нашої правдивої історії. Людина, яка не признається до рідної культури, традиції – покинула вже національність своїх батьків. У нас таких прикладів багато. Багато радості в нас тоді, коли кожної неділі і в свята починаємо Службу Божу, співаючи *Господи помилуй* і тоді, коли ми зустрічаємо несміливо і рідко нових людей, які приходять – ще не парафіян, але може... Хто зна? Те, що найважливіше для нас, повинно бути бережене й плекане як найдорожчий скарб. Цим скарбом є наша рідна Церква з рідною мовою Літургії, сперта на рідній традиції. Так повинно бути.

З віри, любові та мрій...

Анна Ридзанич

На цю урочистість прибули понад сімсот гостей, причому не тільки з Польщі, а й з Канади, США та Австралії. Перше жовтня 2006 р. надовго залишиться у пам'яті тих, хто побував на урочистому концерті з нагоди п'ятнадцятиліття «Кичери» – лемківського ансамблю пісні й танцю. Чотиригодинне свято «Там, на Лемковині» відбулося у Вроцлавському оперному театрі.

Дорога на сцену Вроцлавського оперного не завжди була всіяна трояндами. Ансамбль виник дещо несподівано. Восени 1989 р., коли у Лігниці в будинку православної парафії відбувалися репетиції західної групи «Лемковини» з Білянки, ніхто з учасників тих зустрічей не припускав, що через два роки вони стануть самостійним ансамблем та одним із найзавзятіших популяризаторів лемківської культури. Юрій Стажинський, один із членів «Верховини», мріяв створити танцювальну групу ансамблю у Нижній Сілезії. Це був важливий етап в історії лемківської культури, бо саме тоді творився її лігницький розділ. Поряд, у цьому ж будинку, два місяці перед тим виник Лемківський театр, а згодом – Об'єднання лемків. Юрія Стажинського, на той час студента-історика Вроцлавського університету (цей навчальний заклад тоді ще називався іменем Б. Берута), ці події якоюсь мірою окрилили. Відтоді розпочалася його незалежна самостійна пригода з рідною культурою. – «Мені вдалося зібрати групу з двадцяти осіб і так виник танцювальний колектив. Усі ми, зокрема Богдан Горбаль, Ярко Барна, відчували потребу частіше зустрічатися, спілкуватися по-лемківськи».

Репетиції відбувалися раз у тиждень, а раз у місяці ми їздили на зустрічі груп «Лемковини» до Білянки біля Горлиць. У серпні 1991 р., на «Ватрі» у Михалові, Ярослав Трохановський припинив діяльність «Лемковини». Тоді-то ми задумалися: «А що ж далі?». П'ятого вересня, після гарячих дискусій, прийняли рішення – будемо продовжувати заняття. Таким чином, з думкою про власну програму виникла «Кичера». Спочатку зовсім не було грошей на пошиття строїв та гастрольні поїздки. Виникли й нові проблеми, треба було вирішити, від якої саме організації звертатися з проханнями про дофінансування – від Товариства лемків чи Об'єднання лемків?

– «Врешті-решт, ми вирішили бути незалежними», – згадує Ю. Стажинський. – «Створюючи ансамбль, ми думали про інтеграцію лемківської молоді. Часто бувало так, що їдучи на «Ватру» в гори, ми зустрічалися в потязі і тоді виявлялося, що всі походимо з Лігниці та околиць. Нерідко ми навіть мешкали поряд, та належали до різних конфесій, тому один одного не знали». У лютому 1992 р. танцюристи створили комітет засновників, а два місяці згодом вдалося зареєструвати «Кичеру» як суспільно-культурне товариство. Зважившись на такий крок, молоді лемки не зовсім усвідомлювали, скільки перешкод потрібно подолати, аби колектив розквіт. Бракувало не тільки грошей, а й часу та досвіду. Ми навчалися методом спроб та помилок.

Лемківських танців ніхто не записав. Тож потрібно було вирушити до старших людей із диктофоном, а потім проаналізувати записи й опрацювати їх для потреб сцени. Та записані фрагменти танців не надавалися для їх відтворення без обробки хореографа. У Стажинського був кількарічний досвід танцювання у фольклорному ансамблі IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці під керівництвом талановитої хореограф Генрики Дмитрієвої, а згодом – у студентському ансамблі пісні і танцю «Єдліньок» у Вроцлаві, та сам він вважав себе аматором. Тому-то у 1991 р. Ю. Стажинський подався на піврічне стажування в Дрогобич, аби теоретичні знання здобути у тамтешньому Педагогічному інституті на етнографічно-музичному факультеті, а практичні – в Державному ансамблі пісні і танцю «Верховина».

«Кичера» подолала чимало труднощів на шляху до успіху. На початку дев'яностих років ніхто не уявляв, що ансамбль, який в основному складається з молодих людей із сіл під Лігницею, котрі не мають музичної та хореографічної освіти, стане членом CIOFF – Міжнародної ради асоціацій фольклорних фестивалів та майстрів народного мистецтва, що діє при ЮНЕСКО. П'ятнадцять літ тому годі було припустити, що «Кичера» представлятиме Польщу на найбільш престижних міжнародних фольклорних фестивалях. – «Тоді я й не мріяв про те, що поїдемо до Мексики, Китаю, Франції чи Хорватії», – усміхається директор ансамблю.

Треба сказати, що іще будучи танцюристом «Єдліньока», він мав заповітну мрію – показати своїм друзям красу французьких Альп, які так його вразили. Дійсність перевершила всі сподівання: «Кичера» виступила з-понад п'ятдесятьма концертами у двадцяти країнах.

Першу екзотичну пригоду, подорож до Мексики у 2002 р., в ансамблі згадують дотепер. В якомусь готелі до танцюристів підійшов чоловік середнього віку й правильною польською мовою попросив, аби ті трохи про себе розповіли. Стажинський почав було викладати якісь головні дані про лемків, на що несподіваний співрозмовник із дитячою безпосередністю перервав: «Пробачте, але я це знаю! Розкажіть краще кілька цікавих подробиць. Яка нині ситуація української меншості? Який стан етнічної свідомості лемків?». Чоловік сипав питаннями, мов горохом. Остовпілий директор запитав: «Ви поляк?». На що почув відповідь: «Ні, я мексиканець, просто навчався у Кракові й мандрував Лемківщиною».

Під час двотижневого перебування «Кичери» у Мексиці ансамбль виступив понад тридцять разів. Усюди танцюристи говорили про свою Лемківщину, а мексиканці намагалися зіставити культуру горян із культурою індіанців. – «Розповіді про акцію „Вісла" та практичний

курс танцю залишили у пам'яті мексиканців часточку нашої історії та традицій», – вважає директор «Кичери».

Промовистий і той факт, що у Франції фінальний концерт найбільшого фольклорного фестивалю в цій країні (у м. Монтіньяк) назвали «Лемківською мозаїкою». Організатори хотіли наголосити на специфіці та феномені лемків, а також привернути увагу до культури польсько--словацько-українського пограниччя. Навіть на тлі професійних ансамблів з Мексики, Іспанії, Китаю та африканських країн лемки виглядали досить добре. Втім, не всюди танцювальний колектив приймали однаково. У Китаї своєрідність ансамблю спричиняла непорозуміння. Китайці не могли збагнути, яким чином Польщу може представляти непольський гурт.

У чому ж секрет успіху «Кичери»? Однозначно можна ствердити – у величезній завзятості й працьовитості. Важливо відзначити й роль команди фахівців і тих, хто настроїв колектив на «лемківську ноту». Це, передусім, ансамбль («капела») «Думка», що складається з музик, які грають по весіллях та забавах, відомий іще перед сумнозвісним виселенням лемків. Саме «Думка» приграваа танцюристам у перші роки існування «Кичери». Той період в історії колективу «кичеряни» називають між собою «часом панів із капели». Завдяки цим музикам, в ансамблі панувала специфічна атмосфера. Молодь багато чого перейняла від старших колег. Оригінальних музик відзначили премією Оскара Кольберга – найпрестижнішою нагородою в галузі фольклору, а концерт «капели» в прямому ефірі Польського радіо став легендою.

– «Ми зуміли якнайліпше використати Богом даний нам час. Зосередилися на тому, щоби представити світові те найцінніше, що тільки є в нашій історії, традиції, культурі. Нам не хотілося йти слідами попередників, які наголошували передусім на тому, що найбільш болісне у нашій історії. Втім, саме такий наш підхід був знаком часу», – пояснює керівник ансамблю.

Велику заслугу в процвітанні ансамблю має його «штаб», що складається з кількох осіб. Спочатку це були аматори, та в середині 1990 рр. танцюристи звернулися з проханням про допомогу до професіоналів. Ірина та Роман Вінники, мецо-сопрано Беата Пазьо-Ґриґєр, а останніми роками – Віра Григоренко-Левчук (Левків) відповідають за вокальний бік концертної діяльності «Кичери». Хореографію опрацьовував Олександр Мойсієнко, соліст дрогобицького ансамблю «Верховина», а впродовж кількох минулих років – Кшиштоф Кобиляк, багатолітній соліст та асистент хореографа у відомому польському колективі «Мазовше». Плідними були спільні проекти з ансамблями із України та Словаччини, а також групові заняття у Шклярській Порембі й Карпачі, або ж навчально-мистецькі семінари на Лемківщині.

– «У такі моменти записую від людей „сирий" етнографічний матеріал, а потім разом із Міляном Ванюгою, хореографом ансамблю „Маковиця" зі Свидника, опрацьовуємо цей матеріал так, щоб можна було з ним вийти на сцену», – ділиться секретами свого ремесла Ю. Стажинський.

Сценічний образ ансамблю змінювався що п'ять років – до чергового ювілею. Як твердять танцюристи, кожні п'ять років «Кичери» мали інший мистецький вияв. Першу «п'ятирічку» «кичерівці» називають «рачкуванням». Другу – періодом дозрівання. Саме тоді танцюристи зростали мистецьки, організаційно, підшуковували кращу залу для занять, аж врешті придбали «Кичері» відповідне приміщеня. Останні п'ять років – період зрілості, далеких поїздок. Це час великих успіхів, наприклад, в Італії, де лемки здобули дві головні нагороди на одному з найбільших міжнародних фольклорних фестивалів. Крім того, це роки постійного зацікавлення ансамблем з боку медіа.

З 1991 до 1997 рр. «Кичера» була ансамблем вокально-танцювальним, орієнтованим на досвід «Лемковини». Утім, те, що було виправдане на «Ватрах», не знаходило відгуку за кордонами країни. Ансамбль виглядав надто статично. – «У 1997 р., після гастролей в Італії, – згадує Ю. Стажинський, – ми вирішили зміцнити акценти, зробити наголос на танцях». Та змінили значно більше. З ансамблю, який шукав своєї сценічної форми, трансформувались у програмово визначений колектив. «Кичерівці» вирішили, що представлятимуть лемківську обрядовість як один із напрямів своєї діяльності. Тому-то у 1997 р. створили «Федори» – видовище, де відтворено старовинний звичай відвідування хиж у час різдвяного посту та під час свят. Ці звичаї, реконструйовані на основі спогадів колишніх мешканців Флоринки та Бінчарової, мали величезний успіх серед глядачів. Завдяки таким змінам, у 1998 р. ансамбль представляв Польщу на Міжнародному фестивалі горян у Закопаному, де на власний подив здобув дві нагороди. – «Відтоді ми стали ансамблем, упізнаваним в країні. Нас запрошували до участі у дедалі престижніших фестивалях», – каже Стажинський.

Невдовзі прийшов час на відзнаки й нагороди. П'ять років тому на ювілейному концерті з нагоди десятиліття колективу, що відбувся у Лігницькому театрі ім. Г. Моджеєвської, «Киче-

ра» складала іспит перед комісією CIOFF. Здобуття сертифікату цієї організації означало, що ансамбль прийняли в гроно найкращих фольклорних колективів країни. До речі, це єдиний такий колектив серед тих, які мають етнічні меншості у Польщі. «Кичера» й надалі успішно долає стереотипи та перешкоди.

Упродовж тих декількох років «Кичері» вдалося зробити стільки для позитивних змін у ставленні сілезьких поляків до меншостей, як жодній іншій місцевій організації. Перші виступи ансамблю лігничани сприймали з подивом: «Звідки вони приїхали? З України? Словаччини?». Прикро, та у тих перших оцінках траплялися й вельми неприємні епітети. Деякі з танцюристів не хотіли виступати в Лігниці, бо соромилися потрапити на очі знайомим, учителям – гадали, що матимуть проблеми. Тепер ситуація діаметрально змінилася. Коли «Кичера» не концертує у рідному місті, її прихильники запитують, що сталося. А треба сказати, що в Лігниці ансамбль виступає в середньому п'ять–шість разів у рік. Нині виступ перед лігницькою публікою для «Кичери» – велика честь. – «Це свідчить про великі зміни в ставленні молодого покоління до питання свого походження та культурної спадщини предків», – розмірковує директор колективу. Доказом цього є ті посвідчення про належність до ансамблю, яких щорічно видається декілька. Така посвідка, представлена в якійсь лігницькій школі, може бути підставою для кращої оцінки за поведінку.

Ще однією гранню зацікавлення лемківської молоді рідною культурою є написання лемкознавчих праць у школах. У вищих навчальних закладах таке зацікавлення переростає в наукові роботи студентів. Хоча «Кичера» ніколи не оголошувала набору, та членами ансамблю в різні роки були понад чотири сотні осіб. Годі не згадати про значення для «Кичери» Міжнародного фестивалю національних та етнічних меншостей «Під кичерою», який проводиться ансамблем уже десять років. Колектив знають і впізнають, він має багато успіхів, а це неабияк надихає молодих людей. П'ятнадцятиріччя ансамблю стало черговим етапом у щоденній нелегкій праці групи ентузіастів.

– «Раніше лемківську культуру часто трактували як другорядну, гіршу. Вона асоціювалася з атмосферою лемківських фестивалів, культурою села», – ділиться передуманим Стажинський, який, як ніхто інший, усвідомлює, що на наших очах зникає автентичність лемківських традицій. Тому-то «кичерівці» вирішили створити щось, чого в історії лемків ще не було.

Аби не повторюватися, ювілейний концерт став тільки приводом для новаторського самовираження колективу. Зійшлися на думці, що цього разу представлятимуть лемківську культуру у Вроцлаві – польському воєводському місті, одному з центрів європейського туризму. Вельми залежало митцям і на престижному приміщенні. Тож спочатку довелося подискутувати зі скептично настроєною директоркою Вроцлавського оперного Євою Міхнік, яка не зовсім собі уявляла презентацію фольклору на оперній сцені.

Першого жовтня у холі оперного театру «запахло» Лемківщиною. «Кичерівці» представили відповідну фотовиставку та лемкознавчі публікації. Не забракло й скриньки для погорільців з Команчі. Члени ансамблю вітали гостей хлібом та «чистою пшемківською», дарували ювілейні плакати. Того дня на вроцлавській сцені поряд із «Кичерою» та «Кичеркою» виступили

Юрій Стажинський

найвидатніші лемківські митці: лірична співачка Юлія Дошна з акомпаніатором-гітаристом Кшиштофом Пєтрухою, дует співаної лемківської поезії «Весна» (Аґнешка Коробчак та Дорота Лаґудка), мецо-сопрано Боґуміла Тарасевич (під супровід на фортепіано Юліана Татариновича), лемківський «Качмарський» Роман Гавран, пшемківський «Окмел», лемківський фольк-гурт «Серенча», а також Дем'ян Трохановський із віршами Петра Мурянки.

Усю програму супроводжувала мультимедійна програма: документальні кадри з акції «Вісла», ностальгійні краєвиди залишених сіл, опрацьована у студії Андрія Полянського, графіка, яку стилізовано етнічними візерунками. Частину презентації голосом неповторного тембру озвучив Олександр Маслей. Цього вечора глядачі взяли участь у сентиментальній подорожі. Вкарбувалась у пам'ять весільна сцена, представлена ансамблем-ювіляром: загальну радість припиняє поява персонажа, немов з іншого світу. Переляканий мім передбачає події 1947 р. Тоді-то настрій блискавично змінюється. На сцені – плач, цілування порогу весільної хати. Прощання з Лемківщиною... Цей емоційно вражаючий фрагмент ювілею створено завдяки допомозі акторів Вроцлавського театру пантоміми Генрика Томашевського, де однією з акторок є лемкиня Марія Полянська. Оваціям та привітанням не було кінця. – «Лемки – частина Лігниці і навпаки», – вітаючи ювілярів, жартував на сцені голова міста Тадеуш Кшаковський.

– «Наш успіх – це наслідок віри, любові та мрій», – наголосив Юрій Стажинський, заявляючи водночас, що цим концертом завершується його пригода з «Кичерою», бо він передає стерно в руки молодших. Тільки впродовж найближчого року Стажинський іще координуватиме мистецьку працю ансамблю, щоби в липні вдесяте на належному рівні провести фестиваль. Цього разу впродовж п'яти днів він відбуватиметься у Лігниці, а протягом наступних п'яти – на Лемківщині.

Світлини Анни Ридзанич

Народний ансамбль пісні і танцю «Ослав'яни» (с. Мокре)

Ярослав Машлюх

Душею кожного народу є його пісня. Коли вона живе – значить, живе і народ. В пісні віддзеркалені усі навіть найбільш особисті почуття людини. В ній також чути спів птахів, звук грози, шум Черемоша... Це вона на струнах серця вигравае долю людини, а її гомін відлунює Бескидами... На її крилах відлітають журавлі у вирій, у вишневому садку гудуть хрущі над вишнями...

Під звуки народних пісень виростали і українці з села Мокре, що розташоване в долині Бескидів над річкою Ославою. І прийшов час, коли самі вирішили нести оцю пісню іншим, розповідати про кохання і зраду, радість і сум, про жовтий і червоний кольори...

У липні 1972 р., з ініціативи тогочасних діячів УСКТ Ярослава Стеха, Йосифа Журата і Євгена Могили, засновано у Мокрому гурт художньої самодіяльності. Зразу зібралося багато місцевої молоді, яка почула потребу збереження рідної мови, культури, вшанування батьківських традицій і захисту тих цінних вартостей перед забуттям. І найкращим засобом досягнення тих замірів виявилися саме народні пісня і танець. Отже, з місяця серпня 1972 р. під керівництвом Євгена Могили почалися репетиції і приготування до перших концертів. В такий спосіб місцева молодь своїм талантом і незломністю почала оцю «музично-словну» місію збереження рідної культури.

Після двох місяців відбувся перший концерт. Двадцять другого жовтня 1972 р., на огляді аматорських колективів у Перемишлі, молоді артисти виступили перед публікою з півгодинною програмою. Перший концерт і перші оплески – це те, що нагороджує зусилля артистів і заохочує до дальшої праці. Тут же ансамбль у присутності своїх перших і чи не найцінніших глядачів отримав свою назву – «Ослав'яни». Від того часу, повні енергії та запалу до творчої праці, але також і повні хвилювання, що беруть на себе великий труд і обов'язок, молоді артисти з Мокрого розпочали свою мандрівку шляхом української культури. Після участі у 1973 р. у V Фестивалі української пісні та музики для «Ослав'ян» відкрилися сцени не тільки довколишніх місцевостей, але й усієї Польщі. Вдосконалюючи постійно свій художній рівень, почали концертувати у Кракові, Зеленій Горі, Варшаві, Білому Борі, Валчі, Колобжезі чи Кошаліні. Усюди були оплески, квіти і щирий привіт. Долаючи різні перешкоди, пов'язані

з транспортними засобами, неприхильністю тогочасної влади чи народними костюмами, які мусили шити власноруч, юні артисти зуміли продовжувати свою діяльність на ниві української культури і, що найважливіше, відчувати радість, що пливе з пісні і танцю.

Після кільканадцяти років творчої праці і багатьох концертів, «Ослав'яни» отримали пропозицію поїхати на гастролі до США і Канади. Це запрошення прийняли з великим задоволенням і у 1989 р. відбулася поїздка за океан. Протягом трьох тижнів ансамбль відбув 26 концертів для численної української громади в еміграції та усіх інших, хто захотів пізнати українську культуру. Повні зали глядачів і щирі оплески свідчили про те, що колектив з маленького, віддаленого на тисячі кілометрів села Мокре запрезентував високий артистичний рівень і любов до українського фольклору. На гастролях ансамбль видав свою першу касету „The Ukrainian Song & Dance Ensemble OSLAVIANY". І хоч поїздка за океан була великим успіхом ансамблю, то ставила вона дальше майбутнє «Ослав'ян» під знаком питання. У Канаді і США залишилася майже половина ансамблю... Здавалося, що важко буде відбудувати усе те, над чим працювали стільки років. Але, на щастя, спільними силами і з допомогою молоді навколишніх місцевостей зорганізовано новий склад колективу. Таким чином, почали продовжуватися репетиції і дальша історія «Ослав'ян».

Протягом усього того часу безперестанно опікувався «Ослав'янами» пан Євген Могила. Він також в різні роки існування ансамблю запрошував до співпраці людей із творчих середовищ, які допомагали підносити рівень ансамблю. Серед них слід згадати, між іншим, відомого хореографа зі Львова Ярослава Чуперчука, диригента хору «Журавлі» Ярослава Полянського, інструктора Головного правління УСКТ Анну Сивіцьку-Хранюк, проф. Ярославу Поповську з Перемишля і багато інших привітних «Ослав'янам» людей. Вони передавали мокрянам своє знання і артистичний досвід. Своїх зусиль доклали теж у цьому Роман Длуґош і Ярослав Фуджак, які дбали про музичне оформлення репертуару ансамблю. У 1994 р. керівником «Ослав'ян» став Дарій Онишканич, який продовжував діло Євгена Могили, а у 2000 р. перейняла цей обов'язок Мажена Онишканич, яка керує ансамблем до сьогодні. Від 2005 р. художньою роботою в ансамблі займається також Ярослав Машлюх.

Творчий запал не погас і в наступні роки діяльності ансамблю. Його членами ставали чергові молоді особи, яким не байдужа була українська культура. Зі ще більшою енергією і заангажованістю концертували не тільки в межах своєї держави, але і в Україні, Словаччині чи у німецькому містечку Котбус (Cottbus). Брали участь у великих культурних заходах, але не забували і про менші фольклорні свята.

У 1996 р. записано новий музичний матеріал на компакт-диску Zespół „Osławiany" Ukrainian Music – Folk. Ансамбль брав неоднократно участь у різних престижних фестивалях (Фестиваль української культури у Сопоті, Tydzień Kultury Beskidzkiej, Festiwal Kultury Kresowej w Mrągowie, „Wspólnota w kulturze", Фестиваль русинів-українців у Свиднику (Словаччина), Лемківська ватра в Ждині та інших), виступав у телевізійному фестивалі «Горицвіт» (Львів), брав участь у телепрограмах Польського телебачення „Kawa czy herbata", „Swojskie klimaty". Кожного року «Ослав'яни» обов'язково виступають на «Святі культури над Ославою»

у Мокрому, на якому можуть показати себе як артисти, але і також як господарі цього культурного заходу.

Протягом тих останніх років ми старалися інтенсивно працювати над збагаченням нашого репертуару та вдосконалюванням артистичного рівня ансамблю, який і досьогодні зустрічається з прихильною оцінкою глядачів. За цей час зібралася міцна група його членів, які хотіли мати участь у зберіганні рідної культури, традицій.

Важливою для «Ослав'ян» подією був також ювілей тридцятиліття, який ми відсвяткували у 2002 р. Це були для нас виняткові хвилини, тому що у ювілейній програмі взяли участь три групи бувших і теперішніх членів ансамблю, представники трьох поколінь, які творили історію цього колективу. У святковому концерті прозвучали пісні, які об'єднали усіх тих людей в одну «співучу сім'ю». Пригадалися танці, які в різні роки розвеселяли серця вірної нам публіки.

Зараз ансамбль «Ослав'яни» нараховує разом з капелою понад тридцять осіб. Це численна група, яка радо зустрічається, щоб разом працювати над вивчанням українського фольклору. На сьогоднішній день власними зусиллями і з допомогою наших друзів стараємося опрацьовувати нові пісні і танці. Це в основному народні побутові пісні, але працюємо також над різдвяно-новорічною програмою – колядками, щедрівками, вертепною драмою. Від кількох років успішно співпрацюємо також з акторами Цешинської театральної студії. Результатом тієї співпраці є, між іншим, вистава «Довбуш», яку члени «Ослав'ян» показали під час «Свята над Ославою 2006» у Мокрому.

Надіємося на дальшу плідну працю нашого ансамблю, наступні успіхи на сцені і Вашу, дорогі наші прихильники, підтримку у доланні усіх труднощів художньої праці «Ослав'ян». Нехай наша пісня завжди Вам буде радістю, а гарячі ритми українських народних танців дозволять забути про всі життєві турботи!

Теленовини – українська на екрані

Петро Тима

Процес «відкриття» на проблематику національних меншин і вимогу створення в електронних засобах масової інформації передач їхніми мовами проходив у Польщі декілька стадій і формувався дещо інакше щодо кожної меншини. Якщо говорити про створення передач мовами меншин і збільшення присутності етнічної тематики не тільки в електронних ЗМІ, а й у інших сферах суспільного життя, то головною цезурою став 1989 р. Застосовані у попередніх роках розв'язання (створення на регіональних радіостанціях ПР радіопередач мовами національних меншин) не заспокоювало повністю потреб та прагнень жодної меншини, а були спробою концесіонування культурної діяльності великих національнмх груп. Значний вплив на ставлення державної влади (у тому числі керівництва ЗМІ) до окремих меншин до 1983 р. мала поточна політична кон'юктура. Надання концесії одній групі не означала автоматично зміни політики в стосунку до інших. Тому, між іншим, у часи ПНР на територіях, заселених німцями та литовцями, не могли з'явитися передачі їхніми мовами.

Перші україномовні радіопередачі з'явилися у березні 1958 р. на радіостанціях Польського радіо у Кошаліні, Ольштині, Ряшеві, Щеціні, тобто переважно у місцях нового поселення українців після операції «Вісла». Це пов'язувалося зі спробою створення у ПНР з середини п'ятидесятих років нової політики щодо українців. Дозвіл на створення української газети (тижневик «Наше слово»), товариства (УСКТ), вивчення мови, а також вести культурну діяльність, мав за ціль збереження *status quo*, тобто, переселенці повинні були залишатися на визначених територіях. Радіопередачі для української меншини мали чітко визначену тематику, могли бути прсвячені культурі, передусім у її народному варіанті. У програмах зазвичай уникалося суспільної проблематики, публіцистики, а також представлення відмінного від діючого (оцензурованого та урізаного) бачення історії українців у Польщі. Контрольовані передачі зображували виключно спрепарований образ життя меншини. Часто, з приводу подвійної цензури, він був більш просякнутий комуністичною ідеологією, ніж передачі «більшості». Тематика програм, спосіб реалізації та час трансляцій не відображували потреб польських громадян українського походження. Загальна модель присутності чи скоріше відсутності проблематики меншин, прагнення створення національно однорідної держави,

обмежували у період ПНР як значення радіопередач мовами національних меншин, так і коло їхніх слухачів.

До дев'яностих років не було можливості створення у телебаченні та траслювання передач будь-якою іншою ніж польська мовою. Оскільки вирішальне значення мали цензура та концепція, згідно з якою у Польщі мешкають виключно поляки, в телеефірі також дуже рідко могла прозвучати тема меншин. Наприкінці вісімдесятих років меншинні середовища почали однозначно артикулювати потребу стосовно доступу до радіо- і телеефіру. Провісником їхніх зростаючих прагнень був «Лист групи інтелектуалістів, які репрезентували національні меншини» до Леха Валенси та Шістдесятки у жовтні 1988 р., у якому вимагали, м. ін.: «зміну способу показування національних меншин, їхньої культури та історії у польських засобах масової інформації [...], які поширювали негативний стереотип або взагалі заперечували їхнє існування». В опублікованому у лютому 1989 р. звіті Українського суспільно-культурного товариства під заголовком «Українці в Народній Польщі»[1] були пропозиції: «налагодження співпраці з українським телебаченням [...] і забезпечення постійних трансляцій передач через супутникове телебачення». Скритиковано форму функціонування передач національних меншин, наголошено на потребі збільшення ефірного часу:

«[...] Програми, які емітуються радіостанціями Польського радіо [...], на жаль не охоплюють більших скупчень для яких призначені. УСКТ клопоталося про створення у Варшаві редакції україномовної передачі [...], що мала охопити своїм впливом усю країну». У цьому випадку вперше в документах меншинної організації, яка перебувала під суворим наглядом Міністерства внутрішніх справ, з'явилася вимога доступу до телебачення: «[...] Проблемою, що порушувало українське населення, була справа передач присвячених меншинам [...], створення у центральній програмі ТБ „віконечка", що транслюватиме програму для української меншини [...]». Увагу на цю проблему звернула також тодішня опозиція «Солідарність» у «Проекті становища Громадського комітету при голові НСПС» від 27 січня 1989 р. під заголовком «Про потреби національних меншин у Польщі» стверджено: «На державному Польському радіо та телебаченні повинні транслюватися постійні передачі, присвячені суспільному, культурному та релігійному життю білорусів, литовців і українців [...], а на радіо практичні курси вивчення мов [...]». Новостворена (українськими студентами з Ґданська) молодіжна організація Союз української незалежної молоді (СУНМ) у періоді від квітня до листопаду 1989 р. збирала підписи під петицією до Радіокомітету у справі створення загальнопольської україномовної телепередачі, а також уроків української мови на радіо та телебаченні. У результаті короткочасної акції, проведеної у різних регіонах країни було зібрано майже 2000 підписів.

Суспільно-політичні зміни у дев'яностих роках пришвидшили процес доступу меншин до ЗМІ. Важливим чинником прискорення змін були не тільки самі вимоги меншинних середовищ, але й диференціація у ставленні до національних меншин як серед еліти влади,

[1] Див. *Raport. Ukraińcy w Polsce Ludowej*, Warszawa, 26 luty 1989 r. [y:] *Ukraińcy w Polsce 1989–1993*, Warszawa 1993, s. 90–91.

так і більшості суспільства. Істотну роль у процесі отримання меншинами статусу суб'єкту зіграло також сильно виражене стремління польського суспільства до інтеграції з країнами Європейського Союзу. Усвідомлення того, що приналежність до Європи означає також вшанування прав національних меншин, відіграло значну роль у тому, щоб ці вимоги були прийняті. Застосування на польському ґрунті досвіду заспокоєння культурних потреб і впровадження стандартів охорони прав національних та етнічних меншин, а також ратифікування Польщею частини умов, викликало зміну у ставленні до питань, пов'язаних з присутністю меншин у ЗМІ. Двосторонні договори, підписані Польщею з сусідніми державами, в яких було враховано проблематику збереження мови і надання можливості доступу до ЗМІ, були чинником, який сприяв цьому процесові. Як у двосторонній умові підписаній з Німеччиною, так і в договорах з Україною та Білорусією були записані гарантії, які надають сторони, що домовляються, доступу меншостям до ЗМІ. Вирішальне значення для розв'язання цього питання мало схвалення 29 грудня 1992 р. «Закону про радіомовлення та телебачення». У дев'ятому пункті 21. статті закону вміщено запис про обов'язки громадського мовника: «Передусім до завдань громадського радіомовлення та телебачення належить врахування потреб національних та етнічних меншостей». Цей дуже загально сформульований запис став провісником змін у сфері громадського теле- та радіомовлення. У 1992 р. в катовицькому осередку телебачення створено передачу німецькою мовою. Петиції інших меншостей довго не мали такого впливу, як вимоги німецької через відсутність фінансової, політичної та логістичної підтримки з боку своїх «Великих Батьківщин», а тому процес створення передач іншими мовами зайняв довший час. Лише у серпні 1995 р. у Варшавському телевізійному осередку (WOT) розпочато транслювати постійні передачі білоруською та литовською мовами, а також регіональний (у Білостоці) україномовний журнал[2]. У Варшаві у WOT від листопада 1995 р. розпочато реалізацію передачі українською мовою «Теленовини», ефірний час якої до вересня 1997 р. тривав десять хвилин у так званій роз'єднаній двійці (канал 2 TVP) і яка була трасльована у восьми місцевих осередках (варшавському, ряшівському, вроцлавському, люблінському, ґданському, щецінському, краківському, познанському) у довільно визначених директорами осередків термінах. Почавши від 1997 р. постійно експерементовано з часом тривання передачі, від двадцяти до 25 хвилин раз на місяць, двічі на місяць по п'ятнадцять хвилин, щоб врешті затвердити останній варіант. Від квітня 2002 р. «Теленовини» стали загальнопольською програмою. Об'єднання українців у Польщі від самого початку говорило про те, що прийнята форма трансляції, позбавляє редакцію можливості підготувати вартісні, актуальні матеріали (підготовлений матеріал одночасно надсилався у вигляді касет до восьми регіональних осередків Польського телебачення, але транслювалися вони у різних термінах). Глядачів позбавлено можливості оглядання передачі з приводу трансляції програми вранці (у вроцлавському осередку це був недільний ранок), а також через відсутність у пресі поданої години виходу в ефір. Постійною проблемою, яку не вдавалося розв'язати протягом років,

[2] Про початки етнічних передач, див.: P. Tyma, *Programy mniejszości narodowych w TVP S.A.*, „Aktualności Telewizyjne", nr 4, Warszawa 1996.

були часті зміни, навіть без попередження редакторів, дати або години трансляції «Теленовин». На жаль, це трапляється і сьогодні.

Так само, як і у випадку передач білоруською та німецькою мовами, питання україномовних програм стало приводом до широкої кореспонденції між Об'єднанням та Керівництвом TVP, Сеймовою комісією з питань національних та етнічних меншин РП, KRRiT. Існування розбіжностей в оцінках форми функціонування передач, концепцій їх розвитку призвели до скликання, м. ін., на внесок товариств, спеціальних засідань – засідання Сеймової комісії з питань національних та етнічних меншин РП 26 червня 1996 р., Президії Комісії 6 лютого 1997 р., спільного засідання Сеймової комісії з питань національних та етнічних меншин РП та KRRiT 15 березня 1999 р., а також міжнародних конференцій у Білостоці у 2000 і 2001 рр.[3]

Головні вимоги Об'єднання українців у Польщі стосувалися: збільшення ефірного часу та доступності передач на всій території країни (з приводу розпорошення українців внаслідок акції «Вісла»), врегулювання фінансової та організаційної ситуації шляхом створення постійної редакції україномовного тележурналу.

Перші роки існування передачі українською (а також іншими мовами) мовою унаочнили, що в Польщі протягом кількох років бракувало установи до компетенцій якої б належало забезпечення дотримання прав меншин і котра б допровадила до позитивного розв'язання розбіжностей, що виникли в процесі виконання статті закону про радіомовлення та телебачення, в якій йдеться про можливість доступу меншин до громадських ЗМІ. Під час зустрічей, лідери меншин часто ставили закид Правлінню громадського телебачення про відсутність концепції функціонування передач мовами меншин. На їхню думку тимчасові вирішення не тільки не сприяли праці реалізаторських колективів, а й не задовольняли прагнень меншинних середовищ. Особливо у початковому періоді (половині 90-х років) траплялися досить абсурдні ситуації, коли зацікавлені не отримували від Правління TVP відповідей на свої листи або було загублено майже десять тисяч підписів, які зібрало білоруське середовище у справі створення передач їхньою мовою; незрозумілі були також критерії фінансування передач. Неприйнятним для лідерів цих організацій був погляд, який часто повторювали особи з оточення керівництва окремих відділів, що програми мовою меншин (наприклад, інформаційні передачі) будуть однією з форм, завдяки яким меншини самі замикатимуться у гетто[4].

Як зацікавленим, так і експертам, які знали реалії існування меншин та історію обмеження до 1989 р. їхніх громадянських і мовних прав, важко було погодитися з такою аргументацією.

Вона свідчила як про необізнаність авторів, так і про те, що не брався під увагу факт багатофункційності цих передач. Вони допомагали зберегти цим меншинним громадськостям власну національну та культурну тотожність, а також мовну окремішність. Також вони

[3] Обширні фрагменти *Raportu*, представленого під час засідання 15 березня 1999 р. див.: *Mniejszości narodowe w mediach publicznych*, „Biuletyn KRRiTV", nr 4, Warszawa, kwiecień 1999.

[4] На тему різних концепцій функціонування етнічних передач див.: P. Tyma, *Media – mniejszości przywilej czy przymus*, „Biuletyn KRRiTV", nr 10, Warszawa, listopad 1997 oraz K. Puciłowski, *Programy dla mniejszości – polemika*, „Biuletyn KRRiTV", nr 12, Warszawa, styczeń 1998.

виконують важливу суспільну та освітню місію – «освоєння» з іншою ніж домінуюча мовою та культурою. На думку меншин відокремлення «віконечок», формальне трактування телепередач мовою меншин в певному сенсі були спробою прихованою формою асиміляційної політики і гетезації меншин. Установою, яка довгий час (1998–2005) цікавилася вимогами меншин, а також постійно моніторувала обсяг доступу до ЗМІ, була KRRiT, преставником якої була Ізабелла Хруслінська, директор Департаменту у справах європейської інтеграції та міжнародної співпраці. За її ініціативою відбулися, м. ін., зустрічі лідерів меншин з головою KRRiT Болеславом Суликом, метою яких було звернення уваги на проблеми меншин у стосунках з громадськими мовниками, а також дві міжнародні конференції, які були присвячені доступові меншин до електронних ЗМІ (Білосток). Хруслінська підтримувала діяльність Ради електронних ЗМІ національних та етнічних меншин, переконувала мовників до більшої емпатії щодо вимог, які висували меншинам зміни у ставленні громадських мовників, розроблення конкретних пропозицій та авторство концепції обрамлення етнічних передач регіонального телебачення (TVP3) належало Ришардові Пацлавському (був директором Бюро територіальних відділів, у 2000–2004 – директор TVP3). Він був ініціатором врегулювання питання трансляції (на всю країну на регіональному телебаченні) та частоті виходу в ефір «Теленовин» – двічі на місяць по тринадцять хвилин, а також підписання умови між TVP і Об'єднанням українців у Польщі, в який врегульовувалися питання співпраці позаурядових меншинних організацій з громадьским мовником. Раніше всі домовленності існували в усній формі, що неодноразово ускладнювало формальну сторону функціонування телепередач. У попередньому періоді багато телевізійних дисидентів піддавало сумніву потребу у співпраці з середовищами, до яких були адресовані програми. Таке ставлення до позаурядових організацій, котрі активно підтримували існування етнічних програм, несли витрати, вело до багатьох конфліктів і непорозумінь. Траплялося, що деякі працівники TVP оспорювали сенс існування передачі та витрати бюджетних коштів на реалізацію програм мовами меншин. На телебаченні неохочо зустрічали людей, що були рекомендовані меншинними організаціями, бо вважалося, що під час приготування матеріалів вони не будуть поводитися об'єктивно. На громадському телебаченні неодноразово піддавано сумніву суттєвий рівень передач, не беручи до уваги, що їхній рівень виникав з факту, що ніхто з грона осіб відповідальних на громадському телебаченні за етнічні передачі не дбав про них, редакторів часто покидали напризволяще (частина з них була позбавлена постійної допомоги, підготовки, мали проблеми зі знімальною групою). Відсутність протягом довгого часу умов і внутрішніх розпоряджень, що регулювали б ці питання, спричинилося до загострення стосунків між працівниками телебачення та особами, які редагували передачу. Джерелом напруженості були також питання засобів, які були призначені на програму, зарплати журналістів, фінансовий бік технічного функціонування передачі та об'єму відповідальності. Неодноразово у ситуації відсутності у бюджеті TVP засобів на чергові «Теленовини» мусила втручатися Управа ОУП. Внаслідок одного з втручань було звільнено директора TVP Павла Попяка. Приводом звільнення була затримка випуску «Теленовин» (а то власне Варшавський осередок TVP мав труднощі з отри-

манням засобів від Правління TVP SA на продукцію українського тележурналу). «Теленовини» дуже довго існували «віртуально», ніби функціонували у Варшавському осередку, працівники якого забезпечували технічний та формальний боки створення програми, TVP отримував (з труднощами) від Правління телебачення фінансові засоби, однак протягом кількох років редакція не мала робочого столу, телефону, не згадуючи про комп'ютер. Більшість роботи журналісти, які створювали передачу, виконували вдома або на місці постійної роботи. Таким чином змарновано багато запалу та енергії.

Людиною у TVP, яка розуміла і протягом років підтримувала редакцію у її змаганнях з телевізійною реальністю, був Пйотр Ґарбарчик, журналіст, а пізніше функціональний працівник TVP у Варшавському осередку. Важкою до розв'язання проблемою, з якою не могли собі довгий час порадити відповідальні з боку телебачення особи, була вимога підготовки журналістів, які походили з середовища національних меншин (одна з основних вимог з середини 90-х років). Завдяки особистому втручанню Ізабели Хруслінської, врешті ініціативу взяло KRRiT. Було зорганізовано цикл підготовчих курсів для теле- та радіожурналістів. Вдалося довести до вдалої співпраці KRRiT відділів TVP SA, а також окремих осередків Польського радіо AT у регіонах. Частина курсів відбулася дякуючи підтримці Французького посольства. Представники національних меншин мали можливість познайомитися з майстернею теле- та радіожурналістики. Раніше перешкодою було те, що тележурнал створювали особи, які були позаштатними співпрацівниками TVP, натомість брати участь у підготовчих курсах Телевізійної академії могли лише штатні працівники. На радіо була подібна ситуація. Протягом 2002–2004 рр. відбулося приблизно десять циклів підготовчих курсів.

В результаті в організації цих курсів взяли участь керівники громадських ЗМІ і після 2002 р. декілька редакторів передач для меншин пройшли підготовчі курси у Телевізійній академії. Курси для журналістів, які походили з меншинних середовищ також було організовано під час Фестивалю „At home" краківським осередком TVP (за особистою участю Вальдемара Янди і Кшиштофа Кшижановського). Частину краківських семінарів і курсів, участь у яких брали, м. ін., журналісти з BBC та етнічних журналістів із Західної Європи, варто визнати дуже корисними для підвищення кваліфікацій місцевих журналістів і ознайомлення їх з досвідом журналістів з інших країн. Негативним моментом була відсутність з боку ініціаторів бажання співпраці з меншинними організаціями, а також надання переваги Вальдемаром Яндою тележурналу „Etniczne Klimaty"[5] як єдиноможливій формі існування передач на етнічну тему. Знадобилося кілька років на створення схеми співпраці керівництва громадських ЗМІ з меншинами. Нарешті до уваги почали братися специфіка та очікування меншин, а також знайшлося місце у телевізійному ефірі для передач, створених мовою меншин.

Внутрішні проблеми Польського телебачення, постійні реформи, а також кадрові зміни не сприяли вирішенню вимог, які висували журналісти. Для частини дисидентів передачі мовами меншин були „koniecznym złem" і одночасно маргінальним явищем, а тому ніхто не хотів ними

[5] Про суперечку навколо тележурналу „Etniczne klimaty" див.: *Stanowisko Rady Mediów Elektronicznych Mniejszości Narodowych i Etnicznych*, „Biuletyn KRRiTV", nr 2, Warszawa, luty 2002.

займатися. У ситуації необхідності сформулювати проблематику передач для національних меншин у звітах та рапортах, що підготовлювали на засіданнях Сеймової комісії з питань національних та етнічних меншин, представники громадського мовника використовували найпростіший спосіб – показували загальну кількість передач, до якої додавали програми про полонію та емігрантів з різних країн[6]. Варто додати, що на сьогоднішній день виконано лише частину вимог щодо функціонування «Теленовин» у структурі TVP SA. Наприклад, на рівні центрального керівництва немає компетентної особи, яка відповідала б за передачі мовою меншин (останній з координаторів, який був визначений головою Яном Двораком не проявляв ініціативу, а крім того вже не працює на TVP). Не відбуваються заплановані у попередніх роках зустрічі присвячені проблематиці передач для меншин, відсутні спроби продовжувати підготовчі курси для представників цих середовищ. Реформи, які відбуваються на регіональному телебаченні TVP3 створюють потенційну загрозу для існування передач мовою меншин.

Тематика передачі «Теленовини». Колектив

Від самого початку журнал «Теленовини» творив колектив молодих журналістів, які походили з української громадськості. Управа Об'єднання українців в Польщі доручила координування, підготовку колективу і концепції передачі Петрові Тимі (з боку TVP Правління телебачення призначило Марка Кулинського, керівника «Воєводського кур'єра» BTO). Під час створення редакційної колегії було наголошено на тому, що люди, які будуть відповідати за передачу, повинні знати мову, регіональну специфіку та особливості віросповідання української громадськості. Частина журналістів, що розпочинали роботу над вирішенням завдань, пов'язаних зі створенням україномовних телепередач, ніколи не мала справ із тележурналістикою (так, як і автор), ані теж не мала можливості участі у підготовчих курсах, які зорганізувало громадське телебачення для журналістів білоруського тележурналу. Інша частина журналістів мала рідкий контакт з телебаченням. Найбільш досвідченою особою була Єва Почтар-Щерба, яка тоді співпрацювала з TIA, реалізуючи фейлетони для телевізійних «Новин». Вона також співпрацювала з тижневиком «Наше слово», а ще раніше з українською редакцією «Радіо Полонія». Деякий телевізійний досвід мав Володимир Наконечний, який співпрацював з програмою „Alternativi", яка транслювалася на II каналі TVP. Івона Шост була керівником продукції тележурналу „Fronda", який було трансльовано, м. ін., на I каналі TVP. Решта журналістів першого та пізніших складів варшавської групи знайомилася з телевізійним ремеслом у практиці (самостійно або за допомогою колег знімали та монтували фейлетони). Подібна ситуація була з регіональними співпрацівниками. Лише Андрій Вархіл (автор одного з перших репортажів на тему табору у Явожні), який у дев'яностих роках надавав матеріал із Кракова та південної Польщі, мав професійний досвід. Редакційний колегії намагалися допомогати з різним ступенем заангажування штатні працівники TVP (пізніше TVP3). Але часті

[6] На це звернула увагу, м. ін., І. Хруслінська: Biuletyn Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu RP z posiedzenia w dniu 12 II 2002, nr 307/IV, цю тенденцію підтверджують також матеріали, підготовлені працівниками TVP; див.: Mniejszości narodowe i etniczne w programach Regionalnej Trójki, Biuro programów regionalnych TVP S.A., Warszawa, 16–17 XI 2000.

зміни опікунів, різний ступінь заангажування сприяли у першому періоді існування передачі створенню прозорої схеми взаємостосунків між журналістами «Теленовин» і працівниками TVP. Технічною стороною (монтажисти, знімальні групи, адміністрація) займалися штатні працівники ВТО і групи Телевізійного інформаційного агентства (TIA) або фірми, які співпрацювали з громадським мовником. З тележурналом довгий час співпрацював тележурналіст з Білостоку Єжи Місіюк, тепер приватний продюсер, реалізатор, м. ін., журналу для української меншини у білостоцькому телевізійному осередку («Самі про себе»). Колектив «Теленовин» від самого початку пробував створити сітку власних регіональних співпрацівників, шукаючи молодих українців, які б хотіли співпрацювати. У початковому періоді, т. зв. романтичному, це не становило жодної проблеми, однак з часом, через відсутність перспективи участі у підготовчих курсах, можливості реалізації матеріалів з даного регіону (через проблеми із трансляцією), фінансової підтримки, люди відмовлялися від співпраці.

Протягом багаторічної практики інколи у програмі використовувалися матеріали підготовлені особами, які не належали до постійного редакційного складу, т. зв. „wolnych strzelców" (співпрацівників TVP; українських журналістів з України, Канади, Словаччини, Угорщини, які присвячували свої репортажі українській громадськості; або головний редактор «Теленовин» підготовлював матеріали з допомогою операторів з вищеподаних країн). Через те, що штатні працівники редакції не завжди могли бути присутніми на важливих для української громадськості заходах (фестивалі, релігійні урочистості), «Теленовини» залучали до співпраці регіональних кореспондентів. Важливим елементом, який урізноманітнював передачу було транслювання відеокліпів українських рок-виконавців, репортажі з концертів, які редакція здобувала завдяки приватним контактам (матеріали державного українського телебачення, які передавалися через Бюро закордонної співпраці TVP, зазвичай не надавалися до ефіру).

Журналісти також мусили самостійно подбати про вибір кандидатів на посаду ведучих та лекторів. Від 1995 р. було кілька ведучих, це переважно були особи пов'язані з українською редакцією Польського радіо (передача для закордону). Найкращим ведучим був Ярослав Юнко (зараз кореспондент PAP у Києві), який під час співпраці з «Теленовинами» працював в Українській редакції радіо «Полонія». З жовтня 2002 р., коли керівником тележурналу став Андрій Вархіл, дещо змінилася не тільки концепція самої передачі (відмовилися від ведучого, змінили форму передачі зі студії на *stend up*), а й склад колективу. Змінилися також тематика і час тривання окремих фейлетонів (відмовилися від коротких *news*'ів на користь двох–трьох проблемних матеріалів). Фейлетони підготовлює переважно Андрій Вархіл, зрідка користуючись матеріалами кількох інших співпрацівників «Теленовин», м. ін., Анни Вінницької з Варшави (тижневик «Наше слово»), Єви Вапляк з Вроцлава (радіожурналіст), Романа Боднара (з TVP Ольштин), Наталії Древняк (редактор україномовної радіопередачі на радіо «Кошалін»), редакторів з інших осередків TVP. Часом трапляються матеріали, підготовлені особами, які співпрацюють з TVP3, особливо з-поза Варшави. Від 2002 р. матеріал із «важкодоступних регіонів» допомагають підготувати постійно співпрацюючі оператори-

-поляки, котрі знаючи специфіку тележурналу, а також української громадськості можуть без журналістів підготувати вихідний матеріал на тему цікавих регіональних подій.

Від 2002 р. «Теленовини» мають одного постійного видавця, тобто особу, яка відповідає за цілу передачу. Ця концепція не була позитивно сприйнята рештою редакційної колегії і допровадила до відмови частини журналістів від подальшої співпраці (Є. Почтар-Щерба, І. Шост), а також зміни лекторів та консультантів з мови. В період 1995 по 2002 рр. випусковими редакторами тележурналу були на зміну окремі журналісти, що не завжди сприяло єдності передачі, збереженню рівня (багаторазово видавцем був П. Тима). У свою чергу відхід досвідчених працівників та відсутність нових, добре підготовлених та зацікавлених співпрацею журналістів призвело до проблем з висвітленням у тележурналі специфічної проблематики (політики, сучасної музики) , а також подій з деяких регіонів Польщі. Варто додати, що не тільки людський чинник заважає втіленню конкретної концепції, а також формальні та фінансові проблеми (відсутність редакції і принаймні одного штатного працівника). Співпраця з «Теленовинами» для регіональних журналістів є рідкою додатковою діяльністю, для більшості вона фінансово невигідна насьогодні, з тележурналом теоретично можуть співпрацювати нечисленні українці, журналісти із інших ЗМІ, однак не у всіх важливих осередках є бажаючі.

Метою «Теленовин» від моменту заснування було висвітлення актуальних і важливих у житті української громадськості подій з території усієї країни. На перешкоді цьому стали фінансові та організаційні питання. Найбільш відчутними були проблеми – перед уніфікацією програми – пов'язані з підготовкою матеріалів. Довгим, двотижневим, був підготовчий період, додатково трансляція в дев'яти осередках відбувалася в різний період (до 8-и осередків приєднався Катовицький телевізійний осередок). Крім того варто додати відсутність співпрацівників у – частині регіонів, а також внутрішню специфіку функціонування TVP (напр., спроби визначити високі ставки за підготовку матеріалів, брак зацікавлення з боку місцевих структур ПТБ). Як наслідок частина українських регіонів та подій ніколи не була показана у програмі.

Від моменту зайняття посади постійного випускового редактора А. Вархілом, інформація про тележурнал почала з'являтися в інших українських ЗМІ, анонси конкретних серій передачі з'являються на шпальтах тижневика «Наше слово» та інтернетній сторінці www.harazd.net. Також впорядковано архівні матеріали.

Варто визнати, що великий вплив мала біографія покоління першої редакційної колегії «Теленовин». Тележурнал творили люди, які доростали після серпня 1981 р., атмосфера того періоду сильно вплинула на українську громадськість, на пробудження прагнень цілковитої участі у суспільному житті, а також присутності у всіх сферах життя країни. Серед журналістів передачі були лідери українського студентського руху вісімдесятих років, люди, які пропагували українську культуру (у тому числі альтернативну музику), а також були знайомі з українським середовищем, культурною ситуацією українців, історією українців у Польщі, яка була далека від стереотипних уявлень про меншини. До того варто додати власний погляд на питання польсько-українських білих плям або української мартирології повоєнного періоду. Тому «Теленовини» виходили за межі формули, яку пропонували опікуни –

висвітлення виключно локальних культурних заходів, фольклору (таку форму пропонував голова Правління TVP у 1997–1998 рр. Ришард М'язек). Журналісти не скористалися з цієї ради, а тому з'являлися теми, які час від часу викликали загострення стосунків. Наприклад, фейлетон, що стосувався святкування річниці знищення українських мешканців Холмщини у 1944 р.; фейлетон, який висвітлював проблеми відкриття українських цвинтарів (наприклад, жертв акції польського підпілля у березні 1945 р. у селі Павлокома на Підкарпатті), тема рекомпенсації для українських в'язнів з концентраційного табору у Явожні чи взагалі споминів про акцію «Вісла». Наскільки дражливими були історичні теми і наскільки несумирні дії вони викликали свідчили реакції на порівняння співрозмовниками «Теленовин» партизанів АК і УПА, які не раз спричинялися до загострення стосунків з керівництвом TVP і спроб зняття з ефіру чергових програм. Глядачі реагували листами й телефонами. Журналісти були змушені складати письмові пояснення у відповідь на абсурдні виступи і закиди щодо розповсюдження антипольських ідей. Неодноразово надходили листи від організацій, які взагалі піддавали сумнівові активність українців у Польщі (переважно від т. зв. «кресових товариств»). Атакували тележурнал: „Myśl Polska"[7], „Na Rubieży", інколи представники локальної преси східно-південної Польщі. Для частини глядачів клопітливою була сама присутність в ефірі української мови[8], однак варто підкреслити, що в останньому періоді зменшується кількість подібних реакцій з боку глядачів на матеріали, що показують об'єктивні події польсько-українського пограниччя. Остання така ситуація мала місце у березні 2006 р. З огляду на суперечки і напруження навколо історичної тематики, спроби піддати цензурі «Теленовини», ОУП пропонувало створення експертної комісії для того, щоб на історичну тему виступали люди, які мали б достатній обсяг знань, щоб об'єктивно і згідно з принципами журналістської етики розв'язувати суперечки. Об'єднання запропонувало Мирослава Скірку (представник української громадськості), представником TVP була відома журналістка Ядвіґа Новаковська. З різних причин (головною були кадрові зміни на TVP і менша відкритість у контактах з меншинами наступників Ришарда Пацлавського) експерти не мали шансів у практиці показати слушність цієї ідеї.

Як доводять дослідження глядацької авдиторії «Теленовини» дивляться не тільки польські громадяни українського походження[9]. Неодноразово тележурнал не тільки інформував про активність меншин, але й був місцем польсько-українського діалогу на історичні теми, а також знайомив з представниками українського культурного життя. Журналісти намагалися пропагувати важливі культурні заходи, не тільки ті, що були організовані української громадськістю. Для поляків «Теленовини» стали джерелом знань про невідомі епізоди історії – післявоєнної історії українців у Польщі, долі вояків С. Петлюри, союзників Пілсудського, після підписання

[7] F. Budzisz, *O prawdę i godność*, „Myśl Polska", nr 24–25, 15–22 VI 2003.

[8] Про перцепцію тележурналу на території південно-східної Польщі див.: J. Zaręba, *Telenowyny*, „Wizja Publiczna", nr 9, Warszawa 1998, s. 20–21.

[9] Див. Widownia programów dla mniejszości nadawanych w TVP (wrzesień 2002 – październik 2003), materiał Biura Programowego TVP, Zespołu Badań i Analiz Medialnych (з архіву автора).

Польщею у 1921 р. Ризького трактату. Журналісти пропонували також польсько-українську співпрацю у різних галузях (напр., діяльність польсько-українського батальйону у Косові).

Багато місця займали новини про культурну активність української громадськості, релігійні та світські святкові звичаї. Наявність польських титрів допомагає подолати мовний бар'єр (незважаючи на скарги глядачів щодо труднощів читання написів). Неодноразово журналісти «Теленовин» відкривали колегам з інших програм невідомі їм сторінки з минулого польсько-українського пограниччя, перші показували постаті українських творців і політиків, вартісні пропозиції видавництв (м. ін., переклади на польську мову творів української літератури). Транслювалися інтерв'ю з президентом України Леонідом Кучмою, послами України у Польщі Дмитром Павличком, Олексадром Никоненком та іншими важливими постатями сучасної України. У передачі інформовано про діяльність опозиції у період так званої справи журналіста Георгія Ґонгадзе. Іншим важливим аспектом функціонування тележурналу є «відкритість» на громадян України. Тривалий час для польських українців та громадян України, які тимчасово перебували на території РП, «Теленовини» були єдиним доступним україномовним телевізійним медіа. У зв'язку з цим, у передачі мусили з'явитися фейлетони на тему проблем польсько-української співпраці, діяльності українського дипломатичного представництва, представників культури, котрі досягли успіху у Польщі (лауреатка нагороди „Paszport Polityki" Ольга Пасічник, джазова співачка Роксана Вікалюк), позитивних прикладів прикордонної співпраці. Журналісти також неодноразово намагалися показувати ситуацію польської громадськості в Україні, ініціативи інших національних меншин, а також ситуацію українських громадян, що тимчасово перебувають у Польщі (студенти, сезонні працівники). Декілька разів були показані журналістські розслідування, напр., у справі затримання без доказів вини громадян України, знищення у Перемишлі куполу українського греко-католицького собору, зруйнування лемківських цвинтарів чи справи повернення справжнього прізвища Епіфанію Дровняку-Никифорові.

Багато уваги приділялося проблемам сучасної України (спираючись на власні матеріали ТІА, а також українського телебачення, що отримувалися шляхом обміну). Журналісти «Теленовин» намагалися урізноманітніти телевізійний образ України – по мірі можливостей – збагатити головні програми публічного TV фейлетонами, в яких показували не тільки політичне життя України, сенсації чи ситуацію полонії.

Такий селективний образ України, української тематики панував у польських ЗМІ принаймні до кінця дев'яностих років[10]. У «Теленовинах» з'явилися і з'являтимуться далі фейлетони про культуру (постаті сучасних літературних творців, про цікаві околиці, архітектурні пам'ятки), туристичну привабливість України (Київ, Крим). Після Помаранчевої революції роль передачі щодо висвітлення українських подій дещо змінилася. Це пояснюється появою у польських ЗМІ (громадських та комерційних) різнорідних матеріалів з України, а також проблемами з отримання знятого матеріалу.

[10] Більше в неопублікованому тексті автора *Projekcja czy obraz odbity?*, Warszawa, styczeń 1999.

Варто підкреслити, що тематика «Теленовин» стосувалася і надалі стосується багатовимірної активності української громадськості у Польщі, регіональних та загальнопольських ініціатив, історії та важливих у житті громадськості постатей. У програмі, що важливо, було представлено не тільки культурні заходи, які організовували польські українці, але також стан пам'яток матеріальної культури, цвинтарі, української сакральної архітектури, ситуації української школи, рівень навчання української мови, розмови з дослідниками. У тележурналі пропагуються українські творці з Польщі – фольклорні групи, дитячі колективи, письменники та поети, важливі суспільні ініціативи (напр., будова Екуменічного старечого дому у Пралківцях біля Перемишля). Згідно з задумом, передача мала також пропагувати цінні польсько-українські ініціативи з обшару всієї країни, зокрема зміну у ставленні місцевих польських громад до української спадщини, а також розпочатий між народами діалог (на рівні регіонів). Щораз частіше у програмі говориться про подібного роду події.

У грудні 2001 р. «Теленовини» отримали нагороду голови KRRiT Юліуша Брауна, в червні 1999 р. – нагороду на міжнародному фестивалі фільмів та теле- і радіопередач для меншин «Мій рідний край» в Ужгороді, а також на фестивалі «Разом» у Ялті у 2002 р. Це свідчить про високу оцінку значення та ролі тележурналу для української громадськості у Польщі, польсько-українського діалогу та взаємного пізнавання.

Варшава, жовтень 2006

«Український журнал»

Петро Тима

З початку дев'яностих років середовища української меншини, що проживали в країнах Європи, були піддані сильній динаміці змін. Біля старих осередків, перш за все, політичної еміграції з часів між Першою та Другою світовими війнами та повоєнного періоду, особливо у Франції, Великобританії, Німеччині та Бельгії, почали виростати нові осередки т. зв. четвертої хвилі української еміграції. Зараз такі країни, як Португалія, Італія, Іспанія – це скупчення навіть кількатисячних середовищ української еміграції. Подібні явища мають місце в Центральній Європі: у Чехії, Польщі, Угорщині. У цих країнах особливо зростає число емігрантів з вищою освітою. Попри факт, що зараз говоримо лише про виключно українську економічну еміграцію, ці середовища відчувають сильну потребу самоорганізації. Можна побачити також явище, коли нова хвиля емігрантів інтелектуально підтримує т. зв. старі діаспори. Одним з цікавіших явищ є дії, які проходять «понад» країнами, тобто ініціативи, які не відносяться виключно до специфіки, історії, культури лише одної країни, в якій існують великі осередки українців, але підіймають спробу будування спільної формули спілкування. До таких явищ треба зарахувати створення в 2005 р. в Чехії місячника «Український журнал». Видається його у Празі українською мовою, розповсюджується у Польщі, Чехії, Словаччині та в кількох містах в Україні, звідки походять також його співпрацівники. Перше число журналу появилося в травні 2005 р. До сьогодні вийшло десять його чисел.

Провідною ідеєю місячника «Український журнал» є презентація проблем та явищ, які стосуються не лише України, але й Центральної та Східної Європи. І так, окремі числа присвячено темі демократичних революцій в Центрально-Східній Європі, кондиції кінематографії та театру, явищу бардів, яке товаришує політичним змінам у цьому регіоні, проблемі електронних медіа в Центрально-Східній Європі, історичних дебат й інституцій, що займаються історією. Важливе місце в журналі займають теми, пов'язані, з Україною. Одне число присвячено, напр., темі використовування атомної енергії і катастрофі в Чорнобилі. Провідною темою першого числа були антиукраїнські стереотипи, які будувалися з допомогою кіно й літератури в комуністичній Чехії.

Багато місця на сторінках журналу присвячено вагомим явищам української культури діаспори та людям, яким прийшлося жити в еміграції. В одному з чисел журналу пригадувалися постаті, м. ін., Соломії Крушельницької, геніальної оперної співачки, яка виступала також у Варшаві, Юрія Гаєвського, актора й політика, що проживав у Празі; чи театр Олександра Духновича з Пряшева. У постійній рубриці «Культревю» презентуються цікаві явища сучасної української, часто авангардної культури та проблема перцепцій тих явищ в інших країнах. У одному з чисел знаходимо інтерв'ю з Малґожатою Шумовською, режисеркою вистави на основі твору О. Забужко *Польові дослідження з українського сексу*. Журнал постійно розбудовує також відділ рецензій (рецензовано, м. ін., книжки нових облич української літератури Сергія Жадана, Наталки Сняданко, цікаві музичні проекти), в якому рецензуються важливі книжкові позиції, пов'язані з кожним із тематичних чисел журналу. Журнал багато уваги присвячує сучасній політичній ситуації в Україні; у рубриці «З краю» презентуються коментарі та аналізи публіцистів на актуальну в даний місяць тему.

Що важливо, серед авторів журналу є журналісти й публіцисти з Польші (м. ін., Боґуміла Бердиховська), Чехії (Лубош Веселий), України (Микола Рябчук, Вахтанґ Кіпіані), Росії (Віталій Портніков).

Одним із важливіших чисел журналу є номер чотири за 2006 р., присвячений Єжи Ґедройцю та паризькій «Культурі», підготовлений у зв'язку з сотою річницею від дня народження Редактора. Видавці журналу дійшли висновку, що треба пригадати вклад Єжи Ґедройця і його співробітників у творенні нової концепції не лише польсько-українських відносин, але також концепції нової Європи, в якій особливе місце мали зайняти країни Центрально-Східної Європи. У цьому числі знаходиться коротка хроніка життя і діяльності Єжи Ґедройця, яка, перш за все, вміщує ті аспекти життя і ініціатив Редактора, що стосувалися українських справ та польсько-українських відносин. Крім цього, вміщено тут портрет й інтерв'ю з професором Богданом Осадчуком, який був одним з найближчих співпрацівників «Культури» протягом рівно півстоліття, та статті Боґуміли Бердиховської, Ізи Хруслінської, Вацлава Буріана, Лешека Шаруґі.

Автори зосередилися на вибраних аспектах концепції «Культури», перш за все тих, які стосувалися новаторства паризького місячника по відношенні до справ концепції Україна – Литва – Білорусь (УЛБ), центрально-європейської концепції та польсько-українських від-

носин. Стаття Ізи Хруслінської – це спроба пригадання, наскільки концепція УЛБ та спосіб думання про Центрально-Східну Європу творця паризької «Культури» та її співпрацівників, перш за все Юліуша Мерошевського, була візіонерською тому, що великою мірою попереджувала розширення Європейського Союзу та пропагувала ідею спільної Європи, в якій мала бути також Україна й Росія. Більше про концепцію УЛБ пише Лешек Шаруґа, звертаючи увагу на факт, що це саме Юліуш Мерошевський був її творцем.

Вацлав Буріан, редактор чеського журналу «Листи», пригадує важливий аспект особи Є. Ґедройця, який сам про себе говорив, що «я людина розмов в чотири, а не більше очей», але за те в нього на конті сотки тисяч сторінок кореспонденції не лише з польськими, але й з європейськими інтелектуалами. Частину з них використала Боґуміла Бердиховська, видаючи минулого року том кореспонденції Редактора з українськими інтелектуалами під назвою *Є. Ґедройць – українська еміграція. Листи. 1950–1982*. У статті *Українське коло «Культури»* пише про вдалі спроби Редактора включення українців, які залишилися після Другої світової війни в еміграції, у співпрацю з «Культурою» з метою будування польсько-українських мостів і відносин, опертих на нових, «революційних» у дотеперішній історії спільних контактх. Серед них були, м. ін., Борис Левицький, Юрій Шерех-Шевельов, Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Лавріненко, в якого опрацюванні у 1960 р. стараннями Єжи Ґедройця «Літературний інститут» видав українською мовою антологію поезії, прози, есе і українських драм з 1917–1933 рр. *Розстріляне відродження*. Винятковою особою серед співробітників Редактора був, як вже говорилося, Богдан Осадчук. Його портрет на сторінках «Українського журналу» змальовує Роман Кабачій. Стаття є водночас доповненням розмови з проф. Осадчуком, авторкою якої є Ленка Кнапова (засновниця журналу). Розмова порушує кілька тем, але найцікавішими здаються дві. Перша – присвячена причинам слабкої традиції ідеї та ліберальної думки в нашій частині Європи, особливо в Україні. Друга – це спроба показання джерел резерву і дистансу у польсько-чеських відносинах в контексті історії XX ст.

«Український журнал» скерований, перш за все, до людей молодих, українців з діаспори і України. Для них дії Єжи Ґедройця та інші сторінки минулого і сьогодення залишаються маловідомими або зовсім невідомими. Тим більше, ініціатива редагування нового українськомовного місячника є дуже важливою.

Випуск журналу за грудень 2006 р. присвячено темі 1991 р. і значення подій цього року в історії не лише українців, але й всього регіону. Серед авторів числа Микола Рябчук, Ґеорґій Касіанов, Петро Андрусечко. У грудні вийшов також дайджест найкращих статей «Українського журналу» чеською мовою.

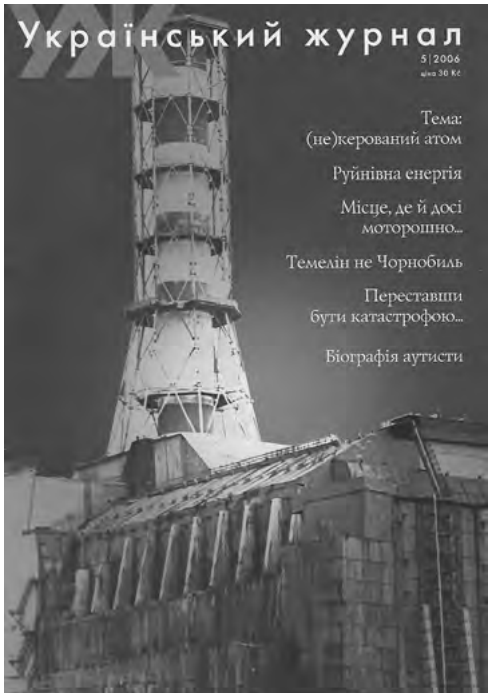

Церква на згарищі

Анна Ридзанич

Середа 13 вересня 2006 р. назавжди змінила життя мальовничого бескидського села Команча. Увечері того осіннього дня дощенту згоріла тутешня православна церква Покрову Матері Божої. Вогонь знищив храм, споруджений у 1802 р. на місці попереднього, що згорів у 1800 р. Дерев'яна церква в східнолемківському стилі, оточена муром з річкового каменя, що височіла на оборонному пагорбі, була в реєстрі архітектурних пам'яток. Її вва-

жали перлиною туристичного маршруту, що пролягає місцями, де є найкращі пам'ятники церковного зодчества. Разом із святинею згоріло й усе її облаштування, зокрема чудовий іконостас (1832), виконаний у стилі пізнього бароко. Вціліла тільки дзвіниця, яку в 1834 р. спорудили обабіч церкви, два хрести та фрагмент Євангелії. «Те, чого не знищили дві світові війни та комунізм, – писала місцева преса, – поглинула пожежа».

Той день не обіцяв нічого поганого, – пригадує о. Марко Ґоцко, висвячений 25 червня 2006 р., який встиг побути парохом православної церкви в Команчі заледве два місяці. Єва Копилець народилася в Команчі у 1930 р. й ніколи не мусила її залишати. Тут ходила до школи, тут же одружилася. Під час подій 1947 р. її сім'я не постраждала. Сім'я Івана Гаргая, залізничника, була серед тих дванадцяти щасливих з-поміж 290, які не зазнали виселення під час акції «Вісла». Нещодавно пані Єва поховала чоловіка. Дванадцятого вересня, у вівторок, Богослужіння у сороковий день по його смерті було останнім у команчанській православній церкві.

В середу по обіді о. Марко Ґоцко, супроводжуючи екскурсію відпочиваючих з Івонича-Здрою, розповідав історію церкви та регіону. Туристи ставили свічки. О пів на п'яту священик зачинив церковні двері, та чомусь аж тричі повертався – свічки погашені, все начебто у нормі. Туристи залишили в церкві пожертву, яку парох вирішив призначити на нові вікна у храмі. Ще двічі священик повертався до таці. Замислювався: «Навіщо?». За останнім разом став перед іконою Матері Божої й проказав молитву.

– «О шостій по обіді команчанець, який прибирав на кладовищі, зауважив, як над церковною банею в'ється сизуватий димок», – розповідає Степан Гаргай, скарбник парафіяльної ради.

Спочатку важко було що-небудь зауважити, оскільки церковні бані зливалися з блиском вечірнього сонця. Утім, за хвилину з'явився вогонь.

– «Я не хотів повірити в слова хлопця, який прибіг до парафіяльного будинку повідомити, що палає церква», – зізнається парох.

Автомобілем трьохсотметрову відстань подолали досить швидко. З-під церковних бань уже добряче бухкало димом, а на місці нещастя вже була добровільна пожежна бригада. Але цистерна ємністю дві тисячі літрів була замалою, як на таке лихо. Об'їхали кілька пожежних бригад із околиць, та біда – забракло води.

Теодор Гаргай, церковний староста з тридцятилітнім стажем, вістку про пожежу зустрів у тапочках і сорочці – на подвір'ї брата Степана, що мешкає з ним по сусідству. Коли вони під'їхали на місце пожежі, там уже були місцеві пожежники та багато людей.

– Не виключено, що якби всі люди мали воду й відра, пожежу вдалося б загасити, – зітхає пан Теодор.

Жителів села, причому не тільки православних, пожежа шокувала. Вони стояли, немов паралізовані й не могли повірити в те, що бачать. Люди приїжджали зі Щавного, Туринська та інших навколишніх сіл, поляки та українці.

– Це нагадувало своєрідне прощання з церквою, її похорон, – каже отець-протоієрей Юліан Феленчак, сяніцький декан.

Судячи з усього, пожежа розпочалась від вівтарної частини, з самісінького престолу. О. Ґоцко з кількома парафіянами хотів відчинити двері до сіней, щоби врятувати ікони на стінах та скрині з церковним начинням, та пожежники й поліція заборонили будь-кому туди заходити. Вони боялися вибуху газу, що утворюється під час горіння дерев'яних конструкцій. Тепер парафіяни дуже шкодують, що під час одного з ремонтів у церкві ліквідували бічний вхід з боку захристії, який, не виключено, збільшив би шанси на врятування бодай частини облаштування храму.

Близько восьмої впали бані.

До місцевої пожежної команди приєдналися навколишні промислова пожежна зі Щавного, а потім – міська із Сянока. Та остання приїхала побачити уже самі гарища, тож цистерна з водою навіть не доїхала до місця пожежі. Пожежники пішки виходили на пагорб.

– Пожежники стояли між палаючою церквою та віддаленою від неї на три метри дзвіницею й водою загороджували останню від небезпеки, – розповідає С. Гаргай.

Несподівано хтось із натовпу висловив припущення, що серед згарища можуть бути бомби ще з часів Другої світової та українського підпілля. Мовляв, це нагадування про ту найбільшу драму, якої зазнала Команча.

– Я пояснював місцевому комендантові, що це неправда, адже три роки тому ми ремонтували підмурівки церкви й не виявили жодних боєприпрасів, – наголошує староста.

Втім, запевнення пана Теодора не подіяли. Після телефонного дзвінка сяніцького коменданта, приїхав прокурор. Людям наказали відійти, а згарище ретельно перевірили.

Теодор Гаргай разом із сім'єю ніч з середи на четвер провів біля дотліваючої церкви. Вранці, майже не доторкнувшись сніданку, разом із сином Мирославом повернувся на згарище.

О десятій на місце нещастя приїхав владика Адам, та людей було небагато. Шоковані й утомлені тим, що сталося, вони розійшлися по домівках.

– Те, що сталося, нагадало мені Велику п'ятницю. Коли Христа розіп'яли, його учні поховалися, – каже отець-декан.

На церковну площу прибули прокурор та поліція, що веде слідство. Владика Адам, який досконало знає свою єпархію, приїхав із ще вчора підготованими постановами. Отець--декан, призначений координатором цієї надзвичайної ситуації, переконував парафіян, що в неділю повинна відбутися Служба Божа. Обіцяв допомогти. Вирішили спорудити тимчасову церковцю – добудувати до врятованої дзвіниці вівтарну частину.

Тим часом приходили приголомшені команчани. Виглядали так, наче до них іще не дійшло, що власне сталося. Годі було стримати сльози.

Посеред колишньої церкви височів престол, а навколо нього – згарище та купа попелу. Поряд – два шестираменні хрести, які вогонь не зачепив. Владиці та священикам складали співчуття.

– Внаслідок втрати цієї церкви осиротіла не тільки парафія, але й уся наша Церква, – зітхає о. Юліан.

Парафія у Команчі налічує нині шістнадцять родин. Коли у 1962 р. вона виникала, таких родин було майже сорок. На зменшення кількості парафіян вплинула, передусім, еміграція до США та Канади, а також виїзди молоді на навчання та в пошуках праці.

З Перемишля та Коросна приїхали реставратори пам'яток, які спільно з духовенством та парафіяльною радою прийняли рішення про відбудову церкви. Воєводський реставратор архітектурних пам'яток Маріуш Чуба, посилаючись на багату документацію спаленої церкви, запропонував, щоби храм відбудувати на тому ж місці, де стояв попердній. Уже в четвер у селі розмірковували, чи не краще б, з огляду на безпеку, спорудити не дерев'яну, а кам'яну церкву. Присутній під час обговорення війт Станіслав Бєлявка пообіцяв допомогти.

По обіді на прохання прокуратури парафіяни вдруге прийшли на згарище. Правоохоронці складали протокол, брали зразки матеріалів для слідства. До вечора на місці пожежі побували сотні людей.

Тільки для того, щоби бути. Віддати шану церкві.

Марія Клен – племінниця Степана й Теодора Гаргаїв. Уже двадцять один рік вона живе у Канаді. Коли проживала у Польщі, щоліта приїжджала з Мальчиць на Вроцлавщині, де її батько отець-митрат Юрій Гнатів був парохом, до бабці в Команчу. Про пожежу дізналась у Міссісаґа під Торонто. В ту мить у цьому канадському місті була ще фатальна для Команчі середа. Пані Марія не хотіла тривожити батьків настільки драматичною вісткою, тож вирішила почекати до ранку.

– У четвер вранці усі плакали, – зітхає у слухавку телефону.

О п'ятій по обіді о. Феленчак зібрав групу з п'яти морохівських парафіян. Завантажили на трактор дошки, призначені на ремонт церкви в Морохові й відвезли до Команчі. Увечері того ж дня з допомогою прийшов місцевий римо-католицький парох Маріан Шуміґрай. Ксьондз запропонував православним тимчасово у визначені години користуватися костелом. Польський священик подарував православній парафії нову чашу, адже у пожежі згоріло усе церковне начиння й тисячу злотих – усі нагромаджені пожертви. Від імені архієпископа Юзефа Міхаліка о. Шуміґрай передав на потреби погорілої парафії ще й чотири тисячі злотих.

А в п'ятницю з самісінького ранку розпочалася праця. Крім команчан, територію прибирали вірні з Морохова та Мокрого, а також в'язні з закладу покарань у Новому Лупкові. У суботу приїхав великий бульдозер, який викопав яму для попелу, що залишився від храму. Прокурор не дозволив зносити вцілілий фундамент. На допомогу чоловікам, які готували попелище до святої неділі, прийшли й жінки.

У людей з'явилася надія.

О сьомій вечора, три дні після пожежі, новий храм з невеличкою добудованою вівтарною частиною був готовий до недільної Літургії. Отець Феленчак привіз із Морохова призначені для польових Богослужінь престол і жертвенник.

Отець-декан показує шматочок спаленої, помережаної кирилицею картки. З одного боку читає: «Христос воскрес». Обертає її другим боком, у тому ж місці – ті ж слова...

– Це значить, що церкву обов'язково відбудуємо, – переконаний священик.

Нині Бог знову нас випробовує, та Христос каже: «Той, хто терпить докінця, буде врятований». «Вірю, що разом піднімемо цей Хрест, післаний нам Господом і з його допомогою відбудуємо церкву...», – таке послання владики Адама прочитав під час недільної Літургії о. Марко Ґоцко.

Неділя стала святом для кількох десятків вірних, які приїхали до Команчі. Після Богослужіння місцеве радіо повідомило, що «православні не здалися».

Біля церкви поставили скриньку для пожертв на відбудову церкви. Щедрих рук того дня не бракувало. Люди, які постійно відвідують згарище, намагаються допомогти погорільцям бодай скромною пожертвою. Сусіди, католики й греко-католики, приносять Теодорові Гаргаєві по десять, двадцять злотих. Вони хочуть, аби храм невдовзі відбудували. Парафіяни розраховують і на допомогу з Канади та США. В Інтернеті навіть створено спеціальну, присвячену відродженню храму, сторінку.

– Погляньте, що залишилось від нашої церкви. Два вагони попелу та кам'яні сходи, – демонструє Степан Гаргай.

Смуток за втраченою церквою величезний. Команчани на згадку про спалений храм беруть із попелища вуглинки.

– Коли помру, то нехай покладуть мені цей шматочок у труну, – зітхає Єва Копилець.

Через кілька днів Анастасія й Теодор Гаргаї за посередництвом сусідки, яка летить у Торонто, передадуть таку пам'ятку своїй сестрі, їмості Анастасії Гнатів.

Упродовж тих важких днів свою підтримку команчанським парафіянам висловили тисячі людей (римо- та греко-католиків). Два дні після нещастя на згарище разом із групою молоді прийшов помолитися ксьондз Шуміґрай. З Пулав приїхав монах-францисканець. Він також переконаний, що мусить підтримати погорільців.

– На згарищі відбудуємо церкву. Поки що все дуже свіже, та кожен із нас намагається, аби якось полегшити несення цього спільного хреста, – ділиться думками православний священик.

Можна припустити, що слідство, яке ведеться, ніколи не встановить причини пожежі, хоча для малої православної громади у Команчі це принципове питання. Втім, команчани переконані, що найголовніше – це майбуття парафії. Тепер же вони мусять утеплити на порозі зими свою маленьку церкву й подбати про її безпеку. Вони вірять, що з Божого благословення, через два–три роки спорудять новий храм. Та водночас запитують себе: «Чи та нова церква буде тим самим, що навіки зникло у вогні?».

Світлини Анни Ридзанич та отця Юліана Феленчака

До питання національних меншин в Україні

Степан Семенюк

Внаслідок історично-політичних подій, мандрівки народів, агресії близьких і далеких сусідів від віків на нашій землі поселялися представники, а то й цілі групи, різних народів і народностей, етнічних груп. Чимало з них натуралізувалось, інші відійшли далі на захід – болгари, готи, угри, ще інші осіли, як татари в Криму, а по інших і слід пропав – обрах, песенігах, половцях чи чорних колбуках. Сьогодні тільки окремі прізвища чи імена нагадують про етнічне їх походження. Невеликі групи пришельців, які осіли на нашій землі зберегли свою національну і релігійну тотожність чи хоч би окремішність, для прикладу – караїми чи закавказці. Була Україна від віків також свого роду притулком (азилю!) для переслідуваних – караїмів, ірландців, жидів. Згадаймо хоч би ірландських ченців Бернардинів на чолі з Ріангабаром в XII–XIII ст. ст., які загинули в обороні Києва в 1240 р. У Києві знаходили притулок представники знатних родів Альбіону, Скандинавії та інших країн. Наші князі сприяли їм, виділяли кошти тощо. Якже ми – і світ! – забуваємо про це. Немало людей просто шукало в Україні кращого і спокійнішого життя: білоруси, греки, кавказці, корейці та інші. Цей процес, правду кажучи, триває і досі. Всі вони і ті, що тільки пройшли через нашу землю, бо ж той перехід, бувало, тривав роками, і ті, що натуралізувалися, як і ті, що пропали без сліду і ті, які осіли на нашій землі залишили нам, дали в спадщині «щось» до нашої мови, звичаїв, поведінки, способу думання як позитивного, так і негативного, чого вже самі не усвідомлюємо, а вважаємо його. В новіших часах наплив чужинців на нашу землю пов'язаний в основному з чужою агресією на Україну – монголів, угрів, поляків, москалів, починаючи з XII–XIII ст. ст. (німецька і чеська колонізації, як і азійська XX ст., пов'язана з колонізаційною політикою Москви, тому окремо її тут не обговорюємо). Наслідком монгольської агресії маємо колонізацію татарами Криму. Наплив, масовий!, поляків, який тривав віками, насилився зокрема після Люблінської унії 1569 р., а москалів у XX ст. Цей процес можна слушно назвати плановою колонізацією України завойовниками. Вона мала як політичне, так і господарче підґрунтя, підкріплене релігійними мотивами. Московська колонізація України була специфічна, як почасті і татарська, зокрема в роки совєтського періоду. Вона була попереджена депортацією в «оддальонниє края» Росії українського населення, а в тридцятих роках XX ст. і польського, і заповнення їхнього

місця московськими людьми, що довело в XX ст. до майже десятикратного зросту руських в Україні і різкого зменшення числа українців в УРСР. Такий короткий історичний рис: звідки взялося в Україні населення неукраїнського походження. Підсумовуючи цей історичний рис, треба, отже, ствердити, що населення України неукраїнського походження «не є корінним населенням України, а спадщиною колонізаційної політики завойовників – Золотої Орди, Росії, Польщі, Угорщини, Румунії... Так підходить до цього питання і так визначає його польський дослідник Еуґеніуш Яблонський»[1].

За останнім переписом на території України проживає майже одинадцять мільйонів громадян неукраїнського походження, які становлять національні і етнічні меншини. Найчисельніші, очевидно, росіяни і які Москва старається використовувати як свою «п'яту колону» в Україні. Гіркий, на жаль, факт. Тим більше, що загалом політичних проблем з іншими національними і етнічними меншинами в Україні властиво нема.

Питання національних (релігійних і соціальних) меншин існує майже у всіх державах Європи, а передовсім в колишніх національних імперіях – Великобританії, Франції, Бельгії та інших, а також в Німеччині, хоч в останній має інше коріння. Питання насьогодні дуже на часі і клопітливе настільки, що змусило зайнятися ним Раду Європи. Займалася цим питанням також Ліга Націй, без більших успіхів в 1919 р. і в тридцятих роках XX ст. Однак, то Україна, що треба наголосити, перша в новітній історії визнала національні меншини суб'єктом свого державного права. Ще на світанку свого державного будівництва 20 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада Української Народної Республіки своїм III Універсалом надала національним меншинам національно-персональну автономію[2]. Це право було затверджене і IV Універсалом УЦР УНР від 22 січня 1918 р.[3], а найчисельнішим – полякам, юдеям і москалям – було гарантовано по двадцять депутатських мандатів в українському парламенті УЦР. Як бачимо, Україна вирішила позитивно питання національних меншин в правовому полі раніше Ліги Націй, раніше Атлантичної хартії і, звичайно, раніше Ради Європи. Власне, вирішила, бо ж згадані інституції створили лише Декларації. Є нам чим пишатися! Лихо в тому, що ми самі, як і світ, мало знаємо про це, бо нам було десятиліттями заборонено знати. Тому треба відновити історичну правду і довести її до відома світовій спільноті. Годиться також зауважити, що в Конвенції Ради Європи з 1995 р., Копенгагенській конференції з 1990 чи КБСЄ з 1975 рр., а також в Деклараціях ООН нема чіткого визначення критерій національних меншин, тому кожна держава, яка є стороною Конвенції, тобто підписала її, сама вирішує це питання – кого визнати чи ні за таку. Наприклад, в Німеччині більше двох мільйонів турків, які вже проживають там понад п'ятдесят років, не мають навіть німецького громадянства, вони є просто

[1] Е. Яблонський, *Взльот*.

[2] «Український народ, сам довгі літа боровшися за свою національну волю й нині здобувши її, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя» (III Універсал УЦР УНР 20 листопада 1917).

[3] «Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, підтверджуються й окремо проголошуються: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно--персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня» (IV Універсал УЦР УНР 22 січня 1918).

імігрантами-заробітчанами. Польща, яка ратифікувала Конвенцію Ради Європи 1 лютого 2005 р., за національну меншину визнала польських громадян непольського походження, предки яких проживали на території сучасної Польщі щонайменше від ста років і утотожнюються з народом, який має власну державу. Натомість за етнічну меншину (народність) визнала групи громадян, яких предки проживали на території сучасної Польщі не менше ста років і не утотожнюються з народом, який має власну державу, напр., цигани, караїми, татари, але вирізняються окремою мовою, релігією, культурою тощо.

Міжнародні декларації, в тому і Конвенція Ради Європи з 1995 р., зобов'язують держави, які є стороною Конвенції, до охорони прав національних меншин і сприяння їх розвиткові, одночасно зобов'язують останніх до респектування і пошанування законодавства країн свого проживання і прав інших осіб, зокрема більшості населення (III-20), а також забороняє використовувати Конвенцію для діяльності незгідної з міжнародним правом, діяльності на шкоду рівності, територіальної інтегральності і політичної незалежності держави проживання (III-21). А цією якраз діяльністю і займається в Україні російська меншість, порушуючи права міжнародних декларацій та Конституції України.

Держави, сторони Конвенції, особам національної меншини мають запевнити, наскільки це можливе, і в рамках своєї освітньої системи, можливість навчання рідної мови або в рідній мові. Однак це не може бути реалізоване зі шкодою для науки офіційної державної мови або навчання в офіційній державній мові (I-14, 1, 2, 3).

Ми зупинилися лише на кількох важливих моментах Конвенції Ради Європи з 1995 р., щоб засвідчити, що Україна як в минулому, так і сьогодні в повному вимірі, по своїх можливостях, гарантує національним меншинам всі права, передбачені міжнародними деклараціями і конвенціями, що і записано в Конституції України. На закінчення хочемо зупинитися над визначенням «регіональна мова». Мовою національних меншин є їхня національна мова – угорська, російська, польська та інші. Так звані регіональні мови, що ними стараються спекулювати російські шовіністи і «регіонали» з комуністами і соціалістами, у міжнародному праві визначаються як місцеві говірки чи діалекти. У нас до них можна віднести говірки гуцульську, поліську, лемківську, бойківську, кубанську чи підляську. Мови російська, польська, румунська є національними мовами росіян, поляків, румунів, бо вони не є регіональними меншинами, вони є національними меншинами, і якщо йдеться про росіян, то в Україні вони не такими вже давніми. Варто пам'ятати і про це.

Душпастирська та культурно-освітня діяльність о. Мирослава Ріпецького

на Мазурах в 1947–1974 роках у світлі його кореспонденції

Михайло Лесів

Отець митрат Мирослав Ріпецький як парох Греко-Католицької церкви у Лісках Грубешівського повіту, був виселений 1947 р. внаслідок репресійного рішення тодішньої польської легальної державно-партійної влади на північні землі післявоєнної Польської Народної Республіки разом зі своїми парафіянами, а мав він тоді вже 58 років. З перших днів переселення він не піддався рішенню римо-католицької ієрархії, щоби греко-католицькі священики, які залишилися жити у ПНР, увійшли в структуру Римо-Католицької церкви. Формально Греко-Католицька церква перестала тоді існувати на землях УРСР, зделегалізована Львівським псевдо-собором у 1946 р. Перемиські владики, нині визнані блаженними, Кир Йосафат Коциловський і Кир Григорій Лакота, були заарештовані комуністичною владою й передані Совєтському Союзові, на території якого вони померли мученицькою смертю.

Після виселення о. Мирослав Ріпецький не повірив ані церковній, ані державній владам, що вже на території післявоєнної Польщі немає Греко-Католицької церкви і зразу на землях нового примусового поселення розпочав свою душпастирську діяльність, користаючи зі своїх конституційних прав свободи усіх віросповідань, не звертаючи уваги на те, чи дістане особливий дозвіл від державних чи «костельних» влад. Уважав свою душпастирську діяльність за невідкличний обов'язок у відношенні до своїх вірних та згідно з присягою перед Богом навіть у найтрудніших обставинах, не дав себе застрашити насильними виселеннями чи ситуацією, в якій опинилася УГКЦ на українських землях.

Отець Мирослав Ріпецький (1889–1974) – це може єдиний греко-католицький священик, який після акції «Вісла», для якої характерною справою було виселення всіх українців, як греко-католиків, так і православних, на західні й північні землі польської держави в 1947 р., не прийняв пропозиції римо-католицької ієрархії перейти на обслуговування вірних у римо-католицькому обряді, що давало йому багато клопотів, які походили від римо-католицької сторони, служителів костела різних рівнів, а також від тодішньої державної влади, яка, як відомо, була комуністична і просовєтська, але з другого боку – отець М. Ріпецький виріс в очах українців та прихильників греко-католицького обряду на своєрідного героя.

Тепер, коли греко-католики у Польщі мають уже офіційно визнану незалежну ієрархію з митрополитом Іваном Мартиняком і владикою Володимиром Ющаком на чолі, щораз частіше вертаємося думками до часу після акції «Вісла», коли-то українців насильно легальна польська влада розкинула по північних та західних надграничних теренах, а люди, що від давен-давна визнавали свій християнський обряд в його українсько-церковнослов'янській формі у злуці з Апостольською Столицею, були позбавлені і на землях давнього поселення, і на засланні духовної опіки в рідному обряді. Отець Мирослав Ріпецький, всупереч усяким владам – і державним, і духовно-костельним, відразу на засланні в селі Хшаново біля Елку почав відправляти Богослужіння у своєму обряді.

Виселені українці, спрагнені своєї традиційної форми релігійних практик, довідувалися про таку єдину можливість у Польщі та почали з усіх кінців тодішньої Речі Посполитої з'їжджатися у 1940-х і 1950-х рр. до Хшанова біля Елку, яке почало виповнювати роль своєрідного центру для греко-католиків – громадян Польщі, коли ще не було інших греко-католицьких станиць, не було УСКТ та й узагалі офіційного признання, що є у післявоєнній польській державі якісь українські греко-католики.

Отець Мирослав Ріпецький пробував договорюватися з римо-католицькою ієрархією, з урядовими чинниками, але говорити з ними не було легко, бо стосунок до українців, а особливо греко-католиків, був тоді, як правило, негативний. Але він уперто діяв, будучи переконаним, що обстоює важливу справу, веде свою душпастирську та іншу культурну діяльність (в його станиці можна було позичити книжки до читання в українській мові – може тоді був це єдиний українськомовний «бібліотечний пункт» в ПНР), став відомим у Польщі моральним авторитетом для українських греко-католиків.

Про його діяльність тепер уже знаємо з деяких опублікованих в останніх роках збірниках документів, особливо його кореспонденції. Отець митрат Мирослав Ріпецький провадив широку кореспонденцію з багатьма людьми в Польщі, на Заході, в Україні.

У 1996 р. появилася в друку книжка, в якій публікуються документи, досі невідомі матеріали, важливі для досліджень найновішої історії Української Греко-Католицької церкви взагалі та на території сучасної польської держави зокрема. Це документи до історії УГКЦ у Польщі у 1947–1960 рр., вибрані з архіву о. митрата Мирослава Ріпецького в упорядкуванні та приготуванні до друку Василя Лаби, видані відомим львівським видавництвом «Каменяр» з датою 1996 р. на 321 сторінці.

У цій збірці поміщено 204 документи, а саме, листи о. М. Ріпецького до ієрархів Римо-Католицької церкви в Польщі, в тому числі безпосередньо до примасів А. Гльонда та С. Вишинського («примаса тисячоліття») та до їхніх канцелярій у Варшаві, до римо-католицьких єпископів, ординаріїв Вармінської дієцезії в Ольштині, бо на території цієї дієцезії почав від 1947 р. душпастирювати о. Ріпецький (на думку польського римо-католицького кліру, «нелегально»), і про це писалося у цій офіційній переписці, передусім, до тодішніх світських державних влад, які не були також прихильні нашій Церкві, як усьому, що тоді було україн-

ське та сприяло розвиткові української культури й підтримувало б національну тотожність українців.

Відповіді на ці офіційні листи примасів, їх канцелярій, Вармінсько-Ольштинської курії, центральних та локальних державних влад також публікуються у збірці. Ці відповіді у формі коротких на загал листів, повідомлень, становлять часто відмови легалізації діянь о. Ріпецького, у кількох листах костельні влади домагаються, щоби о. Ріпецький здав іспит, щоби прийняв римо-католицький рит, щоби не вінчав вірних, бо це «нелегально» і т. п., і т. д.

Поміщаються тут також листи о. М. Ріпецького до його колег, священиків греко-католицького обряду, які почали обслуговувати римо-католицькі парафії, яких о. митрат просить помогти йому в душпастирській діяльності, бо до Хшанова біля Елку почали з'їжджатися українські греко-католики з усієї Речі Посполитої. З цими священиками о. М. Ріпецький ділився своїми думками, пише про свої клопоти, про хід дій його заходів у цей недобрий для нашої Церкви час, інколи пише також до вірних, поодиноких осіб.

До о. Ріпецького пишуть також вірні (13 таких листів поміщено у цій збірці), Апостольський адміністратор для вірних греко-католиків у Західній Європі Іван Бучко (5 листів), Конгрегація східних церков у Римі (1) та, передусім, такі греко-католицькі священики, що проживали на території тодішньої польської держави, як: о. Василь Гриник (професор Перемиської духовної семінарії, пізніший синкел примаса Польщі, помер 1976 р.; 53 листи, в яких дуже сердечно полемізує в деяких справах з о. М. Ріпецьким), о. Степан Дзюбина (7 листів), автор книги спогадів *І стверди діло рук наших*, Варшава 1995, в якій додатково поміщено 172 документи з 1933–1993 рр., дуже важливі для історії УГКЦ в останньому півстолітті; о. Станіслав Гарасовський (3 листи), о. Іван Полянський (помер у 1978 р.), о. Павло Пушкарський ЧСВВ з Варшави (помер у 1977 р.), о. Йосиф Пшеп'юрський (помер 1956 р.), о. Віктор Жук (помер у 1958 р.), о. митрат Микола Денько (професор Перемиської семінарії, душпастир Кракова й Катовиць, помер 1991 р.), о. Андрій Злупко (помер 1956 р.), о. Омелян Калинюк (помер 1961 р.), о. Юрій Менцінський (помер 1974 р.), о. Володимир Бозюк (помер 1969 р.). Маємо тут кілька листів від римо-католицьких священиків та один лист від редактора «Нашого слова» – єдиного тоді україномовного тижневика у Польщі – А. Гошовського.

Крім офіційних, урядових та неофіційних листів, у збірнику поміщаються такі ще матеріали, як: текст редагувань відносин між Католицькою церквою і тодішньою Польською Народною Республікою (с. 48–55), текст судового вироку, нарис про Хшаново, тобто про душпастирську станицю, в якій о. М. Ріпецький створив, після виселення усіх греко-католиків з різних поселень у Польщі, єдину можливість для них молитися спільно під час Богослужінь, хрестити дітей та вінчатися у рідному греко-католицькому обряді та в нашій (ви)мові слухати проповідей і Слова Божого по-українськи.

Через листи, офіційні й неофіційні, урядові, «дипломатичні» і спонтанні особисті, інформаційні та інколи полемічні, вирисовується читачеві чи дослідникові історія Української Греко-Католицької церкви після виселення майже всіх її вірних під час акції «Вісла» у 1947 р., коли Церква разом з українською культурою та національною свідомістю тотожності була

засуджена комуністами та іншими «власть імущими» на знищення. Греко-католики повинні були, згідно з планами і держави, і костела, розплинутися в польсько-латинському морі; про це дехто з польсько-латинської сторони інколи навіть виразно висловив свою думку. А Греко-Католицька церква була одним з важливих основних елементів національної культурної тотожності і тому її так не могли стерпіти вороги української культури різної політичної та ідейної мастей.

Вдумливий читач цих документів відчує і зрозуміє атмосферу сильної віри і глибокого інколи песимізму і зневіри, геройства та принижування греко-католиків, недостачі християнських думок і діянь навіть у деяких священиків, особливо латинських, які на перше місце ставили свій псевдо-патріотизм, використовуючи несприятливу для греко-католиків ситуацію. З цих листів виринає виразно велике значення Греко-Католицької церкви для національної тотожності українців, загроженої з усіх сторін. Усі сили, неприхильні для української культури і тотожності, були також неприхильні взагалі існуванню, як осібної одиниці у Польщі, Греко-Католицької церкви. З багатьох листів виринає також прив'язаність українців до віри й обряду своїх батьків і дідів, виражену і словом, і діями в час винятково неприхильний збереженню національної та релігійної тотожності.

Відчитуємо в цій публікації фрагмент найновішої історії українців у Польщі, які, незалежно від несприятливих умов, у більшості випадків вижили, як українці, не відрікаючися від усього свого і, що могли, переказали своїм дітям і онукам при допомозі також Греко-Католицької церкви, в якій так гарно поєднується національна культура і традиція з релігійно-обрядовою, і яка тепер так симпатично і серйозно відроджується в автономній, незалежній від Римо-Католицької церкви, Митрополії у двох Єпархіях і помагає зберігати національну культуру й тотожність у сучасній, цілком уже суверенній, Речі Посполитій Польщі.

Одним з кореспондентів о. митрата М. Ріпецького був о. д-р Йосип Кладочний (1906–1994), б. душпастир-капелан для українців, які сиділи у польських в'язницях II Речі Посполитої, а потім сам був в'язнем совєтських тюрем, а після звільнення мусив був працювати фізично як робітник невикваліфікований, помимо того, що володів добре шістьма іноземними мовами, бо не зрадив свого обряду і утримував зв'язок з кардиналом Й. Сліпим весь час. Життя цього «героя нашого часу» описав на 280 сторінках П. Шкраб'юк у книжці п. з. *Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного* (Львів 1995).

Час листування о. М. Ріпецького з Й. Кладочним (1958–1970) був у якійсь мірі дещо свобіднішим від попередніх. Це було вже після змін у Польщі, які відбулися у 1956 р., а й сталінізм в СРСР теж дещо полегшав (хрущовське знесення культу особи). У Польщі були вже деякі можливості залегалізувати деякі з греко-католицьких станиць, появилося УСКТ, український тижневик «Наше слово», почали виходити «Українські календарі» тощо.

Опубліковані у Львові 85 листів о. М. Ріпецького до о. Й. Кладочного – це цікавий матеріал, важливий причинок до історії української греко-католицької громади у Польщі. У листах о. Ріпецький пише про свою діяльність – і душпастирську, і культурну, й організаційну, як представника нечисленного ще тоді греко-католицького духовенства в ПНР, про стан УГКЦ

у Польщі та взагалі в світі, про відношення польських римо-католиків до нашої Церкви, про судовий процес проти о. М. Ріпецького тощо. Не можна, звичайно, всього змісту цих листів тут переказати. Звернемо лише увагу на кілька важливих моментів, які можна вичитати з опублікованих листів о. М. Ріпецького.

Автор листів у багатьох місцях пише про свій план поїхати на Україну, в Галичину, на могили своїх батьків, але увесь час появляються якісь перешкоди і формальні, і фактичні, в тому числі, передусім, зайнятість, брак часу. Мріє також про поїздку, як пише, до «сонячної Італії». Описує свою душпастирську діяльність майже в кожному більшому листі, описуючи інколи докладно кількість охрещених дітей, уділених шлюбів, Св. Тайн людям, які приїздили з різних сторін на Службу Божу до Хшанова. Отець Ріпецький подає о. Кладочному найважливіші інформації про УГКЦ, які знав з кореспонденції з владикою Іваном Бучком чи з іншими священиками, які перебували на Заході. Був він, таким чином, джерелом інформації для греко-католицьких українців у підсовєтській тоді Галичині, де всяка думка про «унійні справи» була заборонена досить гостро. Отець Ріпецький пише також частенько про свою наукову діяльність, про приготування до друку своїх *Сторінок з історії української Церкви й культури*, які він посилав до друку у Канаду, а потім розповсюджував серед вірних у Польщі, а також, в міру можливостей, в Україні. Просить прислати йому найновіші видання праць з історії України та цікаві видання, які тоді почали появлятися друком. Майже всі річники «Українського календаря», що видавалися в УСКТ у Варшаві, висилав для читачів в Галичині.

Отець Ріпецький подає з року на рік деталі про розвиток українських греко-католицьких станиць у Польщі. У 1958 р. повідомляє, що примас шістнадцяти греко-католицьким душпастирям дав декрет з повною парафіяльною юрисдикцією. У 1959 р. з одного листа довідуємося, що «уже 27 наших отців обслуговує близько п'ятдесят наших станиць» і починає бракувати священиків, за висловом о. Ріпецького «жниво велике, а робітників мало». Пише також, що в Ґожовській дієцезії нема кому обняти новостворені станиці, бо, як виражається, «наші перешколенці не хочуть виречися латинського жолуба».

Зносини з латинським духовенством по-різному характеризував о. М. Ріпецький у своїх листах. Він часто відчував нехіть до його заходів зі сторони поодиноких латинників. У травні 1960 р. пише: «Латинська ієрархія знову зробила на мене сильний наступ. На початку лютого ц. р. Єпископська курія в Ольштині прислала мені письмо, повне неслушних закидів і фальшивих тверджень і широко опублікувала це письмо [...], а також переслала в латинській мові до конгрегації для Східної церкви за посередництвом примасівської канцелярії».

В іншому листі повідомляє, що «серед латинського духовенства знаходяться шовіністи, які неприхильно відносяться до канонізації Кир Андрея (Шептицького)». Про примаса Вишинського пише позитивно: «Кард. Вишинський є доброю людиною і справжнім католиком, тільки його секретарі були обрядовими дискримінаторами, про що я переконався, будучи в нього три рази на аудієнції».

У «Додатках» на сторінках 68–80 поміщено цікаві польськомовні матеріали-документи, які відносяться до судового оскарження о. Ріпецького в тому, що займався пропагуванням

літератури та фотографій, в яких містилися «фальшиві інформації, які можуть пошкодити польській державі, бо в них є негативна оцінка ПНР, економіки держави і свободи слова». Тексти оскарження Воєводської прокуратури в Білостоці, оборона самого Ріпецького та його адвоката, це винятково цікавий матеріал до історії відношення державної влади до греко-католицьких священиків й одночасно до культурних починань українських діячів.

Обговорена публікація – це черговий збірник матеріалів, який пригодиться майбутньому історикові, дослідникові УГКЦ в Польщі після Другої світової війни.

На Мазури виселена була також більшість мешканців с. Угринова, яке перед 1952 р., коли вирівнювали польсько-совєтський кордон, знаходилося в границях Польщі. Батько моєї дружини Теодозій Вербівський, також виселений у рамках акції «Вісла», почав господарити у с. Єндрихово коло Сорквіт Мронґовського повіту. У цьому повіті й інших повітах ольштинського воєводства поселено було немало родин з тих «сокальських» сторін. Мали вони безпосередній і тривалий зв'язок з о. Мирославом Ріпецьким, який оселився у с. Хшаново біля Елку, що належало тоді до білостоцького воєводства, куди до місцевої греко-католицької каплиці з'їжджалися щораз численніше люди, спрагнені рідного Божого слова.

У нашому родинному архіві ми знаходимо листи від о. М. Ріпецького, в тому числі лист, писаний у липні 1951 р. до Теодозія Вербівського у такій справі, що хтось повинен був привезти церковні речі з угринівської церкви, які були «здепоновані» в латинському костелі у Варяжі, бо була загроза, що вони пропадуть, коли цей шматок землі опиниться під совєтською адміністрацією. Оцю місію перевезення церковних вельми цінних засобів повинен був взяти на себе Теодозій Вербівський, до якого о. Мирослав Ріпецький написав листа (текст цього листа надрукований у «Благовісті» № 7–8, 2004, с. 4).

У серпні цього ж таки 1951 р. Теодозій Вербівський вибрався зі своєю невісткою Марією, яка разом з його сином Михайлом та своїми батьками господарила у Пробарку (7 км від Мронґова), до Варяжа і у великому коші, купленому в Груберові, привезли ці речі поїздом з кількома пересадками додому на Мазури. Цими речами розпорядився о. Ріпецький. Оці угринівські церковні речі везли вони від Варяжа до Мронґова, маючи у кишені посвідки від ксьондза Едварда Ґодлевського з печаткою латинського Парафіяльного бюро у Варяжі.

Коли пізніше могли вже на Мазурах організуватися нові греко-католицькі станиці, ці угринівські літургійні речі о. Мирослав розподілював із зазначенням, що це власність угринівців. Частину цього було передано до Решля – станиця бо у Решлі була найближче положена до Мронґовського повіту.

У моєму домашньому архіві збереглося ще 26 листів о. митрата М. Ріпецького, писаних на мою адресу, коли я був ще студентом Люблінського католицького університету, протягом усіх років моєї науково-дидактичної праці в Інституті мовознавства ПАН у Кракові (1955–1956) та в університеті ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні (до 1973).

Отець М. Ріпецький помер у 1974 р. у віці 85 років, коли я перебував у Гарвардському університеті (США) як гостинний викладач. Листи о. М. Ріпецького цінні тим, що вони свідчать про його невсипущу душпастирську та культурну, в особливий спосіб популяризаційну, наукову

діяльність протягом оцих майже тридцяти років, вірного душпастиря і невтомного культурного діяча, який тоді, коли писав свої листи, мав уже 65–84 роки, себто був, за нормальним підрахунком, уже в пенсійному віці. У цих листах маємо інформації про те, що діялося у його греко-католицькій невеличкій парафіяльній каплиці в Хшанові біля Елку на Мазурах.

У багатьох листах о. митрат інформує, що «в останньому часі був дуже зайнятий» (1955), «має багато душпастирської і канцелярійної праці» (1956, 1957, 1961) і подає конкретні факти, такі, як напр. «на Квітну неділю 1956 р. сам мусив висповідати близько двісті вірних», бо не було помічника (1956), «записав тридцять пар женихів, приїжджають інтересанти з усіх сторін у різних справах» (1956), «на Різдво жде мене великий труд, бо прийдеться прийняти сотні громадян на аудієнції» (1956), пише про перші Святі Причастя, про школярів, миропомазання, причащає сотні людей (1961, 1969), про свої дії у винятковій ситуації та й ще у відношенні до віку отця митрата, який у 1972 р. пише про себе, що його стан здоров'я добрий, «тільки ноги відмовляють мені послуху» (1972). Інформує також про те, що при більших святах помагають йому отці Василіани з Варшави або світські священики з інших місцевостей (1952, 1956, 1957).

Пише також про свій побут у Варшаві 1957 р., де відвідав Уряд віросповідань і примаса Вишинського, подаючи список греко-католицьких станиць, які можна було б відкрити для вірних у місцевостях, де є більші скупчення українських греко-католиків, особливо на Вармії та Мазурах (1957). А в листі з жовтня 1958 р. повідомляє, що «зменшилася моя душпастирська праця, бо на терені Вармінської дієцезії заложено в цьому році сім греко-католицьких душпастирських станиць»; згадує про свій ювілей вісімдесятиліття з дня народження 1969 р., який відбувся на свято Петра й Павла (1969); інформує про те, що брав участь в урочистості коронації образа Матері Божої у Ґетшвалді, де також відправив Службу Божу в греко-католицькому обряді і де гарно співали українські хористи (1967), а на Воздвиження Чесного Хреста каплицю у Хшанові відвідав вармінський римо-католицький єпископ Вільчинський, якому сподобалася наша Служба Божа і церковний спів (1958). Інформує, що має відбутися у 1972 р. 25-літній ювілей душпастирської греко-католицької станиці в Хшанові. У багатьох листах ми діставали від о. Ріпецького знімки з різних урочистих діянь у Хшанові – таких, як празник св. Петра й Павла (1961), Йорданські Богослужіння.

Як всесторонній культурно-освітній діяч, виражає у листі з 1956 р. своє задоволення з цього факту, що виходитиме український тижневик «Наше слово», а у 1958 р. пише, що «наміряв відбути подорож до Італії, до „Вічного міста", однак нелегко дістати заграничний паспорт». В іншому листі, ще з 1955 р., журиться долею о. Василя Гриника, який був тоді у в'язниці і пішла була чутка про те, що він помер, що показалося тоді незвіреною пліткою (1955).

Душпастирські обов'язки о. Ріпецький погоджував із науково-популярною та письменницькою діяльністю, яка була його другою пасією. Отець митрат інколи наголошував на тому, що «не стає часу на писання». Отець Мирослав Ріпецький старався подати правду про нашу історію, культуру, наше християнство у писаній формі, у науково-популярних книжечках, які він назвав *Сторінки з історії української Церкви й культури* (передо мною IX випуск з 1963 р.

цієї серії, видаваної отцями Василіанами у Торонто (Канада), *Церква і культура в Західній Україні за княжих часів*, а в цьому хіба останньому випуску *Сторінок* помістив він Присвяту з датою 15 жовтня 1961 р. такого змісту:

«Дев'ятий випуск *Сторінок з історії української Церкви й культури* присвячую Високопреосвященному Архієпископові Кир Іванові Бучкові, Апостольському Візитаторові українців католиків у Західній Європі, з нагоди 70-річчя Його народин, у доказ вдяки за щиру прихильність і неустанну підтримку в важкій душпастирській праці для українців виселенців у північній Польщі і в змаганнях із польськими обрядовими дискримінаторами за права нашої Церкви.

Хшаново к. Елку, 15 жовтня 1961 р.

О. Мирослав Ріпецький»

На кінцевих сторінках цього випуску поміщено *Життєпис о. Ювіляра Мирослава Ріпецького* «з нагоди золотого ювілею священика» (с. 94–101) та авторські *Записки про мою 50-літню популярно-наукову й публіцистичну працю* (с. 102–111 з датою 10 лютого 1963 і місцем написання – Хшаново біля Елку). Під кінець цих *Записок* о. М. Ріпецький визнає те, що може зацікавити історика післявоєнної долі українців, виселенців на північні землі ПНР:

«Під час п'ятнадцятилітнього побуту і душпастирської праці на засланні у Хшанові біля Елку я мав багато вільного часу, то й виготовив дев'ять історичних книжечок *Сторінок з історії української Церкви й культури*.

Видавництво канадійських Отців Василіан у Монтері [...] видало шість моїх історичних популярно-наукових книжечок:

I. Початки християнства в Україні.

II. Святий Володимир Великий.

III. Українська Церква й культура за Ярослава Мудрого і його синів.

IV. Великий князь Володимир Мономах.

V. Києво-Печерський монастир і його подвижники.

VI. На склоні Київської княжої доби.

1. Князь Із'яслав II Мстислав,

2. Митрополит Клим Смолятич,

3. Владика турівський Кирило».

Ці книжечки були послані кардиналові Тіссернові, директорові Ватиканської бібліотеки, який прислав отцю Ріпецькому письмо з подякою, а зміст його подає він у перекладі з англійської мови:

«Дорогий Преподобний Отче!

Я одержав 6 книжечок *Сторінок з історії української Церкви й культури*. Бажаю Вам погратулювати за цю збірку брошур, які ставлять перед очима Вашого народу славні сторінки стародавньої історії. Це буде добрим засобом збудити гордість серед читачів в Америці, що їх предки, які збудували „Русь", були такі ревні в поширюванні християнської віри. Нехай Ваші видання причиняться до розбудження християнського життя серед Ваших читачів.

Дякуючи дуже за Ваш дарунок, прошу прийняти, Дорогий, Преподобний Отче, мої щирі побажання успіхів у Вашій діяльності.

Відданий Вам у Христі

Євген Кардинал Тіссеран»

Далі о. М. Ріпецький у своїх *Записках* інформує: «У цьому році вийдуть друком VII і IX книжечки *Сторінок* п. з. *Стародавні мешканці Західної України та їхня культура* і *Церква і культура у княжих столицях і містах Західної України*. Опрацьовую десяту історичну книжечку *Сторінок* про *Українську Церкву і культуру в Галицько-Холмсько-Волинській Державі за короля Данила і його наслідників*».

У вступному слові до першого випуску *Сторінок з історії української Церкви й культури* п. з. *Початки Християнства в Україні* (Мондер, Альберта, Канада, 1952) о. Дамаскин Попович писав, м. ін., що українському народові «животворну силу дало християнство, що ним створилась окремішна національна культура, яка зробила його великим державним християнським народом на рівні з іншими могутніми культурними народами Західної Європи».

Підносячи значення християнства в Україні, яке «в тій культурній національній формі стало навіть міцнішим центром українського народу, ніж його держава», заявляє о. Д. Попович, що «*Сторінки*..., написані о. М. Ріпецьким, друкуватимуться, щоби усвідомити читачам те, на що вказують історичні факти, що тільки християнська культура, як у давнині, так і тепер зможе дати українській нації невмирущу силу, щоб побороти найбільші труднощі, сповнити своє завдання в історії світа, назначене Творцем, та й діждатись кращої майбутности».

А в *Слові про Автора* на обкладинці подано інформацію, що «у 1951 р. припало 40-ліття публіцистично-письменницької праці о. Мирослава Ріпецького, бувшого пароха в Лісках коло Белза, який друкував свої статті у кількох українських галицьких часописах, таких як „Діло", „Руслан", „Нова зоря", „Правда", „Бескид", „Світ дитини", а тепер, на виселенні, приготовляє дальші випуски *Сторінок з історії української Церкви й культури*».

Про ці дії пише о. Ріпецький у листах. Інформує нас про (1) брак деяких видань, які йому потрібні і просить знайти їх, позичити чи купити, (2) просить передрукувати дещо на друкарській машинці, (3) інформує про видання і надходження чергових випусків та й інших, цікавих тоді для нас, особливо виданих на Заході, публікацій.

Просить випозичити йому з бібліотеки КУЛ Грекова *Киевская Русь* і *Крестьяне на Руси*, інші історичні праці про Галицько-Волинську державу, деякі томи *Історії України-Руси* М. Грушевського та *Історію української літератури* С. Єфремова, просить «зробити витяги» з М. Грушевського і подає список потрібних йому книжок, які при нагоді я повинен купити. Просить знайти й у якийсь спосіб роздобути ці томи творчості І. Франка, які відносяться до історії староукраїнського пистменства та й деякі твори української класичної літератури, дякує за дві книжки, видані у Києві, *З історії західноукраїнських земель* (1961), просить позичити для когось *Историю русской литературы* Д. Благого і т. п.

Інколи з радістю інформує, що отримав книжку від якогось громадянина з Польщі, з України або з країн Західної Європи чи Америки. Спеціально для мене замовив деякі мо-

вознавчі праці, але, як здається, довго не було відповіді з книгарні jтців Василіан у Канаді і хіба ніщо із цього не вийшло; ці праці я хотів використати, пишучи свою магістерську працю, яку я захистив у 1955 р., та й до дальших моїх планованих досліджень, До речі, о. Мирослав Ріпецький щиро цікавився початками моїх досліджень, про що пише інколи у листах. Коли отримав перший том *Енциклопедії українознавства* (Мюнхен 1949), я зміг пізніше з цього, для нас тоді незвичайно цікавого видання скористатися, але наступні два томи, вислані на його адресу, не дійшли, про що о. митрат інформує у листі від січня 1957 р., констатуючи, що ці томи «мабуть десь застрягли в митному магазині».

У чергових листах о. митрат інформує про свої письменничі плани й досягнення, м. ін., про те, що вислав сім своїх розвідок до друку, що планує опрацювати розвідку про *Слово про похід Ігоря* і розпочинає писати науково-популярний шкіц з історії Галицько-Волинської держави, що викінчує вже восьмий випуск своїх *Сторінок* про культуру на західно-українських землях, що вже закінчив розвідку на п'ятидесяти сторінках про *Початок християнства в Західній Україні* (1969), ділиться з радістю тим, що якийсь черговий випуск його праць уже надрукований.

А коли мені вдалося привезти з Києва стару друкарську машинку, частенько просив мене передрукувати йому його давніші й актуально написані розвідки, а я, при нагоді виконування його просьб, учився багато з історії культури й Церкви. Усе це вміщають у собі чергові листи від о. М. Ріпецького, які мені вдалося зберегти і я зміг їх представити в оригінальному звучанні з 1954–1973 рр. (вони були надруковані в «Календарі Благовіста 2005», Ґурово Ілавецьке 2005, с. 93–115), бо мені здавалося, що вони можуть мати значення для культурного і церковного життя українських греко-католиків у Польщі того часу, у нелегкій ситуації для українців та їхньої важливої культурної установи, якою могла бути, була й є Українська Греко-Католицька церква.

У цих листах віддзеркалені вірність своїм священичим обов'язкам, Богові, людям і рідній культурі, сильна віра в справедливість і надія на краще, оптимізм і успішна діяльність до кінця його чесного, діяльного життя. Приклад о. митрата Мирослава Ріпецького показує, як можна жити у нелегких обставинах чесно, діяльно і згідно з присягою, даною Богові і людям. Це важливий штрих до історії УГКЦ у післявоєнній Польщі.

Джерела. Література

Документи до історії Української Греко-Католицької церкви в Польщі у 1947–1960-х роках. З архіву о. митрата Мирослава Ріпецького, упор. В. Лаба, Львів 1996.

Гук І., *Отець Мирослав Ріпецький. До 25-ої річниці від дня смерті*, «Благовіст», № 4 (100), Ґурово Ілавецьке 1999, с. 2, 6.

Листи о. Мирослава Ріпецького до о. Йосипа Кладочного, в упорядкуванні В. Лаби, Львів 2000.

Лесів М., *Нові матеріали з історії УГКЦ в Польщі після 1947 р.*, «Благовіст», № 2 (86), Ґурово Ілавецьке 1998, с. 1, 4.

Лесів М., *Особливе видання*, «Християнський Голос», № 5 (2505), Мюнхен 1998, с. 4–5.

Лесів М., *З листування о. Мирослава Ріпецького*, «Благовіст», № 7–8 (163–164), Ґурово Ілавецьке 2000, с. 4.

Лесів М., *Важливий причинок до історії УГКЦ у Польщі в 1958–1970 рр.*, «Благовіст», № 11–12, Ґурово Ілавецьке 2000, с. 8.

Лесів М., *Душпастирська і популярно-наукова діяльність о. Мирослава Ріпецького у світлі його листів 1954–1973 рр.*, «Календар Благовіста 2005», Ґурово Ілавецьке, с. 93–115.

Łesiów M., *Rola kulturotwórcza Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*, Lublin 2001.

Ріпецький М., *Сторінки з історії української Церкви і культури*, вип. I–IX, Мондер – Торонто 1952–1963.

Czech M., *O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce*, Warszawa 1992.

Шкраб'юк П., *Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного*, Львів 1995.

Будівничий повоєнних структур УГКЦ у Польщі

Роман Стороняк

У цьому році припадає тридцять років від упокоєння бл. п. о. митрата Василя Гриника, крилошанина Греко-Католицької капітули, професора Духовної семінарії, пралата Його святості папи римського, митрата й синкела для греко-католиків у Польщі. Безсумнівно можна Його зачислити до великих діячів на благо Церкви у Польщі. Своїм невгасаючим заангажуванням боровся разом з о. митратом Мирославом Ріпецьким та іншими священиками та мирянами, щоб реактивувати структури Перемиської єпархії після сумнозвісної акції «Вісла». На жаль, не судилось йому побачити свою Церкву повністю вільною, але в свому серці постійно бачив Церкву, яка виходить з катакомб, та не забував про світле минуле Перемиської єпархії.

Дитинство та навчання

Отець Василь Гриник народився 27 грудня 1896 р. у хліборобській сім'ї Якова та Параскевії з дому Стегній. Його село – Кошелів – належало до парохії Нове Село Куликівського деканату Перемиської єпархії. Його сім'я нараховувала п'ятеро дітей, з яких троє вибрало духовний сан. Сестра була в згромадженні сс. Служебниць НДМ, а інша мешкала з о. Василем, коли він був викладачем у Перемиській семінарії, а після війни депортовано її до УРСР. Повернувшися на початку шістдесятих років до Польщі, знову замешкала з братом, який був тоді парохом Циганка. Коли о. Гриника перенесено до Перемишля, вона також з ним там опинилася, де й померла в 1970 р. Старший брат – Теодозій (р. нар. 1893) в 1919 р. прийняв ієрейські свячення і зразу став адміністратором, а з 1925 р. – парохом Тенетиськ Рава-Руського повіту. У 1931 р. став парохом Чернальова в Яворівському повіті, в якому був до війни. Після Другої світової війни перейшов до Православної церкви, з чим не міг погодитись о. Василь.

Його сім'я мала шість гектарів землі, часто їздив з батьком до Жовкви, яка була районним центром, а також до обласного міста – Львова, де займались торгівлею плодів землі. Навчання почав у початковій школі в родинному селі Кошелів, яку успішно закінчив у 1907 р. Черговий ступінь освіти – львівську гімназію – завершив атестатом зрілості, який склав 9 серпня 1915 р. Вже тоді хотів поступити в семінарію, але Перша світова війна перешкодила

йому. Молодого абітурієнта втілено до австрійської армії. Зацікавлення богословськими студіями спричинило до приділення до санітарно-медичної частини відділу. Під кінець війни опинився в рядах Української Галицької Армії.

Звільнений весною 1918 р. з рядів УГА, повернувся в рідне село та зразу розпочав перші кроки, щоб вступити на богословські студії. З жалем перемиський єпископ Йосафат Коциловський повідомив, що з браку місця не може бути прийнятий. Молодий кандидат на богослова не піддавався першою невдачею. З власної ініціативи звернувся до Ректорату Духовної семінарії Львівської архієпархії. Згода надійшла, але одночасно була поставлена вимога, щоб кандидат до духовного сану до свого прохання долучив опінію свого владики. Кир Йосафат Коциловський погодився, але водночас поставив перед кандидатом вимогу целібату. У 1918 р. Гриник починає богословські студії в Львівській семінарії, а опісля двох років переноситься до Перемиської семінарії. Тридцятого липня 1921 р. тринадцять отців дияконів, у тому числі о. дн Василь Гриник прийняли з рук Преосвященнішого кир Йосафата ієрейські свячення в перемиському соборі св. Івана Хрестителя. Був він тоді на третьому році філософсько-богословських студій, котрі завершив 28 червня 1922 р.

Душпастирська праця в Перемишлі до Другої світової війни

Кир Йосафат швидко пізнався на здібнощах молодого священика і доручив своїй Консисторії затримати о. Василя як помічника при соборній церкві в Перемишлі. Свою душпастирську працю як катедральний співпрацівник почав 7 липня 1922 р. Однак вже 1 березня 1923 р. перенесено його до Перемиської семінарії, де став духівником та викладачем богословських предметів. Хоча не мав вищих наукових ступенів, та однак швидко з'єднав собі семінаристів та співвикладачів, котрі почали титулувати його професором. За час своєї праці в Духовній семінарії в Перемишлі виконував слідуючі обов'язки:

– 1 III 1923 – 1 X 1928 рр. – духівник Духовної семінарії,

– 1924–1933 рр. – професор східного обряду,

– 1925–1932 рр. – професор аскетики,

– 1928–1939 рр. – професор історії Вселенської церкви,

– 1928–1939 рр. – професор історії Української церкви,

– 1928–1939 рр. – професор патристики,

– 1931–1932 рр. – професор Нового Завіту.

Незалежно від усіх викладів, що їх о. Василь проводив у Семінарії, найбільшу свою увагу зосереджував на історії Української церкви, зокрема, її унійного періоду та в цій ділянці став одним з кращих знавців предмету.

У владах Перемиської єпархії, крім функції професора в семінарії, виконував слідуючі обов'язки:

– судді Просинодального суду,

– Просинодального ісповідника,

– члена ради для береження чистоти віри і обичаїв по приписах Енцикліки Пія X *Пасценді*,

Літургійна процесія в Циганку – 50-і рр. XX ст.; архів автора

– Цензора книг релігійного змісту.

Протягом праці як викладач він проживав у семінарії, а щодня о 5.30 правив Божественну літургію в перемиському соборі. Незважаючи на професорські обов'язки, о. Гриник присвячував також багато уваги громадським справам у самому Перемишлі. Активний у товаристві «Просвіта», особливо цікавився справами молоді. З 1928 р. був секретарем Товариства «Єпархіяльна поміч», а також був духівником для молоді в цьому товаристві. Для бідних дітей заходами о. Гриника була заснована школа ім. св. Миколая, а для позамісцевої молоді – додатково ще бурса. Спільно з проф. М. Годованцем вишукували опущену молодь. Бурса запевнювала дітворі дах над головою та в міру можливостей релятивні житлові та харчові умови. В школі діти навчалися ремесла всяких ділянок. Там також навчання з релігії та морального виховання проводив її засновник – о. Гриник. Діяльність школи ім. св. Миколая та бурси зупинила Друга світова війна, після її завершення на короткий час відновила своє життя, але несприятливі умови довели до завершення діяльності.

За заангажування в суспільні справи та труд в моральному вихованні перемиської молоді, 20 серпня 1926 р. винесено його до гідності Дійсного крилошанина Капітули Перемиської єпархії. За деякий час пізніше папа Пій XI підніс його до почесної гідності Тайного шамбеляна.

Душпастирська діяльність не обмежувала його тільки до Перемишля. Кир Йосафат, піклуючись про мирян на Підляшші, в 1924–1926 рр. послав молодого, ревного священика Василя Гриника, щоб там проповідував Христа та підтримував вірних, котрі так багато витерпіли від царських рук, будучи в Холмській єпархії. Швидко прийшли овочі його праці,

а саме, запрошення до священства в особі Олександра Прилуцького, пізніше довголітнього пароха Костомолот.

Підляшшя – це не був один «фронт» діяльності перемиського крилошанина. Коли на Лемківщині, під впливом зовнішньої інспірації, стало поширюватися московське православ'я, о. Василь появився там як «воїн першої лави». Ходив, їздив, відвідував загрожені парохії та пояснював вірним Греко-Католицької церкви, на чому полягає ворожа інспірація та різниця між церквами. Через те з'єднав собі упередження польської політичної і адміністративної влади, якій некорисна була повна свідомість лемків.

Будучи в Перемишлі належав до політичного блоку Українського національно-демократичного об'єднання. Коли, однак, створено католицький блок під назвою Українська католицька організація, став її членом.

На основі паспорту дізнаємося, що в 1928–1930 рр. перебував він в Італії, Іспанії, Франції, Чехословаччині, Німеччині та Бельгії.

Друга світова війна

Початок Другої світової війни припинив бурхливий розвиток душпастирського та суспільного життя Греко-Католицької церкви. Від 17 вересня 1939 по червень 1941 р. Перемишль опинився під більшовицькою владою. В семінарійних приміщеннях окупанти створили казарми, а німецький окупант перетворив ці будинки на військову лікарню.

Недолі зазнали також професори семінарії, в тому числі о. Гриник. Часто був піддаваний сильним натискам енкаведівського режиму. Щоб зламати непримиренну поставу викладача історії та не тільки, допущено провокації на племіннику – о. Миколі Гринику. Наслідок цієї акції був дуже трагічний, тому що в червні 1941 р. енкаведівські посіпаки, змасакрувавши о. д-ра Миколу Гриника в підвалах добромильської тюрми, втікаючи перед німцями, вкинули тіло замученого до одної з солянок поблизу Самбора.

У лютому 1941 р. помер довголітній парох катедральної церкви, декан Перемиського деканату, дійсний крилошанин капітули Перемиської єпархії о. Володимир Гмитрасевич. Новим парохом соборної церкви та деканом був 15 лютого назначений дотеперішній І катедральний проповідник о. Василь Гриник.

Роки німецької окупації, червень 1941 – липень 1944 відзначались спробами вимушення співпраці катедрального пароха з окупантом. Закидали вони кир Йосафату, що в церковних приміщеннях вкривав євреїв. Однак насправді займався тим парох собору, котрий також видавав євреям свідоцтва хрещення, щоб врятувати їх перед страшливим голокаустом.

Німці здавали собі справу, що їх відозви до населення не давали бажаних наслідків. Щоб їх осягнути, намагалися використовувати Церкву тому, що вона і її постава мала великий вплив на вірних. Отець декан вживав всіх доступних собі способів, щоб не статися знаряддям у руках окупанта, а також, щоб своєю негативною поставою не допровадити до ув'язнення і заслання до концтабору. Окупант однак не піддавався, літом 1943 р. почали формувати дивізії СС «Галичина», та щоб показати, що Церква сприяє цьому, змусили єпископа Коциловського,

щоб очолив Божественну літургію для вояків цієї дивізії. Літургію на перемиському майдані єпископ відправив з о. В. Гриником та о. Качмарським.

Організаційно-технічною стороною Богослужіння зайнялись самі німці. Вони подбали, щоб майдан заповнився людьми, особливо молоддю, яку змушено до участі. Німці, як було в їхньому звичаї – обфотографували цілу урочистість. Фотографічна документація в липні 1944 р. дісталася в руки більшовиків, а ті з черги переказали її польському УБ.

Перше ув'язнення

На наслідки фотографічної документації не треба було довго чекати. Літом 1945 р. польська комуністична влада приступила до примусового виселення українців до УРСР. Комуністи хотіли, щоб Церква заохочувала до переселення, однак кир Йосафат відмовив у співпраці. Результатом цього було арештування 19 вересня 1945 р. о. Гриника та сімнадцяти впливових діячів із Перемишля, а два дні пізніше єп. Коциловського та перевезення їх до тюрми в Ряшеві. Світські особи під натиском польського УБ підписали згоду на переселення до УРСР, однак духовенство відмовило добровільно покидати своїх вірних, посилаючись на вимогу перебування на території своєї парафії та єпархії. Ряшівський апарат УБ намагався доказати ув'язненим церковним достойникам їхню колаборацію з німецьким окупантом, однак нічого не знайдено, щоб їх обвинуватити. Тоді польський УБ 16 січня 1946 р. передав в'язнів у руки НКВС, котре мало фотографічну документацію з Богослужіння для СС «Галичина» та греко-католицький календар з 1943 р., в якому була вміщена фотографія митр. Андрея, коли проголошувано самостійність України в 1941 р. Урядовці думали, що це кир Йосафат і за це його обвинувачено. Після з'ясування справи, вирішено переказати в'язнів до Львова, де, як думали, обвинуватять їх і вишлють до Києва або Москви.

Сімнадцятого січня перевезено в'язнів до кордону до Медики, а опісля передано їх НКВС у Мостиськах на території УРСР. У Мостиськах зажадано вже не тільки добровільного покинення Польщі, але також підпорядкування патріархові Олексію І Греко-Католицької церкви та співпраці з комуністичною владою. На ці обвинувачення відповідали словами Святого Письма, що «церковна влада служитиме Богу, а не державі».

Циганок – 50-і роки; архів Ярослава Зарічного

Отця Василя Гриника обвинувачено ще сприянням воякам УПА. Аргументував на ці закиди, що «як перемиський парох посилав продукти в перемиську тюрму, не

знаючи, хто є там ув'язнений. Прохання про поміч передавали співв'язні, котрі вийшли вже на волю, бо не були зв'язані з воїнами УПА». Таке оправдання вистачило, щоб 19 січня в свято Йордану дозволено служити Архієрейську літургію в Мостиськах. Вістка швидко розійшлась по довколишніх селах, і це свято переродилося у велику релігійного характеру маніфестацію. Це було корисне більшовикам, поставили себе в кращому світлі, ось, мов – «поляки трактували вашого владику як в'язня, а ми наділили його такою свободою, що він може перебувати серед вас у необмеженому часі».

Несподівано 24 січня 1946 р. перевезено владику та перемиського пароха до Перемишля, де були постійно інвігільовані через служби державної безпеки. Поштовх до цілковитого звільнення бачено в виборах до Верховної Ради в СРСР, які мали незабаром пройти. Також більшовики мусили числитися з силою українського збройного підпілля, яке обстоювало за Церквою. Правдою є також це, що тоді вже йшла наполеглива підготовка Ініціативної групи до великої диверсії – т. зв. Львівського синоду, який відбувся 8–10 березня того ж року.

У Перемишлі о. Василь мешкав в окремому будинку, призначеному для пароха. Приходство знаходилось у близькому сусідстві Соборної цевкви. До будинку прилягав великий город, що від півдня межував з площею сс. Кармелітанок. Мешкав там разом зі своєю рідною сестрою Анною Михальчук, котра займалася господарськими справами. Але також тут не мав спокою, був під безперервною інвігіляцією УБ, який в його особі добачав одного з провідників українського збройного підпілля. Цей закид зумовляв, що службовці апарату державної безпеки доконували частих наскоків та проводили обшуки хати.

Свобода греко-католицького духовенства в Перемишлі не тривала однак довго. Отець Гриник, дізнавшись про намір арештування, остеріг владику, однак він не хотів опускати єпископську палату. Преосвященнішого Йосафата Коциловського, кир Григорія Лакоту та куріальних урядовців арештовано 26 червня 1946 р. Бачачи це, о. Василь тайком через город подався до сім'ї Анни Феник, яка проживала на вулиці Словацького. Коли вкривався, то відвідували його о. Юстин Роман та о. Степан Яворський. Цей останній поїхав до Кракова, де душпастирював крилошанин о. д-р Микола Денько, і разом з ним хотів інтервеніювати в кардинала Сап'єги та примаса кардинала Гльонда. Отець Денько приїхав до Перемишля, щоб вибрати капітульного вікарія, який за час неприсутності ординарія мав би справувати владу. До цього вибору потрібно було щонайменше трьох дійсних крилошан Перемиської капітули. До вибору, однак, не дійшло, тому що о. Денька оо. Кармеліти не допустили до хворого крилошанина о. д-ра Василя Пинили, а о. Гриник укривався.

Побут у Кракові

За допомогою довірених людей 17 липня 1946 р. о. Василь виїхав до Кракова, де перебував до 23 жовтня на парохії св. Норберта в о. Степана Граба, де також був там о. М. Денько. Греко-католицьке приходство мало постійний нагляд УБ. Раджено, щоб якнайшвидше перенесено перемиського декана в інше місце. З допомогою прийшли оо. Камедули на Бєлянах, котрі потребували викладачів для своїх семінаристів. Від жовтня 1946 до кінця березня

1947 р. о. Василь проводив лекції з догматики, канонічного права та Святого Письма на четвертому році семінарії. Будучи професором у семінарії, допомагав також о. Грабу в душпастирській праці.

Після розгрому Греко-Католицької церкви в Польщі та браку церковної вищої ієрархії для частково Перемиської єпархії, як для цілої Апостольської Адміністрації Лемківщини (ААЛ), Апостольська Столиця 25 жовтня 1946 р. наділила тодішнього примаса Польщі Августа Гльонда та митрополита краківського Адама Сап'єгу, уповноваженням опіки над залишками греко-католицького духовенства. Пій XII поширив 10 грудня 1946 р. уповноваження для примаса та назначив його Спеціальним делегатом Апостольської Столиці для католиків східно-візантійського та вірменського обрядів.

Працюючи в Кракові, о. Василь почав робити звіт про ситуацію Церкви в Польщі та в УРСР. В записуванні допомагав о. Андрій Гоза, про цей звіт знали ще тільки о. Граб, єрм. Пушкарський ЧСВВ, о. Денько. Адресатом звіту під заголовком *Церква в рідному краю і Польщі* був єп. Іван Бучко в Ватикані. Готовий лист до кир Івана Бучки о. Гриник переказав о. Грабу, щоб він переслав до Ватикану.

Апостольська Столиця фінансово допомагала потребуючим священикам. Гроші передавано через примаса, а він з черги переказував єрм. Пушкарському та о. Гринику. У періоді 1945–1948 рр. одержано близько 10 000 $ та 2 000 000 зл., які роздиспоновано на Василіанський монастир у Варшаві та на священиків, котрі опинились у крайній нужді і не мали за що жити.

Щоб рятувати Церкву, о. Василь Гриник, о. Микола Денько та о. Павло Пушкарський ЧСВВ 1 квітня 1947 р. поїхали на авдієнцію до примаса, під якого тепер підлягали. Примас скликав двох протосинкелів для Греко-Католицької церкви в Польщі: о. Василя Гриника – для Перемиської єпархії, яка опинилась ще в межах польської держави, та о. Андрія Злупка – для ААЛ. Одночасно новопоставлені протосинкели здали усний звіт про стан Церкви. Отця протоігумена П. Пушкарського ЧСВВ назначено референтом та мужем довір'я Греко-Католицької церкви в відносинах з примасом.

Акція «Вісла»

По номінації о. Гриник в днях 3–28 квітня 1947 р. заступав хворого пароха Білянки о. Івана Дацишина. На Лемківщині захопила його акція «Вісла». Місяць травень заступав ще пароха в Ганчовій. У червні в Баниці зустрілися в о. Гребняка, о. П. Вергун та о. Гриник. Вирішено звернутись до примаса Гльонда про індульт, щоб правити літургію в латинському обряді. Треба було перейти курс латинського обряду, який закінчувався іспитом перед відповідними літургічними комісіями. Такий курс закінчив о. Гриник та після індивідуальної авдієнції в примаса, індульт на біритуалізм одержав. Лемківщину залишає 10 липня та переноситься до Прушкова біля Варшави до сс. Самаританок, де стає їхнім капеланом. Черговою латинською станицею була парафія в Брвінові, також біля Варшави, де допомагав латинському пароху. Проживаючи біля Варшави, протосинкел часто зустрічався з примасом та обговорювали

біжучі потреби Греко-Католицької церкви. На зламі листопада та грудня протосинкел пише другий звіт до єп. Івана Бучки в Ватикані. Цього листа о. Гриник переказав примасу, котрий виїжджав до Ватикану.

Після душпастирювання в латинських парохіях біля Варшави, о. Гриник 26 березня 1948 р. опинився на Жулавах в латинській парохії в В'єрцінах біля Нового Двору Ґданського. Протосинкел прибув тут на рятунок виселенцям з акції «Вісла», котрих перевезено в липні 1947 р. Негайно після прибуття виселенців у Новому Дворі Ґданському почала діяти православна парохія, яка притягала вірних Греко-Католицької церкви.

Душпастирство на Жулавах 1948–1954

Примас уділив Індульту на біритуалізм в праці на новій станиці. Прихильний був також Апостольський адміністратор для Ґданської єпархії о. Андрій Вронка та новодвірський декан о. Юзеф Зайонц.

У станиці В'єрціни проживало близько 650 вірних, переселених з околиць Познаня і проживаючих в трьох селах: В'єрціни, Язова, Раковіска. Апостольський адміністратор о. А. Вронка 1 лютого 1949 р. еригував парохію. Отець Василь провадив там громадську діяльність та займався хліборобством. На приходстві мешкав із монахинями сс. Анною та Марією Борущак. Приймав потребуючих, котрих переслідувало УБ за діяльність в УПА. Через це о. Василь мусив вкриватися під прізвищем Блажей Ґринєцький.

Титул протосинкела для о. Гриника був титулом персональним, а саме зв'язаний з особою примаса Гльонда. Після його смерті 22 жовтня 1948 р. протосинкел втратив свої уповноваження, а примас Вишинський не відновив функції протосинкела. Отець Василь був, однак, далі представником греко-католицького духовенства в зв'язках з примасом. Одним

Похорон у Циганку; архів Андрія Степана

з перших рішень нового примаса була заборона вживання біритуалізму через греко-католицьке духовенство. Заборона торкалась також о. Гриника, який 29 квітня 1950 р. прочитав у письмі від секретаріату примаса: „kapłani greckokatoliccy korzystający z indultu mają całkowicie wykonywać postanowienia łacińskiego obrządku oraz wskazówek Ordynariuszy, aby nie gorszyć wiernych Kościoła rzymskokatolickiego". Від цього часу о. Гриник боровся за право служити в двох обрядах, щоб могти бути біля своїх вірних. У 1952 р. одержав згоду примаса, але цей під тиском державної влади відступив від свого попереднього рішення і не дозволив служити в двох обрядах. У таких обставинах в 1952–1953 рр. служив тільки у східному обряді.

У В'єрцінах пише вже черговий – третій – звіт до Ватикану з датою 25 квітня 1952 р., підписуючися «Клерик». Описав там стан Греко-Католицької церкви на нових землях, а також відносини з римо-католицьким духовенством. Звіт переказав 2 травня «Донові» – котрий подавав себе за члена підпільної української організації. «Дон» з черги переказав лист до єп. І. Бучки «Богуславу» (Леон Лапінський, «Зенон»), який 10 травня передав УБ.

Працюючи в латинській парохії, о. Гриник не забував, з якою метою тут приїхав, а саме – праця між виселенцями з акції «Вісла». Першу Божественну літургію на Жулавах служив у Новому Дворі Ґданському в празник Благовіщення 7 квітня 1948 р. Участь взяло сімнадцятьох вірних, тому що побоювались УБ, яка мала своїх донощиків також між українцями. Однак вже на Великдень 19 квітня було вже п'ятдесят вірних та постійно число зростало. В звітах до Ґданської курії подав, що в 1948 р. запричащав 932 особи, в 1949 р. – 1548 осіб, а до жовтня 1950 – вже 1641 особу. Число вірних так зростало, що на Великодні свята в 1952 р. не поміщались у костелі в Новому Дворі Ґданському. Проповіді голосив на польській мові аж до 1952 р., коли то перенесено станицю до Циганка.

Отець Гриник не обмежував своєї душпастирської праці до вірних на Жулавах. Доїжджав до Щецінка та Баркова. Кілька разів у році прибував на Лемківщину до Новиці та Гладишова. Часто їздив на авдієнції до латинських єпископів, щоб вони дозволяли творити станиці, бо від їхнього дозволу примас узалежнював своє рішення. В Ґожові 30 жовтня 1950 р. єпископ дозволив на станицю в Битові, а з інших місцевостей, дорадив, щоб вірні ішли до латинських парохій. Подібну пораду почув 9 листопада 1950 р. в Ольштині. Один єп. Вронка допомагав у створюванні душпастирських станиць. Також у В'єрцінах уділював тайни хрещення та подружжя вірним східного обряду. До Битова доїжджав з В'єрцін (бл. 200 км). Перші заходи створити там станицю пробував о. Орест Серединський, а після його смерті в 1950 р. о. Гриник служив битівським вірним. Інколи допомагав йому там о. Степан Дзюбина та семінарист Володимир Пайташ. Битівська станиця була під дбайливим наглядом державної безпеки, яка стосувала провокацію. У 1952 р. в Битові оселився Яворський, який подавався за православного священика. Державна влада віддала йому понімецький костел на душпастирські потреби православної парохії. Весною 1953 р. о. Василя викликано до воєводського уряду віросповідання в Кошаліні, де під час розмови заявлено, що станицю в Битові треба закрити, тому що її діяльність сіє розкол між населенням. В заміну уряд дав старий, знищений костел

у Квасові б. Славна. У 1950–1953 рр. на Кошалінщині правив у Битові, Квасові, а також у Слупську в костелі сс. Францішканок. Інколи доїжджав до Гломчі на Лемківщині.

На початку п'ятидесятих років о. Гриник робив заходи, щоб одержати один з численних поєвангелицьких святинь, які були розсіяні на Жулавах. Вдалося це осягнути в половині 1952 р. і 14 вересня в Циганку б. Нового Двору служилась перша Божественна літургія.

Щоб зосередитись на праці серед виселених в рамках акції «Вісла», просив Курію в Ґданську про звільнення з функції пароха в В'єрцінах. Таке звільнення одержав 2 вересня 1952 р. До Циганка переноситься разом з сс. Анною і Марією Борущак 23 квітня 1953 р. Там поселився в бувшій органістівці, яку заходами парафіян відремонтовано. Душпастирську працю в Циганку проводив серед вірних греко- і римо-католицького обрядів. Римо-католиків було тільки біля двадцяти осіб, котрі проживали в селі Циганок. В Циганку в липні 1953 р. пише четверий звіт до єп. І. Бучки, який також переказав через «Дона».

В'язень у 1954–1956 роках

Всю діяльність о. Василя Гриника старанно наглядали службовці з УБ та донощики: «Зенон», «Ромко», «Запальскі», «Вєжбовскі», «Міхал», «Ґосподаж», «Льотнік». Отець Василь був свідомий, що серед населення є донощики, але не сподівався, що «Дон», «Зенон», котрі подавались за членів ОУН, були від 1948 р. функціонерами Міністерства державної безпеки (МДБ) Польщі. Вони розпрацьовували залишки українського підпілля та збирали інформації про українське греко-католицьке і православне духовенство. Історики досліджують, що чотири звіти до Ватикану були безпосередньою причиною арештування 20 квітня 1954 р. Перевезено о. Гриника до в'язниці в Ґданську, а 28 квітня перенесено до Варшави. Постійно був браний на допити. Слідство тривало майже півтора року, а тимчасовий арешт був кількакратно продовжуваний. Судовий розгляд відбувся 15, 19 і 24 листопада 1954 р. Під час цих судових розглядів о. Василь Гриник був обвинувачений зі статті 86. § 2. Карного кодексу Польського війська за те, що: „od jesieni 1944 r. do dnia zatrzymania, tj. do 20 kwietnia 1954 r. na terenie Przemyśla, Krakowa, Brwinowa k. Warszawy i Wiercin woj. gdańskiego, usiłował przemocą zmienić ustrój Państwa Polskiego współpracując w tym celu z nacjonalistycznym ruchem ukraińskim, a w szczególności brał udział i osobiście opracowywał sprawozdanie szkalujące ustrój Polski Ludowej i Związek Radziecki i przekazywał je do Watykanu w celu wykorzystania dla poparcia faszystowskiego ruchu ukraińskiego, wystawiał fałszywe metryki urodzenia członkom band UPA, udzielał im swego zabudowania jako schronienia oraz wymieniał im dolary amerykańskie na złote polskie", а також зі статті 6. Малого карного кодексу за те, що: „w czasie do 1950 r., jako obywatel polski w związku z działalnością na szkodę Państwa Polskiego, opisaną w pkt. 1 wielokrotnie przyjmował od Puszkarskiego i kardynała Hlonda korzyść majątkową w łącznej kwocie około 10 (dziesięciu) tysięcy dolarów, a część zużył na własne potrzeby". Воєводський суд у Варшаві 28 листопада 1955 р. засудив о. Василя Гриника на шість років ув'язнення та втрату суспільних та громадянських прав на три роки. До присуду зараховано тимчасовий арешт.

Апеляцію подано 28 листопада 1955 р., але судовий розгляд відбувся щойно 2 березня 1956 р. Суд 5 березня відкинув обвинувачення зі статті 86. § 2. Карного кодексу Польського війська, але вирок підтримав (шість років ув'язнення та втрату суспільних та громаданських прав на три роки). У Варшаві перебував у в'язниці на Мокотові і в тюрмі на вулиці Раковецькій, 57; пізніше, 30 січня 1956 р., перевезено його до тюрми у Вронках. Останнім місцем перебування у в'язниці була тюрма в Ґданську, в яку перевезено в'язня 10 квітня 1956 р.

Зміни, які відбулися 1956 р. в Польщі, та амністію від 27 квітня відчув також душпастир Циганка. Воєводський суд у Варшаві 25 травня застосував амністію і злагоджено присуд до трьох років ув'язнення, рахуючи від дня арешту. Останній судовий розгляд відбувся 17 липня 1956 р., де передчасно звільнено о. Василя Гриника. На волю вийшов 18 липня 1956 р. Ув'язнення погіршило здоров'я о. Гриника. Вже у Вронках нарікав на слабе серце, ревматизм та погіршувався йому зір. У Ґданську був ослаблений, а причиною був підвищений тиск та діабет.

Після ув'язнення о. Василя, в Циганку опинилися самі сестри служебниці, але й вони незабаром виїхали до Варшави. В збереженні церковного майна допоміг Володимир Пайташ та кс. Камінський. Дім, в якому проживав парох разом із сестрами, перейняла державна влада і 26 жовтня 1955 р. поселила там циган, котрі не шанували майна, яке застали.

Вірні після ув'язнення свого душпастиря опинились без духовного опікуна. Вирішили 6 березня 1956 р. просити голову Польського епіскопату, щоб приділено їм о. Михайла Дочилу. Дістав він 12 червня декрет, щоб служити вірним на Жулавах, однак вже 18 липня повернувся з тюрми о. Василь, і він продовжував душпастирську працю в Циганку.

Вінчання Романа й Славомири Процик з Осташева та Миколи й Анастасії Ромасюк зі Штутова, Циганок, 1 червня 1968; архів Андрія Степана

Повернувшись з ув'язнення 18 липня, о. Гриник побачив знищений через циганів дім. Подав справу до суду за те, що не забезпечено майна в часі його ув'язнення. Суд прихилився до обвинувачення о. Гриника та наказав виплатити відшкодування, за яке відремонтував дім і церкву.

Державна безпека, однак, подбала, щоб мати постійний нагляд над ним і поділила хату наполовину і поселила в одну частину родину міліціонера Ґрабовського.

Заходи про відновлення греко-католицьких Богослужінь у Польщі

У зв'язку з політичною «відлигою», яка почалася у Польщі в 1956 р., оживилася громадська, суспільна і душпастирська діяльність українського населення в Польщі. Створено УСКТ, яке почало видавати «Наше слово». Дозволено на І з"їзд її делегатів, який відбувся в Варшаві в Палаці культури 16–17 червня. В той час невеликому числу виселенців вдалося повернутися на рідні землі та домагалися, щоб відновити там церковне життя. Серед греко-католицького духовенства зродилася думка, щоб на хвилі розчислень з часами сталінізму добитись для Греко-Католицької церкви в Польщі більшої автономності та свободи віри, яку гарантувала польська конституція. Делегати на червневому з"їзді домагалися «рішуче привернення прав для Греко-Католицької церкви і дозволу цивільних влад священикам того ж обряду на виконування священичих чинностей для вірних».

На празник Різдва Пресвятої Богородиці 21 вересня 1956 р. до Циганка завітав єрм. Борис Балик ЧСВВ з Варшави. Після торжеств разом з парохом Циганка піддали думку, щоб написати меморандум до голови Польського єпископату єп. Михайла Клепача (примас Вишинський був ще інтернований і вийшов на волю 28 жовтня), з проханням створити душпастирські осередки, де переселено вірних Греко-Католицької церкви. Отець Гриник був уже домовлений на аудієнцію з єп. Клепачем, однак до неї не дійшло, а невдовзі вийшов на волю примас і до нього, як Спеціального делегата Апостольської Столиці до Східних церков у Польщі треба було звертатись з такими заявами. В таких обставинах о. Василь намагався зустрітися з примасом, однак відмову аудієнції пояснювано, що «примас не має часу, бо є дуже занятий». Невтомний борець за Церкву о. Гриник поїхав 13 листопада до Варшави, щоб зустрітися з примасом. Його дорога до примаса зупинилась в його канцелярії, де почув, що не може зустрітись, тому що примас занятий, а на другий день виїжджав до Ґнєзна. В такій ситуації повернувся о. Василь до монастиря оо. Василіан, який розташований навпроти Палати примаса, та спільно з єрм. М. Шагалою, єрм. Б. Баликом, о. А. Пакошем, о. І. Федевичем, а також з о. Ю. Мацьківим написали Меморандум, якого 14 листопада о. Гриник доручив до секретаріату примаса.

Меморандум описувало болючі рани, котрих досвідчила Греко-Католицька церква в Польській Народній Республіці (ПНР) в останньому десятиріччі. Підкреслювано, «що у зв'язку з розпочатими переговорами Польського єпископату з представниками уряду ПНР у справах відносин між Державою і Католицькою церквою, котрі вимагають урегулювання:

священики греко-католицького обряду бажають з'ясувати примасу, щоб тепер пред'явив їх Урядовій комісії».

Далі в меморандумі стверджується, що «в результаті трудних умов віросповідної дискримінації, застосованої в останньому десятиріччі, мав місце так вельми неморальний у суспільному житті факт, що понад двотисячна громада польських громадян греко-католицького віросповідання була позбавлена нормальної і постійної релігійної послуги у своєму обряді».

Головною думкою письма до примаса було також створення душпастирських станиць на північно-західних землях Польщі, а також, щоб допущено греко-католицьких священиків до катедри в Перемишлі та церков у Кракові, Сяноці, Ярославі, Любачеві та Криниці.

Уряд віросповідання після меморандуму почав цікавитись справою Греко-Католицької Церкви. Викликано іншого видатного священика, який як перший після акції «Вісла», служив східні літургії на переселених землях, а саме о. Мирослава Ріпецького. Доручено йому зробити список, де є потреба створити греко-католицькі станиці.

Немаючи відгуку примаса на меморандум від 14 листопада, о. Гриник домовився на аудієнцію в примаса на 29 листопада. День раніше в монастирі оо. Василіан у Варшаві оо. Гриник, Ріпецький та Балик написали другий меморандум, котрий на аудієнції о. Гриник та о. Ріпецький переказали примасу як Апостольському делегатові для Греко-Католицької церкви в Польщі. Одночасно тоді о. Ріпецький свою копію передав до управління УСКТ, а другу – згодом переслав на Захід, де опубліковано в Бельгії в «Голосі Христа Чоловіколюбця» (1957, № 2, с. 34–35).

У меморандумі від 29 листопада отці подали шість головних постулатів: 1) Повернення церковного майна, який мала Церква до 1944 р., 2) Створення душпастирських станиць на північно-західних землях Польщі, 3) Скликання протосинкелів для Перемиської єпархії, ААЛ та на північно-західні землі, де є переселенці з акції «Вісла», 4) Відновити парохії на території Перемиської єпархії та ААЛ та надати священикам повну юрисдикцію пароха, 5) Повернення перемиської катедри та інших церков, перейнятих римо-католиками, православними чи урядом. Отець Гриник домагався повернення йому становища катедрального пароха, яке займав до лютого 1941 р., 6) Прохання, щоб примас дозволив доручити єпископам-ординаріям латинського обряду на західних землях – віддавати на відправу греко-католицьких Богослужінь невживані чи рідко вживані римо-католицькі костели.

У меморандумі підкреслювано, що «вищенаведені релігійні постулати є підтримані стихійними і масовими домаганнями громади греко-католиків про рівноправність їх Греко--Католицької церкви і Католицькою церквою латинського обряду. Тому-то греко-католицькі священики гаряче і вельми наполегливо просять отця примаса, як свого зверхника й опікуна, з волі Апостольського престолу, щоб ласкаво підтримав ті життєві справи Греко-Католицької церкви у ведених переговорах Єпископату з урядом.

У той самий час, цебто під кінець листопада 1956 р., коли греко-католицьке духовенство виступило до примаса з проханням про відновлення греко-католицьких Богослужінь, безперечно під впливом цих прямувань, також і Головне правління Українського суспільно-куль-

турного товариства з такою самою метою звернулися з письмом (датований 27 листопада 1956) до Уряду для справ віросповідань.

Душпастирська конференція греко-католицького духовенства в 1957

Греко-католицьке духовенство не отримало жодної відповіді від примаса на меморандуми від 14 та 29 листопада. Бажаючи вияснити мовчання примаса, о. пралат Гриник поїхав на аудієнцію до Варшави 25 січня, коли мав вільний час після Різдвяних та Йорданських святкувань. На зустрічі з кард. Вишинським о. пралат представляє чергову заяву духовенства відновити греко-католицькі Богослужіння та легалізації Греко-Католицької церкви. Запропонував також, щоб під протекторатом примаса скликати конференцію всіх греко-католицьких священиків в монастирі оо. Василіан у Варшаві 26 лютого 1957 р. з метою обговорення справ, зв'язаних із душпастирською обслугою греко-католиків.

Примас під час аудієнції з увагою вислухав всі справи, які йому реферував о. Гриник. Погодився на скликання конференції, але на 21 лютого. Програму конференції на просьбу о. Гриника уклав єрм. Б. Балик ЧСВВ зі слідуючим порядком:

1. 9^{00} Служба Божа; панахида за всіх померлих у десятиріччі греко-католицьких священиків.

2. 10^{00} Відкриття конференції – о. пралат В. Гриник

3. 10^{30} Реферат о. каноніка М. Ріпецького на тему: «Завдання й обов'язки греко-католицького священика в сучасному положенні наших вірних – греко-католиків»

4. 11^{00} Реферат єрм. Б. Балика ЧСВВ на тему: «Напрямки нашої дискусії». Дискусія.

5. Вільні пропозиції та висновки.

6. Кінцеве слово Його Еміненції Примаса як Апостольського делегата.

Отець Балик склав запрошення, котре о. Гриник вислав всім священикам, яких знав адреси. Вістка швидко рознеслася по країні та навіть за західний кордон. Справа набула широкого розголосу, коли деякі священики листами повідомили своїх друзів за кордоном, то в українських закордонних газетах можна було прочитати, що «примас відновляє Греко--Католицьку церкву в Польщі».

На аудієнції в примаса Вишинського 12 лютого єрм. П. Пушкарський ЧСВВ почув, що конференція відбудеться не 21 лютого, а 22 березня, тому що «справи з урядом ще не вповні вияснені». Отець Гриник не встиг повідомити всіх священиків про зміну терміну конференції і деякі з'явилися в Варшаві 21 лютого.

На початку березня «справа з'їзду була ще хитка, а навіть проблематична», як заявляв єрм. Балик о. Гринику та просив, щоб пралат приїхав це вияснити в канцелярії примаса. У Варшаві о. Василь з'явився 13 березня і разом з єрм. Б. Баликом склали «Пункти інтерпеляції у примаса як Апостольського делегата Греко-Католицької церкви у Польщі». В «Інтерпеляції» містилась справа реактивування Греко-Католицької церкви у Польщі та прискорення переговорів з урядом. Письмо примасу вручили о. Гриник та о. Денько 14 березня. Вислухавши священиків, кард. Вишинський навів свою розмову з прем'єр-міністром Юзефом Циранкевичем, котрий,

маючи вирізки з закордонних газет, закидав йому, що скликає з'їзд українського духовенства й організує Греко-Католицьку церкву. На такий закид примас показав прем'єр-міністру ряд листів, які надійшли до секретаріату примаса з проханням про дозвіл на відправу в греко--католицькому обряді. На це прем'єр заявив свою волю, щоб «на східних теренах не чинити ніяких змін, а на західних і північних може діятись стосовно до його (примаса) волі».

Під час аудієнції о. Денько просив примаса, щоб заіменувати о. Гриника візитатором. Вишинський не погодився, аргументуючи, що «Гриник застарий, щоб по цілій Польщі їздити».

На аудієнції примас також заявив, що «справу реактивування Греко-Католицької церкви віддав Мішаній комісії та схилив до її реактивування», але уряд відкладає рішення через якісь статті в німецькій пресі. Водночас з цієї самої причини примас відклав конференцію «на необмежений час, аж правительство заспокоїться». Прихиляючись до прохань оо. Гриника та Денька, примас казав подати список священиків та місцевостей, в яких мали б відправлятися Богослужіння в візантійському обряді.

Ще того самого дня, 14 березня Гриник склав список двадцяти станиць та переказав це до канцелярії примаса. Наступного дня такий самий список переказав до канцелярії прем'єр--міністра. В справі надання юридичної персональності Греко-Католицькій церкві уряд ПНР не погодився. Погодився тільки на греко-католицькі станиці з умовою, що назовні будуть репрезентовані через Латинську церкву. Одночасно, хотячи допровадити до занепаду Греко-Католицької церкви, уряд відділив греко-католиків від римо-католиків у списках уряду віросповідань. Тепер справою Греко-Католицької церкви не займалися чиновники Відділу для католицького віросповідання, а урядовці відділу для некатолицького віросповідання. Даремно проти цього інтервеніював о. Гриник.

Конференція духовенства відбулася 6 червня 1957 р. в Варшаві, однак без участі примаса, котрий на той час був Апостольським делегатом для Греко-Католицької церкви в Польщі. Через цілий період ПНР жоден з примасів Польщі не зустрівся зі всіма греко-католицькими священиками, щоб обговорити душпастирювання в такі складні часи!

Формування кандидатів до священства

Однією з проблем Греко-Католицької церкви в Польщі був брак молодого покоління священиків. Цю справу постійно нагадував Гриник в час аудієнції в примаса. В одному з листів пралата до Вишинського від 26 жовтня 1957 р. читаємо: «Ми, греко-католицькі священики, майже всі є старші віком. З числа 113 в 1947 р. залишилось нас у Польщі 79 та мусимо дивитись за молодим поколінням священиків і шукати собі наслідників. На щастя, зголосилось до нас сімох кандидатів до Вищої семінарії, котрі мають середню освіту з матурою та п'ятнадцятьох кандидатів до Нижчої семінарії, котрі закінчили сім класів початкової школи. Дуже просимо, щоб поселити їх в одній духовній семінарії, де мали б свої греко-католицькі Богослужіння».

Примас призначив семінарію в Ґнєзні, до якої мали б зголошуватись кандидати. Щоб ще більше заохотити молодь, у травні 1959 р. Гриник написав листа «До греко-католицьких

хлопців, котрі бажають стати священиками в свому обряді». Священиків зобов'язав прочитати цього листа в часі літургії, а вірних просив про молитву за покликання. До половини шістдесятих років висвячено сімнадцятьох священиків, котрі навчались у різних єпархіяльних чи монаших семінаріях. У 1964 р. примас у порозумінні з о. Гриником вирішив посилати кандидатів до священства до Вищої люблінської семінарії, котра була підключена до Люблінського католицького університету. Доля майбутніх священиків не була легка: службовці УБ інвігілювали їх та намовляли до співпраці. Приділювано їх до армії, а навіть творено в деяких касарнях відділи з самих семінаристів, як це мало місце в Бартошицях, Бжезі над Одрою чи Подюдах.

Душпастирська праця після 1956 року

Займаючись справами реактивування Греко-Католицької церкви, о. пралат Гриник не забував про душпастирську працю. Шістнадцятого жовтня 1956 р. повертають йому право душпастирювання в Циганку та дозволяють доїжджати до Дзежґоня. В Циганку на храмовий празник св. Миколая, тобто 19 грудня 1956 р., прибули оо. Яремін, Булат та Дзюбина. Вірних було близько 250 осіб, в тому шістдесят запричащалося. На Різдво в Циганку служив о. М. Дочило і було близько чотирьохсот вірних, а о. Гриник правив у Дзежґоні.

Офіційно о. Гриник був тільки резидентом в Циганку, який займався греко-католиками, а адміністратором парохії був новодвірський декан кс. Едмунд Камінський.

Початки душпастирства в Ґданську

В Ґданську та в селах біля нього проживало чимале число переселенців з акції «Вісла». Вони писали листи до уряду віросповідань та о. Гриник робив заходи, щоб могти служити греко-католицькі Богослужіння. П'ятого квітня 1957 р. о. Василь дістав згоду примаса на відкриття станиці в Ґданську. Тоді душпастир та вірні зустріли нову перешкоду – нема святині, де можна було б служити літургію. Перші кроки о. Василь спрямував до монастиря оо. Облятів Непорочної Діви. Однак монаша влада була дуже неприхильна, щоб в їхній святині правили літургію східні католики. З тимчасовою прихильністю зустрівся в оо. Єзуїтів. То в їх бічній каплиці костела св. Варфоломея відправив 19 та 26 травня перші Божественні літургії. На літургії було близько шестидесяти осіб. Гостинність в оо. Єзуїтів закінчилась в грудні 1957 р. Тоді, 25 грудня, починає користати зі святині св. Францішека в Ґданську-Седльцах, де служить в перші місяці 1958 р. Літургію в Ґданську і Циганку служив напереміну по дві неділі в місяць. Спричинене це було поганою комунікацією та невигідним часом, котрий давав господар святині, щоб правити літургію. Одночасно о. Гриник чинив заходи, щоб можна було користати з каплиці св. Якова в Ґданську-Оливі. Вона містилась на кладовищі і використовувано її до переховування тлінних останків померлих. Церковна латинська влада була прихильна цій ідеї, але не робила жодних старань, щоб світську владу, яка була неприхильна, з'єднати.

Однак вірні не піддавалися. Вибрали делегацію в особах: Іван Левко, Іван Тиховський, Агафія Корпан, котрі на аудієнції в ґданського ординарія просили про можливість правити Візантійську літургію в каплиці св. Якова в Ґданську-Оливі. Після тих переговорів греко-като-

лицька спільнота Ґданська почала ходити на Богослужіння до каплиці св. Якова. Святиня була, однак, постійно використовувана через латинських вірних до переховування тіл померлих. Вірні греко-католики, коли приходили, то мусили відставляти катафалк з тілом з головної нави до бічної, а після Літургії все уставляти, як було раніше. Коли починався ремонт, то з гостинністю приходили оо. Цистерси, які мали монастир також у Ґданську-Оливі. Вірні з Ґданська, як тільки була можливість, зорганізували собі домівку, де зустрічалися, а також організовано спільну коляду, на якій був присутній о. Гриник та православний парох, котрий від 1954 р. правив у поєвангелицькій святині в Сопоті.

Щоб могти правити літургію, о. Гриник, як і всі греко-католицькі священики, мусив дістати згоду примаса, яка була уділювана на рік і після року треба було знов писати прохання до канцелярії примаса про дозвіл. Отець пралат Василь мусив просити про дозвіл на бінацію, а в поодиноких випадках – на трінацію літургії, щоб правити в цю саму неділю в Циганку для греко-католиків і латинників, і в Ґданську – для греко-католиків. Щоб цілковито посвятити свій час Греко-Католицькій церкві, від 10 вересня 1957 р. перестає правити в латинському обряді і починає регулярно правити в Циганку о год. 10^{30}–12^{30}, а в Ґданську – о год. 17^{00}–18^{15}.

До Ґданська доїжджав мотоциклом, а також електричкою. Привозив з собою дяка чи то з Бялоґарду, чи з Циганка – Мирона Стороняка.

Засновування душпастирських станиць

Душпастирські потреби греко-католиків зростали з року в рік. Треба було творити нові душпастирські пункти, котрі, однак, «породжувані були в великих болях». Примас Вишинський зайняв становище, що згори не буде польському духовенству там, де проживають українці

Отець Гриникк як синкел; архів Андрія Степана

накидати потребу засновування окремих душпастирських станиць. Рішучий голос віддавав польським ординаріям, а вони – поодиноким парохам. Були також ситуації, де священик мав декрет на служіння від примаса, дозвіл від ординарія місця, але парох, де малося служити, не дозволив.

Пізньою осінню 1957 р. о. Гриник був на аудієнції в єп. Теодора Бенша – ґожівського ординарія, котрий дозволив йому доїжджати до Щецінка, Члухова та Ґлоґова. На прохання пралата о. Боровця перенесено зі Щецінка до Старґарду Щецінського, звідки міг доїжджати також до Тшеб'ятова. Упродовж 1957 р. створено сімнадцять душпастирських станиць, у тому числі три на землях Перемиської єпархії, які залишились під Польщею. В Ґожівській єпархії о. Василь заклав станиці в Боболіцах, Щецінку, Баркові, Білому Борі, Битові.

Щоб греко-католики не ходили на православні Богослужіння, о. Василь їздив на Лемківщину, де найбільш активно діяли православні. Діставав від лемків багато листів з проханням про поміч. Коли служив у Бескидах, то мусив діставати згоду парохів місця. Бували також інциденти, як в 1966 р. в Гладишові, де насамперед латинський парох дозволив служити літургію, а пізніше доніс до УБ, що правиться греко-католицьке Богослужіння і о. Василя арештовано та силою всаджено в потяг, щоб був якнайдалі від лемків. Однак вірні щораз численніше поверталися на свої рідні землі. Тому о. Гриник їздив до Гладишова, Устя Горлицького, Новиці, Прислопа, Маластова, Пантної, Розділля, щоб хоча кілька разів в році вірні могли в свому обряді молитись. У 1967 р. заборонено йому доїжджати, а вірних відіслано до Православної церкви. Вірні, однак, не погодились і з часом знов приїжджав греко-католицький священик о. Теодор Майкович.

Циганок та довколишні місцевості

Примас 17 жовтня 1958 р. уділив «Загального дозволу на душпастирську працю» для о. Гриника в Циганку, Ґданську та Щецінку. «Загальний дозвіл» містив в собі уділювання святих тайн, хоронення померлих та виконування священичої послуги. Цей декрет був продовжуваний о. пралату щороку. Маючи цей дозвіл, о. Василь зустрічався, однак, з неприхильністю до його душпастирської праці деяких латинських парохів. Труднощі створювали парох Осташева кс. Францішек Олень та кс. Трембач з Маженціна.

У 1960 р. примас продовжив свій дозвіл до вищезгаданих трьох місцевостей та поширив його ще на Боболіце і дозволив о. Гринику чотири рази в році на Богослужіння в Біньчи.

В обслуговуваних станицях поволі оживлялось громадське та суспільне життя. Створювано пункти навчання української мови – перший в 1959 р. в Осташеві. Отець Гриник організував реколекції та місії, щоб поглиблювати віру своїх вірних. Отців проповідників запрошував із цілої Польщі. Вони проповідували в Циганку та Ґданську. Кожного разу, однак, мусив просити Ґданську курію про дозвіл на сповідання через реколектанта, котрий був із іншої єпархії, ніж ґданська.

Проводив також навчання релігії. Ще в 1953 р. діти доїжджали до Циганка також у канікули, де поглиблювали Святе Письмо, Катехизм, історію Церкви та вивчали староцер-

ковно-слов'янську мову й спів, маючи тільки літургічні книги. З 1959 р. почав приготування до Першого Причастя дітей в Маженціні, Осташеві, Новому Дворі Ґданському, Орлові та в Янтарі по дві години в тижні.

Добачаючи потребу служіння по довколишних селах, де були вірні, котрі не мали чим доїхати до Циганка, о. Василь Гриник просить про декрет на служіння в Маженціні, де жило близько 156 вірних, як подав у звіті до Ґданської курії в квітні 1960 р. У цьому звіті вимінив ще Стеґну, де був 241 вірний, Осташево – 149 вірних, Жулавки – 93 вірні, Нова Церква – 68 та Новий Двір Ґданський – 53 вірні. До прохання душпастиря на можливість служити в місцевостях, де проживали вірні, примас відгукнувся щойно 30 квітня 1964 р., де дозволив на служіння в Маженціні.

Діяльність о. Гриника була невигідною для Уряду віросповідання. Бачили його „jako szczególnie aktywnego organizatora wśród ukraińskiej ludności greckokatolickiej", а також, що був „niezwykle ruchliwy wśród duchowieństwa, instruując innych duchownych, którzy przebywali wśród skupisk ludności greckokatolickiej". Викликали його до відділу віросповідань в Президії Воєводської ради народової (ПВРН) в Новому Дворі, де остерігали, що якщо не припинить своєї діяльності, позбавлять його функції адміністратора парохії Циганок. Діяльністю проти уряду мали бути слова, котрі висказав на проповіді 28 лютого 1960 р. проти впровадження через Сейм закону, котрий дозволяв вбивати ненароджені діти та проти уряду ПНР, що дискримінує Греко-Католицьку церкву. Такі самі закиди прочитала в травні 1960 р. курія в Ґданську, від якої зажадано усунення о. Гриника. Курія відповіла, що це неможливе тому, що о. Гриник є тільки резидентом, а адміністратором є кс. Камінський. Від 1964 р. адміністратором в Циганку став кс. Альбін Ляховський, а о. Гриник залишився як резидент, займаючися греко-католиками.

У приходстві в Циганку після звільнення з в'язниці жив з монахинями чину св. Йосафата, котрі займались провадженням дому, а після їх виїзду в 1958 р. допомагали йому світські люди, як напр., п. Марія Косценка. В половині 1960 р. повернулася з України його сестра, котра тепер замешкала з ним.

Старання на виїзд як спостерігач на II Ватиканський собор не дали результату, хоча мав запрошення і полагоджену подорож, Відділ віросповідань в ПВРН в Ґданську не погодився.

Отець Василь Гриник як синкел примаса Польщі

Греко-Католицька церква мала вже створені душпастирські станиці, не мала, однак, своєї ієрархії. Все було узалежнено від латинських єпископів. Отець Ріпецький в імені вірних 20 травня 1965 р. написав письмо до голови Державної ради Едварда Охаба з проханням про згоду на поставлення о. Гриника в єпископський сан. Згоди, однак, не одержав.

Після довгого заслання 9 лютого 1963 р. повертається до Риму патріарх Йосиф Сліпий. Дуже уважно слідкував за життям Церкви в Польщі. Бачив також наполегливу працю священиків, котрі всіма своїми силами боролися за Церкву та вірних. За труд та відданість Церкві 8 листопада 1966 р. зістають винесені до гідності «митрата» о. Василь Гриник, о. Микола Денько та о. Мирослав Ріпецький. Примас Вишинський також доцінив працю одного зі своїх

референтів (другим був о. Денько) і 8 вересня 1967 р. покликав о. Гриника на становище Генерального вікарія примаса Польщі до справ греко-католиків. Новопоставлений синкел мав такі права, які приписує канонічне право. Однак всі персональні зміни мусив консультувати з примасом.

В хвилині підвищення о. Гриника на Генерального вікарія, греко-католицьке духовенство нараховувало 29 священиків, працюючих у свому обряді, трьох пенсіонерів, чотирьох не працювало в душпастирстві, а тридцять працювало на латинських парохіях.

Генеральний вікарій почав видавати *Обіжники*, перший написав в Циганку 2 листопада 1967 р.

Великою заслугою о. Гриника було відновлення Перемиської капітули. Першим призначеним через примаса в 1965 р. каноніком став о. Степан Дзюбина. Став він третім, разом з о. Гриником та о. Деньком, членом Капітули, що згідно з канонічним правом, давало можливість діяння. Перше, після 22-літньої перерви, засідання Капітули мало місце 6 серпня 1968 р. Препозитом капітули став 28 вересня 1968 р. о. Василь, а четвертим членом – о. Іван Федевич.

Повернення до Перемишля

Отець митрат Василь Гриник обстоював думку, що його місце як колишнього пароха Соборної церкви та декана перемиського деканату (жодна церковна влада не позбавила його цих функцій) та врешті теперішнього Генерального вікарія греко-католиків у Польщі, знаходиться в Перемишлі. Повернення до Перемишля разом з сестрою в 1967 р. не було тепло прийняте через державне управління. В першу чергу в перемиській пресі «Жицє Пшемискє» появилася друком обширна стаття, котра обвинувачувала Генерального вікарія в коляборації в часі війни з німцями. В статті були поміщені знімки з Божественної літургії на перемиській площі влітку 1943 р. для вояків СС «Галичина». Другою неприхильністю було позбавлення дому на вулиці Окшеї, 31. Вже після нотаріальної угоди, коли о. митрат, як повноправний власник, приступив до ремонту дому, адміністративним владам Перемишля «пригадалося», що законно прислуговувало їм право первокупівлі, а в тому районі Перемишля передбачали будову об'єктів соціального призначення. Не зражаючись невдачею, о. Василь купив нову хату, котра знаходилась під замковою горою на вулиці Шопена, 8.

В часи своєї праці на північно-західних землях та в Перемишлі зі сторони о. Гриника йшли намагання, щоб у Перемишлі отримати для потреб греко-католиків одну церкву. Соборну церкву перейняли оо. Кармеліти, та не думали її повернути. Старання, які робив Генеральний вікарій та вірні з Перемишля, не давали результатів. Ані примас Вишинський, ані державна влада не робили жодних старань, щоб віддати безправно перейняту оо. Кармелітами Катедральну церкву. Засянська церква оо. Василіан була замінена на державний архів. З церкви на Болоні римо-католики не користали, тому що поруч мали свій костел. Ця церква, однак, була в державних руках, тому що прицерковний дім (колись власність сс. Служебниць) був замінений на старечий дім. Болонську церкву не вдалося отримати. Всі інші церкви – Пере-

копана, Вовче – були в руках латинників. Польські єпископи Перемишля (Барда, а пізніше Токарчук) в жоден спосіб не хотіли допустити греко-католиків до їхніх колишніх святинь.

У Перемишлі за старанням о. Сильвестра Крупи вдалося знайти для потреб греко-католицького душпастирства гостинну святиню. Отець Крупа, використовуючи своє знайомство із завідателем гарнізонового костела (бувшого єзуїтського) о. Юліаном Атаманом, добився, що в розкладі Богослужінь знайшлося «віконце» для греко-католиків. Першу літургію після ув'язнення єп. Коциловського служив о. Крупа в 1957 р. Його наступником був єрм. Антін Кулибаба ЧСВВ, котрий доїжджав з Варшави. З 1962 р. замешкали в Перемишлі о. Теодор Майкович, о. Василь Червінчак та єрм. Іван Балик ЧСВВ і вони душпастирювали на Перемиській землі. Отці Червінчак та Майкович, після повернення в 1967 р. о. Гриника, стали його сотрудниками.

Ювілей та перші священичі реколекції

Рік 1971 був для Генерального вікарія особливим – 31 липня святкував п'ятдесят років

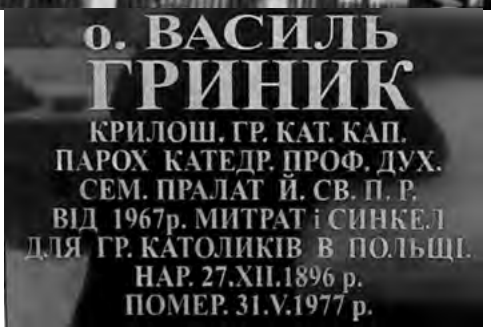

Вулиця імені о. Василя Гриника в Білому Борі. Поруч – нагробна дошка; світлини автора та Дарії Шептак

свого священства. Ювілейні торжества були попереджені першими після війни реколекціями для священиків у реколекційному домі оо. Єзуїтів у Старій Всі. На реколекції, які відбулися 27–30 липня, приїхали майже

всі священики з Польщі та деякі з закордону. Прибуло 29 священиків та один студент богослов'я – Ярослав Мадзелян. Почесним гостем був кир Йосафат Федорик – єпископ Казахстану та о. Пришляк – салезіанин з Риму. Реколекції голосив о. шамбелан Володимир Гайдукевич.

В передобідніх годинах 30 липня відбулася конференція, на якій виголошено два реферати: о. Теодор Майкович на тему: «Методи сучасного душпастирства», а єрм. Б. Балик ЧСВВ на тему: «Греко-католицькі семінаристи в Польщі». Рішено також, щоб допомогти Генеральному вікарію в його обов'язках та в його педагогічній праці. Він у часи канікул збирав питомців, котрі навчалися в Люблінській семінарї при Люблінському католицькиму університеті. Під безпосереднім наглядом о. Василя, семінаристи поглиблювали східне канонічне право та східний обряд. Вікарій провадив лекції з кількох предметів, серед котрих історія Української Католицької церкви була ведучим предметом.

У річницю святкувань о год. 16^{00} почалася Божественна літургія в костелі Серця Ісусового в наміренні о. ювіляра. Присутніми на урочистостях були перемиський єп. помічник Тадеуш Блажкевич разом з каноніками перемиської латинської капітули. Сослужило близько тридцятьох священиків, в тому числі перемиські каноніки, оо. василіани. Численно прибули також вірні – близько 1000 осіб. Музичну оправу запевнив хор «В гору серця» під проводом Володимира Пайташа. Проповідь виголосив о. канонік Микола Денько. На завершення ювілею відчитано листи від патріарха Йосифа, примаса Вишинського та від перемиського єпископа Токарчука, слово сказав ще єп. Блажкевич. Після всіх промов та побажань промовив ювіляр: «Цей ювілей є ювілеєм нас усіх, тих, з ким співпрацюю і тих, з ким терплю. Синкел був би непотрібний, якби не було душпастирів на станицях, котрі творимо разом. Цей ювілей показує героїв – наших священиків – котрі перший раз зібрались всі разом, щоб показати вірним, що ми живемо і жити будемо, бо хочемо жити і працювати для своєї Церкви». Після Літургії запрошені гості зібрались ще в хаті ювіляра і там продовжували бажання та святкування.

На другий день синкел запросив цілий хор, а вірні індивідуально відвідували ювіляра впродовж тижня.

Недуга та останні роки отця синкела

Працю, яку робив синкел, давала великі плоди для Греко-Католицької церкви в Польщі. Всі ці зусилля відбились на його тілі. Вже будучи в в'язниці, нарікав на ревматизм та підвищений тиск. Пізніше починає хворіти на діабет, і почав брати сильний лік, котрого метою було унормування цукру в крові. Був також на низькоцукровій дієті та мусив ходити на часті контролі. Хвороба щораз більше забирала синкелу сил, тому їздив до санаторії в Колобжезі та Наленчові. Хвороба також ослаблювала його зір. Лікувався також на хворі нирки. Дуже часто не міг спати через недугу.

Всі ті переживання та насилення хвороби довели до сильної недуги в 1975 р., де синкел був близький смерті. У тих важких хвилинах допоміг йому о. Теодор Майкович.

Черговий ювілей 80-ліття від дня народження припав 30 грудня 1976 р. На ювілей знову з'їхало чимало священиків, щоб вшанувати свого синкела та подякувати йому за всі ті роки, вислужені для Греко-Католицької церкви у Польщі.

Ранком 31 травня 1977 р. нічого ще не показувало на таке поглиблення недуги, яка допровадить до смерті. Ще перед обідом підписував листа до о. Зенона Злочовського. Не сподівався смерті. На питання сестри Варвари, що принесла йому обід, чи має іти на закінчення маївки, відповів: «Ідіть сестричко, бо я ще добре почуваю себе». Вернувшися, сестра застала його мертвого у кріслі. В руках мав ще виготовлений для семінаристів скрипт з історії Української церкви.

Похоронні урочистості при співучасті майже всього греко-католицького духовенства розпочалися вже 1 червня після обідньої пори. Тоді тіло покійного було перевезене з дому на вулиці Шопена до латинської катедри у Перемишлі (Костел Найсвятішого Серця Ісуса, де правились греко-католицькі Богослужіння, був ремонтований). На другий день вірні обох обрядів численно прибули, щоб віддати пошану покійному. Похоронну літургію очолив єп. помічник Блажкевич разом із митратами Деньком, Злочовським та Майковичем. Після літургії було прочитане слово від примаса. Тлінні останки синкела перенесено з Катедри до гробниці Перемиської капітули, яка є на кладовищі на вулиці Словацького. Похоронний похід перейшов вулицею Баштовою, на якій була Греко-Католицька семінарія, в якій навчав покійний. Вірні також перший раз після війни почули звук дзвону «Іван» з бувшої Соборної церкви, котра була тепер в руках оо. Кармелітів.

Смерть о. митрата Василя Гриника була великою втратою для Греко-Католицької церкви. Українці в Польщі втратили найбільшого церковного діяча, котрий, як Мойсей, перепровадив Церкву через найбільше горе, якого зазнала після війни. Є взірцем для сучасного покоління священиків. Ціле своє життя присвятив на відбудову і службу своїй Церкві. Як один з перших, почав засновувати душпастирські станиці. Великою його заслугою було це, що під кінець п'ятидесятих років уряд та примас погодилися на створення частинно незалежних від латинників душпастирських станиць. Зусилля, які вклав у віднову своєї Церкви, не були пропащені. З року в рік відкривалось щораз більше станиць, прибувало священиків молодого покоління.

В сучасному світі великі постаті є вивищувані і треба би задуматись, чи о. Василь Гриник не повинен зайняти почесного місця серед «Справедливих того світу». До цих пір його ім'я вшанували вірні з Білого Бору, іменуючи його ім'ям вулицю біля нововибудованої церкви. Також парафіяни з Перемишля не забувають про видатного свого пароха, організуючи виставку в 25-ліття від дня його смерті. А чи не треба би доцінити його зусилля в рятуванні євреїв під час війни? Чи боротьбу за повну свідомість лемків? Ті і більше питань, які читачам можуть зродитись, треба би якнайшвидше вияснити.

Минуло вже тридцять років від смерті синкела і бачимо, що плоди його душпастирської праці є дуже великі та може навіть переросли його заміри. Тепер тільки від нас залежить, як використаємо його зусилля, які вклав у піднесення з руїни його Церкви.

Бібліографія

Джерела ненадруковані

Archiwum Akt Nowych
Archiwum Państwowe w Przemyślu
Archiwum Archidiecezjalne w Gdańsku
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
Archiwum Kurii Greckokatolickiej w Przemyślu
Archiwum Ojców Bazylianów w Warszawie
Archiwum Państwowe w Gdańsku
Archiwum Parafii Greckokatolickiej im. św. Mikołaja w Cyganku
Archiwum Parafii Unickiej pw. św. Nikity w Kostomłotach
Archiwum Zgromadzenia SS Służebnic NMP w Przemyślu
Relacje ustne naocznych świadków – materiały w posiadaniu autora

Джерела друковані

Akcja „Wisła". Dokumenty. Archiwum Ukraińskie, red. E. Misiło, Warszawa 1993.

Балик Б., *Заходи про відновлення греко-католицьких богослужень в Польщі 1956–1957*, «Богослов'я» 1983, № 47, Рим, с. 116–140.

Blazejowskyj D., *Historical Śematism of the eparchy of Peremysl Including The Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*, Lviv 1995.

Blazejowskyj D., *Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751–1988)*, Rome 1988.

Blazejowskyj D., *Schematism of the Ukrainian Catholic Church a Survey ofthe Church in Diaspora*, Rome 1988.

Будівничий відродження. Митрополит Іван Мартиняк про отця Василя Гриника у 25-річчя його смерті, «Наше слово» № 31, 4 VIII 2002.

Czech M., *O tożsamość grekokatolików. Zbiór dokumentów z historii Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce*, Warszawa 1992.

Дзюбина С., *І стверди діло рук наших. Спогади*, Варшава 1995.

Документи до історії Української Греко-Католицької Церкви у Польщі у 1947–1960-х роках (з архіву о. митрата Мирослава Ріпецького), упорядник В. Лаба, Львів 1996.

Hałagida I., *„Więzień karny Hrynyk Bazyli..."*. Wybór dokumentów z teczki więziennej greckokatolickiego duchownego ks. Bazylego Hrynyka – członka kapituły greckokatolickiej diecezji przemyskiej, Gdańsk [b.r.w.], mps w posiadaniu autora.

Гриник В., *Свідчення про перше ув'язнення єпископа Й. Коциловського* [у:] *Мартирологія українських церков. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, Християнський самовид України*, т. 2, Торонто – Балтимор 1985, с. 417–420.

Гриник В., *Укр.[аїнська] Кат.[олицька] Духовна Семінарія в Перемишлі* [у:] *Ювілейний Альманах українських католицьких богословів перемиської єпархії*, Перемишль 1937, с. 96–116.

Гриник В., *Спогади. Українці-католики та духовенство в Польщі 1944–1948* [у:] *Мартирологія українських церков. Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, Християнський самовид України*, т. 2, Торонто – Балтимор 1985, с. 321–346.

Гриник В., *Церква в рідному Краю і Польщі* [у:] *Україна і Польща між минулим і майбутнім*, ред. А. Павлишин, Львів 1991, с. 79–100.

Гриник В., *Церква в рідному Краю і Польщі*, «Богословія» 1994, № 58, Рим, с. 203–213.

Якби не УГКЦерква – то в післявоєнній Польщі поняття «українці» не існувало би, Розмова з владикою кир Петром Криком, «Церква і Життя», № 15, 2–15 VI 2003, с. 12–13.

Obrządek greckokatolicki w Polsce. Rozmowa z o. Jozafatem Romanykiem prowincjałem zakonu bazylianów, „Więź" 1895, nr 1–3, s. 104–109.

Repatriacja czy deportacja: przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946, red. E. Misiło, t. 1, *Dokumenty 1944–1945*, Warszawa 1996.

Repatriacja czy deportacja: przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946, red. E. Misiło, t. 2, *Dokumenty 1946*, Warszawa 1999.

Спогади Івана Гудка [у:] *1947. Пропам'ятна книга*, зібрав Б. Гук, Варшава 1997, с. 238–244.

Спогади Петра Школи, народженого в Жужелі Сокальського повіту [у:] *1947. Пропам'ятна книга*, зібрав Б. Гук, Варшава 1997, с. 207–223.

Спогади Ярослава Зарічного, народженого в Корнях Рава-Руського повіту [у:] *1947. Пропам'ятна книга*, зібрав Б. Гук, Варшава 1997, с. 292–311.

Szematyzm diecezji przemyskiej na 1938–1939 r., Przemyśl 1938.

Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини 1936, Стемфорд 1970.

Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сяніцької на рік божий 1938–1939, Перемишль 1938.

Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сяніцької на рік божий 1928, Перемишль 1928.

Шематизм греко-католицького душпастирства у Польщі за рік 1988 [у:] *Греко-католицький Церковний календар 1989*, Варшава 1989, с. 169–199.

Ukraińcy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje, red. M. Czech, Warszawa 1993.

Źródła do dziejów reaktywowania i organizacji struktur Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1989–1996, red. S. Stępień [w:] PU-3, s. 297–328.

Опрацювання

Adamczuk L., *Kościół Katolicki w Polsce 1918–1939. Roczniki statystyczne*, Warszawa 1991.

Bałyk B., *Bazylianie w Polsce*, „Vox Patrum", VII–XII, Lublin 1982, s. 313–322.

Bieńkowski L., *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce* [w:] *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1970, s. 781–1049.

Борцюків Б., *Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)* [у:] *Κιβωτός. Збірник статтей з церковної історії*, Львів 1993, с. 113–140.

Chodkiewicz A., *Organizacja Kościołów chrześcijańskich na ziemiach Ukrainy i Białorusi (1772–1945)*, ChS 179–180 (1988), s. 140–160.

Chodkiewicz A., *Zarys historii Kościoła greckokatolickiego*, ChS 16:1984, nr 10, s. 1–30.

Drozd R., *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła"*, Warszawa 1997.

Drozd R., *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2001.

Дрозд Р., *Церква з великої руїни*, «Наше слово», № 39, 26 IX 2004.

Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.

Ferenc J., *Duchowieństwo greckokatolickie w Polsce w latach 1945–1989*, mps Bibl. KUL.

Friszke A., *Kościoły Wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Więź" 1988, nr 7–8, s. 75–98.

Gajek J. S., Moskałyk J., *Kościół greckokatolicki w świecie* [y:] *Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci*, red. J. S. Gajek, S. Nabywaniec, Lublin 1998, s. 237–254.

Hałagida I., *Greckokatolicki duchowny ks. Bazyli Hrynyk i jego pobyt w gdańskim więzieniu (przyczynek do dziejów więzienia po 1945)* [y:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom kryminologicznym i penitencjarnym", Nr 46, Warszawa–Gdańsk 2005, s. 172–180.

Hałagida I., *Hrynyk Bazyli* [y:] *Leksykon duchowieństwa represjowanego w PRL w latach 1945–1989. Pomordowani – więzień – wygnani*, red. J. Myszor, t. 1, Warszawa 2002, s. 82–83.

Hałagida I., *Kościół greckokatolicki i jego wierni narodowości ukraińskiej na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947–1957* [y:] *Ziemie zachodnie i północne Polski w okresie stalinowskim*, red. Cz. Osękowski, Zielona Góra 1999, s. 157–165.

Hałagida I., *Społeczna, kulturalna i oświatowa działalność Ukraińców w województwie gdańskim w okresie powojennym* [y:] *W starej i nowej ojczyźnie. Mniejszości narodowe w Gdańsku po drugiej wojnie światowej*, red. Idem, Gdańsk 1997, s. 67–83.

Hałagida I., *Sytuacja wyznaniowa Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947–1957* [y:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski*, red. R. Drozd, Słupsk–Warszawa 2000, s. 160–175.

Гарасим І., *Греко-Католицька Церква у Польщі після ІІ світової війни* [y:] *Календар «Благовіста»*, Гурово Ілавецьке 1999, с. 61–70.

Гарасим І., *Суспільно-релігійні процеси в житті УГКЦ в Польщі* [y:] *Календар «Благовіста»,* Гурово Ілавецьке 1994, с. 89–103.

Греко-католицьке духовенство в Польщі [y:] *Греко-католицький Церковний календар*, Варшава 1989, с. 196–199.

Греко-католицькі священики в Польщі, що померли після 1947 року [y:] *Греко-католицький Церковний календар*, Варшава 1988, с. 150–152.

Гук Б., *Пам'ять Церкви*, «Наше слово», № 31, 4 VIII 2002.

Jabłoński M., *Organizacja Greckokatolickiej Diecezji przemyskiej w okresie II Rzeczpospolitej (1918–1939)* [y:] PU-1, s. 229–249.

Kumor B., *Kościół greckokatolicki w Polsce w latach 1918–1995* [y:] *Unia Brzeska 1596–1996. Sesja Gdańska z okazji 400-lecia*, red. S. Gajek, S. Nabywaniec, Lublin.

Majkowicz. M., *Kościół Greckokatolicki w PRL* [y:] PU-1, s. 251–256.

Michaliszyn A., *Zarządzanie Kościołem Greckokatolickim w Polsce w latach 1944–1996*, Lublin 2001, mps Bibl. KUL.

Місило Є., *Греко-Католицька Церква у Польщі (1944–1947)* [y:] *Україна і Польща між минулим і майбутнім*, ред. А. Павлишин, Львів 1991, с. 100–124.

Місило Є., *Греко-Католицька Церква у Польщі (1944–1947)* [y:] «Варшавські українознавчі записки», з. 1, Варшава 1989, с. 207–220.

Myszor J., *Kościół na Śląsku w okresie powojennym* [y:] *Miejsce i rola kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2001, s. 128–142.

Pawliszcze P., *Kapituła Przemyska Kościoła Greckokatolickiego w latach 1918–1939*, Lublin 2000, mps Bibl. KUL.

Pelc P., *Położenie prawne kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1945–1989*, „Więź" 1992, nr 7, s. 107–121.

Pohli H. A., *Katholisches Kirchspel Tiegenhagen*, Lübeck 2004.

Пристай М., *Львівська Греко-католицька семінарія 1783–1945*, Львів – Рудно 2003.

Pudło K., *Polityka państwa polskiego wobec ludności ukraińskiej (1944–1991)* [y:] „Studia Polsko-Ukraińskie", t. 1, *Ukraina – Polska dziedzictwo historyczne i świadomość społeczna. Materiały z konferencji naukowej, Kamieniec Podolski, 29–31 maja 1992 r.*, Kijów – Przemyśl 1993, s. 255–262.

Skubiszewski K., *Akcja Wisła i prawo międzynarodowe*, „Tygodnik Powszechny" 1990, nr 44, s. 6.

Stech J., *Największa wartość*, „Gazeta" nr 173, 7–9 IX 2001.

Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953–1956), red. B. Piec, Warszawa 2001.

Stępień S., *Obrządki Wschodnie Kościoła Katolickiego. Ryt greckokatolicki* [y:] *Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 58–65.

Stępień S., *Represje wobec Kościoła Greckokatolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej po II wojnie światowej* [y:] PU-2, s. 195–262.

Storoniak R., *Życie i działalność ks. mitrata Bazylego Hrynyka 1896–1977,* Lublin 2006, mps Bibl. KUL.

Subtelny O., *The Soviet Ocupation of Western Ukraine, 1939–1940; An Overview* [y:] *Ukraine during Word War II, History and its aftermath. A. Symposium, edited by Yury Boshyk*, Edmonton 1989, s. 6–13.

Syrnyk J., *Kwestia wyznaniowa wśród ludności ukraińskiej na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Wrocław [б.р.в.], mps w posiadaniu autora.

Śliwa T., *Kościół Greckokatolicki w Polsce w latach 1918–1939* [y:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 149–163.

Трухан М., *Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984*, Нью-Йорк 1990.

Urban K., *Ks. Stefan Biegun (1903–1983). Zapis jednego życia*, Kraków 2000.

Winnicki M., *Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim*, Olsztyn 1965.

Wojewoda J., *Zarys historii Kościoła Greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989*, Kraków 1994.

Wyczawski H., *Cerkiew greckokatolicka* [y:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. II, cz. 2, Poznań – Warszawa 1979, s. 77–84.

Żaryn J., *Kościół katolicki w PRL w latach 1948–1989*, Warszawa 2000.

Михайло Ковальський

Лідія Святківська

Поки представлю матеріал, який я підготувала на сьогоднішню конференцію, то скоріше розкажу, як різні почуття мною володіли. Перше – це велика радість, що сьогодні, на цьому місці, можу говорити про свого батька. Друге – це великий жаль, що його вже не стало. Третє – що так маленько про нього знаю і про ті важкі часи його ув'язнення. І то не тому, що мене тоді ще на світі не було, але тому, що про ті часи вдома в нас не говорилося. Я знала, що щось страшного відбулося у житті мого тата і нашої сім'ї, але не знала, що це було і боялася спитати. Тато ніколи не розповідав про часи ув'язнення, тільки мама зі сльозами в очах просила його, щоб не діяв суспільно, бо знов буде так, як колись, що знов станеться щось страшного.

Поки розкажу про часи ув'язнення і ситуацію, яка до цього довела, скоріше скажу про освіту, яку здобув Михайло Ковальський, а в тамтих часах це не була легка й проста справа. Михайло Ковальський народився 13 листопада 1924 р. в Полянах біля Криниці. Син рільника Йосифа і Марії з Трохановських. Початкову школу розпочав в рідному селі на шостому році життя, бо дуже цікавився читанням, писанням та рахунками. Вищі класи початкової школи закінчив у Грибові, а гімназіальні – у Новому Санчі. Під час німецької окупації забрано його до «Бавдінсту» – примусової праці, переважно будови доріг.

У 1940–1942 рр. закінчував двохрічну Торговельну школу в Новому Санчі. В 1943 р. він був студентом третього курсу Української вчительської семінарії у Криниці. Не закінчив цього навчання, бо «Арбайтсамт» вислав його до примусової праці в Німеччину. Коли в 1945 р. повертається додому, частину села виселено на радянську Україну. Незадовго, в 1947 р., також родину Йосифа Ковальського, як і всіх українців, зустрічає велике горе – депортаційна, насильна акція «Вісла». Ковальських вигнано над Варту, до рільничого державного господарства (ПҐР) і призначено робітниками.

У Полянах Ковальські мали майже двадцятигектарне господарство (в цьому 12 га лісу) з добрими сільськогосподарськими будинками та кількакімнатну хату. На вигнанні приділено їм, восьмиособовій родині, одну кімнату в глиняній хаті, накритій соломою. Другу кімнату в цій хаті приділено іншій, шестиособовій родині. Немаючи інших засобів до життя, треба було найматися до кожної, навіть найгіршої, праці, але Михайло все думав про дальшу науку.

Заочно закінчує в Сквєжині середню загальноосвітню школу з атестатом зрілості і в 1950 р. стає студентом Вищої економічної школи у Щеціні, яку закінчує у 1954 р. А 1961 р. закінчує Рільничу академію у Вроцлаві. У 1956 р., коли творяться структури Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), Михайло зразу включається в суспільну працю. Незадовго стає штатним секретарем Воєводського правління (ВП) в Зеленій Горі (від березня 1957 до серпня 1959). Його праця була дуже активною.

Від ВП УСКТ виходять петиції до влад Польщі, передусім до Центрального комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ЦК ПОРП). Опрацьована Михайлом Ковальським у 1959 р. (перша – 30 XII 1956) „Informacja o sytuacji ludności ukraińskiej i UTSK w woj. zielonogórskim" говорила, між іншим, про вимоги повернення виселених акцією «Вісла» до їх рідних сторін.

Цю петицію написано з наказу Воєводського комітету Воєводської національної ради в Зеленій Горі та голови ГП УСКТ Г. Боярського, і представлена М. Ковальським під час засідання Комісії ВК ПОРП у справах національностей у червні 1959 р.

Після оприлюднення цих домагань, Уряд безпеки починає переслідувати М. Ковальського і в серпні 1959 р. звільняють його з секретаря ВП УСКТ.

Незважаючи на всякі труднощі, вперто старався діяти також для добра Греко-Католицької церкви і нашого народу, в тому числі й лемків. Був вірним Церкви своїх батьків і, як тільки було можна, почав старатися організувати відправи греко-католицьких Богослужінь в Зеленій Горі, Осецьку, Межиріччі, Сквєжині, Ґожові і Стшельцях Краєнських. Дванадцятого липня 1959 р., в Празник Петра й Павла в Межиріччі, вперше в цьому регіоні відбулося вінчання (в римо-католицькому костелі на Ринку) в нашому обряді, традиції і народному одязі дружок і вишиваних сорочках дружбів, з дружиною Антонією Пецух.

У вересні 1959 р. починає працювати в Президії Воєводської національної ради, Відділ рільництва, лісництва та скупки як старший інспектор, а з квітня 1960 до серпня 1962 рр. – у Воєводській дослідній станції оцінки відмін у Заборні біля Ґлоґова. П'ятого травня 1962 р. його арештовано і в половині року слідства, 16 листопада 1962 р., засуджено на шість років ув'язнення під спрепарованим закидом співпраці з націоналістичними українськими середовищами на Заході. А одним з доказів звинувачення була, опрацьована ним у 1959 р., згадана «Інформація про українське населення і УСКТ в зеленогірському воєводстві», яку зроблено, ще раз повторю, з «наказу ВК ПВНР в Зеленій Горі та голови ГП Боярського». Абсурдність звинувачень показує, що вже сам факт, що хто-небудь мав книжку або газету, видану на Заході, міг бути: „wejściem w porozumienie z obcą organizacją w celu działania na szkodę państwa". Суддя Воєводського суду в Зеленій Горі, аргументуючи свій вирок, сказав: „Niech to będzie przykładem dla innych".

Воєводський суд в Зеленій Горі 16 листопада 1962 р. визнав Михайла Ковальського винним цього, що: «У 1958 р. у Зеленій Горі за допомогою листів увійшов в порозуміння зі Стефаном Женецьким – редактором газети „Лемківські вісті", яку видавала націоналістична українська Організація оборони Лемківщини у Сполучених Штатах Північної Америки і пізніше, з 1958 р. до початку 1962 р. у Зеленій Горі і Заборні Ґлоґівського повіту з метою роз-

повсюджування, переховував і розповсюджував отримані від Женецького листи, яких зміст скривав перед владою ПНР, тому що поміщали фальшиві вісті, які могли значно зашкодити інтересам польської держави» і за те на основі ст. 23. § 1. Декрету від 13 червня 1946 р. «про злочини особливо небезпечні в час відбудови Держави (т. зв. Малий карний кодекс, у скороченні mkk) засудив його на кару шести років ув'язнення та на основі ст. 47. § 1. літ. „b" d. kk, orzekł йому втрачення публічних і громадянських прав на період п'яти років».

„Sąd Najwyższy – Izba Karna w następstwie rewizji wniesionych przez obrońców M. Kowalskiego oraz prokuratora, wyrokiem z dnia 20 marca 1963 r. sygn. akt III K 22/63, zmienił powyższy wyrok w części dotyczącej kwalifikacji prawnej czynu przypisanego oskarżonemu uznając, że działaniem swym wyczerpał znamiona przestępstwa opisanego w art. 5. mkk, a jednocześnie utrzymał w mocy, w pozostałej części, wyrok sądu I instancji".

В час ув'язнення зразу розпущено Воєводське правління УСКТ в Зеленій Горі, конфісковано все його майно разом з усією документацією, строями зеленогірського ансамблю пісні й танцю, якого М. Ковальський був керівником, різьбу «Тарас Шевченко» Григорія Пецуха. У той час УСКТ в Зеленій Горі займало як свою домівку дуже гарний концертний зал з додатковим приміщенням, кухнею і лазничкою в центрі міста над „Delikatesami". В час арештування М. Ковальського пропало все, все конфісковано, щоб не було жодного сліду про діяльність ВП УСКТ в Зеленій Горі.

Михайло Ковальський відбув покарання у тяжких в'язницях у Зеленій Горі, Вронках, Стшельцах Опольських, без „przepustki", в маленькій келії, де як добре розтягнеш руки, то доторкаєш одної й другої стін. І тут жило їх шість осіб. В момент ув'язнення залишив жінку і двоє маленьких дітей: Бориса – 2 рочки і Віру – 9 місяців.

Проте, Михайла не зломили тюрми і довголітнє ув'язнення. Ще у в'язниці почав писати пояснення-спростування до «Нашого слова» проф. А. Квілецькому на його статті про лемків. Перші друкуються, а слідуючі затримує цензура. І тут треба звернути увагу на оригінальний конверт з в'язниці, на якому написано: „Nie doręczać dopuki Wydz. Śledczy nie skątroluje!". Що ж мусив пережити Михайло, який закінчив два вищі факультети, а тут, прошу, який рівень освіти представляє польська цензура!

Після відбуття покарання, він повертається до Ґожова, щоб бути разом з родиною: жінкою й дітьми, які виховувалися без батька. Наперекір тим, які хотіли його пригнобити, в 1969 р. організовує в Ґожові гурток УСКТ, хоча сам не може бути його головою.

У той час міцно активізується українське середовище, що дуже починає цікавити владу Повітової президії. Відділ внутрішніх справ дуже занепокоєний тим, що правління гуртка УСКТ в Ґожові нав'язує контакти з українцями в терені. Передусім увагу звертають на будучого від року на волі секретаря цього гуртка, Михайла Ковальського. В їхній оцінці М. Ковальський, працюючи у „Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Przemysłu Spożywczego «Terspowin» jako kierownik ds. Kontraktacji i Skupu", має можливість вільного перебування в терені Ґожівського і Стшелецького повітів, а саме: нав'язання контактів з проживаючими там українцями. Тому

саме влада почала старатися, щоб в рамках того самого підприємства поміняти йому працю на таку, яка не вимагає виїзду в терен.

Одночасно, 19 січня 1971 р., Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN) у Ґожові наказує правлінню гуртка, голові Михайлові Пецуху, відкликати Михайла Ковальського з функції секретаря з огляду на обов'язуючу ще його кару позбавлення громадянських прав, і 25 лютого 1971 р. М. Ковальський склав резигнацію. Треба також знати, що ця сама влада, з огляду на активізацію українського середовища в Ґожові і Стшельцах Краєнських, передбачала можливість утворення гуртка УСКТ на терені Ґожівського повіту, тому щоб мати над ним більший контроль.

Михайло Ковальський зустрічає великі труднощі всюди. І на роботі йому докоряють, що політв'язень без громадянських прав, ГП УСКТ обережно ставиться до його особи.

Сьогодні знаємо, що ідеологія керівництва УСКТ не завжди керувалася підтримкою діячів товариства, які точно орієнтувалися в настроях і поглядах місцевих українців. Для них найбільшою вартістю було втримати національну тотожність і у тому напрямі діяли в УСКТ.

Що ж власне мусив переживати Михайло, коли вже вільний прибуває до Варшави на V З'їзд УСКТ (23 квітня 1972), а там його не впускають до залу! То ж він боровся за наші справи, за всіх виселених, щоб могли офіційно і легально вернутися на Лемківщину!

Тоді-то заступник директора Суспільно-адміністраційного департаменту МВС Зиґмунт Кшизяк у своєму виступі під час V З'їзду сказав: „Cieszy nas fakt, że przodowy aktyw towarzystwa zajął właściwą pozycję w stosunku do awanturników (тих за дверима!) i prawidłowo ocenił ich działalność. Świadczy to o jego dojrzałości politycznej i poczuciu odpowiedzialności za prawidłowy rozwój działania Towarzystwa, zgodnie z jego statutowymi zadaniami".

Натомість інспектор Адміністраційного відділу ЦК ПОРП Владислав Скшипчак закликав весь актив та членів УСКТ до „bezkompromisowej walki z przejawami racjonalizmu i próbami wykorzystania ogniw UTSK do działalności niezgodnej z polityką naszej partii" (джерело цих цитатів: R. Drozd, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*).

Аж 27 січня 1980 р. вибирають його делегатом VII З'їзду УСКТ, що відбувся 29 червня 1980 р. у Варшаві. Також бере участь як делегат у VIII З'їзді УСКТ 23–24 червня 1984 р. і його вибирають членом ГП УСКТ. На IX З'їзді УСКТ 16 червня 1988 р. вибирають членом ГП УСКТ та доручено йому керувати ґожівським відділом УСКТ. Також і Надзвичайний з'їзд УСКТ–ОУП, який відбувся 24–25 лютого 1990 р., вибирає його членом Головної ради ОУП. Це діється і на чергових з'їздах ОУП: II – 5–6 червня 1993 і III – 22–23 червня 1996 рр. – Михайла вибирають членом ГР ОУП та доручають головування ґожівським відділом ОУП. Цю функцію виповнював аж до відходу у вічність.

Михайло часто свої дописи про важливі справи друкував у «Нашому слові». Відповідав тим, що неправдиво представляли наші лемківські справи. У Ґожові зорганізував навчання дітей української мови і сам був вчителем до останньої хвилини життя. Був активним членом Об'єднання лемків. Брав участь у всіх трьох з'їздах ОЛ, на яких головував Виборчій комісії. Очолював гурток ОЛ у Ґожові. Кожного року був членом Організаційного комітету лемківських

«Ватр» у Ждині. Щороку під час цього великого свята можна було його бачити, як керував пунктом продажі української преси, книжок і пам'яток з «Ватр».

З 1990 р. стає головним редактором квартальника «Ватра» – редагує й підготовляє до друку. З-під його пера вийшло 25 чисел з одноразовим тиражем 1000–1200 примірників. Тут варто згадати, шо Михайло одержував зі Львова та Жовкви різні газети й журнали, а читаючи їх мріяв, щоб колись стати журналістом та редагувати часопис. Його мрії здійснилися після п'ятидесяти років. Михайло Ковальський діяв також у Світовій федерації лемків. На першому конгресі 8–10 жовтня 1993 р. у Львові разом з покійним Левком Ґалем підготував програму відродження Лемківщини. Також брав активну участь як делегат ОЛ Польщі у II Конгресі цієї організації.

За старанням Михайла, ґожівська греко-католицька парафія, хоч невелика, але має свою окрему відремонтовану каплицю. У Ґожові відбувалися важливі церковні події: святкування 400-ліття Берестейської унії, відзначення насильної акції «Вісла» і роковини ліквідації Греко--Католицької церкви після депортації з рідних земель. Відбувалися також у Ґожові наукові конференції, співорганізатором яких був Михайло. Кожного року організовував виїзд автобусами на празник до Білого Бору і на фестивалі до Сопоту.

Коли з'явилася можливість, щоб його несправедливий вирок було скасовано, зложив внесок до Уповноваженого з прав людини і, після довгих домагань у судах, Уповноважений з прав людини 14 травня 1998 р. „wniósł kasację do Sądu Najwyższego Izby Karnej w Warszawie. W kasacji tej zaskarżono wyrok Sądu Najwyższego z 1963 r. w całości na korzyść Michała Kowalskiego. Rzecznik Praw Obywatelskich zarzucił rażącą obrazę prawa i bezzasadne uznanie, że przyjmowanie przez oskarżonego od Stefana Żeneckiego gazety pt. «Łemkowskie Wieści» i jej przechowywanie i udostępnianie, że wyczerpało znamiona przestępstwa opisanego w powołanym przepisie mkk. Rzecznik Praw Obywatelskich uznał również, że Michał Kowalski jako działacz Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego był zwolennikiem legalnych powrotów na wysiedlone ziemie i realizował jedynie konstytucyjnie zagwarantowaną wolność słowa, a ściganie karne i skazanie go miało znamiona represji o charakterze politycznym".

І тут слід згадати, що цю діяльність у дев'яностих роках суд в Зеленій Горі окреслив як „działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego".

Уповноважений з прав людини ствердив також: „Michał Kowalski przechowywał i udostępniał osobom trzecim otrzymywane od Stefana Żeneckiego gazety «Łemkowskie Wieści» i pisma oraz gromadził inne (w tym także legalne, dostępne na rynku krajowym) publikacje poruszające problemy ludności ukraińskiej, a zwłaszcza stanowiących mniejszość etniczną Łemków, powstałe w nowych warunkach geopolitycznych, ukształtowanych w powojennej Polsce.

Niepodobna kwestionować faktu, że Ukraińcy, a zwłaszcza Łemkowie, zamieszkali na ziemiach polskich, zawsze dążyli do zachowania autonomii, jednak w latach po II wojnie światowej dążenia te były umotywowane przymusowym przesiedleniem osób narodowości ukraińskiej w ramach akcji «Wisła». Wiele z nich, niejednokrotnie bez orzeczenia sądowego lub administracyjnego, zostało umieszczonych w Obozie Pracy w Jaworznie.

W zaliczonych w poczet materiału dowodowego publikacjach, a także sporządzonej przez oskarżonego informacji o sytuacji ludności ukraińskiej w województwie zielonogórskim i Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (k. 64a: Tom IV), zawarte są krytyczne wypowiedzi na temat negatywnych skutków, jakie spowodowała akcja «Wisła», przejawiających się – zdaniem autorów publikacji – w dyskryminacji ludności ukraińskiej i ograniczeniach migracyjnych. Wysuwane na tym tle przez mniejszość ukraińską, a zwłaszcza Łemków (najbardziej dotkniętych skutkami akcji «Wisła») postulaty, dotyczące możliwości powrotu rodzin ukraińskich na tereny, z których zostały masowo wysiedlone i respektowania prawa do pełnego uczestniczenia w życiu politycznym, nie były, w ocenie zainteresowanych, realizowane przez władze polskie, umożliwiono jedynie, w pewnym zakresie, działalność kulturalną.

Oskarżony, jako działacz (w latach 1957–1960) na różnych szczeblach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, nie tylko z racji pełnionych funkcji, ale i deklarowanej narodowości ukraińskiej, utrzymywał kontakty z organizacjami ukraińskimi, a zwłaszcza z redakcjami wydawnictw tych organizacji, w tym także działających w USA, nieakceptowanych przez ówczesne polskie władze z przyczyn ideologicznych.

Zważywszy na represyjne działania organów ścigania wobec osób prezentujących odmienne od oficjalnych poglądy polityczne, jedyną platformą pozwalającą na nieskrępowane wypowiedzi, krytykujące politykę władz polskich wobec mniejszości ukraińskiej, były ukazujące się w krajach zachodnich i USA gazety i inne periodyki, których treść odzwierciedlała dążenia Łemków do uzyskania autonomii kulturowej i pełni praw obywatelskich.

Dlatego też, niezależnie od kontrowersji, jakie mogły budzić formy artykułowania tych aspiracji, działania oskarżonego opisane w części dyspozytywnej wyroku sądu I instancji, należy ocenić jako formę realizacji konstytucyjnie zagwarantowanej wolności słowa, a co za tym idzie prawa do swobodnego poszukiwania, otrzymywania i wyrażania poglądów – także politycznych (por. art. 71. ust. 1. Konstytucji z dnia 22 lipca 1952 r. opublik. w Dz. U. Nr 33, poz. 232 – obowiązujący w dacie orzekania).

Wypada także przytoczyć przepis art. 19. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka uchwalonej w dniu 10 grudnia 1948 r. przez Ogólne Zgromadzenie Organizacji Narodów Zjednoczonych, konstytuujący powyższe prawa i wolności.

Reasumując, zważywszy na przedstawione racje, niepodobna uznać za wyczerpujące znamiona czynu z art. 5. mkk, otrzymywanie przez oskarżonego od Stefana Żeneckiego publikacji, i ich udostępnianie, zawierających informacje interesujące oskarżonego z racji jego narodowości, pełnionych funkcji w Ukraińskim Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym, a także, jak ujawnił, potrzeb badawczych – czego miało dowodzić gromadzenie przez niego także wydawnictw i artykułów o tematyce etnograficznej. Co więcej, zaprezentowane argumenty dowodzą, iż za naruszające prawa do korzystania z wymienionych konstytucyjnie zagwarantowanych swobód, a zarazem noszące znamiona represji o charakterze politycznym, należy ocenić ściganie karne i skazanie oskarżonego.

Z powyższych względów, uważam sformułowany na wstępie wniosek o zmianę zaskarżonego wyroku przez uniewinnienie Michała Kowalskiego od popełnienia przypisanego mu czynu za zasadny i wnoszę o jego uwzględnienie".

Двадцять четвертого вересня 1998 р. Найвищий суд у Варшаві під головуванням Адама Стшембоша, з внеску про касацію вироку „uchylił zaskarżony wyrok Sądu Najwyższego z 1963 r. oraz Sądu Wojewódzkiego z 1962 r. oraz postępowanie w sprawie umorzył".

Після цієї розправи давноочікуваної касації вироку з'явилася можливість, щоб зложити внесок про відшкодування за несправедливе ув'язнення до Воєводського суду в Ґожові. Тринадцятого квітня 1999 р. – на першій розправі в Ґожові – судді і прокурор відносилися до Михайла з претензіями, а прокурор прямо сказав про внесок Михайла: „Kosmos!". Михайло Ковальський дуже цим перейнявся. Наступного дня, 14 квітня, незвичайно скромний, делікатної натури Михайло, дістав інфаркт, впав на коридорі домівки ОУП, а швидка допомога приїхала через півгодини і не врятувала його!

Незвичайно здібна людина, яка закінчила два вищі факультети, знала німецьку мову і в мові, і в письмі, сама робила склад «Ватри» на комп'ютері і не раз закривалася в кімнаті, де переписувала спогади дописувачів до «Ватри» і плакала, просто плакала, мала дуже делікатну натуру; він був незвичайно обов'язковий щодо своєї особи, від себе вимагав найбільше. Здається неможливим, але це ув'язнення ще раз його найбільш трагічно покарало. Його передчасний і раптовий відхід у вічність, лишив невимовний жаль у серцях родини і всіх, хто його знав.

Знаємо також Михайла як невтомного організатора і засновника 27 конкурсів писанок, як активного пропагандиста писанкарства на теренах Польщі. Після смерті М. Ковальського Всеукраїнська координаційна рада з вивчення і відродження писанкарства висловила надію, що знайдеться новий ентузіаст, який не дасть пропасти цій благородній справі і конкурс буде продовжуваний. І що конкурс буде мати назву імені Михайла Ковальського. Цим самим, ми засвідчили б, що справа бл. п. Михайла не пропала намарно.

Дякувати Богу, конкурс продовжується. Поки що Мирослав Пецух і я не дозволяємо йому пропасти і треба нам знати, що це конкурс писанок, який має найдовшу традицію в Польщі (а хто знає, чи не в Європі), а за рік будемо святкувати його 35-ліття існування!

Своїм життєвим прикладом Михайло Ковальський засвідчив, як українці боролися за волю й незалежність, як наполегливо берегли свою історію і культуру. Його не зломили ні тюрми, ні поневолення, в серці його завжди жила Лемківщина.

І, за словами Всеукраїнської ради з вивчення і відродження писанкарства, хочу сказати, що писанка завжди була символом України для всіх українців у чужих землях і в Україні, і хай пам'ять про Михайла Ковальського збережеться в наших серцях світлою, як українська писанка, а життя його – це нев'януча гілочка великої європейської культури.

Доповідь прочитана 18 листопада 2006 р. під час конференції «VI Дні лемківської культури» у Зеленій Горі

Час радості та смутку

Анна Ридзанич

У Лігниці після Св. Літургії, початок 50-х років XX ст.; стоять зліва Бреяни: Анна й Кирил з Іринкою – дочкою Михайла й Параскеви, Параскева та Михайло з сином Іваном та Григорій Фрицький; світлина з архіву Параскеви Бреян

Параскева Бреян народилася 1924 р. у селі Ізби на Лемківщині у сім'ї Анни і Івана Фрицьких. Тепер живе з дітьми у Нижній Сілезії, біля Лігниці. Життя приносило їй багато несподіванок. З ностальгією вона згадує двадцяті й тридцяті роки минулого століття, час свого дитинства й молодості. Тоді навіть не припускала, що невдовзі усій родині доведеться поміняти впорядковане, спокійне життя на позбавлене глузду животіння в Україні, потім буде несподіване повернення на Лемківщину, щоб через кілька років залишити рідні сторони назавжди.

– Село було велике, тягнулося на кілька кілометрів. Мешканці Ізб ділили його на *вижній* та *нижній* кінці, – починає свою розповідь.

Люди були у ньому дуже товариські. В хатах вечорами справляли гуляння, які теж, з дозволу її батька, відбувалися у них вдома.

– Пам'ятаю, було мені може з десять літ. Прийшов до нас Лешко Олесневич попросити батька, щоб дозволив зробити у світлиці вечорниці. Дав він мені спробувати трохи вина. Я тоді перший раз у житті пила алкоголь, зашуміло мені в голові. Тато дуже через це розсердився, – сміється пані Параскева. У селі був створений оркестр і не треба було нікого наймати – такі собі місцеві музиканти. Грав у ньому на скрипці брат пані Параскеви, Григорій.

– Як були ми молодими, то самі влаштовували вечорниці. Не треба було нам багато до щастя – аби грали музики і було де танцювати. Не маючи що поставити на столі, здобували ми десь цукор (тоді це був делікатес), запарювали липовий чай і закушували помазаним будь-чим хлібом. Який це був чудовий прийом!

Бувало, на забави, що відбувалися на *вижньому* кінці села приходила молодь з *нижнього* кінця й навпаки. Не було, натомість, звичаю, щоб на розваги в Ізбах приходила молодь із сусідніх сіл, бо село було велике, мало 129 номерів і вистачало власного товариства. Такі танці тривали довго, починалися переважно ввечері коло сьомої–восьмої години, а закінчувалися о другій–третій ночі.

Восени товариське життя на селі проходило на *вечірках*, де жінки й дівчата, зібравши льон, терли його, а потім збиралися по хатах прясти куделю.

У селі переважно бували проблеми з улаштуванням *вечірок/вечірків*. Мало який господар з задоволенням погоджувався на товариську зустріч у власній хижі, бо тоді жінки й дівчата приносили прядки і пір'я, щоб дерти. Кострица і пір'я літали довкола, а після всього треба було прибирати. А до того ще за дівчатами приходили й хлопці і бувало, що в одній хижі одного вечора збиралося з двадцять осіб, а то й більше. Такі *вечірки* з прядінням куделі й жартами тривали аж до півночі, вони були нагодою для молоді, щоб познайомитися. Відбувалися під час різдвяного посту, тому співали на них тільки менш веселі пісні і, звичайно, колядки. З репертуару випадали жваві пісні, які нерідко бували й трохи сороміцькими. Забави, які тоді влаштовувались, були формою залицяння. Одна з них називалася «пекти півня». В затишному куточку, в запічку парубок домовлявся з дівчиною за посередництвом товариша, який тримав у руках палицю з причепленим до неї лляним шнурком, тобто «півнем». Запрошена товаришем дівчина сідала на лавці з хлопцем, який хотів з нею переговорити. Така зустріч тривала 10–15 хвилин, потім уже на лавці у запічку сідала інша пара.

– Це було дуже чемне. Про поцілунки годі було й говорити, – каже пані Бреян.

До різдвяних свят готувалися вже кілька днів наперед. Пекли хліб і маленькі буханці, що звалися *полазниками*. Пізніше, під час свят, давали їх полазникам, тобто дітям, які приходили до хати віншувати. У селі був такий забобон, що першим має прийти хлопець, бо це приносить щастя. Буханець-полазник замотували у лляну тканину і давали віншувальнику, а якщо господарі були заможні, то клали всередину якусь копійчину.

– Мій брат раз пішов полазником. Хотів собі заробити, обійшов частину села, збираючи тільки гроші, а полазники залишав. Пам'ятаю, як мама накричала на нього за таку незвичайну поведінку, – сміється пані Параскева.

Стіл на Святвечір вдома у Фрицьких накривався скромніше, аніж тепер. Не було просфори. Першою стравою був часник, потім подавали гриби, киселицю, горох з капустою, біб, оселедці, розсипчасту квасолю. До столу сідали звечора, так, щоб устигнути в церкву на *всєночне/всенощну (укр.)* коло восьмої–дев'ятої. З дому, часто незважаючи на лютий мороз, ішли всі – дорослі й діти, не було жодних винятків. Адже парох з Ізб мав іще обслужити церкву-філію в сусідній Біличній. Наступного дня Служба Божа починалася о восьмій ранку. Першого дня святкували тільки вдома. Не було звичаю відвідувати один одного, бо, як казали, *це річне свято*, тому слід бути вдома і в церкві. На другий і третій день запрошували і ходили в гості. Вдома у пані Параскеви не прикрашали ялинку. Цей звичай ввели вже після 1947 р. на Нижній Сілезії. В Ізбах тільки прибирали стіни хати смерековими гілками. На Новий рік відправляли в церкві Службу Божу, дякуючи за старий. Зрідка, але влаштовували в той день скромні вечірки. Але переважно дотримувалися звичаю, щоб до Водохреща не справляти гучних гульбищ.

– Про ніякі *Маланки* не було й мови, – згадує вона.

Вісімнадцятого січня, напередодні Водохреща, робили другу, скромнішу вечерю, так званий Щедрий вечір. Так як і тринадцять днів раніше, обов'язково постили.

Воду святили з самого ранку на річці Білій.

Коло сьомої ранку з церкви вирушала на річку процесія. В грубому льоді прорубували ополонку в формі хреста, а довкола неї затикали зрубані в лісі ялинки. Хоч на врочистість прибували натовпи прихожан, але лід ніколи не тріснув – такі були зими!

Батько пані Параскеви, Іван Фрицький прислуговував у церкві. Пам'ятає вона урочистості посвячення води з тридцятих років минулого століття. Відбувалися на *нижнім* кінці Ізб, неподалік їхнього старого дому.

– То був гарний звичай, якого мені бракує, – зітхає літня жінка.

Від Нового року до *пущення* надходили так звані *м'ясниці,* відповідник карнавалу. То був час весіль, що розпочинався взагалі-то після Водохреща, бо до того великих забав не робили.

Било то пізно в осени
як ся зимний Максим женив.
Правда, хоц бив небогатий,
а за то купив на весілля корову рогату.
Привюд домів,
дав їй соломи, ци там стрясти
сам полетів до Параски.
– Ход видіти моя люба!
Корова єст дост груба,

Буде м'яса з ней не вроку,
Же не з'їме того року!
А як приде на м'ясниці,
Скінчат-ся кеселиці,
То виймеш з іщате ладні
І з'їме си парадні!
– Так мій голубе, –
Параска ся покус скубе,
– Жеби скоро лем субота,
бо у мене є охота
до весілля і до танцю
і до тебе, мій любанцю!

Незважаючи на вік, одним духом проговорює стару лемківську віршу, що передає клімат м'ясниць. Після *м'ясопусту* надходив перший день Великого посту, який називався від іменин Федора *федоровицем*. Тоді в кухнях ретельно готувалися до нього, випарювали горщики, щоб жодне очко жиру не потрапило у пісні страви.

– Моя мама то любила навіть вичистити горщики піском і соломою, – каже пані Бреян.

В перший і останній тиждень не додавали до їжі ані краплі молока. Решту тижнів, за винятком понеділків, серед і п'ятниць, допускалося споживати страви з молоком. Тиждень перед Великоднем обдаровували священика *проскурним*. Переважно від кожного дому приносили йому дари в натурі.

– Давали або миску льону, або пшениці. Часом несли яйця, – пояснює. – Часто посилали дітей і я мусила бігати з проскурним до священика. Я соромилася, але не могла відмовити. Отець Хиляк, священик парафії в Ізбах під час Великого тижня жив тільки хлібом і водою. Бувало, що був так виснажений, що під кінець непритомнів у церкві. З того періоду молода Параска запам'ятала особливу сцену. Саме принесла проскурне священику, його дочка Люба подавала батьку в маленькому горщику щось їсти. Піп подивився на страву недовірливо і покликав дочку. На поверхні побачив жирні очка.

– Мабуть ложку мала з чогось, – виправдовувалась Люба.

– Ну, нехай тобі буде, – погодився батько.

Люба Хиляк, турбуючись, щоб батько не знесилів, часом вдавалася до таких хитрощів.

Перед Великодніми святами випікали величезні паски. Вдома у Фрицьких у велику хлібну піч входило ледве дві. Певного разу прийшов сусід, а був то столяр-поляк, який мешкав у селі, подивився на її матір, яка вкладала паски у піч, посміхнувся і сказав:

– Ця паска не вийде!

І справді, треба було аж піч розбирати, бо шкода було випічки. Такі дві величезні паски ніс у церкву на спині в полотні сильний чоловік. Святили величезну кількість страв, бо аж до провідної неділі споживали тільки свячене. Отож, нікого не дивував літр масла чи фалат сиру. Мусило вистачити на цілий тиждень.

– Порядок у церкві в Ізбах був зовсім інший, ніж тепер, – каже пані Параскева. – Єдине, що мене здивувало, це те, що люди у церкві розмовляли. Може священик цього не чув?

У церкві всі жінки стояли з лівого боку, а чоловіки з правого. Спереду, з лівої сторони, спочатку стояли діти, далі дорослі панни і жінки. Так само було і з чоловічої сторони.

– У шкільному свідоцтві з релігії у мене написано греко-католик, – признається.

Пам'ятає повернення частини мешканців до православ'я, будування *часовні* у селі і, як це переважно бувало, суперечки про церковне майно між дотеперішніми одновірцями.

Пізніше православні діти в Ізбах не мали релігії у школі, бо православний священик не міг приходити у школу на заняття.

– Порядку Богослужіння і релігії навчилася сама у церкві, – говорить.

* * *

Дід Параскеви і Григорія Фрицьких, Фома Кобан народився 1856 р. Взагалі-то, був їхнім двоюрідним дідом. Мама походила з багатодітної родини і її удочерила бездітна батькова сестра і її чоловік, саме дід Фома. Він був дуже підприємливим, кілька разів їздив до Америки.

– Раз навіть згадував, що на кораблі показав паспорт теляти як власний документ. Ну, бо, хто там в Америці міг розшифрувати польські документи? – твердить пані Бреянова.

За зароблені в Америці гроші купував у селі землю. Взимку ходив на Словаччину і там підробляв при чесанні вовни.

Дід Кобан взагалі любив рух у справах.

Торгував також худобою. З Ізб мандрував навіть кількадесят кілометрів, купував корову, а потім, за відповідно вищу ціну, продавав її в околиці. Зароблені таким чином гроші позичав людям. Хвалився найближчим, що перед війною позичив людям 1800 злотих.

– Нічого нам це не дало, бо виїхали ми потім в Україну з нічим, – зітхає.

Батькам підприємливості теж не бракувало, бо в Ізбах збудували два будинки. Перший 1928 р., а другий – десять років пізніше. Тоді будували дерев'яні будинки переважно від весни до зими, щоб будова не затягувалася, бо перед зимою треба було поселитися в новій хаті.

– Мої батьки спочатку збудували половину хати, вселилися там, а потім завершували другу половину, – пояснює.

Той будинок з 1928 р. залишили в селі і замешкали в новому восени 1938 р., рік після комасації, коли мешканців наділяли ґрунтами за новими геодезичними картами. Внаслідок комасації в Ізбах відбулася добудова присілку за селом. Так як і в інших селах на Лемківщині, повстала там нова дільниця.

– Отримали ми гарний шматок орної землі, який ще й досі не заріс лісом. Коли була там рік тому, то бачила, що на нашому колишньому полі паслися вівці, – говорить.

Пізньої осені 1939 р. приїхали у Новий Санч делегати вербувати лемків на виїзд в Україну. Розказували, що там тини будуть ковбасами городити. Люди, хоч і жили в добробуті, записувалися, переконані, що їхній життєвий рівень ще підвищиться. Тоді з Ізб виїхало 54 сім'ї.

– Виїхали ми 15 лютого 1940 р. Мороз був тріскучий, мабуть понад двадцять градусів, – згадує. – Дідусеві Фомі було тоді 84 роки. Закутали його у грубі пледи і посадили на віз.

На станції у Загорянах, перед самим кордоном, німці, що були там розташовані, запросили Параскеву і трьох її подруг на каву. Помітивши, що дівчата змерзли, почастували їх горілкою.

– Просили нас, щоб туди не їхати, бо там „Nicht gut!". Їхали ми в товарних вагонах по чотири сім'ї. Посеред вагону стояла кругла пічка-буржуйка.

Коли ми перетнули кордон, кожна сім'я отримала від місцевої влади по 49 рублів на господарство. Кінцевою станцією виявився Гусятин, що лежав на колишньому польсько--російському кордоні. Там на прибулих чекали сані.

– Ми не знали української мови, а вони нашої. Спочатку важко було договоритись.

Дороги там не тільки у переносному значенні, але й дослівно виявились вибоїстими. Григорій Фрицький, їдучи на нове місце, тричі падав із саней. Врешті-решт вдалося таки сім'ї «в комплекті» доїхати на місце призначення – колонію в селі Личківці, що раніше належала до місцевого маєтку.

– Коли ми ввійшли у новий дім, було там двох хлопців, які палили у грубці. Як почули нашу мову, то зразу втекли.

Будинок світив пусткою. Від попередніх мешканців залишився тільки невеличкий буфет і більш нічого. В стодолі стояло кілька снопів жита, але кілька днів пізніше прийшли якісь люди з села і їх забрали. Батько пішов скаржитися до місцевої районної влади.

– Якщо ви були у хаті, а то було ваше, то не треба було дозволити собі забрати, – почув у відповідь.

Шестирічний син кузена Фрицьких їхав в Україну переконаний, що на тинах будуть висіти обіцяні їм ковбаси. Зразу після приїзду, дитина обійшла нове обійстя, шукаючи делікатесів. Після проведеної інспекції його розчаруванню не було меж. І, мабуть, голодували би переселенці, якби не зацікавлення і допомога місцевого греко-католицького священика. Приїхав через кілька днів на колонію, де поселили колишніх мешканців Ізб, і зробив список прибулих. У відповідь на питання про віросповідання, не приховували, що вони православні. Священика цікавило тільки те, чи будуть вони ходити до церкви, чи до костела.

В околиці не було православної церкви, отже, всі одноголосно заявили, що будуть його парафіянами. Через два дні на колонію приїхали сані, повні свіжоспеченого хліба.

– Ми отримали дві буханки, бо нас було тільки п'ятеро. В хатах, де було більше осіб, отримували по три і більше, – не без зворушення згадує пані Параскева.

Личківці були великим селом, налічували 350 номерів, дев'яносто з них замешкували лише українці. Більшість була поляками, отже, духовному дуже залежало на вірних східного обряду.

У неділю – в церкві припадала саме неділя про марнотратного сина – священик прочитав проповідь і представив нових парафіян своїм вірним.

– Не сказав, що ми приїхали добровільно, бо ми не призналися. *Приїхали нові сестри й брати. У них холодно й голодно, не мають що їсти,* – слова священика і тепер викликають у неї сльози зворушення.

Просив він місцевих, щоб заопікувалися прибульцями. Люди зразу відгукнулися на такий заклик. Після Богослужіння обступили два входи до храму і ніхто з потребуючих не повернувся додому без запрошення на обід. Така форма допомоги існувала до середини літа, поки на полях не вродило збіжжя.

– Їхня гостинність була великою, частували нас чим могли, а столи були повні різних смачних страв. Був і холодець, і пампушки... Ми того не знали, там була інша культура, – згадує.

У селі існувала світлиця, де люди мали доступ до часописів і книжок. Лемків, однак, вражала неймовірна бідність. Скромні однокімнатні хати і малі, часом тільки з двома арами поля, господарства. З того не можна було прожити. Однак, українці ділилися всім, що мали.

– Як ми йшли додому, то ніколи не випустили нас з порожніми руками. Завжди щось нам втиснули, хоча б дрібку квасолі чи крупи. Дочка Качура, того, який нас привіз із залізниці санями, носила по цілій колонії дві великі коновки з молоком. Зупинялася біля кожної хати і наливала літр.

Від літа почали регулярно, через неділю, співати під час Богослужіння у церкві. Священик оголошував, що колонія співає і студент Дуркот, який теж опинився в Личківцях, диригував своїм хором. Таким чином, під час Літургії був зроблений поділ на село і колонію.

Восени 1940 р. колоністам наділили трохи землі. Фрицькі десять гектарів в Ізбах «замінили» на чотири в Україні. На щастя, Іван Фрицький був людиною меткою. Невдовзі після приїзду знайшов працю в Гусятині на залізниці при розвантаженні товарів. Завдяки цьому і рублям, отриманим на хазяйство, вже через місяць роботи сім'я могла купити собі корову. Восени 1940 р. Параска у свої неповні шістнадцять років працювала на фільварку при молотьбі збіжжя й ріпаку. Навесні вона разом з подругами, так як і батько, пішла на роботу на залізницю в Гусятині. Дівчата очищували колію від бур'яну. Зароблені гроші дуже допомагали домашнім бюджетам. З Гусятина додому було одинадцять кілометрів. Отже, не завжди мали силу, щоб повертатися, часто ночували на дошках у порожніх вагонах, підстеляючи собі під голову березове гілля.

В Україні Параскева пішла до школи.

– Вирішила використати те, чого не дано було в молодості, – сміється.

Старша від решти учнів, пішла у п'ятий клас. Була дуже доброю ученицею і вихователь перевів її одразу в сьомий клас.

– Мала йти вчитися далі у Чорткові, але прийшли німці – і кінець з наукою, – зітхає.

Сьомого липня 1941 р. у Личківці прийшли німці. Відносини у селі між поляками й українцями почали мінятися.

– Українці створили власну міліцію. Виникла Січ. Українці були самі по собі, а поляки – самі по собі.

Німці в Гусятині в установах приймали більше українців, ніж поляків. Після приходу німців в Личківцях місцеві українці два тижні возили фірами землю на могилу, яка мала символізувати похорон Радянського Союзу.

– Пізніше ми довідалися, що як німці втекли, а повернулися совєти, то зразу зрівняли його з землею і почалися масові арешти.

Коли німці рушили на Москву, почалася криза. Закрили місцевий млин, але загрозу голоду вдалося відвернути завдяки жорнам, привезеним одним земляком з Ізб. До нього люди стояли у довгих чергах. Бувало, що й двадцять осіб чекало, щоб змолоти зерно. В околиці стало неспокійно.

– До мого батька і студента Дуркота прийшов місцевий вчитель, звався Омелюк, і запропонував створити організацію національного спрямування. Запитав: що вони про це думають.

Лемки, занепокоєні пропозицією співпраці, вирішили переговорити з місцевою владою. Влаштували щедру гостину вдома у Фрицьких. Запросили представників повітової ради і владу з воєводства. Господарі старанно приготувалися до прийому таких важливих гостей.

– Наші нагнали самогону, накрили стіл. Гулянка тривала цілу ніч, гості напилися до втрати притомності, – згадує.

У результаті такої винахідливості був підписаний документ, який дозволяв на виїзд господарів у Німеччину на роботу. Кінцевою станцією мала бути Криниця.

– Спочатку поїхала мама з братом. Не могли їхати ми всі, бо саме помирав дідусь, – зізнається.

Анна і Григорій Фрицькі поїхали в травні 1942 р. у Краків разом з транспортом людей, що потрапили в облаву. Там їм ледве вдалося звільнитися з-під нагляду німців і повернутися щасливо в Ізби. Анна захворіла на невроз. У них вдома жила бездітна сім'я вбогих погорільців, яким ще 1939 р. згоріла хата. Тоді солтис виділив їм на житло цвинтарний морг. Нічого дивного, що після виїзду Фрицьких вони переселилися у покинутий будинок. Однак, коли повернулися колишні власники, без слова звільнили місце.

Тим часом у Личківцях помирав дідусь і вимагав постійного догляду. Іван Фрицький весь час їздив по установах і вирішував справи, необхідні для виїзду, отже, хворим займалася внучка.

– Десь через три тижні після виїзду мами й брата, розбудив мене вночі батько. Сказав, що з дідом дуже погано і буде вмирати. Я почула, що просив батька, щоб той дав йому ковток самогонки, яку місцеві називали «варюхою». Дідусь ковток горілки запив молоком і помер у батька на руках, – згадує смутні часи.

Тої ночі Параскева щодуху побігла до студента Дуркота просити про допомогу. Тоді перший раз пекла хліб на поминальний обід по дідові. Після похорону батько з дочкою почали збиратися в дорогу. Шафу, куплену ще 1939 р. в Криниці, наповнили квасолею і збіжжям. Ззовні оббили її, щоб забезпечити від пошкоджень. Вона була така важка, що четверо сильних чоловіків з труднощами завантажили її у вагон. Залізницею вислали теж мішки з салом, які

доїхали до Грибова порізані, але повні. Шафа, натомість, приїхала неушкодженою. Це дозволило їм прожити якийсь час після повернення...

Поверталися на Лемківщину окремими групами, щоб підписані документи не викликали підозри. З Параскевою і її батьком їхало разом п'ять осіб. Поверталися у важкі часи. Розлився Дністер і люди, що постраждали від повені, просили шматка хліба. Без даху над головою, носили на спині усе своє майно. Німці викорінювали усі прояви жебрацтва, під'їжджали до них на конях і нагайками били по спинах.

– Ми показали документи, що їдемо на роботу в «Німеччину» і нас ніхто не зачіпав, – каже. – У поїзді помирав один з потерпілих. Батько дав йому шматок хліба, але той вже не мав сили донести до рота. Помер.

Зі станції в Грибові, побоюючись доносів, поверталися додому під покровом ночі.

– Я не спала три ночі. Втомлена, з клунками на спині, йшла як камінь. Батько просив, щоб не спала і казав пити воду.

Таким чином протягом однієї ночі, пройшовши 27 кілометрів, дійшли ми до Ізб. На жаль, щоб дійти до власної хати на *вижнім* кінці не мали вже сили. Затрималися у родичів на *нижнім*.

Через три роки, у 1945 р., делегати знову записували бажаючих виїхати. Були й такі, які незважаючи на те, що пережили вже біду на Україні, хотіли поїхати туди другий раз, бо побоювалися попередження одного з делегатів:

– Не поїдеш на Схід, то поїдеш на Захід і будеш нарікати на жінку, як Адам на Єву.

Цього найбільше боявся Іван Фрицький і, певне, послухав би тих умовлянь, коли б не опір дружини. Після повернення треба було наново влаштовувати своє життя. Запасів, висланих залізницею, вистачило не надовго. Хоч був уже червень, треба було подумати, щоб хоч шматок поля засадити картоплею, аби вистачило на трохи. Мішок випрошеної з цією метою картоплі, вісімнадцятирічна Параска несла добрих десять кілометрів на своїй дівочій спині від тітки, що мешкала в Чирній.

– Мамин батько, як побачив мене з таким тягарем, то розплакався, – згадує те важке життя.

Одночасно з кінцем війни прийшло до пані Параскеви й велике горе – по дорозі на Берлін під Прагою загинув її перший наречений, Григорій Ван. Високий і гарний хлопець завоював серце молодшої на два роки Параски під час перебування Фрицьких в Україні. Приїхав з Ізб відвідати тітку, а коли побачив дівчину, не хотів повертатися. У травні 1945 р. вирішив з товаришем вступити добровольцем у Червону армію.

– Просила його, щоб не йшов добровольцем. Прийшов попрощатися і просив, щоб на нього чекати.

Молода дівчина сильно пережила смерть коханого. За прикладом старшої знайомої, яка під час Першої світової війни втратила нареченого, мала намір зберегти вірність і не виходити ніколи заміж, але сталося зовсім інакше. Шлюб з Михайлом Бреяном брала у м'ясниці, 17 лютого 1946 р. Того тижня у місцевій церкві відбулися аж чотири шлюби і ніхто не

передбачував, що незабаром мине час веселощів. Михайла Бреяна арештували 25 травня 1947 р. о сьомій ранку, через годину після народження їхньої першої дочки Ірини. Кілька днів перед тією подією, польські солдати, розташовані неподалік, зловили після заходу сонця молодого хлопця, який повертався від дівчини. Пробували за допомогою погроз і тортур випитати його про контакти мешканців Ізб з партизанами. Хлопець не витримав знущань, сказав їм усе, що хотіли почути. Серед звинувачених назвав і чоловіка пані Параскеви. То були неспокійні часи. Третього травня недалеко Біличної партизани вбили польського солдата. Того дня родина Бреянів працювала неподалік у полі. Тиждень перед родами заарештували Михайла перший раз і забрали до Тилича. Вдалося якось родині визволити його з тюрми за відповідну винагороду.

– Через вимушені зізнання заарештували й посадили в Явожні аж семеро чоловіків з нашого села. Ми заплатили десять тисяч злотих, щоб чоловіка випустили, але це не допомогло, мусив своє відсидіти, – жаліється пані Параскева.

Спочатку їх затримали в Коросні, потім перевезли на місяць до Ряшева. Там почався тюремний кошмар. У в'язнів забрали взуття і вони були босими понад три місяці. У жовтні родини надіслали їм посилки в Явожно.

– *Я б їх колючим дротом зв'язав!* – такі погрози звучали під час допитів.

У Явожні популярним методом було вживання підставного свідка. Коли допитуваний заперечував закиди, приводили свідка, який це підтверджував. Після цього, в'язня дошкульно били. Пройшов через це й Михайло Бреян.

– Били їх дошкою по голих стопах, – жаліється пані Параскева.

Молода жінка з немовлям на руках не мала поняття, що діється з її чоловіком. Через два тижні після арешту її з сім'єю виселили в Нижню Сілезію. Родина вирішила почати розшук Михайла. Спочатку у Явожно поїхала Анна Фрицька з двома жінками, чиї рідні були арештовані, але так нічого й не добилися. Тим часом, повернувся з Англії брат Михайла, Кирило, солдат армії генерала Андерса.

Поїхав у Явожно. Там зустрів в'язнів, які поверталися з роботи і почув, що хтось кличе його. Був це колишній наймит родини, який його впізнав. На жаль, брата серед них не було. Повернувся додому переконаний, що цей випадок щось значить і Михайло мусить бути в Явожні. Довідався теж, що можна вислати двокілограмову посилку.

– Мій чоловік перший в Явожні отримав посилку. Я сушила хліб, щоб можна було якнайбільше спакувати.

Отримавши посилку, він міг тільки здогадуватися, хто її надіслав, бо адресу хтось усунув.

Михайло Бреян приїхав у Лігницьке Поле першим транспортом звільнених з Явожна 1 січня 1948 р. Дружина з батьками мешкала в Рачковій, вісімнадцять кілометрів далі. Того дня, ніби щось передчуваючи, прийшла до тітки у Лігницьке Поле.

– Параско, твій Михайло тут! – прибіг з повідомленням хлопець, що жив по сусідству.

Парасці в очах потемніло. Вийшла роздивитися по місцевості, але чоловіка не зустріла. У той час його і випущених разом з ним чоловіків допитували у місцевій комендатурі міліції.

– Що я до того часу находилася й наплакалася... – тяжко зітхає.

Плакали теж, коли пішли у першу після приїзду неділю в місцевий костел на Службу Божу.

– Був один плач. Ми не почувалися, як у себе.

У брата Параскеви в листопаді 1947 р. народилася дитина. Щоб її охрестити їхали взимку підводою понад тридцять кілометрів до Зимної Води. Потім це тримісячне немовля померло і місцевий католицький ксьондз відмовився його хоронити. Іван Фрицький їздив, щоб домовитися про похорон. Намарне посилали його від ксьондза до черниць.

– Залишалось тільки поховати дитину у садку. Батько ще раз зібрався і пішов до ксьондза. Каже: *Ну, добре, отче, знаю, що не можна, бо ми православні. Прошу тільки мені сказати, до якого Бога належать православні?* Тоді священик погодився покропити дитячу труну свяченою водою.

«Свого Бога» знайшли в церкві у Лігниці влітку 1948 р. і залишились у парафії.

У 1949 р. Михайло знайшов працю в GOM-і, сімейне життя, здавалося, внормувалося. Через рік PGR-и перейшли у державну власність. Родина Бреянів займала помешкання у колишньому фільварку, який тепер належав PGR-ові. Так як не були його працівниками, то їх виселили.

– Винесли нас з двійкою дітей і гарячою плитою на подвір'я. В одну хвилю залишились ми без даху над головою.

На щастя, вдалося їм знайти вільне помешкання у Лігницькому Полі. Надіялися, що найгірше вже позаду. Не сподівалися, що всі ті сумні події перевершить зникнення Григорія.

У Лігницькому Полі 15 жовтня був храмовий празник. У 1953 р. припадав на неділю. Григорій поїхав на ровері подивитися крам. Прийшов до Бреянів і повідомив, що їде у Лігницю.

– Я старалася затримати, бо мали прийти гості, але не можна було його переконати, – згадує.

Казав, що один росіянин обіцяв йому продати пару чобіт. Поїхав велосипедом о другій пополудні і не повернувся. Через кілька днів Іван Фрицький повідомив міліцію, що син пропав, але міліціонери, не зважаючи на те, що скоріше за все знали цю справу, заперечили. Безпорадний батько пішов до священика Яна Лев'яжа із Зимної Води, який обіцяв допомогти у цій справі. Він тільки побоювався, щоб Григорія не засудили заочно.

– Так насправді, то вже, мабуть, було по всьому, – твердить сестра.

Іван Фрицький звертався до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві. У відповідь прийшов лист, у якому інформували родину загиблого, що результат пошуків негативний. Навесні 1955 р. у комендатуру міліції в Лігниці визвали його батьків з метою ідентифікації тіла, щоб закінчити справу. Підступно пробували змусити Фрицьких підтвердити, що труп, який нібито був віднайдений, але якого їм не показали, був тілом їхнього сина.

– Мати протестувала, що не погоджується на таке шахрайство.

Іван Фрицький і надалі висилав листи у Варшаву.

– Громадянина Фрицького Григорія бачили 18 жовтня 1953 р. о п'ятнадцятій годині у Лігниці, як торгував годинниками з радянськими товаришами, – відтворює зміст листа, якого отримав батько і знизує плечами. – І на тому кінець.

Так як і все у цій справі, залишається великою таємницею. Один з листів з печаткою на конверті був висланий вісімнадцятого дня місяця з Рокиток і Злоториї, а два дні пізніше, двадцятого – з Варшави. Пані Параскеву дивує, чому такою навкруги дорогою вислано лист родині? Вважає, що скоріш за все, брата переказали росіянам і він був страчений. Правдоподібно зустрічався з росіянами у міському парку, час від часу купуючи у них дрібні речі. Можливо, що його погубив лист від кузена зі Сполучених Штатів, який він того фатального дня мав при собі.

– Він мені потім снився. Казав, що він недалеко.

Григорія Фрицького 1960 р. юридично визнано померлим. Його тіло ніколи не віднайдено.

Параскева і Михайло Бреяни виховали п'ятеро дітей. Михайло помер 1990 р. У 1989 р. пані Параскева поїхала відвідати рідних і знайомих у Личківцях. Околиця дуже змінилася. На місці хати, де колись мешкали Фрицькі, стоїть нова. Від могили діда Фоми не залишилося й сліду. Жінка, котра запросила шістнадцятилітню Параскеву на обід після пам'ятного Богослужіння, не впізнала її. Незважаючи на час, що минув, дочка Качура – Юзефа, котра колись, ще малою дівчинкою, розносила молоко в коновках на колонії, без проблем впізнала колишню знайому. Стара й хвора, живе сама у половині хати, що розвалюється.

– Ми обіймалися зі сльозами на очах. Ті люди прийняли нас дуже сердечно, – розказує зворушена Параскева Бреян.

В Ізбах вона була два роки тому. Часто повертається у пам'яті до тих важких часів, до людей і подій.

– Порахувала, що з корінних жителів Ізб залишилося в живих тільки близько п'ятидесяти осіб.

Тернистий шлях патріота або розповідь про Івана Демковича

Михайло Шумада

Згадуючи минуле нашого діаспорного вегетування в Народній Польщі, неможливо недобачати тих невтомних захисників рідного слова, діальність яких нас самоутверджувала і додавала сил для самозбереження. До числа таких заслужених ратаїв рідної мови слід зарахувати добре відомого старшому поколінню Івана Демковича.

Хто мав змогу ближче познайомитися з цією людиною, не міг не захопитися його надзвичайною особистістю. Сама особа Івана, як і його біографія, вражають нас своїми прикметами неповторного явища. Микола Дубенчук у своєму короткому біографічному нарисі («Український календар», Варшава 1973, с. 87) подає лише деякі факти зі складної біографії Івана Демковича, повністю промовчуючи жахливий період воєнних і післявоєнних подій. Зрозуміло, що в умовах посиленої цензури і антиукраїнської державної політики, писати правду про цей період було неможливо. Нинішній спогад має на меті хоч трохи заповнити цю прогалину, бо хочемо постать нашого діяча приблизити читачеві у більш повному вигляді. Ми впевнені, що особа Івана Демковича в найвищій мірі заслуговує на нашу увагу, нашу пошану і нашу пам'ять.

Іван Демкович народився у 1906 р. в селі Рогізно Яворівського повіту в незаможній багатодітній селянській сім'ї. В умовах воєнної хуртовини (Перша світова і українсько-польська війни) і щоденної боротьби за виживання, проминуло дитинство вразливого Івася, а вже в юнацькі роки бачимо його учнем Яворівської гімназії.

«Яворів видав багато видатних діячів українського, – згадував по роках Іван Демкович – хоч би професора повоєнної щецінської україністики Володимира Посацького, наприклад». Особливо тепло згадував Демкович діяльність греко-католицького духовенства Яворівщини, вельми заангажованого у культурно-освітній праці в українському середовищі. Українське духовенство дбайливо ставилося до життєвих справ своїх парафіян, турбуючись, у першу чергу, про їхній культурний рівень і стан моралі. Священики в основному були жонаті, їхні діти навчались у середніх, а навіть вищих школах. Була це справжня українська інтелігенція, зв'язана з народом. Чималу роль у суспільному житті відігравали жінки священиків – попаді (у Галичині стара назва «піп» вийшла з вжитку, проте його дружина – «попадя» – функціо-

нувала далі). Попаді вважали своїм обов'язком сприяти сватанням молодих пар. Неписана роль «сваток» добре їм вдавалась, бо хороше вони знали реалії місцевого життя і непогано розуміли ту делікатну, інтимну матерію, яка їм дозволяла в спосіб раціонально-холодний говорити про те, що «гаряче».

Розуміння селянської психології і знання, «чого кому треба» гарантували успішність матримоніальних починів наших попадів. «Коли б нині функціонував такий неформальний інститут священних сваток, то напевно, число розводів було б меншим» – жартуючи, сказав Іван. «То правда, прокреація – надто поважна справа, щоб без контролю віддавати її недозрілій молоді» – добавив я.

* * *

В Яворівщині, як і в інших районах Галичини, широко пропагувався культурно-просвітительський рух, ведений «Просвітою». «Просвіту» конечно підтримував усякий, хто мав себе за чесного й свідомого українця. Хто байдуже ставився до неї, того вважали за негідного пошани нігіліста, голодранця або збільшовизованого комуніста. Пресія такої народної опінії була настільки сильна, що навіть, бувало, неграмотні селяни записувалися до просвітянських читалень. Там ставали слухачами художнього читання вголос місцевих артистів.

Передову роль у культурно-освітній діяльності «Просвіти» грали діти священиків, шкільна й студентська молодь. Молодий, обдарований акторським хистом, Іван Демкович був душею місцевої молоді і ініціатором багатьох культурно-освітніх починів. Крім різних п'єс розважального характеру, головні заходи завжди зосереджувалися на підготовці до щорічних березневих Шевченківських святкувань. Культ (православного) Шевченка в (греко--католицькій) Галичині сягав апогею.

* * *

Закінчивши яворівську гімназію, Іван почав навчання у вчительській гімназії у Самборі. Крім основних предметів, він залюбки вивчав акторське мистецтво і режисерію, поглинаючи доступні на цю тему книжки. Свою акторську майстерність досконалив у шкільних аматорських гуртках.

Закінчивши у 1928 р. вчительську семінарію, юнак намагався поступити у вищу школу на театральні студії, але шлях туди для української молоді був майже повністю закритий. Крім формальних перешкод, немале значення мала нестача грошей, а студії були дорогі. Відроджена Польща вела політику поступового нищення, успадкованого з австро-угорських часів, українського шкільництва. Українській молоді по-різному утруднювали навчання не тільки у вищих школах, але навіть у середніх. Вона могла вчитися у професійних училищах і на ремісничих курсах. Правда, хто відкинув свою віру і національність, ставши римо-католицьким поляком, той мав відкриті двері і до шкіл, і до кар'єри. Українська інтелігенція іще австро-угорського виховання могла розраховувати на працю, але тільки на теренах центральної Польщі, як найдалі від українських етнічних земель. Державна влада поставила собі за мету прискорену полонізацію українських земель, приєднаних до Польщі по Першій світовій війні.

Як вчитель, Демкович не міг одержати праці між своїми, а на Сілезію чи Великопольщу (Познанщина) він виїхати не хотів. Почуття кривди породжувало внутрішній бунт і протест. Не маючи виходу, кілька років пересидів у рідному селі, ведучи місцевий театральний аматорський гурток і дещо працюючи в українському кооперативі. Таке животіння не могло тривати безконечно. Прийнявши виклик долі, Демкович у 1935 р. виїжджає у Варшаву. Там, у страшних умовах голоду, холоду, безгрошів'я і безробіття намагається здійснювати свої плани: ходить вільним слухачем на університетські лекції до різних професорів з юридичного факультету. Щоб пережити, чіпляється різних, низькооплачуваних робіт, м. ін., у фармацевтичній лабораторії. Найбільші прибутки, однак, здобував, продаючи власну кров лікарням. Продавши всього 36 літрів крові, Іван Демкович спромігся на оплачення річного курсу бухгалтерії. По змозі відвідує столичні театри, пильно придивляється до гри акторів, слідкує за рецензіями театральних вистав. Маючи кваліфікації бухгалтера, Іванові тепер живеться краще. Незважаючи на відстань, він живо цікавиться політикою і життям рідної Галичини. Спалах Другої світової війни спонукує його повернутися додому. Тут незадовго приходять більшовики і починають арештовувати свідому українську молодь і нищити дотеперішні культурні надбання «Просвіти». У великій загрозі опинився греко-католицький клір. Він, як носій новітнього українства, став першим об'єктом московських репресій. Не було виходу: загрожена арештами молодь, крадькома переходила кордон і шукала захисту в Німеччині. Втікаючи від «радянської влади» і «радянських безпорядків», Іван Демкович опинився в окупованій німцями Польщі.

Тут також панував терор, тільки не московський, а німецький. Він був у першу чергу спрямований проти жидів і поляків. Щодо українських втікачів, німецька влада спочатку займала очікувальну позицію. Українці Вермахтові були потрібні як перекладачі і знавці української території у планованій війні з совєтами. З тих міркувань німецька влада, кокетуючи українців, робила вид удаваної прихильності. Цю фальшиву прихильність деякі українські діячі розцінили як об'яву майбутньої спільної боротьби з московським окупантом України. В ході приєднування західноукраїнських земель до т. зв. «радянської України» не вдалося в таємниці утримати страхітливих фактів московського людиновбивства часів українського Голодомору. Цю жахливу вістку втікачі з великої України розповсюдили між українською еміграцією. У такій ситуації росла ненависть до московських окупантів України і презирство до їхнього нечуваного варварства. Бажання відплати й пімсти домінували в гарячих юнацьких головах. ОУН планувала військову кампанію проти совєтів, а просвітянські ланки готували групи політвиховників і пропагандистів. Мета у всіх була одна: використати політичну кон'юнктуру для визволення українського народу і встановлення суверенної Української держави. В умовах бадьорої метушні і патріотичного пориву, Іван Демкович приєднався до групи пропагандистів-просвітителів, які слід за фронтом рушили в Україну. Увійшовши в Галичину, молоді патріоти особисто переконалися, як виглядало московське адміністрування в Західній Україні 1939–1941 рр. Сотні тисяч невинних людей більшовики вивезли в Сибір, знищено культурні надбання західних українців («Просвіту», кооперативи, читальні).

Весь час тривали арешти найкращих представників української нації. В першу чергу у московські тюрми потрапила українська інтелігенція, українське духовенство, студентська молодь і навіть сільські діячі «Просвіти». Хто був свідомим українцем – був приречений на репресії і загибель. На нечуваний у цивілізованому світі бандитизм дозволяли собі москалі у 1942 р.: втікаючи від німецького фронту, вони нашвидкуруч розстрілювали всіх заарештованих людей. Зазвичай ця процедура виглядала так: більшовики відкривали в'язничні келії і з автоматичної зброї стріляли до всіх жертв, інколи кидали гранати. Бувало, під звалищами трупів врятувався якийсь поранений недобиток. Врятувався, щоб засвідчити жахливу правду. Цю жахливу правду на свої очі бачив Іван Демкович. Бачив і разом з іншими товаришами похідних груп допомагав хоронити помордованих. Західна Україна спливала кров'ю. А був це тільки початок її воєнної і післявоєнної геєни.

* * *

Слід за фронтом, який досить швидко котився на схід, діячі галицької «Просвіти» намагалися її плоди перенести й на Центральну Україну. Демковичеві довелося потрапити у невелике районне місто Тараща на Київщині. Саме там він оселився і зразу взявся за просвітительську і культурно-освітню діяльність. З-поміж місцевої молоді знайшов чимало прихильників, завдяки яким вдалося відкрити Таращанський театр. Розуміється, Іван Демкович став його директором. Німецька окупаційна адміністрація спочатку не втручалась у працю театру, не добачаючи у цій установі загрози для своєї окупації.

У часі дозвілля директор театру сідав на велосипед і їздив по навколишніх місцевостях. Його цікавила історія цих земель: досліджував, де проходили гайдамацькі повстання, козацькі битви і події української революції 1918–1921 рр. Одного разу,в ліску, Івана, що їхав ровером, затримали якісь молоді озброєні юнаки. «Хто ви будете, куди і за чим їдете?» – запитали. Іван признався, хто він і що поробляє в Таращі. Хлопці усміхнулися, сказавши: «Ми віддавна приглядаємося до вашої роботи. Вона нам дуже потрібна. Подальше робіть своє діло. Бажаємо успіхів!». Були це хлопці з місцевого загону Української Повстанської Армії.

На моє запитання, чи вдалося йому зустріти учасників збільшовизованої Таращанської дивізії, яка, будучи на московській службі, билася з військами УНР, Демкович відповів: «Таращани з прокляттям згадують отих своїх земляків, які, збаламучені більшовицькою пропагандою, пішли на службу до ворога. Свою помилку вони досить скоро зрозуміли, побачивши, як „братня Москва" насилає в Україну кровожадну орду своїх активістів-чекістів для проведення Голодомору 1932–1933 рр. [...] Логіка тут очевидна – збаламучені українці билися не за свою, а за чужу державу, а від чужої держави годі сподіватися справедливого й партнерського трактування. Не може бути сумніву, що т. зв. „Радянський Союз" був державою росіян, бо турбувався про національні інтереси російського народу, інші народи „союзних республік", зіпхнувши до ролі поневолених прислужників. Східні українці довго не розуміли, що тільки власна держава захищає інтереси власного народу. Вони не розуміють навіть свого Шевченка, а Франкове „Не пора, не пора" ще й донині не знайшло у них зрозуміння. Задля цієї ідеї, ми туди прийшли, а нашою зброєю було українське художнє слово».

* * *

Було це літом 1970 р. Минула північ, а ми з паном Демковичем у вроцлавському готелі «Одра» аналізували нюанси новітньої історії. Незвична біографія пана Івана була для мене атракційним джерелом пізнавання правди. Цієї історичної правди, яку так міцно деформувала офіційна школа.

Згадуючи актуальні події з українського культурно-освітнього життя, Демкович вболівав, що партійні органи Білосточчини припинили його українізаційну місію на Підляшші, кажучи, що він «українізує білорусів», а по правді – то українці північного Підляшшя стали об'єктом білорусифікації. «У нашому національному горщику чужинці люблять нам перешкоджати».

Згадуючи ситуацію переселених у Сілезію карпатських лемків, Іван дуже шанував їхню велику любов і прив'язаність до батьківської традиції. Мене лемки у Вроцлавщині завжди зустрічали радо й приязно. Деякі з них дуже цікавилися ситуацією в Україні, переживали невдачу українізаційної місії першого секретаря Української комуністичної партії – Щербицького. Лемки мають свідомість свого руського, тобто українського, родоводу. Як же прикро між лемками зустрічати сповідників москвофільства – скомпрометованої ідеології вчорашнього дня і цікаво, що це явище процвітає ще в середовищах технічної інтелігенції Вроцлава.

Нині проголошувати москвофільство – означає закривати очі на злободенні проблеми і віддатися хворобливій містифікації. Тепер, коли депортованим і розсіяним лемкам загрожує тотальна полонізація, деякі діячі мобілізують промосковські ідеї і прокомуністичну пропаганду. Коротко кажучи, діяльність т. зв. «Історичної комісії», створеної у вроцлавському УСКТ 1968 р. – це чіткий вияв ганьби, обскурантизму і зради. Витрачати рештки сил для рятування москвовської імперіальної ідеї в ситуації, коли власне плем'я погибає – це зрада або ідіотизм (або і одне, і друге)!

Такі погляди неодноразово висловлював Демкович. Його позиція у тих питаннях не могла піддаватися сумнівам. Адже ж голос забирав знавець теми. Видно було, що Іван мучився, двигаючи непосильний вантаж своїх життєвих досвідів. Хотів цим тягарем з кимось поділитись, бо надто сильно давила його вимушена конспірація. Добре сталося, що обережний артист, почувши до мене довір'я, хоч трохи відкрив свою душу. Завдяки цьому його приватна боротьба за гідність приниженого земляка перестала бути його приватною таємницею.

У певному моменті Демкович сягнув до свого подорожнього чемоданчика і витяг гарно мережаний альбом. Був це подарунок від акторського колективу Таращанського театру. З великим зворушенням ексдиректор характеризував своїх співробітників, коментуючи, хто саме і які ролі грав на сцені. Мушу сказати, що в альбомі домінували жіночі обличчя. Згадуючи таращанський період свого життя, Іван був винятково збуджений, підбадьорений і щасливий. І він у своєму житті мав «своїх п'ять хвилин», і були це хвилини абсолютного щастя. З пропам'ятних записів біля знімок, виникало, що й артисти ставилися до свого шефа з великою пошаною, а навіть любов'ю. Це зрозуміло, адже Демкович був пристійним мужчиною, до того – від природи обдарований гарним голосом і акторським талантом.

Все, що добре, зазвичай триває коротко. Зі сходу знов віяло загрозою. Наближався фронт. Україна стала головним побоїщем, де змагалися дві окупаційні армії – армії двох тоталітарних держав. Воєнна хуртовина загнала Івана в рідні сторони. З приходом більшовиків знову почався безпощадний процес винищування українських патріотів. Загони НКВС нишпорили по усіх закутках, арештуючи людей, причетних до української визвольної ідеї. Але тепер, від 1944 р., винищування українського населення енкаведистами не відбувалося безкарно. Інстинкт самозбереження нації, приреченої трьома окупантами на загибель, витворив оборонну реакцію. Її виявом було виникнення УПА. Загони Української Повстанської Армії виступили на захист населення. Західна Україна стала ареною безперервних боїв повстанців УПА з військами НКВС. Лаврентій Берія особисто доглядав за ходом подій і організував різні провокації. Енкаведисти часто прилюдно влаштовували бандитські ексцеси і різні звірства по відношенні до невинного населення, щоб згодом офіційна пропаганда мала привід для звинувачення в цих злочинах УПА. Нині відомо, що енкаведисти, в мундирах Польського війська або мундирах УПА, чинили злочини на чужий рахунок і таким чином конфліктували польсько-українські середовища не тільки на Волині.

У таких умовах Іван Демкович провів понад три роки (1844–1947) в рідній Яворівщині. Родина Демковичів втішалася репутацією свідомих українців і з тої причини не уникнула московських репресій. А були вони жахливі. Батько з братом загинули на порозі власного дому, мати незадовго померла від розпачі, інші члени сім'ї розбіглися по всіх усюдах в пошуках безпечного місця. «Рятуючись від смерті, один брат утік на Словаччину, а опинився в Польщі, і тільки наймолодший з нас досі перебуває в Україні» – втираючи сльозу з болем признався Демкович.

До своєї культурної діяльності без вагань признався Демкович, але чи був він воїном УПА – невідомо, мабуть ні, але до ОУН напевно приєднався, бо вона гуртувала українських патріотів, а Іван, безперечно, до таких зараховувався. Ближче про свої відношення до цих проблем Демкович говорити не хотів.

Рятуючися від смерті, Демкович вирішив втекти на Захід, куди не сягала комуністична злочинна система. Знаючи польську мову, задумав мандрувати через Польщу. Увійшовши на Закерзоння, знайшов тут велику руїну і жодної української істоти. Акція «Вісла» довершила етнічну чистку. Мандруючи самотужки на Захід, Іван опинився в невеличкому містечку Серадз (центральна Польща). Ропіюча рана від пострілу примусила його шукати порятунку в лікарні. Після видужання, Іван планував нелегально перейти західний кордон Польщі. Медсестра, яка його доглядала, запевняла, що перетин кордону абсолютно неможливий і що його там неухильно чекає смерть. Вона говорила йому про свою велику любов і до нього, і до (дивне) українського народу. Маючи до вибору або смерть на кордоні, або життя з залюбленою полькою, Іван вибрав життя. Тоді ще не міг збагнути – яке!

Незабаром відбувся шлюб в костелі і ще того самого дня жених почув, з якою звірячою ненавистю ставиться до нього його тесть. Тесть був шовіністом і дуже ненавидів українців, а тодішня державна пропаганда кормилася антиукраїнськими наклепами. Так, як і в Совєтсько-

му Союзі, все, що було українське, було осквернене. Надзвичайно важко було проживати під одною стріхою вразливому артистові з сім'єю грубіянського тестя. Незадовго, до тестя приєдналася теща, і разом психічно знущалися над безрадним зятем. Батьки жінки звинувачували біженця, що він вчинив мезальянс, одружуючися з полькою. Це був, на їхню думку, непростимий гріх українського унтерменша. Демкович почав роботу бухгалтера в місцевому житловому кооперативі. Був добрим працівником і користувався пошаною серед співробітників. Жінка Івана охороняла його від грубих нападів своїх батьків, не розуміючи їхньої ненависті. Таку позицію вона зберегла до часу появи першої дитини. Іван дуже захоплювався новонародженим сином, доглядав його і говорив до нього (весь час) тільки по-українськи. Батьківську радість одного разу знейтралізувало зміїне сичання тестя: «Як ти, український, сучий сину, смієш до дитини говорити своєю плюгавою мовою, адже в ній пливе шляхетна польська кров!». Презирство примітивного плебея міцно дратувало вразливу душу Демковича. Незадовго народився другий син, і батько всю любов і пристрасті перелляв на дітей. Тепер мав для кого жити.

Зі здивуванням Іван спостеріг, що його дружина дедалі частіше стає до нього більш холодною, більш байдужою, і під час чергової сімейної сварні виразно підтримала позицію своїх батьків. Ніхто не міг стерпіти його української мови, якою він говорив з дітьми. Усвідомивши собі цю жахливу правду, Іван остовпів. Йому ніяк не хотілося вірити, що ця вродлива полька, яка так гаряче впевняла його в своїй любові, тепер стала його ворогом. В його сімейне життя гадюкою повзла зрада. Вірність національним ідеалам була суттю його життя. Без них він не вмів жити, так само, як не зумів зрозуміти зрадливої жінки. Осмисливши свою ситуацію, Іван втратив сенс і бажання жити. Йому хотілося назавжди покинути цей лицемірний фальшивий світ. Бажання це було дуже сильне і непоборне. Вийшовши з діточками на прогульку, Іван подався на залізничний вокзал. Там, відчекавши кільканадцять хвилин і взявши дітей під пахви, кинувся бігом під над'їжджаючий поїзд. На щастя, залізничники в останній момент врятували його і дітей від певної смерті. Отямившись, Іван довго молився і набрав переконання, що самогубство не є найкращим виходом: життя є Божим даром і тільки Він може його забрати. Повертаючися додому, на вулиці листоноша вручив Іванові письмо про призначення йому нової квартири. «Навіть у безвихідній ситуації мусить знайтися якийсь вихід», – подумав Іван і заходився над своїм переселенням до нової квартири. Тепер він став її власником і від нього залежало, хто в ній буде жити. Незадовго до цього, ворогуючий до останньої хвилини життя тесть, помер. Дружина стала ніби більш приязною і сердечною. В атмосфері загальної радості дружина щиро попросила свого чоловіка: «Іване, дозволь і моїй мамі з нами замешкати. Нам не годиться стару маму одну залишати. Що тоді люди сказали б!».

Іван зм'як, погодився і незадовго знову переконався, що немічна старушка не марнує часу і в його хаті виховує синів у дусі ненависті до батька і його народу. Богомільній бабуні і костел не заважав, і партія сприяла. Усі вітри віяли Іванові в очі.

Принагідно довідався про утворення в Польщі української культурної організації – УСКТ. У 1958 р. наладнав контакт з українським активом міста Лодзь, де проживало значне число петлюрівської еміграції. Через рік Іван Демкович став штатним працівником Головного прав-

Перший зліва Іван Демкович, Вроцлав 1970, виїзд з драмгуртком на села

ління УСКТ у Варшаві, прийнявши посаду інструктора аматорських гуртків УСКТ. Досвідчений просвітянський діяч знов опинився в своїй стихії. Він із запалом віддався праці. Їздив усюди, засновував нові вогнища культурно-освітньої роботи, сприяв розвиткові українського шкільництва, спонукував людей до культурної і громадської активності. Мало хто знає, що саме він переконав Ярослава Полянського, щоб залишитися в Варшаві і почати працю в УСКТ. Цей задум заплодоносив значущими успіхами. Треба нам помітити, що умови культурно-освітньої праці в ПНР були набагато важчі, ніж до війни, з уваги на велику розпорошеність переселених українців. Долаючи різні перешкоди, Демкович весь час був у дорозі, знала його уся українська діаспора від Бань Мазурських (у Східній Пруссії) до розсіяних гуртків Вроцлавщини чи Щецінщини. Інструктор більшість часу проводив у роз'їздах, навіть замешкав у Варшаві. У себе, в Серадзу, бував гостем, щоправда, про сім'ю дбав, із синами вів кореспонденцію тільки по-українськи. Одного разу, приїхавши до свого дому у Серадзу, почув від молодшого сина таке: «Тато, а по що ти взагалі тут приїжджаєш?». «Тоді, – признався Демкович, – я зрозумів і пізнав жахливу правду: в мене сім'ї нема. Запитання сина примусило мене серйозно призадуматися над собою і як мені далі бути».

Роздумуючи над синовими словами, пригадався Іванові один інцидент, який ще не так давно йому трапився. А було це так: приїхавши з Варшави додому одної неділі, застав свою дружину незвично радісну і дружелюбно налаштовану. «Вона мені подала вареники, кажучи: „Почастуйся руськими пирогами – ти так любиш українські страви". Після обіду я вийшов сам на вулицю, хотів трохи погуляти, бо робилося мені душно. Не пам'ятаю далі нічого... відкриваю очі і бачу біля себе медсестер і лікаря в білих халатах. Лікар сказав: „Маєш щастя, ми тебе з трудом врятували"». В лікарняній лабораторії сказали, що захворювання пов'язане з якоюсь отруйною субстанцією, яку віднайшли в шлунку хворого... З того часу Іван не приймав жодних почастунків від своєї дружини. Своїм харчуванням займався сам.

Праця в УСКТ стала одинокою розрадою. Без неї Іван не уявляв собі дальшого життя. Незадовго йому виповнилося 65 років і Головне правління силоміць випхало його на пенсію. Згідно з тодішньою політикою, найкращих працівників українського товариства належало негайно усувати з його рядів – вони ж гальмували процес асиміляції. У 1971 р. Демкович опинився в ситуації людини, якій раптом увірвався шлях. Він знову втратив віру в сенс дальшого існування. Його дотеперішній світ боротьби, праці, сподівань й ілюзій з шумом провалився. Почуття втраченого часу, нездійснених ідеалів, невдач у сімейному житті і ця нестерпна ізоляція від українства доводили його до апатії, зневіри і крайнього песимізму.

Останній раз я бачився з Іваном Демковичем у 1972 р. Прощаючися, він відчув потребу сказати: «У Серадзу вмирати я не хочу. В мене сім'ї там нема. Маю лише одне бажання – хочу спочити в українській землі. Тихцем планую поїхати в Україну до брата і там зачекати на смерть, а щоб братовій сім'ї не робити клопоту, треба буде взяти з собою якісь отруйні таблетки. Звичайно, свою туди мандрівку хочу здійснити тоді, коли надійде до мене стареча слабість...».

Дійшли до мене чутки, що Іван Демкович помер в кінці вісімдесятих років минулого століття. Донині не знаю, чи встиг він здійснити свій останній задум і де знаходиться могила цього великого патріота-просвітителя й праведника. А хочеться з квітами прийти на його могилу!

Заброст Великий, 20 жовтня 2006

Дерзновенний дух
(до вісімдесятиріччя Остапа Лапського)

Ярослава Конєва

Бо: *велике буде сказано!*
Остап Лапський

Трапляються в житті зустрічі, здатні зупинити метушливий біг часу, втихомирити безперервний біг думок в голові і змусити людину поставити собі просте, але драматичне питання: хто я? Такою була для мене зустріч з Остапом Лапським – скромним, звичайним на позір чоловіком і водночас геніальним поетом, класиком сучасності. Тривала наукова конференція, яку щороку організовує Кафедра україністики Варшавського університету. Доктор Василь Назарук вчено говорив про поетичну майстерність поета Остапа Лапського, поряд сидів сам суб'єкто-об'єкт і до кожної тези додавав дотепні уточнення й пояснення. Точнісінько, як в його творах: є основний текст, а є коментар, який висвітлює змінність, несталість або багатозначність будь-якої тези чи догми. Учасники форуму завмерли з розгубленим виразом обличчя і явно не знали, як реагувати. Лапський завів гру, в якій брали участь усі, хотіли того чи ні, причому автор грав самого себе. Тривало це значно довше за усталений ліміт часу. Голова наукової сесії, професор Степан Козак, сам автор блискучої розвідки про творчу манеру поета, у той момент перебував у ролі диригента, а оркестр раптом почав імпровізувати... Пригадала я цей випадок тому, що зрозуміла тоді, спостерігаючи містерію становлення сенсу: вірші – це не просто інтелектуальний продукт, а сутність митця, частинка його самого, вони не існують самі по собі, а складають гармонійну цілісність, якій можна дати визначення: феномен Остапа Лапського. Є один вірш у збірці *Мій почитачу*, в якому поет сам себе, так би мовити, класично семіотизував, виділивши усі найважливіші грані своєї творчої особистості:

- перебування в Богові, освячення творчості Всевишнім: *Про себе: / Перо сліпе без Бога!*
- духовні мандри: *Я: чумак захмелений / Безмежжя келихом,*
- подвижництво, затворництво: *Приречений черпати / Поетичну: поетапну сіль / Із – придорожніх келій!*
- роль пророка й юродивого: *Про невмирущу перспективу / Блазень недоступну / Правду скаже...* (6, 35) (в іншому місці поет уточнить: *... я не блазень: / Кобзарева віть!)* (6, 86)

Самотня трагічна особистість (У перенаселенім, / в тобі, / мій любий світе, / я з уявою один, / як перст, в журбі... (7, 211). Людина, яка існує на грані дійсності й тексту. У цьому випадку якось недоречно відокремлювати автора від ліричного героя – це все одне неподільне ціле. Таємниця, яку мені потрібно прочитати й зрозуміти – навіщо? Щоб віднайти саму себе, усвідомити своє місце у світі, навчитися бути вільною. Перейняти досвід подорожі до межі можливого. *За визначенням, межею можливого є той пункт, де, незважаючи на інтелігібельну позицію в бутті, людина, здерши з себе обман і страх, йде так далеко, що неможливо навіть уявити можливість іти далі* (9). Поглянути на поезію в сукупності з постаттю автора як на текст – своєрідно організований часопростір, потрапляючи в який людина змінюється, стає якісно іншою.

Поезія Остапа Лапського складна, інтелектуально насичена, демонструє парадоксальний сплав західноєвропейського аналітичного й східнослов'янського міфологічного мислення; це своєрідне поєднання західної аскези і східної інтуїції та вміння вживатися у світ, західного індивідуалізму (*Це, дорогі противники і вороги, моє творящого лице!* (7, 248) і східнослов'янського почуття єдності зі своїм народом, західного прагнення перетворювати світ (*9. Україна в бур'янах! / 10. Прополоти Україну!* (7, 247); *в світі білому / все темне / я переверну* (6, 117) і характерного для українців пошуку гармонії з довкіллям (*Ген сиджу у лісі сам на почорнілім пні тутешньою опенькою...* (7, 247)). Поет розкриває нам світ у двох ракурсах: соціально--злободенному й міфо-філософському. Не залишаючися байдужим до кожного значимого прояву політичного чи культурного життя в Україні або у Польщі в стосунку до України, Остап Лапський жваво відгукується на кожну подію в бутті зарубіжного українства. Разом з тим, у його поезії присутня потужна філософська течія, прагнення дійти до суті речей, докопатися до таємниці буття людини/людиною в цьому світі. Поезія Лапського не просто складна – вона чинить опір (щоб *бути*!) намаганням читача розібратися в химерному синтаксисі, неологізмах, значущих наголосах, еклектизмі, алюзіях – в усьому, за допомогою чого автор вибудовує свій неповторний часопростір. Онтологічні питання, до яких звертається Остап Лапський у своїй творчості, – про добро, над яким треба наполегливо працювати, щоб було, й зло, яке саме по собі чиниться, про біблійну силу поезії, про *пережовування Бога* (йдеться про профанацію поняття сакрального у сучасній культурі), про долю, двоїстість людської натури й врешті, про абсурдність світу – передаються через категорії шляху, свого/чужого простору, часу/понадчасовості, початку й кінця, а саморефлексія поета проявляється у формі іронії, сарказму, парадоксу, що виростають з національних фольклорно-міфологічних джерел.

Поетова творчість, – пише Степан Козак, – в однаковій мірі є змаганням з матерією слова, з історією, з самим собою... (3, 315). Пристрасно прагне поет звільнитися від залежності, від полону, в який взяла його дійсність:

Життя
дається раз –
я
за межу разу

у широке поле,
у безмежжя силкуюся
вийти самотуж (4, 183)

Людина, за Сартром, ... може існувати, прагнучи тільки трансцедентних цілей. Стаючи таким виходом за власні межі, схоплюючи об'єкти тільки у зв'язку з цим подоланням себе, вона перебуває в серцевині, у центрі цього виходу за власні межі (9, 131).

Подвійний емігрант (немешканець України, немешканець Полісся) варшав'янин Остап Лапський у своїй творчості передусім намагається визначитися щодо ціннісної ієрархії простору, в якому перебуває. Історичні реалії міфологізуються, включаються в архітектоніку давніх космологічних міфів, де існує центр – завжди негативний, заперечуваний простір, місце-фатум, і благотворна периферія, до якої спрямовані усі почуття ліричного героя. Сплав історичного й міфологічного створює внутрішню антиномію змісту і визначає філософську й морально-психологічну проблематику творів.

Поетична просторова модель Остапа Лапського складається з трьох топологічних зон: **чужина – рідний дім – батьківщина** – це поліцентричний, аксіологічно ієрархізований світ, що розгортається від локального центру до універсального. Себе ліричний герой відчуває вигнанцем, *в'язнем діаспори-затвору*, безрідний край для нього є пусткою, *чотиристоронньою кліткою*. Таким є реальний світ, в якому перебуває творець – чужий, ворожий і фальшивий. Рідним для нього є опоетизоване Полісся, на скраю якого у своєму *Заповіті* просить поховати. Вимріяна й далека Україна виступає у творчості Лапського скоріше не як реальність, а як сакралізована надреальність, як ідеалістична дійсність.

Як слушно зауважує Василь Назарук, не можна зрозуміти поезії Лапського, не помічаючи тієї лінії напруги, що вже в шестидесяті роки пронизувала його тексти, драматизму його лірики, породженого бунтом ліричного «я» проти обкрадання поета, як і його народу, з права бути собою, а отже, позбавлення права до самовизначення – до власної батьківщини! Звідси всепроникне в його поезії змагання за Україну, за яку поет бореться словом від свого творчого світанку (11, 5).

Як представник всесвітнього племені поетів, Остап Лапський передусім є мешканцем «незнаної батьківщини»: Поет блукає всюди, вглиб Атлантиди глянув (4, 92), але навіть міфічна країна асоціюється з втраченою своєю землею. Себе поет уявляє вітряком з батьківського поля, але чим є вітряк без поля? Чи ж не Дон Кіхотом в марній боротьбі з вітряками?

Місце помешкання, Варшава – простір **чужий**; щоб стати співмірним людині, він має бути освоєний, тобто структурований національно. Надто складне завдання в умовах панівної культури польського міста. Застосування фольклорної символіки в медіальний спосіб знімає психологічну опозицію **чужина** – **батьківщина**: У Варшаві рано-вранці, коли дівчата йдуть по воду – поет ніби перекидає місток з матеріалу рідної національної образності над прірвою несхожості між **своїм** та **чужим**, і у такий спосіб відбувається процес символічного оволодіння-наближення **чужого**.

По суті перманентний мігрант, Лапський зв'язує світи між собою, але не належить вповні до жодного. Серед поліських трав він знаходить себе, в натовпі великого міста – губить. Єднає Полісся з Варшавою одне: і в одному, і в другому місці українець думатиме про Україну: Так до безтяму тут / Унапрямлений туди! (6, 99).

Оволодіти світом і визначитися в ньому можливо тільки здійснюючи метафізичну подорож. В апокаліптичній парадигмі мати путь, йти шляхом – не означає їхати, мігрувати, а означає повертатися. Мандрівництво зливається з вигнанням (автор сам себе називає ізгоєм, емігрантиком) – у даному випадку добровільним, внутрішнім, отже, ліричний герой аж ніяк не жертва, а подвижник.

Поет, мов той фольклорний козак, приречений на метафізичну путь – козакові мандрівочка пахне – та шлях цей мученицький:

Давно, бач, у Сибіру
струхлявів би Остап
якби був не повірив
у божий – в свій *етап* (4, 302)

Багато перешкод потрібно подолати по дорозі, наприклад, чужинецьке небо, чудовисько-місто. Україна як символ – останній, кінцевий синтез на шляху до самого себе. Та не все так просто й однозначно на цьому шляху. Існує об'єктивний закон відчуження я-свідомості від того ілюзорного полюсу, яким виступає ідеальна країна – архетип міфічного **загубленого раю** (10, 224–228). У творчості Лапського знаходимо підтвердження дії цього болісного маятникового руху – то віддалення від **своїх**, то зближення з **чужим**:

Або
українець ще
не дотягнув
до спілкування
зі мною,
або я
ще не ґейша (5, 65) – іронічно стверджує автор, син ще не своєї України.

Символічна сковородинська дорога героя додому – своєрідна реалізація міфу вічного повернення – єдине можливе розв'язання в дії суперечності буття:

Клади стежину
у далекий край свій (4, 50)
Кожної миті бути присутнім, свідомим і вільним, як Сковорода, щоб сміти іти
під оком крука
у розлогий споконвіку
степ
свій! (5, 91)

Духовний шлях поета пролягає через екстериторіальний коридор додому (5, 37).

Сповнений сумнівів, неприкаяний мандрівник питає:

доведе куди
відтак
така дорога? –

Відповідь засвідчує знання автора про фатальну безкінечність цього шляху:

Уздріти свій сенс у тумані густому,
щоб силим дійти до фіктивного дому (4, 5)

Екстериторіальність – характерна особливість поетики Остапа Лапського, адже в його текстах порушені усі жанрові межі, і думка вільно переміщується від одного смислового вузла до іншого, не зустрічаючи перешкод. Форма вираження з абсолютною точністю відповідає формі змісту.

Книга поезій *Мій почитачу* яскраво продемонструвала невідворотність долі духовного мандрівника. Топологія шляху дещо змінилася: якщо у ранніх творах можна було прослідкувати маршрут екстериторіальної думки від центру (Варшава) до периферії (Полісся) і далі на схід, до «втраченого раю» (Україна), то тепер поет ніби увібрав в себе, сконцентрував у собі усі можливі світи, сам став окремою планетою у безмежному всесвіті: обшир світу обмежений в мені (5, 152). Лежить він, космічно самотній, горілиць на язичницьких шкурах у своїй доісторичній печері в центрі Варшави, яку вже остаточно «збагнув» і не намагається більше «українізувати», й веде діалог з Богом. Його затвір, печера з вікном у світ – непорушний, мов Будда, центр Всесвіту, а попідвіконню снується юрба...

Понадсучасся чоловіче,
у печері тільки нині
ти безпечним можеш бути
тут, слугуючи як Небу,
так і Україні... (6, 110)

Печера – платонівська метафора людського життя, з тією тільки відмінністю, що поет знає, що юрба під вікном – не правдива, це всього лише тіні, а є ще джерело світла і дійсні предмети, які відкидають тінь.

Дорогі серцю краї стають ілюзорними: Холмщина – як і Україна – уявна; Де рідна хата, / днеськи: неба край! (6, 33). А світ? Звісно – крутиться! Навколо центру, котрим є сам поет.

Митець володіє особливою широтою, інтенсивністю погляду – він не ділить геометрично світ на локуси, території, як оце ми вичленовуємо, аналізуючи. Інтенсивність його переживання нейтралізує межу, напруження між внутрішнім і зовнішнім, між там і тут. Те, що бачить Лапський зі свого вікна реально – поглинається країною-спогадом. Категорія початку – дитинство, батьківський край – зливаються з категорією кінця, творячи міфічне коло: батькова бджола – спогад про дитинство – манить в

Дорогу єдину назад:
На схід, на схід
В уявну – в минулу країну. (6, 17)

Лише у творчості, що подібна до лету птахів, вигнанець почуває себе вільним: *Поезія – це виліт і повернення...* – пише Лапський у післямові до збірки *Череп'я* (5, 201).

Образ печери, в'язниці, замкненого задушливого простору у світовій культурології інтерпретується як «смерть», «повернення», «народження». Усі ці поняття тотожні: за **смертю/зачаттям** наступає **воскресіння/народження**, тобто повернення на світ тієї ж самої, але вже оновленої людини. Поет неодноразово називає себе затворником і вигнанцем, добровільно виключеним з актуально-соціальної течії життя, що рівноцінно стану небуття. За Гегелем, на шляху до істини й самостановлення необхідно пройти через відчуження, вийти поза лінійний плин часу. Лапський так розмірковує про долю:

А є початок,
Є середина й кінець у явищ є!
У цих параметрах
Збігало й збігло,
Дяка Богові,
Чи не усе уже
Життя моє! (6, 129)

Але роль поета-пророка, сіяча правди і літописця роду, покликаного самим Всевишнім служити глашатаєм істини, –

Тому й пишу, бо Палець божий
звелів таки своє робити. (4, 116) –

примушує його здійснити «обряд переходу» до іншого виміру часу:

Поет – це ж
Своєрідний біг,
Боги ж: існують
Поза часом,
Незалежно від мирян! (6, 129)

Тут автор використовує гру слів: біг/бігти – означає прямолінійний рух і давня форма слова бог – біг вказує на позачасовість, універсальність.

Міфічне мислення (видатний семіотик Клод Леві-Строс писав, що міфи продовжують діяти в сучасній свідомості людей, про що вони самі можуть і не здогадуватися) не знає смерті, але й не знає майбутнього. Життя точиться в теперішньому і в минулому водночас – через ритуали періодичності (календарно-обрядові цикли) ми стаємо причетними до світу предків – минулого. Грань між існуванням і неіснуванням розмита. Християнство дало іншу парадигму історії – від сотворення світу людина через гріхопадіння і апокаліпсис має прийти до вищого рівня цілісності. Образ смерті у поетиці Лапського тотожний інобуттю, є початком, а не кінцем. З особливою виразністю проступає життєствердна символіка цього мотиву:

Мій кінець...
виявивсь, а так,
як не крути,

кінцем надієтворним! (7, 115)

У поетиці Лапського смислообраз смерті знаменує, крім того, зупинку, паузу, яка настає саме в той момент, коли творець перебуває у найвищій стадії напруги думки, емоцій, душі. У такий момент жодні слова не здатні передати переживання, тому доводиться замовкати: *На стиках у років / став – і – стою німотний* (4, 56). На шляху подолання розколотої свідомості, болючого стану роздертості між небом і землею, пеклом і раєм, рідним і чужим (*Одним крилом / торкаюся землі, / а другим – неба...*) поет сягає межі, назва якій – абсурд. За нею починається якісно інше мислення – неевклідове, коли двічі два не дорівнює чотирьом і паралельні прямі перетинаються. На межі абсурду людина завмирає, зчудована, німіє, бо слова гублять сенс. Світ виходить за межі нашого уявлення про нього, тобто, за визначенням, є абсурдний, і тому поет ставить собі цілком свідому мету:

ловким словом
ловитиму безсуття... (4, 241)

Приручивши смерть шляхом її символізації, Лапський обрав радикальний засіб порятунку, випробуваний ще праслов'янами-язичниками: сміх – іронічний, саркастичний, а навіть гомеричний регіт, який руйнує усі протиріччя і невідповідність дійсності бажаному ідеалові, порушує закостенілі стереотипи свідомості. У своїх текстах поет поєднує комічне з трагічним, високе з низьким, естетичне з кічем.

Буває,
високе –
на грані кічу
виростає, – зізнається сам поет (5, 88)

У книзі *Мій почитачу* Лапський приходить до висновку, що, попри глибоку християнську релігійність, слов'янське язичництво міцно закорінене в натурі українця:

Ми з поганства,
з нього наші руки й ноги,
й буйна голова,
й далекий шлях самого із висот
до мене Бога. (6, 193)

Звичайно ж, суть язичництва не в поклонінні ідолам, які не потопились досі у Дніпрі (6, 193), а у своєрідному переживанні свободи.

Недаремно людство потребує карнавалу, який на мить міняє місцями усе – високе стає низьким, буденне – урочистим, незаконне – законним і навпаки, можлива навіть заміна статі (пригадаймо театралізовану гру на Маланку з перевдяганням і взаємозаміною чоловічих та жіночих ролей, коли Маланку грає чоловік, а Василя – жінка). Після карнавального шоку світ повертається до норми, оновлений і очищений.

Проблема Бога, переживання сакрального і пов'язані з цим морально-етичні проблеми – протягом усього творчого шляху поета займають першочергове місце. Сенс божого елементу у творчості Лапського має не стільки релігійне забарвлення, скільки національно-етичне,

навіть політичне. Цьому аж ніяк не суперечить гедоністично-жартівливий, «знижений» тон деяких творів поета. Навпаки – за законами карнавальної культури такий сміх несе «очищення» часопростору від впливу сформалізованого, але прогнилого наскрізь ієрархічного світу антицінностей. Шляхом формального заперечення, чим по суті і є іронія та сарказм, утверджуються позитивні цінності.

Лапський насамоті з собою переживає свій карнавал, утримуючи в такий спосіб духовний орієнтир. Сміх розколює дійсність на світло й тінь, високе й низьке, буденне й сакральне. Розділивши так світ, його потрібно далі скласти в одне ціле. Поет намагається знайти спільний знаменник, серединну точку відліку, до якої члени опозиції перебуватимуть у гармонії:

Скажу,
без зайвих слів:
високі точки зору
всі до одної
в одну
я звів (5, 87)

Дійшовши до межі можливого, герой Лапського подолав абсурд сміхом і – зупинився перед невідомим і незбагненним, яке є знаком відкритості Богу. Язичницький бог сміявся, Христос – плаче.

Набігла сльоза, глянь, на око
співця: споконвічний мотив?
У, з Богом, обладнане завтра
І в пісню, знов, віра зросла.
Назавжди устав я, вже став ти
Поліссю моєму: роса? (6, 188)

Свою *бібілію болю* Остап Лапський писав, переживаючи апокаліпсис свідомості, силою поетичного таланту перетворюючи сприйняття побутової реальності на дійсність, яка має стати духовною батьківщиною для тих, хто вийшов на шлях служіння істині:

Щоб зерня,
Смерть поправши,
Проросло... (6, 80)

Використані джерела:

1. Аверинцев С., *Софія-логос*, Київ 1999.
2. Barthes R., *Fragmenty dyskursu miłosnego,* Warszawa 1999, s. 191.
3. Козак С., *Місце в процесі* [у:] Лапський О., *Моє самовизначення*, Варшава 1996.
4. Лапський О., *Моє самовизначення (1996–1991)*, Варшава 1996.
5. Лапський О., *Про череп'я*, Варшава 1997.
6. Лапський О., *Мій почитачу*, Варшава 2000.
7. Лапський О., *Про череп'я (доповнення)*, Варшава 2001.

8. Марсель Г., *Против спасения* [у:] *Танатография эроса. Ж. Батай и французская мысль середины XX века*, СПб. 1994, с. 49.
9. Сартр Ж.-П., *Экзистенциализм – это гуманизм* [у:] *Сумерки богов*, Москва 1990, с. 343.
10. Пелипенко А., Яковенко И., *Культура как система*, Москва 1998.
11. Nazaruk B., *Od krytyka coś* [у:] Łapski O., *Po czerni bielą*, Warszawa 1999.
12. Конєва Я., *Сміх Остапа Лапського (фольклорні джерела творчості), Satyra w literaturach wshodniosłowiańskich IV*, studia pod red. W. Supy, Białystok 2000, s. 315–324.
13. Конєва Я., *Українська фольклорна модель світу у творчості Остапа Лапського – Матеріали IV Міжнародного Конгресу україністів, Одеса, 27–30.08.1999*, Одеса 2000.

Теодозія Полянська з дому Маслей

Максим Маслей

Українська молодь села Завіз Ліського повіту, 1944

В кривавих полум'ях акції – «Сорок сім»

(драматична поема)

Міля Лучак

Твір присвячую усім Жертвам акції «Вісла»

Голос Поетеси

П'ять віків на землі чужій
Де з дерев не фрукти спадали
А бомби
А по небі плили
Густі хмари птахів – вбивців,
Злобних і жахливих
Як гадюча отрута
Там у Меіссені вмирала я
Сто чи сто тисяч разів
І воскресала бо велів...
Бог
Коли відкрито тюрми чужокраю
Повернули ми на землю допрапредків
І слідів хати...
На саму зерножать
У селі тоді співали у квартетах
Гори... ліси... сади і ріки
А на небі троянди цвіли рожеві
Скала –
Іконостас села
Відкрила брильянтів скелі
У псаломах доброслів
Рясно дякували Богам батьки
Рідну землю стискали як немовля

Коли я... ним була
Обіймали й цілували дерева
Що на лоні... батьківщини
Долоні їхні закорінили

Голос Батьків

О надвеличні Боги!!!
Не дозвольте... щоби утретє
Ми бранцями ставали
Наше право до Сонця власного
Неба і Землі
Ви ж самі дали
Покликанням за стіл планети

Голос Поетеси

А одного разу, батьки стоя на Скалі
У руки взяли хрести та свічки
І в небо дивлячись
– У вічі Бога...
Присягли!!!
– О Земле давенукраїнська
Що кров'ю прадідів дихаєш й гориш
Нікуди й ніколи із власенволі
Не покинемо Тебе
Для країн чужих і сріблорік

Голос Поетеси

У дні і ночі златозоряні
Ніжили батьки землю свою
Садили яблуні і... Калини
Під хатиною дядька... Михалечка
(Наша хата знайшлась в межах України)
Лани наші вагітніли
У хату приходили зорі
Місяць за столом сідав
А сонце розсвічувало усе
І Рай повернув удруге
Півні відраховували час
А кінь чорношерстий

Вітрів доганяв
Але шедевром нашого життя
– Любов була
Батьки кохалися немов
Ромео і Джульєтта
А я як зоря провідна
До щастя їхнього добавляла
Світил небесних
Щоби своя Галактика
У нас була

Голос Прадідів

З епохами щастя
– Вік – неначе кінь
Шаленощасний мчить
Дні доганяють ночі
А ночей нема
Лише сонця... лише сонця...
Не одно... ні двоє сонць
– Сім по сімдесят
І так надійшла весна
Сорок сьома
У ліс ходили діти по квіти
А півні піаніссімо[1]
Будили села
Що між яблунями... стояли

Травень

Хоча кажуть, що уродивець я
Але ряса моя прачорно-вогняна
Спів птахів моїх
Зупинивсь у грудях
А сови та круки
Панахиди накрикують
Про кров... Хрести
Безцвинтарні гроби...
– За націю
Але поки

[1] Піаніссімо – дуже тихо.

Не знаю літер
Затаєних книг
Природи

Останній вечір на рідній землі – 13 травня «сорок сім»

Батьки сидять на лавці під хатиною

Розмова Батьків

– Який Рай створив Господь людині, що не хочеться до хати повертати.
– Не забувай, що цей Рай лише на Матьківщині... Не було його у Франції, ні у Німеччині.
– Завтра у нас чимало праці. Конюшину треба косити. Вона така запашна у різноквітті. Жаль під косу брати.
– І мені жаль кожної зірваної квітки, але так влаштований світ.
– Шкода, що я не композитор, поклав би на музику співи птахів і невидимих комах.

У глибинах душі природи

Раптово гасне місяць.
Брунатніють зорі, а небо стає чорним простирадлом.
Із усіх усюд доноситься жахливе совикання тисяч совиць та неймовірний вереск мільйонів круків.

Голос Гір

Галопують вершники чорні, як стоніч беззоряна, що на конях білих, як рушники безвишивані, а під ними поля крові і тіла розтрощені.

Розмова Батьків

– Ганю, чи ти чула якийсь голос?
– Чула і то так докладно, як твій.
– Це від втоми. Встаємо разом з сонцем, а спати йдемо щойно тоді, коли зорі рясні по небі ходять, а людство просипається утретє.
– Йдемо спати.

14 травня – «сорок сім». Година третя ранку

Дивенголос

Стогне земля. Ридають Калини...
Виють собаки. Голосять півні...

Голоси Мужчин

– Відкривай мерщій! Ми свої! Ляхів нема?!

Голос Поетеси

У вікні мундири! Густо від них. Офіцери з отрутою в устах; карабінами в руках і єстві, розбили двері.

Батька, у плащаниці крові, взяли з собою на надмуки – мук, що вели через дороги з розтрощеного каменя і розпечених вуглин.

Мотузами принаручниковували до столів та палицями грабовими молотили тіло і єство – за націю.

14 травня – «сорок сім». Година дев'ята ранку

Голос Правди

Землетрус у селі. Підвалини хат розтрощені. Розпорені перини і серця селян.

Кров у Вігрі.

Стогін! – Плач – Виття!!!

– Хто це? – татари чи монголи у селі?

А може сам хан – нації нашої пан?

Жорстокі голоси жовнірів

– До двох годин...! До двох годин...!!!

Майно на вози і в дорогу!!!

Голос Правди

В кого сили не було, бо мліли люди, охоче допомагали кольби карабінів.

Вони теж стріляли до котів, собак та інших звірів.

Знавці зі знавців, найкращі у своєму ремеслі. Чемпіони Європи або... і планети.

Голос Часу

Поруч хрестів проїздили вози.

Погасла планета.

Злате сонце почервоніло, а потім зчорніло і гради сльоз чорних обпадали на викиднів.

Голос Предків

– Мабуть плачуть пророки у Небі.

– Вони євреї, а ми...

Їх вивели Мойсеїв із неволі Боги.

А Мойсеїв наших часи – вороги вбивали.

Голоси Віків

Навали (нашестя) Казимира Великого ріднoземлі у ярмо взяли і як загарбники наші – їхні пани прамуки – надмук завдавали народові.

Голоси Предків

Ми віками служили їм наче собаки, що на веління їхнє брехали голосами хриплими.

Танці відтанцьовували немов клоуни... коли бажали.

Гідність Народу Великого на землі, що пахне медом і молоком солов'їним, козаки у захист взяли.

Голоси Віків

Гей козаки!!!

Гей коні чорні і білі, що у Водновірі Православ'я України захищали. Але Серце – Матері унії розп'яли на Двохресті.

Гинули козаки за віру. Страждав Тарас – один з найбільших противників розколу.

Кров українська із Землі аж до Неба дійшла, хоча Бог сказав:

– «Не вбивай».

А тут брат брата вбива «іменем Христа».

Хто до жахів край нам довів – невже не гнів неволі?!

Голос Ольги і Володимира

Чому у вірі Риму залишилися сусіди загарбники і не стали католики римо-православні, як ви грецькі – католики, яких у Греції ніколи не було.

Чому обраного вірою нашою наставника церкви – Христа, обміняли на тлінну людину?

Голос Народу

О Господи!!! Прости провини предків предкам нашим і нам нащадкам їхнім.

Ехо села Війська

(Кальварія Пацлавська. ВОП)

Жах-жахів, як б'ють Геню Петровську, Марійку Бардзінську, Степана Андруха і... і...

Кров ллється по травах, могилах, дорогах – давенукраїнській землі, а на вівтарі Скали – хрестом святим задовічнилась.

Голос Анни

... А мій чоловік... Володимир... де?!

Голос Гені

Його прив'язали до стола... і... і ... мабуть закатували.

Він жахливо стогнав і вив голосом звіра, за націю і віру.

Голос Марійки Бардзінської

Це мабуть тому, що ксьондз, який коляскою їздить і цькує на українців, сказав жовнірам, що у вас була ціла клуня амуніції.

Голос Анни

О ксьондзи! Чому деякі з вас демонам слуги?!

Саме цей ксьондз, вдарив палицею Уляну за це, що на уроці релігії перехрестилася по-нашому, а Міля не далася. Вийшла з уроку і більше не побачив її.

Мабуть тому, ще більше мститься.

Голос Анни Петровської

Кажуть, що так жорстоко мстяться на нас за Волинь.

Голос Анни

Але нам не від кінця історії починати, не від Волині, а від початків її. За правдою Господньою, нагадаймо тоді, хто загарбником чиїм став у часах України-Руси і прав основних народ корінний позбавив на віки прадовгі?

А Волинь чия земля і де лежить, під Варшавою?!

Знаю, що вбивати нікого не можна, але довговічна жорстока загарбника мста, народ до шоку довела.

– Або здобудемо у себе, для народу свого свободу, або краще згинемо за Правду і Волю з гідністю цивілізованої людини!!!

Але захищати країну за правом права, було неймовірним для народу-раба, що армій не знав, ні в іносусіді брата.

Голос Козаків

Коли ми на Польщу і Варшаву пішли?

Коли їхню державу у наручники одягли і ввели свої накази?

А жахливі та ганебні, для Великого Народу, наслідки неволі аж по нині безперервним шляхом йдуть.

Голоси з поїздів

Повпихали нас до вантажних поїздів, як картоплі до мішків та ще

з бидлом, що реве немов скажене і ноги ламає.

Благання Дітей у поїздах

Мамо! Ми дуже голодні! У шлунку немов ножами ріже і блювати хочеться. А коли поїзд стояв, а жовніри варили суп, чому не дали хоча б дітям?!

Голос Болю

Ох! Як жахливо виють собаки, а від їхніх голосів немов стодзвін, б'ють громи у головах, а блискавки в очах горять.

Голос Нації

У поїздах вже два віки і не знати куди жене неволя Народ мій?
Народ, що страждає від першекроків, коли у пелюшках я була.
На волі коротко жилось мені, а інші пишались на моїй святій землі.

Голос України

Я так,... як кожна інша мати породила дітей, що кохала як Сонце, Небо, музику Дніпра та океанів. Над колискою немовлят стояла.
Перев'язувала рани, щоби ні капля зайвої крові не викапала із вени жодної дитини моєї.

Голос Епох поневолених

Боже Бога Богів!!!
Чому від віків на планеті нашій є народи-раби, що загарбникам п'ятки цілують з насильство-волі. І пани-народи, що пишаються вічноволею?
Невже наша зброя для захисту власнодержави не така влучна?!
Котра доба помилкою ганебного нам?!
Боже Бога Богів!!!
Відповідж на траурний клич!

Голос Неба

Пребагата Ваша земля приманкою сусідам близьким і далеким була із давендавнин.
Але і в народі Вашому хиба головна; малошана брата для брата і зрода не одна!!!

Голос з поїзду

Крізь шпарини бачу чорне небо, що сонця не зна.
Сірі трави без трав і немов малі моря – ріки круглі і рижоводі, як листопад у природі.

Голоси жовнірів («сорок сім»)

Тут ваша батьківщина.
Висідати і бидло брати на ланцюги. А потім засукати рукави та й поїзд прибрати від калюки.
Ганьба вам! Ганьба таке залишати.

Але чого ж по бидлі сподіватись.

Працівник ПУР-у в Моронзі

А твій чоловік де?!

Невже... в бандах УПА?!

Твій номер 520!

На Золотий Потік! Там у селі хата твоя!

Голос Правди

Наш світ на одноконі везли ми самі, бо сусідів урагани брехні розсіяли, як піски по Мазурщині.

Дім у Потоці давно замешкала родина солтиса. А на нас собак спустили та й сокири пообіцяли підгострити.

Замешкали під лісом, а поруч цигани.

Потім хату здобули однокімнатну, що вікон не мала, ні дверей, але царством щурів була і піч одна стояла, що із-за її тягару сусіди не винесли до пребагатих своїх домів.

Сусіди затруїли воду у криниці і курей.

Голос Поетеси

А діти, що після кількох тижнів наважились до мене підійти, веліли щоби показувала їм чорне, як у найжорстокіших собак – піднебіння.

Батько у грудні повернув. У літньому одязі, так як виволокли його з хати. А мороз доходив до тридцяти градусів і тріщав, як ватри небоповерхові.

Голос Правди

І стали вони мандрувати, як цигани від села до села, бо як циган проганяли їх за рішучість у нації, вірі і правді.

Часто причиною кочування була боротьба поетеси з учителями за правду, мста педагогів сягала неба.

Родині прийшлось пережити стопекла.

Муза

Але я, полум'яновогняна, від закладин світу поетесі дана.

Її право у неправі часи, складати книги правдописи, для історій довічних.

Поет натхненний неначе лицар мечем, вогнем пера виборює волю народу свого.

Поетеса

І так борюся сотенперрям на лише до свого тілесного кінця, але до Христа Повернення у славі, бо залишиться Муза моя кип'ятка, що вік другий у третєвіці – сприйме у зрозумінні.

Поетеса (повернення на рідноріднi землі)

Ось там поля мої
Що кров'ю й потом натекли
Правічних поколінь роду
Городу скибка і саду
І хати безхрестний хрест
Та крочки заблуджені мої
У брехні вашій
Чому заказано мені
Як однодеревом у саді райському
Ріднофрукти зривати
Хоча б найменший із фруктів
Землі
За що прогнав нас
Час ваш
Що віками наручниками
На Вкраїні нашій царював
Боже! Отче наш, що єси...
Чому віками ми рабами
Та ще у сорок сьомій добі
Данини платимо за не свої учинки
З Крові й Тіла
Усяк час для нас
Содом і Гоморра
А тепер вибачати
Кому?
А тепер перепрошувати
Кого?
Невже цих психопатів
Що у гробах їхнє тіло
Давно зотліло
А це ж вони
Регочучись аж до засміху
Випазурували з грудей серце
Чобітьми мсти

Копали тіло й честь
Нації
Стовінки з тернини (сто – вінків)
Натягали на вільнодуми
Нехай усі злочинці
Перед безхрестними гробами
На колінах стануть
І спитають у епох мертвих
І Землі у покаліченні
– Чи вибачаєте добі...
Червоних рук
А може почуєте голоси космосу
– Ідіть вільні
Відпускаються вам гріхи ваші
Але більше цього не чиніть
А Покоління Нові
Нехай від Природи
Навчаються шани і співжиття
А може ясніша доба настане
Хоча б для сотні
Людства...
Що у різнонаціях нахрестять –
А мільйоном
Епох... стануть

Спаралізовані жести маестро
Недомовлені слова кохання
Спізнені погляди ревнощів
Недослухані мелодії планет
– З нотами літургій
І закостенілий віддих зими
І недоспілі літери вірша
Що вмерли зі смертю
Поета у мовчанні
І так прийшов вік
Роком званий
А поетові вічність
У бібліотеках різномов
Або самосмерть
У шухлядах
Позабуття

* * *

У ризниці душі
Роки закриваю минулі
І ключ
В Непам'яті океан
Кидаю
На дно глибини
Останньої
Позабути хочу
Роки нездійсненні у мріях
Відкинений батьками
Непізнаваний сестрами й братами
З мішком під очима
Сльоз набутих
Не можу докрити повік
Підпертих колонами
Безсонниці
Бо Непам'яті океан
Дійсним стає
Як ночі і дні

* * *

Заворожений сад
Під скатертиною
Некошених роками трав
Дихає чиїмсь існуванням
– Животіє мертвим
Навколо пустеля
З краєвидами каріозної цивілізації
Тільки невидимі вітри
Голосом покійників
Закликають панахиди
Запізнені на десятиріччя
І я став би завороженим садом
У тихому світі меланхолії
Але бджола
Що на траві була
Жалом розбудила

* * *

Час дитинства мого
– Чорна кава
З тухлого збіжжя
Перепаленого аж до зотління
Щоби затаїти затхлість
А я жадав найбільше
Трьох каплів молока
З неодуреною водою
– Закритий у темних скалах
На усі доби
Без вихідних...
Заслухувався в історіографічні легенди
Про непорочність кляшторів
Яких віддих чую
Й зараз
Під серцем закритим
Висячим замком
Безнадії

* * *

Поет безсмертний
Як час пам'яті
У пірамідах слів і алегорій
– Заповітів Його
Залишених часом неназваним
Поет борцем стає
З цивілізаціями згнилими
Історіями вигаданими
Де кожна літера
– Брехня подарована
Поет світло сонця
– Другого
Для дня
– Ночі

* * *

Двадцять перший
Вік
Пік техніки
А трупи недомерлі – укупі
Під каплицями узбічними стоять
І поклони б'ють
– Молінням просять богів глиняних
О безкінцевість життя
– Сини «гробів побілених»
А котрогось дня
Ударив грім у статую
Розсипалась глина
А пил невидимий
З вітром відлетів
Що ділом рук людини
До кого тепер молитимуться
Поклонники богів глиняних?
– За вічність свою

ліс

перше було дерево

на вітці колиска

годинник з зозулею

шум дібров
шелест листя

молитва до сонця відвічна

поетом підхоплена пісня

де сторона рідна

замислишся краю мій

під прозорочистим небом
під медом пропахшим вітрами

де сонце ходить за плугом
де нив веселкові дуги

де золотом повниться колос
де груди в сосон наливаються цілющими соками

ще зерна краплина
ще живиці краплина

джерельце
поза край душі натхненної
    проллється
піснями

джерельце

що сил
    що крил

у час блакитний лину

де джерельце
незабудками очей твоїх заквітло
    кохання мого першого
дівчино

цілую воду

світлу

проліски

кучері сонцеві
на рогатці в провесновий бір

вдивляється небо
у танучого снігу стружку
що збігає
з узгір

де
пролісок
двоє

голубіє
від пролісок
зір

скажи мені люблю...

скажи мені люблю
    губами тремтячими...
        – немов пелюстка яблунева...

зірву тобі
    синєдзвіночкову квітку веснову
– голубий наперсток неба!...

любовне

заворожена ніч травнева

в цвіркунах
левади

на вустах настій
із м'яти

у танку любовному затрачена
медами трав зім'ятих
пахнеш
ладо

літо

п'яніють джмелі соками півонії

у яблуні наливаються груди
ранніми медами

сниться яблуко
в долоні

під зорепадами поцілунків

ми з тобою ділилися яблуком
що з дерева
любові

під зорепадами поцілунків
повнею білою круглились груди
твої

під повіками примруженими
пливла жарптахою
ніч

після грози

(цілунок)

вишневий
промокший до послідного листка
сад

твої веселковорайдужні очі

твої черлені уста
від усіх ягід літа солодші

пісня

із любовних балад

ти для мене небо розвеснене голубо...
ти для мене розбрунений в пролісках ліс...

в зірницях зелених сосна чорнобрива –
що в мої обійми збігає із літ...
– припорошених сонцевим золотом...

хай забрала кохання найпершого цвіт
нестримана буревеснова повінь –
ще в пролісках бір голубіє...
– і – серце несхмарене б'ється молодо...

ти для мене дивосном любовним...
ти для мене зорею полонений зір...

розплетена вітром сосна –
що в сни мої сині збігає з узгір...
– припорошених осені золотом...

* * *

єві

ти обікрала мій сад
із зір
і
заслонила світ
увесь

чорна ягодо
солодка

чарку
з котрої спито біль розстання
я
розбив
на щастя
тобі

поцілунок твій холодний
поклав між вірші
осінні

– мов листок жовтий

* * *

туга

вірна собака моя

виє в ночі зоряні

мої скарги
на невчасні осеневі пожежі
шле небесовим іконам

ні відповіді
ні відгомону

* * *

небо
пори вечірньої
на вістрі тополі тремтить

немов приколений мотиль
пил струшує
з крил

нічних перелогів орач
за місяцевим плугом йдучи
дерню темним зрізом відвертаю
до зір

краєвид за містом

сосни на взгірках
на хаті сова місяцева

з-над колиски пісня матчина
яблуком червоним котиться за поріг

на ночевих вигонах пасуться коні
із білотуманними гривами

аж по золотосвітанок
що везе на драбинчастому возі сонце
з-за взгірка

літом після грози

ще заблукана блискавка
тята крильцями ластівок синіх

жар дощових краплин
спійманих у павукову сіть

ногами босими
топчу моток сонцевий
в калюжі

зелень лісовзгірків літових
понесла в осінь
веселка

на коромислах
дужих

* * *

– життєпис?!

вірш
мій

вписаний
в мить
мислі спалахом

муза
перо в руку
вклала

зелену галузку
ліричної
тополі

співає в дорозі
поетовій
долі

* * *

щедроти золотоосінні
колір моєї долі

дорога
перо

привечірнього сонця
думний час

іду
іду

доки ліхтар ліричної тополі
ще в зірниці
не згас

Час

Шепіт
Зеленого винограду
Допиває тишу,

Дрімає комин,
Окутаний
Шалем сивого диму,

Час,
Мов човен,
Стукнув засувкою
За дверима ночі.

Більськ, 25 I 1999

Шепотить

Кінчиком язика
Злапав
На твоїх устах
Недозріле слово,

У очах
Розмальовую
Тихі кольори,
Ждання,
Шепотить
Гарячий подих
У люстерку
Мрій.

Більськ, 25 I 1999

По зруб

Кольорами сумління
Малюю образ
Від основи
По зруб.
Кладу тепло
Батьківського дому
За пазуху,
Щоб ще раз
У житті
Оп'яніти
Недозрілим щастям.
Чую,
Вже сонце
Котиться під осінь,
І фарб нерозгаданих
Щораз менше.

24 VI 1998

Бринить

Колише
Жалем серце
Недоконана думка
Незбулих сподівань
Засушене зерня.
Була колись
Ти ціла у во мні,
як іскорка,
Як та зіниця.
Нині спомин,
Мов спорохніла скрипка,
Бринить в грудях
Знаком болю
Дівочого обличчя.

Підляшшя, 23 XI 1997

Зустріч

Воскрес!
Воскрес! –
Настав Великдень.
До церкви йду
Душу зогріти
Зустріччю,
Яка сама
Приходить в тиші
По ниточці
Теплих надій,
Вони
Мов біла хустина
Рідної мами
Стирають
П'ятна болю
Невдач лукавих

Більськ, 10 V 2006

Весна

Бубонить
Лагідно дощ
В віконце,
Скляна шибка
Повна
Водяного танцю.
А там
Геть за плотами
З вітром
Ясен розгулявсь
Ввесь зелений, кучерявий.
Повеселіло в хаті
Й у душі глибоко,
Весна, розсіяна
По всіх
Закутках природи,
Веде в полях,
Веде в садах
Веселі –
Пташинні хороводи.

Більськ, 7 V 2006

Вибори

Шклять ікони
Мого народу
Льодом обіцянок,
На сторінках життя
Розмазане чорнило
Терпіння та невдач
Вчорашнього дня.
Україно! –
Сумління,
Мов недогоріла свічечка,
Шукає когось,
Кому суджено
Світити
Тобі вночі.

Більськ, 25 III 2006,
перед виборами в Україні

Моя...

Не дійти
Мені до Тебе,
Білим попелом розлук
Засипана стежина,
На їй молодість
Бузковим цвітом
Відцвіла,
Вже й осінь
За дверима.
Нині чую
Молодих літ
Веселий зов,
То на Ветлинській
Полонині
Вся в псалмах
Візантійських
Гуля
Моя любов.

Більськ, 26 XII 2004

Зима

На засніжених дахах
Серебряний місяць
Мов коваль
Дзвенить морозом
І кладе льодяні мости
На сонній річці
І завіває стежку
Снігом
У золотому саді

Більськ, 7 II 2005

Гомін

Серед
Лемківських зелених гір
Гуляє вільно
Сизокрилий сокіл
Мого спомину,
Час від часу
Присниться
Кароока мила,
П'янкий гомін
Пригадує
Тебе,
Весняна квітко
Молодецького раю!

Крив'ятичі, 16 II 2004

Травень

Розсіяв
Місяць
По саду
Пелюстки
Рожевих мрій
Неспокійна тиша
Манить
До віконечка
Надій
Запалює
Вогник жадання
Короткої
Весняної ночі

Більськ, 17 II 2004

Дорога

Дорога,
Ех, дорога!
Сліди і колії,
Промерзають долоні,
Стелиться в очах
Вигасаюче небо.
Вітер
Порозкидав гострії непокою
На порогах
Добрих сподівань.
Волю –

Розрізує холодна неміч.
Куди прямувать
По незнаній білі,
Боровшись з долею?
Тільки сумління предків
Мовчать
Молитовним спокоєм.

Більськ, 16 XII 2002

Біщадський спомин

З-за чорного лісу
Виринає
Вицвілий від спеки
Купол церкви
Й стіни без вікон.
Мов брати –
Хрести з розп'яттям
Похилились
У скорботній самоті.
По Сяну течії спливає
Гомін слави,
Гомін горя.
Тихим
Псалмом візантійським
Дзвенить
Лемків гірка доля.

28 I 2001

Вересневий сонет

Долі
моєї віз
На високому колесі
Котиться навпростець
Мов
Вервечка журавлина
В небі
Сірої осені
Пригашений
Вогник суму
Несповнених надій
Обережно
Закутує в долоні
Спокій вересневої тиші.

Більськ, 3 IX 2002

Приходить

Від тебе
Приходить
Весняна муза,
Від тебе
Спокій і тиша,
Світло твоїх очей
Є зачаттям паростків
Лагідних мрій,
Ясніють,
Мов цвіт на яблунях,
Надії.
Ввесь день ношу
На щоці
Залишки тепла
Твоїх уст.

4 III 2003

Ода для мами

Мамо моя,
найрідніше це слово у світі,
наймиліше це слово у світі
погляд ваших очей,
голос ваш, ваша мова –
невичерпна наснага дітям.
Скільки днів і ночей
пропливають в розлуці із вами
на папері не скажеш словами.

Мамо моя,
ваш ласкавий неспокій – від Бога,
ваша сила й терпіння – від Бога
ми вчимося від вас в світі жити
бути добрим, прощати, любити,
не клясти нікого.

Мамо моя,
ви дали мені серце людини
воно вміє гордитись за дочку і сина
воно вміє ридати й сміятись
боронитися, а часом й боятись
як треба.
Мамо моя,
щонайнижче вклоняюсь
і до рук притуляюсь
губами...

* * *

Молюсь до Бога.
За усе на світі
за все, що дав мені прожити
Дав зір, дав руки
змогу дав ходити
І найдорожче:
народити діти.
Молюсь:
ти, Боже, найсильніший в людях
я дякую за розум, за свідомість
навчімося цінити їх вагомість,
бо іншого життя у нас не буде.
Є в нас батьки
(А в багатьох немає)
І можна будь-коли до них прибути
Вони уміють бачити і чути...
Молюсь за дар, щоб чути мову
І слухати молодій.
Молюся
Ці всі дари я втратити боюся
тому молюся знову й знову.

* * *

неримовані вірші –
чи то «мода» така?
чи так легше писати?
що хотів ти сказати?
бо для віршів немало
треба часу віддати:
позбирати думки
поскладати в рядки
і дійти до людей
доторкнутись до їхніх грудей
і відчути тепло
те, що ти запалив своїм словом...
неримовані вірші –
то не вірші, а текст
чи поезія вийшла із «моди»?
описати свої епізоди –
не найвлучніший аспект.

* * *

J. W.

Без тебе немає світанку
Без тебе немає зорі
Приходиш у кожній порі
В чеканні моєму.
Минають світанки
минають вечір'я
Відходять дозрілі роки.
Я була в житті твоєму
такою, як є.
Щаслива,
що торкалась твоєї щоки.

* * *

Ти навчив мене прощати
прощати слабості людські
чомусь їх так в житті багато
Завжди чекаємо якогось свята,
мов будні дні –
не наші, а чужі...

* * *

Ми втікаємо в сон
від турбот, від завдань і від втоми.
З темних шибок вікон
відпочинок спливає додому
Півжиття ми у сні...
ранком всі розбігаємось в справах
Як же раз одиноко мені
у тих ранках за чашкою кави...

* * *

Кому свої вірші присвячуєм?
А може не треба писати?
Ніколи нікому не казати
своїх почуттів і пробачувань?
Нікому ніщо не казати? –
для чого і жити приходити?
Нераз помилятись волію
боротись, а часом й відходити –
інакше я жити не вмію.

* * *

Не закінчуйся, світе, –
хай живуть в ньому діти,
якщо нам залишилося мало.
Час летить дуже швидко,
наче котиться нитка –
я не все цьому світу сказала.
Не закінчуйся, світе, –
дай нам ще зими-літа
десь на кожного з нас чекають
хто спішить доробити,
хто спішить долюбити,
бо роки як у кадрі минають.
Не закінчуйся, світе, – дай любові зазнати дітям,
якщо нам залишилося мало...

Жебрачка I

Ти могла стати королевою
й могутністю своєю перевершити
всіх володарів Європи.
Але не стала.

Ти могла бути найчудовішою серед
красунь і своєю красою всіх
очарувати.
Але не очарувала.

Ти могла мати мудрі, добрі
й слухняні діти. Але їх не маєш.
Залишились тільки яничари, раби та лайдаки.

Ти могла здобути пошану й послух
серед своїх сусідів. Але не здобула.
Своєю поведінкою викликуєш тільки іронічний
сміх та жалість.

Занедбаним волоссям і сумними очима,
втомленим обличчям і жахливим лахміттям
пригадуєш мені, Україно,
лише жалюгідну жебрачку.

24 листопада 2003

Жебрачка II

Це Ти Україно?! Вчорашня жебрачко –
принижена, знедолена, самітня!
Неймовірне! У цій чудовій помаранчевій
сукні Ти знов усіх очаровуєш.
У цій холодно-осінні дні
Ти літо приносиш, насіння надії
розсіваєш, серця розігриваєш.
Звідки Ти викресала стільки сили
та витривалості, щоб з колін піднятись?
Зі стоку вибратися, в який свої і несвої
недруги Тебе заштовхнули.
Звідки в Тебе стільки чарівності,
що з усіх кутків Європи до Тебе прямують?
Неправдоподібне! Залишись
у цих помаранчевих шатах
і будь вже назавжди
першою серед красунь.

2004/2005

Про Янка Меріча, який не знає, що втікає*

Олько Маслей

Казка для дуже дорослих

Дороги розходилися раптово й не знав котрою тепер піти. Це те роздоріжжя, подумав, коли всього тобі забракне, й знання, й аргументів. Стаєш перед вибором однаково важким як любов, й або в це увійдеш зі всіма наслідками, або розгубишся як в лісі, бо ніколи не знаєш коли він починається від одного чи двох дерев?

Пішов наліво, поруч потоку, яких так багато у боснійських горах, і які завжди кудись ведуть, такі чистенькі, що п'єш з них воду без побоювань. Подумав, отже хоча води мені не забракне.

Зупинився біля падаючої каплички, здається навіть перехрестився. Стояла така з дірявими черепицями та відірваними дверми, й не знав, чи він, чи вона дивиться на нього.

Вийшов на більшу поляну, порослу ялівцями та віковими липами.

Коли дорога лагідно закручувала та вийшов перед перше обсіяне поле, вже знав, що добре вибрав. У віддалі побачив церковні бані та дві корови, що паслися на луці. Біля них ступав лелека, перелітали ластівки, було тепло та парно, й знав, що буде кого запитати.

Не знав чи втікає, й не знав перед ким, отже йшов перед себе вибираючи, наче на тому роздоріжжі. Втікав, бо думав, що втече. Але це все від чого втікав, доганяло його в найменш сподіваному місці. Властиво він не хотів утекти, отже вдавав, що втікає. Втікав від видів з пам'яті, думав «забуду», але коли думав, взагалі не забував, бо безперервно думав про те, щоб не забути думати про це.

Його дружину, Альбанку, катували й ґвалтували, а потім вбили, хлопці з Караджічівського відділу «Скорпіона».

Бо ніхто не встиг їх навчити, що живемо щоб кохати й кохати. Ще не позбулися запаху материного молока, яким просякнута їхня шкіра. Ще не знали длячого моляться, й що «інші»

* Один із фрагментів книжки п. з. *Югославія, якої нема* (у друці).

також моляться до того самого Бога. Ще серцем не кохали жодної дівчини, не мали дітей, бо самі були дітьми.

Мали кулемети, боєприпаси, гранати та гармати, й того навчили їх добре вживати. Вбивали спершу здалека, інших вбиваючих, бо це простіше, пізніше звикли та з близька вбивали вбиваючих, пізніше, вже обізнані, добивали зовсім з близька. Часом після того ригали, втирали лице, а колеги сміялися, тобто вдавали, що вже доросли.

Потім думали дуже просто, ми є понад всім й можемо все. Ґвалтувати, вбивати, жінок й дітей, бо отримували за це ордени при звуках національних гімнів та патетичних промовах генеральської нісенітниці, завдяки чому навчилися тільки вбивати, наоліювати дули кулеметів та гармат.

Йому, дочці та синові вдалося втекти. Вдалося?! На чотири дні.

Впали в наступне окруження Краєнських хорватів. Зловили його дочку – Євку. Їй було 16 років. Чув як кричала. Він ревів та просив Бога допомогти, але мусив утікати зі своїм синком Юріком, таким маленьким п'ятирічним. Втікав й думав, що втече, й знову втік на чотири дні.

Дочку, хлопці – Краєнські хорвати, катували, ґвалтували, вбили й десь поховали в темному глинястому долі, вночі, щоб не бачили НАТОвські сателіти, щоб ніхто не бачив.

Юріка залишив братовій і пішов шукати Євку. Ще не знав, що вона вже щаслива і справжні вільна, так як його дружина, і що вони разом.

А Юрік і братова зі своїми дітьми впали на боснійських мусульман. Братова не змогла їм пояснити, що Юрік має мати мусульманку, отже його застрілили одним стрілом в саму середину його маленької голівки. Так як її дітей. А її катували, ґвалтували та вбили у реванші за свої мусульманські дружини й дочки, й закопали їх не знати де.

А він шукав Євку й втікав, шукав й втікав. Тоді ще не знав, що вже давно залишився одинокий!

Йшов перед себе, поміж могилами й фронтами, поміж Богом та шмаркачами з кулеметами, які думали, що є Богом, поміж орними та замінованими полями, поміж трупами та живими. Ще не знав, що не має пощо так ходити, отже вечорами розмовляв з Богом молячись гаряче. Часом якась самотня старушка думала, що він її син. Тоді викупався й наїв досита та добре виспався. А коли на другий день виходив шукати свою Євку, не міг припинити плачу жінки, котрої взагалі не був сином, й було йому дурно, що так використав цю старушку.

Нарешті НАТО «напало» на Югославію, стріляло до будинків, радарних, радієвих та телевізійних станцій, до мостів з переїжджаючими машинами, й до шмаркачів з кулеметами, й до одного посольства. І як вже ніхто там не знав, хто виграв, все затихло. Тоді всі шмаркачі, вже без кулеметів, та генеральські нісенітниці, почали втікати. Тоді він почав думати, що вже не втікає, але втікав дальше й дальше, і в щораз то нові місця.

Потім взяли від нього ДНА.

Після двох років втечі, антропологи знайшли його дочку Євку, але він говорив, що її не впізнав, тільки комп'ютери антропологів. Плакав як дитина, бо ховав улюблену дитину. Проклинав, що така гарна виросла.

Потім знайшли його кохану дружину, й її також не впізнав, й теж плакав як дитина, бо кохав її як дитину!!!

По чотирьох роках знайшли його Юріка, поховав його, і помітив, що не плакав, бо висохли йому очі й не має вже сліз.

Коли скомплектував родину в родинному склепі, пішов у давню Югославію шукати чогось більше, але до кінця не знав чого шукав та що втікає. І так ходить певно до сьогодні, і зустрічає, і питає про свою улюблену Євку кожного, так як й мене запитав у Новому Саду в набережному наддунайському кафе, чи не знаю як її вбили, чи її не кривдили перед смертю, чи її за сильно не били?

Й розказує, так як мені, як постійно не втікає, хоча я знаю, що втікає. Тримає в руці оправлену, дещо погнуту знімку чогось, що колись було його родиною, й як ікону цілує пластикове лице своєї дочки, і вже не плаче, бо вже не має чим!!

Тепер я плачу, за нього, за шмаркачів й тих генеральських нісенітниць, й цілий той посраний політикою світ.

Плачу, бо боюся втікати, не за свої вини, боюся втікати, бо не маю куди втікати, бо так насправді ми всі є винні!!!

Янко Меріч певно вже ніколи не заплаче. Ходить тут від кількох років, по всій давній Югославії, і ніхто йому не хоче сказати як загинула його дочка. І я теж йому не скажу, бо боюся, що знову буде плакати!!

Ома Меріч – дружина Янка – ґвалтували й вбили її серби...

Євка Меріч – улюблена дитина Янка – ґвалтували й вбили її хорвати...

Юрко Меріч – маленький синок Янка – вбили його мусульмани...

Вони поховані у Сараєві, гинули трагічно кожні чотири дні, на очах «цивілізованого» світа тільки тому, що в Югославії немає нафти так, як у Кувейті!!$$

І тому, що зовсім нас не цікавило те, що там діється!!!

Так як колись інших у 1933 р., коли вмирали з голоду наші предки у запланованому комуністами знищенні України!!!

Отже, пам'ятаймо про роковини й не втікаймо перед собою.

Бо так насправді втечемо перед обличчя Бога. І що Йому тоді відповімо про голод в Україні і про Янка Меріча? Ну що Йому відповімо???

Діти з Гонятина й Павлович Грубешівського повіту; початок 40-х років XX ст.

Об'єднання лемків

Адреса товариства:
Zarząd Główny
Zjednoczenia Łemków
ul. Jagiełły 2
38-300 Gorlice
tel./fax + 48 |18| 35 32 906
www.lemkounion.republika.pl
e-mail: zjedn.lemkow@neostrada.pl

чергування секретаря ОЛ
у вівторки (10.00 – 15.00) та четверги (8.00 – 11.00; 14.00 – 16.00)

Обкладинка часопису «Ватра», зима 1(52)

Новообрана з'їздом 18-особова Головна управа зі свого складу обрала Президію у складі: Стефан Гладик – голова, Василь Шлянта, Іван Трохановський та Стефан Клапик – заступники голови, Еміль Гойсак – секретар, Стефан Лукачин – скарбник, Яцко Стависький – член ГУ ОЛ.

У Головній управі упродовж трирічного скликання будуть працювати: Вікторія Гойсак, Марія Келечава, Олександр Маслей, Петро Чухта, Андрій Ксенич, Ростислав Жерелик, Адам Вев'юрка, Петро Шафран, Петро Васуля, Юрій Лабівський і Мирослав Пецух. Головою Контрольної комісії став Іван Криницький, членами – Микола Єдинак, Богдан Криницький та Богдан

Святківський. У Товариському суді під проводом Анни Палюх засядуть Ярослава Салей та Василь Глива.

XXIV Свято лемківської культури «Лемківска ватра» в Ждині, 21–23 липня 2006 р. З *вежом* **на сцені «Лемковина»**

Мета діяльності ОЛ – це підтримка й розвиток лемківської культури на Лемківщині та в інших регіонах Польщі, де компактно проживають лемки. Для ОЛ особливо важливо:

- зберігати багатовікові надбання матеріальної та духовної культури Лемківщини (архітектурні, побутові, фольклорні, художні тощо),
- сприяти навчанню рідної мови та збереженню лемківського діалекту як визначника нашої регіональної ідентичності,
- підтримувати аматорський культурний рух серед молодого покоління русинів-лемків,
- сприяти науковим дослідженням історії, мови та культури Лемківщини,
- організувати циклічне Свято лемківської культури «Лемківска ватра» в Ждині Горлицького повіту,
- представляти та захищати інтереси української етнографічної групи лемків, при пошануванні законодавства РП,
- розвивати дружні співвідносини між народами Карпатського регіону – Польщі, Словаччини та України.

При церкві гості «Лемківского кермешу» в Вільхівці, 20–21 травня 2006

Свої статутні завдання ОЛ здійснює шляхом:

- організації культурних заходів (традиційні празничні зустрічі «Лемківски кермеши», Свято лемківської культури «Лемківска ватра», «Лемківский Єрусалим»),
- підтримки навчання рідної мови у шкільних та міжшкільних пунктах Горличчини, Криниці та Лігниччини,
- сприяння діяльності аматорських дитячо-молодіжних колективів «Лемківский перстеник», «Ручай»,
- влаштування освітньо-артистичних верстатів для дітей та молоді в Новиці «Дні Б.-І. Антонича»,
- підтримки радіопередачі «Кермеш»,

21 жовтня 2006 р. в Новиці відбулися V Дні Б.-І. Антонича – освітньо-артистичні верстати для дітей та молоді Лемківщини

– видавничої діяльності (часопис «Ватра», книжкові видання та інформаційні буклети),
– поширення у масс-медіа інформації про минуле та сьогодення Лемківщини,
– організації спортивних заходів («Лемківска спартакіада»),
– організації наукових конференцій (зокрема присвяченої Никифору – Епіфанію Дровняку),
– відтворення рідкісних традиційних професій лемківського регіону шляхом їх презентації та виготовлення пам'ятних ремісничих виробів.
– забезпечення від зруйнування пам'яток малої сакральної архітектури (придорожні хрести, каплички).

Концерт Софії Федини під час VI художньої виставки «Лемківский Єрусалим» в Горлицях 21 липня 2006

Українське лікарське товариство

Адреса:
Петро Стабішевський (голова)
ul. Kruhel Wielki 2
37-700 Przemyśl
tel. +48 |16| 678 88 11

Управа:

голова – Петро Стабішевський
члени Управи: Мирослав Масний, Роман Тимець, Володимир Колач, Данило Курчовий, Юрій Морозов
Контрольна комісія:
голова – Іван Михалишин
члени – Анна Бак, Марія Козачук

Мета діяльності:
- інтеграція українського лікарського середовища у Польщі,
- обмін професійним досвідом,
- підвищування медичних знань,
- сприяння громадській діяльності серед лікарів,
- поміч молодим лікарам,
- заохочування молоді піднімати медичні студії,
- вивчення української мови і медичної термінології,
- участь у роботі Світової федерації українських лікарських товариств.

Для товариства 2006 р. – це передовсім підготовка до чергових Загальних зборів та обрання нового керівництва (збори проходили у вересні 2006). Крім цього, Товариство успішно закінчило відбудову надмогильного пам'ятника д-ру мед. наук Михайлові Косі (1 XII 1863 – 12 II 1930) – полковнику УГА, вченому, публіцисту, громадському діячу; торжество проходило 15 вересня 2006 р. у Перемишлі.
Товариство було теж організатором спільної поїздки до Львова. Інші завдання здійснюються згідно до потреб лікарського чи студентського середовищ.

Хроніка 2006 року

Січень

7 Валч. Концерт львівської «Піккардійської терції».

12 Любін. Помер о. митр. Михайло Жук, парох православної парафії у Любіні. Похорон відбувся у місцевості Зимна Вода.

8 Щецін. Святочний концерт у греко-католицькій церкві дав ансамбль «Чарівна флейта».

11–14 Краків. Студентський фестиваль української культури зорганізований Фондом студентів та випускників Ягайлонського університету «Братняк».

25 Варшава. Помер голова Об'єднання українців у Польщі Мирон Кертичак.

29 Бані Мазурські. Сьомий Міжнародний огляд «Вертепи і колядки».

31 Варшава. Похорон на Вольському православному кладовищі голови ОУП за участю делегацій всієї громади, державних органів України і Польщі, організацій національних меншин.

Лютий

7 Варшава. Новим Надзвичайним та повноважним послом України у Польщі став Олександр Моцик.

18 Білий Бір. Другий Фестиваль української казки. В рамках фестиавалю проходив Третій рисунковий конкурс «Моя улюблена казка».

19 Варшава. Головна рада ОУП новим головою обрала Петра Тиму; вибрано також секретаря Головної управи Мирослава Купича та її члена Ірину Борущак; членами Управи залишилися: Стефанія Лайкош, Роман Дрозд, Олександр Маслей та Марко Сирник.

27 Київ. Творчий вечір поета, редактора місячника «Над Бугом і Нарвою» Юрія Гаврилюка.

Березень

9 Вроцлав. Міжнародна конференція на Вроцлавському університеті, організована студентським Східнослов'янським колом міжнародних відносин п. з. «Україна 2006 – парламентські вибори».

12 Зелена Гора. На 42 році відійшов з життя о. Антоній Габура, парох православної парафії у Зеленій Горі.

16 Варшава. Засудження Сенатом РП Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

18–19 Криниця. СФУЛО та ОЛ організували міжнародну конференцію про Епіфанія Дровняка – Никифора.

25 Ольштин. Чотирнадцяті міжнародні ольштинські театральні зустрічі з участю Тернопільського драматичного театру ім. Тараса Шевченка.

Міжнародна наукова конференція під патронатом Історичного інституту Вроцлавського університету на тему «Постать лемківського художника Никифора – Епіфанія Дровняка та його вклад у світове малярство»

26 Україна. Відбулися вибори до Верховної Ради. Переможцем стала Партія регіонів Віктора Януковича. За виборами спостерігали, у рамках місії СКУ, українці з Польщі.

29 Варшава. Національна бібліотека зорганізувала симпозій «Де ми зараз, куди ідемо – стан польсько-українських культурних відносин».

Квітень

7–10 Краків. Гуцульський фестиваль, організований Об'єднанням Східна перспектива, в якому діють також молоді українці. Частина заходів проходила в Фонді Володимира Мокрого.

19 Варшава. У Домі зустрічей з історією дискусія на тему польсько-українських відносин у 1939–1947 рр. за участю Ґ. Мотики, І. Козловського, П. Тими, А. Жупанського, З. Ґлюзи.

24 Варшава. AIESEC, Головна торговельна школа організувала семінар«Черга на Україну». У заході брав участь П. Тима.

26 Варшава. Засідання сеймової Комісії у справах національних меншин. Провідною темою зустрічі було питання забезпечення освітніх потреб національним і етнічним меншинам, які проживають у Польщі.

26–27 Явожно. Конференція «Табір двох тоталітаризмів». Доповідь виголосив, м. ін., д-р Ігор Галаґіда, участь брали історики з різних регіонів Польщі, консул України в Кракові М. Бродович, голова ОУП П. Тима, члени гуртка ОУП з Кракова й Катовиць.

29 IV – 2 V Слупськ. Вишкіл пластових виховників, підготовлений членом Головної управи ОУП Іриною Борущак.

Травень

6–7 Кентшин. Двадцятий Регіональний ярмарок «З мальованої скрині».

13 Павлокома. Відкриття президентами Польщі і України пам'ятника українцям, загиблим у 1945 р. У церемоніалі брали участь офіційні делегації обидвох держав та колишні жителі села.

14 Ланцут. Зустріч Президента України з представниками української громади в Польщі.

18 Краків. Презентація книги *Даровано життя, щоб правду розказати* на Ягайлонському університеті. У книгарнях з'являється книжка Євгена Місила (польською мовою) *Павлокома 3 III 1945*.

21 Варшава. У тижневику «Впрост» появляється стаття *Павлокомська провокація*.

22 Варшава. У приміщеннях «Ґазети виборчої» відбулася зустріч з автором книжки *Przeżyłem*, Куртом Левіним, у якій автор згадує роль митрополита Шептицького в акції рятування жидів.

27 Ульгівок. Уперше відбулася зорганізована поїздка бувших жителів села. Присутніх було бл. шістдесят осіб з Польщі і України.

27–28 Ельблонг. Сороковий Дитячий фестиваль української культури.

27–28 Вроцлав. Декламаторський конкурс «Любімо рідну мову».

28 Перемишль. Ювілейна академія з приводу 150-ліття від дня народження Івана Франка.

Червень

Червень. «Нашому слову» виповнилося п'ятдесят років.

3–4 Кошалін. Фестиваль українських дитячих ансамблів. Виступили, м. ін.: «Веснянки» з Кошаліна, «Барвінок» та «Жоржини» з Битова, «Віночок» з Тшеб'ятова, «Мала Горпинка» з Ельблонга, «Чарівна флейта» зі Щеціна, «Самостійні – Молоді – Сучасні» з Ґурова Ілавецького, «Вишенька» з Кальникова, шкільні ансамблі з Білого Бору та Перемишля.

10 Мокре. Помер Степан Білас, член Головної ради та голова Сяніцького відділу ОУП.

Щецін. Дні української культури.

10 Добре Місто. Другі Зустрічі з українським фольклором. Зіркою концертів стали художні колективи Сумського національного аграрного університету.

11 Остре Бардо. П'яте свято розваги «Сільська ніч», організоване о. Юліаном Кравецьким.

11 Ілава. Перше «Післяобіддя з українською культурою».

12 Варшава. Спільне звернення представницьких організацій національних меншин до польських влад у справі недбайливості уряду при реалізації закону про національні меншини.

14–18 Піла – Ястров'є. Сімнадцятий Міжнародний фольклорний фестиваль «Буковинські зустрічі». Суред виконавців колективи з України, Польщі, Румунії, Угорщини та Німеччини.

16–18 Ґіжицько. Десяті Дні української культури. Серед гостей, м. ін., новообраний мер міста Дубна – партнера Ґіжицька.

17 Валч. Одинадцяті Зустрічі з українською культурою за участю ансамблів «Джерело» з Чернігова, «Гуцулки» з Ульми та чернівецької «Трембіти».

17–20 Люблін. Фестиваль «Підляська мозаїка». Його організатором – Українське товариство у Любліні у супроводі Союзу українців Підляшшя, Генерального консульства України в Любліні, православною церквою Воздвиження Чесного Хреста у Любліні, Центром „Brama Grodzka" та АЦК „Chatka Żaka".

18 Варшава. Вийшло ювілейне число тижневика «Наше слово».

23 Варшава. Робоча зустріч в українському посольстві за участю посла Олександра Моцика та представників ОУП.

24 Кошалін. Посвячення новозбудованого греко-католицького храму; концерт «Ослав'ян».

Липень

1 Лігниця. Перший З'їзд Товариства IV Загальноосвітнього ліцею в Лігниці.

1 Круклянки. Дванадцята «Ніч на Івана Купала». З приводу чисельної присутності поліції, у «Нашому слові» з'явилася стаття С. Мігуса *Купайло під «опікою»*.

6–7 Перемишль. Святкування 15-річчя від офіціального визнання Перемиської єпархії та 10-ліття створення Перемисько-Варшавської митрополії УГКЦ. Участь взяли ієрархи з Польщі й України, дипломати.

10 Перемишль. Свято Івана Купала в Перемишлі; серед виконавців – гурти «Ґорґішелі» та «Фліт».

14 Щецін. Відкрито Почесне консульство України в Щеціні. Консулом став Генрик Колодій.

14–16 Битів. Шістнадцята «Битівська ватра» за участю, м. ін., ансамблів «Хутір» та «Фліт».

14–28 Розділля. Шістнадцятий Крайовий пластовий новацький табір для дітей від шести до дванадцяти років.

15 Куляшне. Посвячення новозведеної церкви.

21–23 Ждиня. Двадцять четверта «Лемківська ватра». Виступили, м. ін., «Лемковина» зі Львова, «Студенка» з Калуша, «Зоря» з Устя, «Лемко-Товер» зі Стшельц-Краєнських, «Аркан» з Перемишля, «Лемки Києва», «Маковицький голос» зі Свидника, «Під Облачком» з Торонто та «Ґорґішелі».

27 Пєнєнжно. Проходило «Вармінсько-мазурське свято урожаю».

29 Видміни. Український фольклорний вечір «Відлуння-2006».

29–30 Варшава. Засідання Головної ради ОУП, очолене П. Тимою.

31 Зиндранова. Цьогорічне свято «Од Русаля до Яна», поєднане з 20-літтям зиндранівської православної парафії.

Серпень

5 Львів – Варшава. Голова Об'єднання П. Тима та Е. Хмельова підписали відкритий лист до Президента України В. Ющенка. У ньому закликувалося до вирішення проблеми Народного дому у Перемишлі та Польського дому у Львові.

5–6 Ґлембоцьк. «Прикордонні зустрічі», організовані гуртком у Лелькові, Ельблонзьким відділом та Головною управою ОУП, а також війтом ґміни Лельково і Комплексом українських шкіл у Ґурові Ілавецькому. Зіркою заходу був гурт „OtVinta".

12 Завадка Морохівська. В місці давнього села понад двісті осіб зібралося для вшанування пам'яті убитих у 1946 р. українців.

12 Мокре. У домівці ОУП молодь представила поетичний спектакль на тему пацифікації села.

13 Сянік. Вісімдесятиліття єпископа Адама. Участь взяли представники Церкви з усієї Польщі, представники громадських організацій.

13 Мокре. Відбулося п'ятнадцяте «Свято культури над Ославою». У програмі виступили, м. ін., ансамблі «Ослав'яни», «Відимо», «Естер», „The Dollars Brothers".

12–13 Венґожево. Друга «Мазурська ватра». У програмі виставки і концерти.

Угорі: в Завадці Морохівській, промовляє голова ОУП П. Тима; внизу: «Свято над Ославою»

18–20 Київ. За участю 450 делегатів та 450 гостей проходив IV Всесвітній форум українців. Відкриття форуму відбулося за участю Президента Віктора Ющенка. Делегатами з Польщі були: А. Артем'юк, Е. Гойсак, С. Колосівський, М. Купич, С. Мігус, М. Сич, К. Сіроцька, П. Тима, М. Туцька.

18–20 Люблинець Старий і Новий. Традиційна щорічна поїздка бувших мешканців цих сіл, які зараз живуть у Валчі та околицях.

19 Б'єліца. Святкування Дня незалежності поблизу Білого Бору. Виступили, м. ін., «Беркут», «Едельвейс».

25–27 Варшава. Святкування п'ятнадцятої річниці проголошення незалежності України.

У рамках відбулася зустріч громади та концерт у клубі «70».

26 Слупськ. За ініціативи Тетяни Слойки відкрито картинну галерею «Хрещатик».

Вересень

1–10 Острів Евіа, Греція. Перший Європейський форум української діаспори. З Польщі участь взяло шість осіб.

1 Лігниця. Новим директором Лігницького ліцею стала Анна Маланчак-Гаврильчак.

2–3 Пасленк. Четверта «Пасленська бесіда східних культур». Спільний почин греко-католицького «Карітас» і місцевого гуртка ОУП.

9–10 Бартошиці. За участю 120 осіб відбувся з'їзд випускників колишнього Педагогічного ліцею № 2.

13 Команча. Згоріла перлина українського східно-лемківського мистецтва, побудована у 1802 р.

15–17 Перемишль. Загальні збори Українського лікарського товариства. Головою Товариства став д-р Петро Стабішевський.

16 Явожно. Вшановано пам'ять жертв місцевого Центрального табору праці.

17 Ольштин. Шостий Міжнародний музичний фестиваль «Під спільним небом» зорганізували Ольштинський відділ ОУП та Об'єднання організацій німецької меншини.

21–23 Холм. Урочистості з нагоди 140. річниці від дня народження Михайла Грушевського, організовані українською громадою у співпраці з Генеральним консульством України у Любліні та обласними владами Волині й Львова.

23–24 Білий Бір. Щорічний празник Різдва Пресвятої Богородиці. Торжества очолював владика вроцлавсько-ґданський УГКЦ Володимир Р. Ющак.

25–27 Варшава. Сесія про Єжи Ґедройця у Варшавському університеті; у програмі знайшовся ювілейний вечір Богдана Осадчука.

29–30 IX – 01 X Вроцлав. Центральні урочистості десятиліття Вроцлавсько-Ґданської єпархії. Крім заходів релігійного характеру відбулися, м. ін., наукова конференція та концерт хору «Журавлі».

30 Львів. Центральні урочисті з нагоди 750-ліття міста; організатори не запросили представників української громади.

Жовтень

1 Вроцлав. В Оперному театрі відзначено п'ятнадцятиліття існування лемківського ансамблю пісні й танцю «Кичера».

1 Варшава. Головою Товариства друзів України – нової громадської організації – стала Вероніка Марчук-Пазура.

5–9 Варшава. Варшавська поетична осінь з участю, м. ін., Івана Драча, Романа Лубківського, Є. Літвінюка, С. Козака, Б. Дроздовського, М. Вербового та ін.

7 Ґданськ. З'їзд Пласту Польщі. Обрано новий Провід; головою КПС став Маріуш Баб'як, головою КПР – Оксана Кравчишин.

7–8 Ґіжицько. Осінні концерти церковної музики.

11–14 Ольштин. Наукова конференція, присвячена шестидесятиліттю львівського псевдособору, організована Вармінсько-Мазурським університетом, Перемисько-Варшавською митрополією та ОУП.

14 Білий Бір. Зустріч випускників українського ліцею з нагоди його п'ятнадцятиліття.

21–22 Ґданськ, **Пєнєнжно**, **Ельблонг**. Концерти «Журавлів» з приводу п'ятидесятиліття організованого життя українців у повоєнній Польщі.

24–29 Вроцлав. Черговий фестиваль „Ukraina Viva!", зорганізований Колегіум Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського.

28 Білий Бір. Осквернення пам'ятника Тарасові Шевченку.

29–30 Бартошиці. Підпалення української школи.

Листопад

4 Перемишль. 95-ліття української школи ім. Маркіяна Шашкевича.

4–5 Більськ Підляський, Білосток. XV Фестиваль «Підляська осінь».

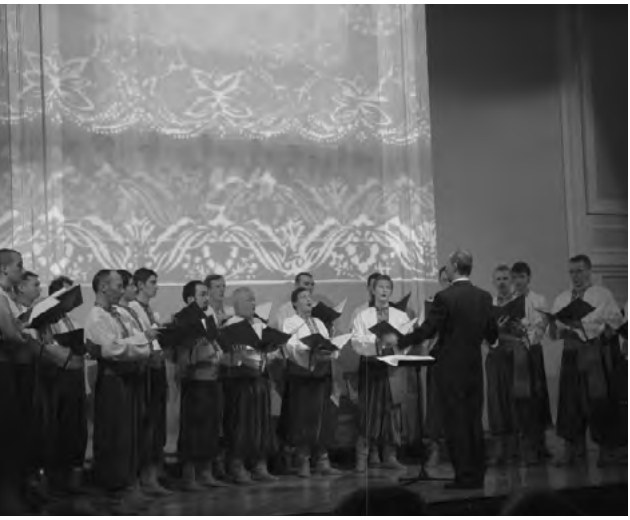

11 Варшава. Об'єднання українців у Польщі зорганізувало центральні заходи з нагоди п'ятидесятиліття організованої діяльності українців у Польщі та появи «Нашого слова». Почесним патроном був Надзвичайний та повноважний посол України у Польщі Олександр Моцик. У науковій конференції «Між тотожністю й асиміляцією. Українці у Польщі 1956–2006» взяли участь: проф. Роман Дрозд, д-р Ігор Галаґіда, д-р Ярослав Сирник та голова ОУП Петро Тима. Опісля відбувся урочистий концерт за участю Чоловічого хору «Журавлі», ансамблю «Ранок», Романа Гаврана та Боґуміли Тарасевич.

12 Польща. Самоврядні вибори. Серед кандидатів на радних знайшлося чимало українців. Уперше в історії в одному з мазурських округів окремий список виставило ОУП.

16–17 Варшава. Міжнародна наукова конференція «Іван Франко у контексті культури, історії і польсько-українських відносин. У 150-у річницю уродин».

17–30 Варшава. Дні Києва у Варшаві. ОУП виступало як співорганізатор заходу, м. ін., конференції, у якій брали участь депутат Верховної Ради України В. Полохало, політолог В. Карасьов, Б. Бердиховська, М. Войцеховський.

18 Ґданськ. Відбувся ювілейний Тридцятий «Молодіжний ярмарок».

18 Моронґ. Регіональний конкурс «Сімейне співання».

18 Зелена Гора. Шості «Дні лемківської культури», присвячені 50-річчю зорганізованої діяльності українців у Польщі. У програмі наукові доповіді (проф. Б. Гальчак, О. Яворницька, М. Мадзелян, М. Трохановський, Н. Яворницька)

та концерт з участю «Ослав'ян», «Лемко-Товер» і «Горпини». «Ослав'яни» виступили також у Шпроставі.

23 Варшава. «Що з Яцека?» – дискусія в редакції «Ґазети виборчої» на тему ролі у громадському житті Яцека Куроня. З українського боку участь взяли М. Маринович, М. Чех, П. Тима.

25 День пам'яті жертв Голодомору. За різними даними, у 1932–1933 рр. від голоду загинуло від семи до одинадцяти мільйонів українців.

25–26 Ніборк. Семінар журналістів українських медіа у Польщі, серед експертів були, м. ін., журналісти тижневика «Політика» та «Львівської газети».

Грудень

1 Варшава. У п'ятнадцяту річницю Референдуму про незалежність, при Посольстві України у Польщі відкрито з участю міністра культури України О. Бігуцького та кількасот гостей Український культурно-інформаційний центр.

1 Бартошиці. Директором Комплексу шкіл з українською мовою навчання стала Любомира Тхір, вчителька з Ґурова Ілавецького.

2 Кошалін. Святкуваня 50-ліття організованої діяльності українців у Польщі. У науковій конференції взяли участь проф. Роман Дрозд, проф. Богдан Гальчак, д-р Ігор Галаґіда, д-р Ярослав Сирник та ред. Марко Сирник. Опісля відбувся урочистий концерт, у якому виступив хор «Синтагма» під керівництвом д-ра Романа Дрозда.

2 Варшава. Вечір Остапа Лапського в Українському центрі.

2 Вроцлав. Юрій Андрухович, як перший лауреат, отримав нагороду „Angellusa Silesiusa" за книжку *Дванадцять обручів*.

3 Горлиці. Шостий З'їзд Об'єднання лемків. Головою переобрано Стефана Гладика.

3–4 Люблін. Урочистості «Пам'яті святителя Петра Могили» з нагоди 410-річчя від дня народження і 360-річчя смерті. Його організаторами було Українське товариство у Любліні у співпраці з Генеральним консульством України в Любліні, православною парафією св. Петра Могили, кафедральною православною парафією Преображення Господнього у Любліні і Інститутом Центрально-Східної Європи. Урочистий концерт за участю хору «Ірмос» під керівництвом Маріанни Ярої.

11–20 Після проголошення рішення про закриття програми «Теленовини» у різних регіонах Польщі почалася акція збірки підписів під протестами проти цього рішення. Лише на сайті harazd.net протест підписали майже 3000 людей.

16 Краків. П'ятдесят років УСКТ-ОУП. У рамках відзначень пройшла конференція за участю істориків Т. Філяра, А. Новаковського, громадських активістів Я. Грицковяна, Р. Любінецького, представників влади міста. Концерт музики М. Вербицького у виконанні Ольги Попович.

16 Щецін, Слупськ. 50-ліття організованого життя українців.

17 Краків. П'ятнадцяті роковини смерті о. М. Денька за участю, м. ін., митрополита Кир Івана Мартиняка, кардинала Ю. Махарського.

Використано світлини: Ані Кертичак, Михайла Кертичака, Анни Ридзанич, Катерини Сень

MINISTER OBRONY NARODOWEJ

Nr .....

Warszawa, dnia kwietnia 1947 r.

WOJSKO POLSKIE
Naczelne Dowództwo
Sztab Generalny Oddział III Operacyjny
Nr 286/III
„28" VI. 1947 r.

P E Ł N O M O C N I C T W O

Na podstawie uchwały Prezydium Rady Ministrów z dnia 24 kwietnia 1947 roku - mianuję generała brygady Stefana M O S S O R A Pełnomocnikiem Rządu na okres akcji likwidowania działalności band UPA oraz akcji przesiedleńczej ludności ukraińskiej.

Zakres Pełnomocnictwa określa Uchwała Prezydium Rady Ministrów.

MINISTER OBRONY NARODOWEJ
Michał Żymierski
MARSZAŁEK POLSKI

MINISTER
BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO

Kaw.
Wtęczyć do aktów
28/VI.47